

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

MED STÖD AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKAD.

UTGIVET AV SIGURD CURMAN

OCH JOHNNY ROOSVAL

STOCKHOLMS KYRKOR

BAND VII. HÄFTE 2.

KATARINA KYRKA

AV

TORD O:SON NORDBERG

OCH

GÖRAN AXEL-NILSSON

KATARINA KYRKA

I

STOCKHOLM

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

PÅ UPPDRAG AV KATARINA FÖRSAMLING

och med stöd av

KUNGL. VITT. HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

Generalstabens Litografiska anstalts Förlag
STOCKHOLM

*UTGIVEN MED BIDRAG AV
HUMANISTISKA FONDEN*

Bilden å omstående sida föreställer Katarina kyrkas
äldsta sigill, av år 1657.

Centraltryckeriet
Esselte ab. Stockholm 1944

FÖRORD

I och med utgivandet av föreliggande volym har publiceringen av kyrkorna å Södermalm i Stockholm förts ett stort steg närmare sin fullbordan. Sedan år 1934 då Maria Magdalena kyrka utgavs som häfte nr 1 i Södermalmsvolymen (band VII) av gruppen Stockholms kyrkor, återstår nämligen numera i huvudsak endast beskrivningarna av Sofia- och Högalidskyrkorna inom sagda band.

År 1723 drabbades Katarina kyrka av en svår brand, som emellertid lyckligt nog ej berörde kyrkans arkivalier. I obruten serie ha dessa bevarats till vår tid, innehållande en rikt flödande dokumentsamling till kyrkans historia. Även i andra samlingar finnes för kyrkan och dess föregångare ett synnerligen omfattande dokumentariskt material. Arkivforskningarna för den skildring, som här lämnas av kyrkans byggnads- och konsthistoria, ha därför tagit en större omfattning än som ursprungligen kunde förutses.

Efter den nu gjorda noggranna genomgången av materialet torde Jean de la Vallée och hans verksamhet vid kyrkobygget framstå i en annan och klarare dager än tidigare. Såväl genom dokumentariska upplysningar som genom undersökningen av själva monumentet har klart framgått, att betydligt mera av 1600-talskyrkan, än man tidigare trott, blivit bevarat till vår tid, bl. a. det mäktiga kupolvalvet, som ännu välver sig över korsmitten. — Det framgår även, att flera av de bevarade inventarierna tillkommit under medverkan av tidens förnämsta mästare.

På grund av de ovannämnda omständigheterna har det visat sig önskvärt och nödvändigt att utöka arbetets beräknade omfång. Det har tyvärr ej heller kunnat undvikas att dess utgivande av trycket blivit fördröjt.

Till de båda författarna och deras medhjälpare, ingenjören John Söderberg, vilken utfört uppmättningsritningarna, samt fotograferna Gustav Löwendahl och Lennart af Petersens önska utgivarna härmed framföra ett uppriktigt tack för deras osparda möda vid bokens tillkomst. Vidare önska vi tacka samtliga institutioner och personer, som på olika sätt välvilligt bistått författarna i deras arbete. Bland dessa må nämnas stadsarkivarien professor Bertil Boëthius, arkivarien fil. dr Nils Staf, t. f. styresmannen för Nordiska museet fil. dr Sigurd Wallin, rektorn fil. dr Stig O:son Nordberg, fil. dr Agnes Gejjer samt ingenjören Albert Löfgren. Ett tack ut-

talas även till församlingens klockare, musikdirektören Olof Wasberg, som på allt sätt underlättat författarnas arbete.

En särskild minnesgård må slutligen här ägnas framlidne arkitekten Konrad Elméus, vilkens lidelsefulla intresse för Katarina kyrka och dess historia bl. a. resulterade i en omfångsrik samling arkivexcerpter, som varit författarna till hjälp vid deras arbete.

Slutligen återstår det oss att till Katarina församling framföra uttrycken för vår varma tacksamhet för det frikostiga ekonomiska bidrag, som församlingen ställt till vårt förfogande. Utan detta bidrag hade arbetet över huvud taget icke kunnat komma till stånd.

Stockholm i juni 1943.

SIGURD CURMAN

JOHNNY ROOSVAL

KATARINA KYRKA

AV

TORD O:SON NORDBERG (kap. I—XV)

OCH

GÖRAN AXEL-NILSSON (kap. XVI)

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sid.
Källor och Litteratur	191
I. Församlingsdelningen	195
II. Helga Kors kapell och Sturekapellet	198
III. Brädekyrkan	204
IV. Klockstaplarna och sägerverket	205
V. Jean de la Vallées ritningar	209
VI. Byggnadsledningen. Ekonomi och organisation	223
VII. Kyrkogården och dess byggnader	235
VIII. Prästgård, komministergård och klockaregård	254
IX. Den nya kyrkobyggnaden	265
Första byggnadsperioden 1656—1664	265
X. Tornen och kupolen uppföras	276
Andra byggnadsperioden 1669—1682	276
XI. Valven inslås i korsarmarna, inredningen fullbordas	286
Tredje byggnadsperioden 1685—1695	286
XII. Efterarbeten och restaureringsåtgärder intill den stora branden 1723	294
XIII. Branden 1723 och kyrkans återuppförande	304
XIV. Det nya tornet	309
XV. Kyrkointeriören fullbordas. Restaureringsarbeten och förändringar under senare tid	324
XVI. Inredning och lösa inventarier	337
Bilaga 1	398
Bilaga 2	399
Bilaga 3	400
Sammanfattning	401
Zusammenfassung	404
Summary	407
Planscher	

KATARINA KYRKA

AV

TORD O:SON NORDBERG

OCH

GÖRAN AXEL-NILSSON

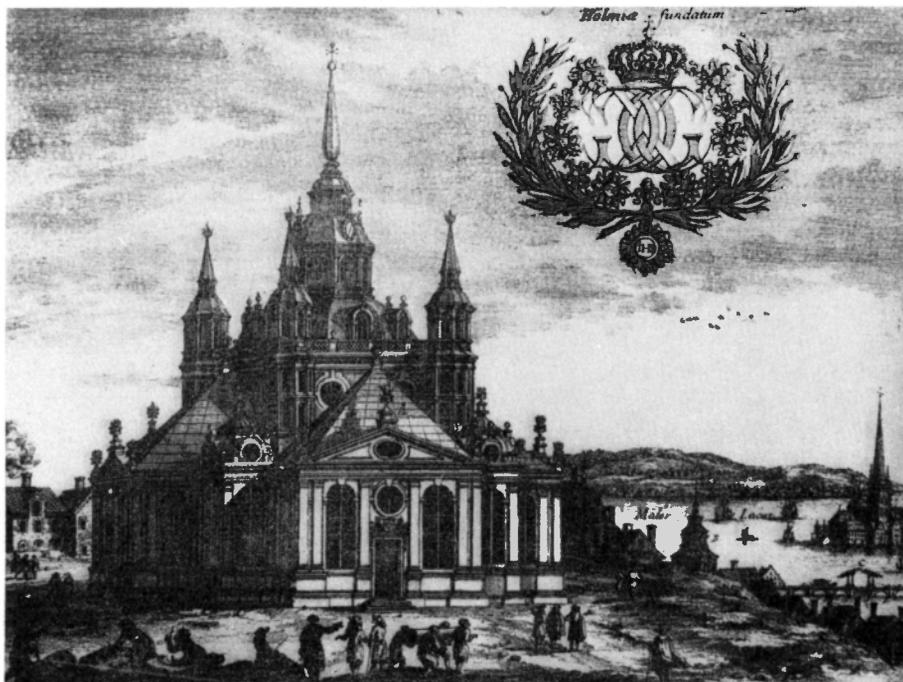

Fig. 140. Katarina kyrka. Detalj ur kopparstick av Adam Perelle 1669 efter teckning av Erik Dahlberg. *Svecia antiqua et hodierna*.

Katharinakirche. Detail des Kupferstichs von Adam Perelle 1669 nach Zeichnung von Erik Dahlberg. *Svecia antiqua et hodierna*.

St. Catharine's Church. Detail of copper-plate engraving by Adam Perelle, 1669, from a drawing by Erik Dahlberg, «*Svecia antiqua et hodierna*».

KATARINA KYRKA I STOCKHOLM

AV

TORD O:SON NORDBERG OCH GÖRAN AXEL-NILSSON

KÄLLOR OCH LITTERATUR

OTRYCKTA KÄLLOR:

Riksarkivet (R. A.): Riksregistraturet 1586, 1588, 1654—1696 (R. R.) Inrikes civilexpeditionen, registratur 1724. — Riksrådsprotokoll 1669. — Biographica, De la Vallée. — Svea hovrätts liber causarum 118. — Acta ecclesiastica. — Justitiekollegii arkiv 1706—1757, bunt 8. — Revisionskontorets kyrkorevisionsacta.

Stadsarkivet (Sta. A.): Överståthållarämbetets kansli: registratur 1667—1672, 1696; kungl. brev, 1651—1659, 1696, 1724 — Stockholms stads tänkebok 1654, 1677. — Stockholms stads civilprotokoll 1690. — Magistratens arkiv före 1636: Borgmästare och råds räkenskaper (nr 165—167). Räkenskaper för Södermalms kapell 1501—1616 (nr 228). — Magistratens arkiv: Oordnade handl., suppliker. — Bouppteckningshandlingar. — Katarina kyrkas arkiv: kyrkans arkivalier

före 1830 finnas i Stadsarkivet. De viktigaste serierna såsom Födelse- och Dopböcker, Lysnings- och Vigselböcker, Räkenskaper m. m. finnas från 1654 och framåt. De för denna framställning använda och särskilt viktiga serierna äro framförallt följande: Räkenskaper med verifikation, 1654—1830 (L I a), Räkenskaper rörande kyrkans reparation 1723—1873 (L I e), Kyrkorådsprotokoll och handlingar 1655—1832 (K III a), Handlingar rörande anställda personer 1667—1850 (O III: I), Brandförsäkringsvärderingar (O V: 4), Inventarieförteckningar förekomma dels i kyrkans räkenskaper, näml. 1654—56 (L I a: 2), 1656—60, 1663—68, 1690, 1696, 1700, 1705, samt dels i lös bunt 1715—1826 (N I: 1). Skrivelser från K. Maj:t och Konsistorium eccl. — Konrad Elméus, Anteckningar rörande Katarina kyrka, vol. 1—6.

Katarina kyrkas arkiv: Kyrkans originalritning av Jean de la Vallée 1656. — Ritning till kyrkans nybyggnad efter branden 1723. — Diverse äldre ritningar, planer av bänkinredning, gravplatser, kartor m. m. före 1830. — Handlingar och ritningar efter 1830. — »Anteckningar om Catharinæ Kyrka i Stockholm», trol. fr. 1831 med senare tillägg intill 1870-talet. — »Beskrifning öfver S:t Catharina Kyrka 1830» med kompletterande anteckningar intill 1925.

Byggnadsnämndens arkiv: Ritningar till ombyggnad av prästgården 1875. — Ritningar till komministergården 1771.

Stadsingenjörskontoret: Johan Holms tomtbok 1674. — Kartor, designationer. — Församlingsportföljer: Katarina (plan av gravar i kyrkan och på kyrkogården m. m.).

Stockholms stadsmuseum: Rapport rörande undersökningar i kv. Pelarbacken mindre. — Bildarkivet (kartor, bilder, fotografier m. m.). — Föremålssamlingen.

Kungl. Biblioteket (K. B.): Handskrift M 54. — Planschsamlingen.

Slottsarkivet: Slottsboken 1668.

Nationalmuseum (N. M.): Ritningssamlingen: G. J. Adelcrantz, J. E. Rehn (N. M. 225/90, 64/1902).

Nordiska museet (Nord. M.): Föremålssamlingen. — Bildarkivet.

Kungl. Husgerådskammaren: Föremålssamlingen.

Kungl. Byggnadsstyrelsen (B. St.): Kulturhistoriska byråns arkiv: handlingar, ritningar, fotografier m. m.

Kungl. Vitterhets-Historie- och Antikvitets Akademien: Antikvariskt-topografiska arkivet (A. T. A.): handlingar, ritningar, fotografier (handlingar rörande vissa gravar i kyrkan 1753, inventarium 1830 m. m.).

Kungl. Lantmäteristyrelsens arkiv: Kartor över Stockholm.

Uppsala Universitetsbibliotek (U. U. B.): Palmskiöldska samlingen, 261 och 265 (Topographica VIII: 4).

Tekniska skolans bibliotek: Ritningssamlingen.

Det Kongelige Bibliothek, Köpenhamn: Karta över Stockholm, omkr. 1650.

TRYCKTA URKUNDSSAMLINGAR OCH CITERAD LITTERATUR.

ALM, HENRIK, Murmästarämbetet i Stockholm, Sthlm 1935.

AXEL-NILSSON, GÖRAN, Stockholms bild och stenhuggarämbete, i Samf. S:t Eriks årsbok 1934.

—, Storhetstidens portalskulptur, i Samf. S:t Eriks årsbok 1935.

— och PALMSTIERN, C. F., Släkten Løhe i Samf. S:t Eriks Årsbok 1938.

BÆCKSTRÖM, ARVID, Thomans och Estenbergs' meritförteckningar, i Tidskrift för Konstvetenskap 1919.

BELLMAN, C. M., Fredmans epistlar, folkupplaga utg. av Bellmanssällskapet, Sthlm 1940.

BJÖRLING, C., Katarina skola, Sthlm 1913.

BRANDEL, SVEN, Klara kyrka, i SVERIGES KYRKOR, Stockholms kyrkor, bd VI, h. 2.

CARLANDER, C. M., Svenska Bibliotek och Exlibris, Sthlm 1904.

CEDERSTRÖM, RUDOLF, Stockholm 1660, i Samf. S:t Eriks årsbok 1910.

DANCKERT, HENDRIK, Architectura moderna, Amst. 1625.

- EDQVIST, MÄRTA, Petrus Diderici Arenbeckius, Sthlm 1939.
- ELERS, JOHAN, Stockholm, I—IV, Sthlm 1800—1801.
- Erikskrönikan, utg. av ROLF PIPPING, Svenska Fornskriftssällskapet, Upps. 1921.
- FERLIN, P. R., Stockholms stad, 1—2, Sthlm 1858.
- GALLAND, GEORG. Geschichte der Holländischen Baukunst, Frankfurt a. M. 1890.
- GRANLUND, VICTOR, Johan III:s byggnads- och befästningsföretag, Hist. Bibliotek I—II, Sthlm 1875—1876.
- Handlingar rörande Skandinaviens historia XXXI, Sthlm 1850, Schering Rosenhanes ämbetsberättelse rörande Stockholm 1663.
- HANSSON, HANS och AXEL-NILSSON, GÖRAN, Fatburssjön, i Stockholms stadskollegiums utlåtanden och memorial 1940, Bih. 3.
- HÜLPHERS, ABRAHAM, Historisk afhandling om Musik och Instrumenter, etc. 1773.
- JOSEPHSON, RAGNAR, Tessin I—II, Sthlm 1930—1931.
- , Det tessinska slottet, i Stockholms slotts historia II, Sthlm 1940.
- , Frihetstidens mästarebyggare, i Upplands fornminnesförenings tidskrift XLI, Upps. 1927.
- Katarina nya församlingshus, redogörelse utarbetad av församlingens byggnadskommitté, Sthlm 1935.
- KARLING, STEN, Axel Oxenstiernas palats i Stockholm, i Samf. S:t Eriks årsbok 1935.
- LUNDMARK, EPHRAIM, Hedvig Eleonora kyrka, i SVERIGES KYRKOR, Stockholms kyrkor, bd III, h. 2.
- , Jakobs kyrka, i Sveriges kyrkor.
- , Maria Magdalena kyrka, i Sveriges kyrkor.
- LUNDQUIST, N., Stockholms stads historia, 1—3, Sthlm 1828—29.
- MAROT, J., Recueil des plans, profils etc, Paris u. å.
- MAROT, J. o. D., L'architecture francaise etc. Paris u. å.
- MESSENIUS, JOHANNES, Sveopentaprotopolis etc., Sthlm 1611.
- , Scandia illustrata, Sthlm 1700—1705.
- MUNTHE, L. W:SON, Stockholms befästningsfråga under nyare tiden, i Samf. S:t Eriks årsbok 1920.
- NORDBERG, TORD, O:SON, Gustav II Adolf som byggherre, i Fornvännen, Sthlm 1931.
- , Rosenhaneska palatset på Riddarholmen, i Rig, Sthlm 1931.
- , Söderport och Slussen, Sthlm 1935.
- , Häringe slotts byggnadshistoria, i Rig 1937.
- , Slottets historia under 1600-talet, i Stockholms slotts historia I, Sthlm 1940.
- NORÉEN, ERIK, »Templets topp i skyn», i Arkiv för nordisk filologi, band LVI: 1—2, Lund 1941.
- OLSSON, MARTIN, Kungsholms kyrka, i Sveriges kyrkor.
- , Riddarholmskyrkan, i Sveriges kyrkor.
- PETREJUS, PETRUS, En kort och nyttig Chronica om alla Swerikes och Göthes konungar, 1611
- REHN, O. G., Stockholmssläkten Rehn. Sthlm 1931.
- RISBERG, N. J. A., Den optiska telegrafens historia i Sverige, Gbg 1938.
- ROOSVAL, JOHNNY, Burchardt Precht, Sthlm 1905.
- m. fl., Storkyrkan i Stockholm, i Sveriges kyrkor.
- ROSMAN, HOLGER, Textilfabrikerna vid Barnängen, Sthlm 1929.
- RÜDLING, JOHAN GEORG, Thet i flor stående Stockholm, Sthlm 1731, supplement till föregående, Sthlm 1740.
- SELLING, GÖSTA, Svenska herrgårdshem under 1700-talet, Sthlm 1937.
- SERLIO, SEBASTIAN, Tutte l'Opere d'Architettura, Venedig 1584.
- SILFVERSTOLPE, GUNNAR MASCOLL, Riddarhuspalatset, i Sveriges riddarhus, Sthlm 1926.
- SIRÉN, OSVALD, Gamla stockholmshus, I—II, Sthlm 1913.
- SPARRMAN, JOHANNES, Antiqua collegia canonicorum et monasteria regne Sveciae, Uppsala 1671.
- STAVENOW, ÅKE, Carl Härleman, Upps. 1927.

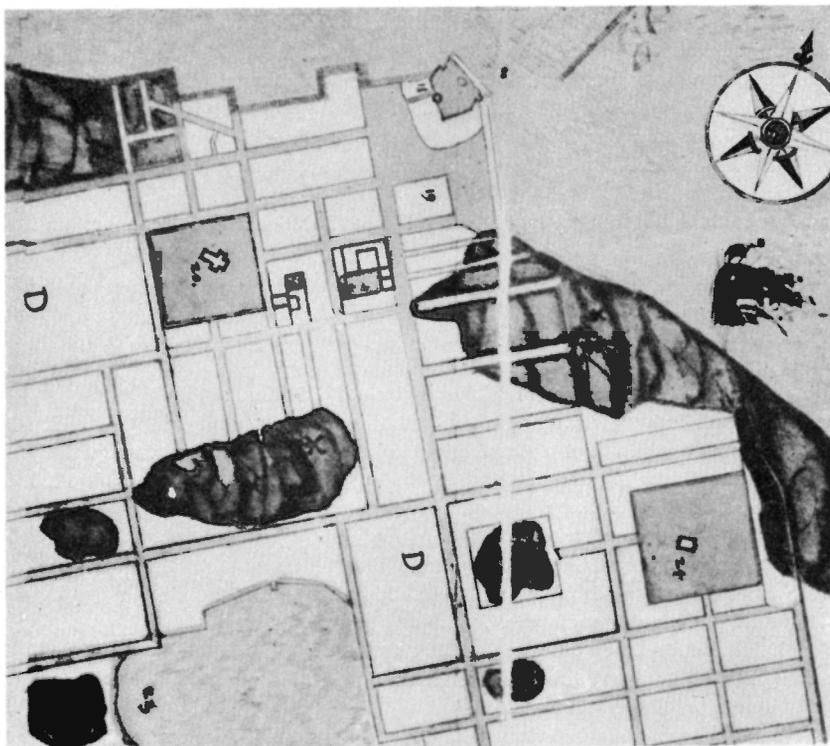

Fig. 141. Detalj av en kolorerad karta över Stockholm från omkr. 1650. Original i Det kongl. Bibliothek, Köpenhamn. Kopia i Stadsmuseet, Stockholm. 19. Södra stadshuset; 20. Maria kyrka; 23. Fatburssjön; 24. Sturekapellet.

Detail einer kolorierten Karte über Stockholm von etwa 1650. Original in der Königl. Bibliothek, Kopenhagen. Kopie im Stadtmuseum Stockholm. Ziffer 19 Rathaus in dem südlichen Stadtteil. 20 Marienkirche. 23 Fatbursesee. 24 Sturekapelle.

Detail of a coloured map of Stockholm from about 1650. Original in The Royal Library, Copenhagen. Copy in the City Museum, Stockholm. 19 South Town Hall; 20 St Mary's Church; 23 Fatbur Lake; 24 Sture Chapel.

Stockholmsbilder från 5 århundraden 1523—1923, Sthlm 1922—23.

Stockholms stads jordebok 1420—1498, utg. av H. HILDEBRAND, Sthlm 1876—1914.

Stockholms stads tänkebok 1474—1500, utg. av EMIL HILDEBRAND, GOTTFRID CARLSSON och JOH.

AX. ALMQUIST, Stockholm 1917—1930.

Svecia antiqua et hodierna, Sthlm 1716.

SUNDBERG, HALVAR, Rätten till väg och gata, U. U. Å., Upps. 1929.

Svenskt biografiskt lexikon, Sthlm 1918 o. f. (artiklarna Adelcrantz, Arenbeckius, de la Vallée).

UPMARK, G., D. Å., Svensk byggnadskonst 1530—1760, Sthlm 1904.

—, D. Y., Guld- och silversmide i Sverige 1520—1850, Sthlm 1925.

Utställningen av äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910, katalog.

Utställningen av äldre kyrklig textil i Stockholm 1929, katalog.

WADSJÖ, H. Kyrkogårdskonst, Sthlm 1918.

VOGEL, SIGISMUND VON, Beskrivning över Stockholm 1647, i Samf. S:t Eriks årsbok 1911.

ÖSTMAN, NILS, Kalvariestenarna på Södermalm, i Samf. S:t Eriks årsbok 1932.

I. FÖRSAMLINGSDELNINGEN

Den våldsamma expansion och de omvälvande förändringar, som ägde rum i vårt land under 1600-t:s förra del, satte framförallt sin prägel på huvudstaden i den nya stormakten. Invånarantalet i Stockholm, som vid sekelskiftet icke torde ha uppgått till 10 tusen personer, hade på 1660-talet stigit till 40 tusen och sålunda under denna tid mer än 4-dubblats. Krigare och köpmän, hantverkare och ämbetsmän lockades av de rika möjligheterna att slå sig ned i huvudstaden. För alla dessa krävdes nya bostäder och nya bostadsområden. Staden mellan broarna var ju praktiskt taget redan vid medeltidens slut helt utbyggd. Den livliga om- och påbyggnadsverksamhet, som nu ägde rum, kunde givetvis icke förslå något för den väldiga folkökningen; nya markområden måste exploateras. Redan under medeltiden fanns det visserligen en bofast befolkning på malmarna, framför allt nere vid vattnen, dit hantverkare av olika slag sökte sig. Men deras antal var ganska ringa. Under unionstidens strider om Stockholm brändes och härjades malmarna vid upprepade tillfällen, och ännu under 1600-t:s första år var det alltjämt blott invånarna på stadsholmen, som kunde lita till skyddet bak murar och torn samt strömmarnas strida vatten. Vid Gustav Adolfs trontillträde var ännu Söderport nere vid Slussen stadens yttersta fäste i söder.¹ Några decennier senare började man bygga moderna försvarsverk vid Skanstull och Danvikstull. Det svenska stormaktsväldet hade nu också helt andra resurser att skydda huvudstadens befolkning mot fientliga anfall.

SÖDERMALM
EXPLOATERAS
OCH REGLE-
RAS

I samband med exploateringen av malmarna planerades och genomfördes under 1630- och 1640-t. den reglering av gatunätet, som blivit bestående till våra dagar. De medeltida vägarna, som ringlade över de södra bergen, ersattes nu av det raka gatusystem, där Horns- och Götgatorna äro huvudaxlarna.

Vid mitten av 1600-t. diskuterades i stadens konsistorium nödvändigheten av en församlingsdelning på Södermalm med hänsyn till den ständigt växande folkmängden. Saken stötte emellertid på motstånd, icke minst från kyrkoherden i Maria, som icke ville vara med om någon minskning av pastoratet. Bland invånarna på östra sidan av malmen hade det nog alltsedan den tiden, då Maria kyrka stod under byggnad och gudstjänsten förrättades i det på östra sidan belägna Sturekapellet², varit ett önskemål att få en egen gudstjänstlokal. När nu diskussionen i konsistoriet icke ledde till någon-ting, beslöt man taga saken i egna händer. På sommaren 1654 hade invånarna i »östra kvarteret» kommit samman, och på samtligas vägnar utfärdade i juli månad detta år några »därtill utvalde» en fullmakt för »ärlig och välförståndig Johan Hansson Höök på allas våra vägnar och i underdånighet att söka vår allernådigste Konung och det

FOLKMÄNG-
DEN NÖDVÄN-
DIGGÖR FÖR-
SAMLINGS-
DELNING

¹ T. NORDBERG, Söderport och Slussen, Stockholm 1935. L. W:SON MUNTBE, Stockholms befästningsfråga under nyare tiden, S:t Eriks årsbok 1920.

² Se härom följande kapitel samt E. LUNDMARK, Maria Magdalena kyrka, Sveriges kyrkor, Stockholms kyrkor, bd VII, h. 1.

högvördiga andliga ståndet om tillsägelse och lov att reformera, upprätta och utvidga det förfallna Sturekapellet darsammastädes och därtill en kyrkoherde och själasörjare». Bland undertecknarna voro flera, som sedan skulle spela en roll i församlingens historia, såsom Petter Skåning, Michel Hobe och Nils Kristoffersson.

NY KYRKA
OCH FÖR-
SAMLING

Karl X Gustavs beslut lät icke vänta på sig, och det gick betydligt längre än vad petitionärerna vågat bedja om. Den 19 augusti 1654¹ meddelade konungen »tillstånd för östra delen och Sturekvarteret av Södermalm att bygga sig en egen kyrka». Konungen hade erfarit, »huruledes församlingen darsammastädes (på Södermalm) igenom Guds nåd till antal och myckenhet haver således förökts och tilltagit, att den kyrkan som så allredan är opprättat icke kan rymma den hopen, utan ock anten en del måste bliva utur kyrkan, när gudstjänsten förrättades eller med största olägenhet där vistas och vara tillstädes». Konungen fann deras begäran att få bygga en ny kyrka på Södermalm skälig och gav sitt tillstånd till de »trogne undersåtare oppå Södermalm, att de måge bygga och opprätta en kyrka och gudshus på Kapelle kyrkogården, jämväl bekomma därtill kapellet darsammastädes, så ock hela kyrkogården, så ock makt att välja kyrkovårdar och sexmän, vilka om kyrkans byggnad och intrader skola bära åhuga samt göra därför reda och räkenskap».

Samma dag beordrade konungen överståthållaren Schering Rosenhane att »assistera Södermalms borgarne uti deras nya kyrkas byggnad».² De hade, heter det i skrivelsen, fått tillstånd att »på den ort kapellet nu står opprätta en kyrka och söka därtill hos gott folk samhälj och kollekt så ock havandes egen och särskild kyrkoherde». Överståthållaren skulle tillsammans med borgmästare och råd verkställa en fördelning och avskilja den nya församlingen, »läggandes så många gårdar där till den kyrkan som I pröver bäst och likast».

Kungl. maj:ts brev upplästes på rådhuset den 23 augusti.³ Samma dag hade borgmästaren Petrus Prytz samt rådmännen Mikael Abrahamsson och Anders Jönsson deltagit i en överläggning med ärkebiskopen och konsistoriet i denna fråga. Stadens styresmän hade kallats till detta sammanträde, som ägde rum i Storkyrkan. Det visade sig härvid att konsistoriets medlemmar och ärkebiskopen nu hade övergivit sin rent negativa inställning till den nya kyrkan och församlingen. Konsistoriet ville emellertid nu föreslå, att endast en kapellan tillsvidare skulle tillsättas, »intill dess kyrkan bliver fullkomligen uppbyggd», samt att denne skulle tagas inom stiftet. Slutligen ville man också diskutera, varifrån medlen skulle tagas. »Borgmästare och råd för deras personer», heter det i Tänkeboken, »höllo sig vid det ankomna kungliga brevet, varutinnan en

¹ Kungl. brev 19/8 1654 i original i Stadsarkivet, kungl. brev vol. 3. I riksreg. har detta brev daterats och införts under den 21/8 (RR. f. 1417), medan det samtida brevet till överståthållaren införts den 19/8. Jfr nedan.

² K. brev 19/8 1654. RR. f. 1401.

³ Stockholms stads tänkebok 1654 23/8 s. 333 ff.

särdeles och egen pastoratus beviljas att bliva upprättat; medlen förtro de den allra högste Gud».

Konungen var heller icke sinnad taga någon hänsyn till konsistoriets invändningar. Den 29 augusti 1654 utfärdades »tillstånd för den nya församlingen S. Katarina kyrka att församla hjälp till samma gudshus oppbyggnad».¹ Insamlingen av medel skulle få bedrivas såväl i residensstaden som »annorstädes i Vårt rike i städerna och å landet». Karl X Gustav hade nu också beslutat giva den nya kyrkan »namnet av Katarina efter Vår sal. högtärade k. fru moder höglovl. i åminnelse». Dagen därpå erhöll mästern Per Didrichsson (Arenbeckius) konungens fullmakt att vara kyrkoherde i den nya församlingen.² Fullmakten kompletterades till yttermera visso icke fullt en månad senare med konungens »föreskrift för m. Per Didrichsson till konsistoriet att bliva intagen för kyrkoherde uti Södermalms Katarina kyrka».³

I början av oktober samma år förelåg överståthållarens förslag till »fördelning av södre förstaden mellan Maria och Katarina församlingar», och den 4 oktober utfärdades den kungliga förordningen härom.⁴ Emedan den nya kyrkan, heter det i det kungl. brevet, »icke kan utan åhörare bestå och där emellan bette Katarina kyrka och den andra (Maria) skulle bliva disputerligt, var malmen icke vorde delt och den ena församlingen ifrån den andra distinguerat; Fördenskull hava Vi stadgat och förordnat . . ., att till Katarina kyrka skall lyda och lända alla de som bo på östra delen av malmen räknandes ifrån Mälaren vid Götegatans begynnelse och hela strecket oppføre till Högste bergsgatan (Högbergsgatan), där framledne kamrerarens Olof Arfvedssons gård är på den ena sidan och på det andra hörnet, där den avledne båtsmannens Berendt Erikssons efterleverska nu bor gent över Peter Boms och Sten Erikssons gårdar, följandes så bette Högstbergsgatan, jämväl inneslutandes kvarteret Nederlandet kallat så mycket som intaget är och till Fateburn [lakun], att sal. dokt. Johannes Bothwidi gård skiljer och lämnas till S. Maria kyrko; sedan tvärt över Fateburn, där kvarteret Holmen och Bryggan benämnd belägne äre, vilka tillika med hela östra [lakun] skola ovanbette Katarina kyrka tillyda».

Den 28 oktober skänkte konungen slutligen 2 000 daler silvermynt till »den nya kyrkans byggning, som på Södermalm och där store kapellet nu står, skall bliva upprättat».⁵ Det var ingalunda det sista beviset på konungens ynnest, som den nya församlingen fick röna. Karl X Gustav hade ärvt Vasakonungarnas stora intresse för byggnads-

¹ K. brev 29/8 1654. RR. f. 1490.

² K. brev 30/8 1654. RR. f. 1496.

³ K. brev 22/9 1654. RR. f. 1640.

⁴ K. brev 4/10 1654. RR. f. 1764. 11/11 1654 valdes inför borgmästare och råd föreståndare, kyrkvårdar och sexmän. Tänkeboken 1654 s. 474.

⁵ K. brev 28/10 1654. RR. f. 1841. Medlen skulle tagas av kopparräntan; hälften av beloppet skulle utbetalas 1654 och resten 1655. Pengarna hade dock icke kommit församlingen till handa 1656. 11/6 1656 (K. brev. RR. f. 701) fick kammaren påminnelse att ofördröjligen utbetala beloppet, var- efter i runt tal 1 735 dlr smt tillställdes församlingen.

KUNGL.
MAJ:TS BE-
SLUT OM
NAMN OCH
KYRKOHERDE

FÖRSAMLINGS-
DELNINGENS
GENOMFÖ-
RANDE

KARL X
GUSTAV OCH
SÖDERMALM

konsten. En i modern stil uppförd kyrkobyggnad i residensstaden var givetvis en sak, som kunde påräkna hans stöd. Det är dock tydligt att borgarna på Södermalm och deras nya kyrkobygge på ett alldeles särskilt sätt vunnit hans hjärta. Den 6 juni 1654 hade Karl Gustav krönt till Sveriges konung och den 4 juli 1655 lämnade han Stockholm för att med flottan begiva sig till det polska kriget. Till huvudstaden skulle han aldrig återkomma. När konungen på sommaren 1658 tillsammans med sin arkitekt Jean de la Vallée i Göteborg dryftade stora byggnadsplaner och arbeten, togs även frågan om Södermalms bebyggelse ånyo upp till behandling. I den »instruktion», som den 3 juni utfärdades för de la Vallée rörande ombyggnad av det gamla slottet samt av Riddarholmskyrkan m. m.,¹ förordnade konungen också, »att den delen, som Södermalm var byggt uppå, nämligen ifrån Pålsund till Södersluss med Danviken, Grinds tegelbruk och Årstaviken uppföre gent emot samma Pålsund, skulle just avmätas och göras en planta uti stort format, huru samma ort nu var beskaffat samt med alla berg och sanke platser, högar och dalar och alla andra partikulariteter. Uppå samma planta skulle generalkvartermästaren Johan Wärnskiöld och arkitekten Jean de la Vallée tillsammans författa en dessein uppå ett kongligt slott och residens med där till hörige kongl. apartementer så ock våningar för kollegierna, såsom ock uppå en Arsenal eller tyghus. Det övriga skulle fördelas i kvarter och gator att med tiden kunna bliva bebyggt och fortificerat, så mycket som orten och situationen kunde bäst medgiva.» De planer beträffande Södermalm, vilka nu mognat till beslut, måste ju ha varit i konungens tankar redan 1654, innan han för alltid lämnade Stockholm. Genom Karl X Gustavs hastiga bortgång gick detta stora projekt i stöpet. Men Katarina kyrka reser alltjämt sin spira mot skyn som ett monument över konungens planer att på Södermalm skapa en modern stadsdel och dit förlägga den nya stormaktens förnämsta byggnader.

II. HELGA KORS KAPELL OCH STUREKAPELLET

På platsen där den nya kyrkan skulle uppföras, låg en kyrkogård med ett kapell, Sturekapellet, byggt under Johan III:s tid. Men redan långt dessförinnan fanns här ett litet kapell.

ERIKSKRÖ-
NIKANS UPP-
GIFT OM ETT
KAPELL

År 1306 hade marsken Tyrgils Knutsson halshuggits på avrättsplatsen utanför Söderport. I den ungefär ett kvart sekel därefter tillkomna Erikskrönikan skildras avrättningen på följande sätt:²

»The leddon sunnan widh then stadh
ok gjorde swa som konungen badh:
först tha growo the hans graff,

¹ K. brev $\frac{3}{6}$ 1658. RR. Se härom T. NORDBERG, Slottets historia under 1600-talet i Stockholms slotts historia, I, Stockholm 1940 och MARTIN OLSSON, Riddarholmskyrkan i Sveriges kyrkor.

² Erikskrönikan utg. av R. Pipping. Uppsala 1921.

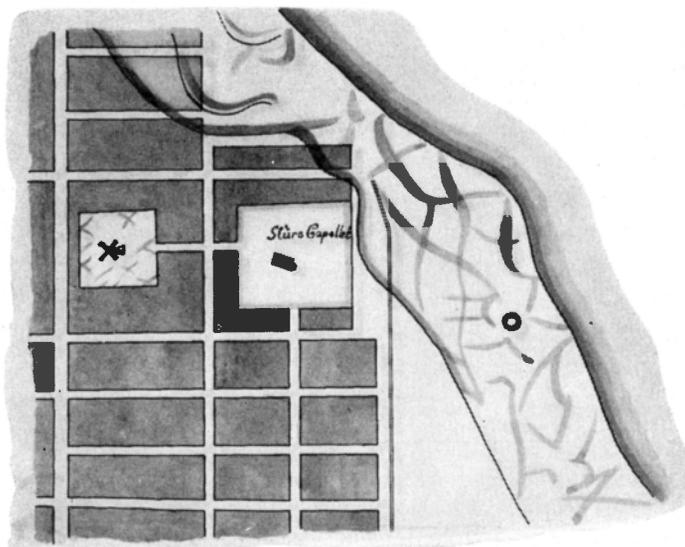

Fig. 142. Detalj av karta över Stockholm från 1650-talet visande Sturekapellet och trakten däromkring. Kopia efter orig. i stadsingenjörskontoret.

Detail einer Karte über Stockholm aus den 1650er Jahren mit der Sturekapelle und der Gegend um diese. Kopie nach dem Original im Stadt-Ingenieurbüro.

Detail of a map of Stockholm from about 1650, showing the Sture Chapel and the district around it. Copy of the original in the City Engineer's Office.

sidhan huggo the honom hwodit aff.

Ouer then graff han innan laa
ther lotho the eth tiäld ouer slaa,
Ok lotho ther eth altare göra
hwo ther messo wille höra
Ther matten faa hona alla dagha;

Eth korss saa man ther staa,
hwa till stadhin faar eller fraa
The badho tess heller fore honom.»

Avrättningsplatsen var vid den tiden belägen invid den stora landsvägen söderut. Från Söderport förde denna snett genom nuvarande kvarteret Schönborg, fortsatte därefter ungefär där Repslagaregatan nu ligger fram mot nuvarande Högbergsgatan, där den svängde mot öster, strök utefter västra sidan av den ännu bevarade höjden vid Pelarbacken för att slutligen i ungefär nuvarande Östgötagatans sträckning löpa

KAPELLETS
LÄGE

vidare söderut.¹ På Pelarbacken på den högsta punkten invid vägen var galgen vid denna tid upprest. Platsen finnes ännu utmärkt på Petrus Tillæus' stora stockholmskarta år 1733 på östra sluttningen av Pelarbacken, där området vid »Kapellgränden» anges såsom »Golgota» och två kors samt kalvariasten² äro utmärkta (fig. 143). Vid schaktningsarbeten för en transformatorstation i kvarteret Pelarbacken mindre, Högbergsgatan 23—25, på östra sidan av Kapellgränden, påträffades år 1940 flera skelett i orubbat läge, orienterade mot väster.³ Det synes troligt, att dessa blivit jordade invid den gamla avrättsplatsen; att kapellet legat på östra sidan om bergshöjden synes härigenom ytterligare bestyrkas.⁴

Redan på 1330-t. fanns sålunda vid denna plats enligt krönikörens uppgift ett litet kapell, troligen uppfört av trä, med ett altare, där de vägfarande kunde förrätta sin andakt, och invid kapellet var ett kors upprest. Några ytterligare uppgifter rörande detta kapell finnas icke bevarade från 1300-t. Tyrgils Knutssons ben flyttades till Gråbrödraklostrets kyrka, nuvarande Riddarholmskyrkan, men kapellet och korset funnos kvar. Och från 1400-t. finnas en hel del arkivaliska belägg för deras tillvaro och läge.

KAPELLET
UNDER
1400-TALET

Den 4 september 1431 anges i Stockholms stads jordebok⁵ läget av en tomt på Södermalm sålunda: »östan waeghen som ligger till sancta Maria Magdalena oc then waeghen som ligger til thet haelga kors oppa orden up undher bergena». Den 11 augusti 1445 såldes »ena tomt uppa sydramalm liggandes up fore brinken, som man gar til Helge kors cappel uppa höggra handen mellen allmeningxgatan nordan fore oc Hans flugha tomt sunnan fore». Den 4 februari 1467 och den 18 april 1491 talas på samma sätt om »helga korss i löt» och »Helga kors capelle i löt», och den 8 november 1494⁶ läsa vi i Tänkeboken om »almeningxvegen, som løper fran ytra swdra port och up til korsit och cappellit».

KAPELLET
OMBYGGES PÅ
1480-TALET;
RÄSERAS I
BÖRJAN AV
1500-TALET

Dessa uppgifter ge vid handen att kapellet var beläget på sluttningen på östra sidan av berget invid löten eller ängen, som var belägen å södra delen av den nuvarande kyrkogården och kring nuvarande Folkungagatan. Men de ge oss ingen som helst ledning beträffande kapellets utseende.

År 1488 utfärdade ärkebiskopen och två biskopar ett avlatsbrev för »h. Kors-cappellet på löthen på Södermalm».⁷ Förmodligen har sålunda vid denna tid en ombyggnad eller

¹ HANS HANSSON o. GÖRAN AXEL-NILSSON, Fatburssjön, i Stockholms stadskollegiums utlåtanden o. memorial, Bihang n:r 3, 1940.

² Om dessa se följande sida.

³ Rapport av antikvariern Hans Hansson i Stockholms Stadsmuseum.

⁴ Avrättningsplatsen flyttades sedan österut och låg under 1500-t. på Erstaberg; i slutet av 1600-t. förflyttades den utanför Skanstull. Bödeln bodde inom Katarina församling i kvarteret Mäster Michael.

⁵ Stockholms stads jordebok utg. av H. HILDEBRAND, Stockholm 1876—1914. Stadens handlingar brunno som bekant 1419 och några uppgifter av denna art före detta år finnas således icke bevarade.

⁶ Tänkeboken s. 200.

⁷ Brevet är förlorat men finnes upptaget i en förteckning från omkr. 1700 avtr. i Stockholms stads jordebok I s. 454.

reparation av kapellbyggnaden ägt rum, för vilken pengar på detta sätt samlades. Under Unionstidens strider blev Helga kors kapell raserat. Förmodligen skedde detta i början av 1500-t. Kapellbyggnaden återuppfördes icke.

År 1511 hade emellertid invid denna plats tre kalvariestenar upprests,¹ »tre stenpelare, av vilka den ene utviste, att huvudskalleplatsen i Jerusalem, där Jesus Kristus blev korsfäst, haver så långt legat ifrån Pilatii rådhus, där ifrån vår högtförtjänte frälsare själv bar sitt kors, som ifrån denne stenpelare var till stadens rådhus. Den andre och tredje pelarna skulle bemärka, huru vitt Jesus haver gått, emedan det att han stupade under korset, där av själva figurerna stodo på desse stenar ut-huggne . . . Folket har i förtiden med stor process gått av staden dit ut, och var där för var pelare ett skönt altare uppbyggt, där prästerna förrättade bön och gudstjänst.»²

KALVARIE-
STENARNA
UPPSÄTTAS
1511

Den 1 oktober 1586 utfärdade Johan III en skrivelse till slottsloven i Stockholm,³ att de skulle låta »up sättie ett capelle på Södermalm med korsbyggning». Enligt samtida vittnesbörd uppfördes det nya kapellet »uppå det ställe, där den omilda konung Christiern låtit förbränna många herremäns lik».⁴ Framför allt var konungens avsikt »att åt Sturens aska så medelst uppresa en griftevård». Både i huvudstaden och ute i landsorten lät ju Johan III uppföra minnesvårdar över medeltidens svenska konungar och riksföreståndare. Johan III:s kapell, som fick namnet Sturekapellet,⁵ förlades sålunda icke till alldeles samma plats som det medeltida kapellet och hade sålunda icke något direkt samband med detta, även om anledningen till och syftet med dess tillkomst i själva verket var av alldeles samma art. Sturekapellet låg längre österut. Dess läge framgår av några bevarade stockholmskartor från 1600-t:s första hälft (fig. 141 och 142), där vi återfinna kapellbyggnaden strax sydväst om mittpunkten på den nuvarande kyrkogården.

JOHAN III BE-
SLUTAR UPP-
FÖRA ETT
KAPELL

STURE-
KAPELLETS
LÄGE

Det nyssnämnda kungabrevet har tolkats så, att konung Johan avsåg att ett till planen korsformigt kapell skulle uppföras.⁶ På de återgivna kartorna lägga vi dock märke till, att kapellet har en rektangulär plan. Även på andra kartor från 1600-t:s förra hälft återkommer denna planform. Att det nya kapellet skulle »oppsättas med

PLANFORMEN

¹ Enligt MESSENIUS. Rörande kalvariestenarna se f. ö. ÖSTMAN, Kalvariestenarna på Södermalm, S:t Eriks årsbok 1932, s. 71 ff. jfr C. R. af Ugglas, i Fornvännen 1938.

² Citerat efter Palmskiöldska samlingen UUB 265. I slutet av 1600-t. funnos ännu två av stenarna på sin plats.

³ K. brev 1/10 1586, RR. f. 263; GRANLUND, Johan III:s byggnads- och befästningsföretag s. 237.

⁴ JOHANNES MESSENIUS, Suepoentaprotopolis etc., Sthlm 1611. PETRUS PETREJUS, En kort och nyttig chrönica om allo Swerikis och Göthis konungar 1611. S. VOGELS beskrivning över Stockholm 1647. S:t Eriks årsbok 1911 s. 53.

⁵ Det kallas ofta i handlingarna även »Store kapellet».

⁶ LUNDMARK, a. a. s. 112. »Hösten 1586 befallde Johan, att ett kapell i korsform skulle byggas på Södermalm. Det blev också uppfört, Sturekapellet». . . Södermalms korsformiga kapell och — strax efter — Maria Magdalena korsformiga kyrka båda med ungefär lika långa tvärskepp som huvudskepp.»

korsbyggning» har i själva verket ingenting med planformen att göra. Det betyder helt enkelt att byggningen skulle uppföras i korsvirke.

KAPELLET
UPPFÖRES

I november 1586 började man forsla material till den nya kapellbyggnaden, vars tillkomst vi kunna följa i stadens borgmästares och råds räkenskaper.¹ Den 6 november hade gråsten och syllar körts fram till byggnadsplatsen, den 20 november kördes från Tegelviken syllar, spiror och bräder och den 27 hjälkar och stångjärn. Den 4 december samma år erhöles åkarna betalning på handen för »sparrevirke»; under maj månad följande år levererades 63 »spiror». Spik och bräder levererades också på våren följande år. På hösten 1587 hade Márten Mattson timmerman fogat samman syllarna och börjat resverket. I november och december kördes gråsten och fylldes mellan stöden under syllarna.

Vid mitten av april månad 1588 återupptogs byggnadsarbetena efter vinterns vila. Ett antal dagsverkskarlar arbetade på byggningen från denna tidpunkt och under hela våren, sommaren och hösten ända till slutet av november. Spiror och bräder kördes fram i april månad; 1500 tegel och 135 lass kalk och lera under april och maj månader samt 143 lass kalk under juni och 12 000 tegel från Grinds tegelbruk under juli månad. Arbetet med uppförandet av väggarna var sålunda nu i full gång.

STENTORN

Den 17 april 1588 hade emellertid konungen tillskrivit Nils Hansson rörande alla de pågående kyrkobyggena i Stockholm.² Han uttalade däri sitt välbehag över att borgmästarne med allvar beställde om S:t Jakobs och Maria Magdalena kyrkor samt kapellet på Södermalm och utfärdade nya föreskrifter beträffande byggnadsarbetets bedrivande. »Oppå kapellet på Södermalm skulle ett stentorn bli uppfört vid västra gaveln, där spetsen skulle komma uppå, så kunde ock kapellet därav hava styrka.»³ Av allt att döma uppfördes icke stentornet på västra sidan om korsvirkesbyggnaden utan på den östra. Av såväl stadsplanekartor som en del senare uppgifter rörande kapellbyggnaden synes nämligen framgå att koret var beläget i detta stentorn. Om orsakerna till denna ändring hava vi ingen kännedom. Grundförhållandena kanske lade hinder i vägen. För ett minneskapell av denna art var det ju dessutom naturligt att tornet reste sig över koret, själva det heliga minnesrummet.

Under augusti månad 1588 levererades 11 000 tegel och 179 lass kalk till bygget samt de båda följande månaderna tillsammans 7 000 tegel och 180 lass kalk. Tornets murar började nu byggas. Murningsarbetet utfördes av Eskil murmästare och »knektarna han skulle hålla till kost».⁴ Ankarjärn levererades av Michel smed. Den 18 augusti erhöles Nils snickare och hans »stallbroder» en summa »på handen för de fönster de göra skole till kapellet», och den 25 i samma månad fingo de slutlikvid för 9 »fönster», d. v. s.

¹ Magistratens arkiv före 1636 n:r 165—167. Stadsarkivet.

² K. brev 17/4 1588 RR. f. 109 f. Brevet var konungens svar i anledning av de underrättelser och förfrågningar konungen erhållit från Nils Hansson rörande kyrkobyggena i Stockholm.

³ Av denna formulering framgår ju också att kapellbyggnaden i övrigt icke uppfördes i sten.

⁴ Eskil murmästare var också verksam på Maria kyrka, LUNDMARK a. a. sid. 68.

fönsterbågar. Ett av dessa fönster var ett rundfönster i koret. Under augusti kördes också fram virke till taklaget. Den 13 oktober erhöll murmästaren »på handen, som kapellet täcke skall». Samma dag fingo åkarna betalt för 11 lass taktegel och en vecka senare för ribbor. I november levererades 16 lass taktegel.¹ Den 3 november erhöll murmästaren slutlikvid för täckningen. Långhuset (korsvirkesbyggnaden) hade då täckts med ett tak av tegel, vilket lagts i bruk. I slutet av november hade timmermännen »gjort dörren för kapellet» och i början av december levererades ett lås till denna.

FÖNSTER OCH
TAKLAG

Under år 1589 fullbordades tornbygget och kapellet stod detta år färdigt till det yttre. Under maj månad forslades 11 000 tegel till platsen, och i slutet av denna månad voro arbetarna i gång med att mura upp tornmurarna högre. Under juni—augusti levererades ytterligare 1 500 tegel samt 113 lass och 28 läster kalk. Ganska stora mängder bräder och spiror samt fyra stockar användes under dessa månader till ställningar, tak och tornspira.

I slutet av augusti voro tornmurarna uppe i full höjd. Den 24 augusti finnes antecknat i räkenskaperna: »Tornbyggare vid kapellet, Hans Larsson och Lasse Månsson 5 dagar». Samtidigt arbetade timmermännen med taklaget över tornet. Torntaket täcktes liksom långhuset med tegel. Spiran tjärades. På kapellet uppsattes ett kors av koppar samt tre »kopper knopper och 2 flöger», för vilka kopparslagaren erhöll betalning vid samma tid.

Inredningen av kapellet utfördes följande år. Hans glasmästare erhöll den 7 juni 1590 betalning för »åtta fönster som han gjorde i kapellet samt rosen», d. v. s. rundfönstret. Den 6 september fick »snickaren för predikstolen, koren och sakerstigen, som han haver gjort uti kapellet på Södermalm» 17 $\frac{1}{2}$ daler, och den 11 september erhöll Knut smed likvid »för axeljärn till koren i kapellet» samt »svarvaren för pelarne uti kapellet». Den 1 november slutligen levererade snickaren sexton bänkar. Kapellet togs nämligen nu, medan Maria Magdalena kyrka stod under byggnad, under en tid i anspråk som församlingskyrka på Södermalm.

INREDNINGEN
FULLBORDAS
1590

Under de följande åren gjordes en inhägnad av trä kring kyrkogården. 1593 och 1599 upptagas i räkenskaperna dagsverken på kyrkogårdsbalkar och port. På kapellbyggnaden gjordes under denna tid en del smärre reparationer och förändringar. År 1594 skaffades en ringklocka, vilken levererades av »Lasse klockgjutare».² I ett inventarium den 21 november 1600 upptages sålunda bl. a. 1 klocka av koppar vägende 15 R samt 2 småklockor.

KYRKOGRÅR-
DEN

I kapellbyggnaden lät Gustav II Adolf år 1625 uppsätta en minnestavla över Stock-

GUSTAV
ADOLFS MIN-
NESTAVLA

¹ Under denna månad kördes också 1 000 byggtegel från Grind samt 4 lass sand och 6 lass kalk till bygget.

² Räkenskaper från Södermalms kapell 1501—1616, Magistratens arkiv före 1636 n:r 228. Stadsarkivet.

holms blodbad, Sten Sture d. y. och de på Stortorget avrättade svenskarna, vilkas namn uppräknas.¹

STURE-
KAPELLET'S
UTSEENDE

Sturekapellet var en ganska oansenlig byggnad. Av de ovannämnda stadsplane-kartorna att döma har dess längd varit omkring 20 meter och dess bredd ungefär 8 meter. Såväl långhus som torn ha varit låga. På den stora Stockholmsbilden av Sigismund v. Vogel 1647, där man ser Södermalm från någon punkt på Mariaberget strax nordväst om Maria kyrka, synes icke en gång Sturekapellets spira sticka upp över Pelarbackens och Mosebackes höjder och den låga bebyggelsen däromkring. Att konstnären på denna punkt skulle begått något misstag är icke troligt. Bilden är även ifråga om detaljerna ganska pålitlig och i den av Vogel samtidigt författade beskrivningen över Stockholm² finnes Sturekapellet upptaget och särskilt omnämnt.

III. BRÄDEKYRKAN

När innevånarna i ö. delen av Södermalm år 1654 petitionerade om egen församling och kyrkoherde, tänkte man sig till en början att restaurera och tillbygga Sturekapellet, som sålunda åter skulle bliva församlingskyrka. Sedan gudstjänsten på 1620-t. flyttats över till Maria kyrka, hade kapellet fått förfalla. Det av sten uppförda tornet hade något så när kunnat stå emot tidens tand, men korsvirkesbyggnaden synes ha varit ganska illa medfaren. Konungen beslöt emellertid $14\frac{1}{8}$ att en ny kyrkobyggnad skulle uppföras på den gamla kapellkyrkogården och att den nya församlingen skulle även »bekomma därtill kapellet darsammanstädes».

Något förslag till den nya kyrkobyggnaden förelåg dock icke. Och man beslöt, att genom en reparation och provisorisk tillbyggnad av det gamla kapellet skaffa församlingen en användbar gudstjänstlokal, medan det stora kyrkobygget förbereddes. Pengar till denna provisoriska gudstjänstlokals iordningsställande — »när det gamla kapellet blev reparerat och församlingen först var där inställt» — skaffades genom en insamling bland församlingsborna.³

STURE-
KAPELLET
TILLBYGGES

Arbetena igångsattes redan den 1 sept. 1654 och voro åtminstone i huvudsak fullbordade vid mitten av nov. samma år.

Den gamla kapellbyggnaden restaurerades och tillbyggdes med ett skepp, som timrades av stockar och bräder. 120 stockar och 108 tolfter bräder användes till detta skepp, som försågs med dörrar samt fönster av glas. Den urspr. öppningen i tornmuren mot skeppet höggs upp och förstorades. Det gamla kapellet var täckt med tegel. Det synes troligt att även tillbyggnaden täcktes på samma sätt; i varje fall levererades från

¹ Den latinska inskriften återgives av JOHANNES MESSENIUS, *Scandia Illustrata*, Tom. IV, pag. 92, samt av J. G. RÜDLING, *Supplement till Det i flor stående Stockholm*, Sthlm 1740, sid. 222 ff.

² Sig. v. Vogels *Stockholmsbeskrivning*, S:t Eriks årsbok 1911 s. 53.

³ En av de största bidragsgivarna var hovkamreraren Josias Andersson.

Rörstrand »2 000 taktegel, som kyrkotaket skall förbättras med».¹ Det gamla välvda tornet apterades till kor, vars golv lades med tegel; här grävdes och murades två gravar för försäljning. Av den här som fig. 142 återgivna stadsplanekartan att döma har tillbyggnaden skett på norra sidan av det gamla långhuset.

Med föreståndarna för Ridдарholmskyrkan träffades julaftonen 1654 överenskommelse om att dessa skulle överlåta ett »postiff» för ett pris av 100 rdl. till Katarina församling. Orgelverket fördes samma dag till »Brädekyrkan», där det uppsattes på två stolpar i koret och gjordes i ordning av organisten i Ridдарholmskyrkan. På våren 1655 nedtogs orgelverket och uppsattes åter på en med mera omsorg av snickarna Anders Jönsson och Nils Person utförd underbyggnad, vilken bl. a. bestod av fyra pelare. Bänkar med »dörrar och ståndare» tillverkades av de båda nyssnämnda snickarna samt Per Grelsson, och uppställdes såväl i den äldre delen — »under stenkyrkan» — som i den tillbyggda »brädekyrkan». I en specifikation »oppå dem som hava betalt för sine bänkerum uti S:ta Katarina kyrka anno 1655» nämnas ett kvarter vardera för manfolk och kvinnfolk »främsta delen från främsta korsgången in till koret» samt »oppå stora gången från korsgången till dörren» och slutligen »kvinnfolksbänkar i norra korsgången». I koret uppställdes två rikare utstyrda bänkar, som levererades av Peder Grelsson och Nils Person. Den sistnämnda hade också förfärdigat en särskild »fångestol» och en »bekännestol». Enligt en uppgift rymde denna provisoriska kyrka omkring 400 personer.

Redan på hösten 1656 flyttades gudstjänsterna till den nya stora kyrkobyggnaden, som då knappast var mer än påbörjad, och såväl det gamla Sturekapellet som den 1654 tillbyggda »brädekyrkan» skattade nu åt förgängelsen. I dec. 1656 togs »tegeltaket av g. kapellet»; arbetet med att »slå neder den gamla kyrkan» pågick under våren 1657. Tegel och bräder användes som material i den nya kyrkan. Grundmuren till det gamla Sturekapellet blev dock kvarstående till år 1673, då den bröts ned och användes till muren kring kyrkogården.

INREDNING

»BRÄDE-
KYRKAN» OCH
KAPELLET
RIVAS

IV. KLOCKSTAPLARNAS OCH SÄGERVERKET

När gudstjänsterna på 1620-t. flyttades från Sturekapellet till den då återuppförda Maria Magdalena kyrka, fördes också klockorna över till församlingskyrkan. För den nybildade församlingen var det givetvis nödvändigt att snarast möjligt skaffa nya klockor. På försommaren 1656 inköptes från finska församlingen i Stockholm en klockstapel samt två mindre klockor.² Virket fördes omedelbart till Katarina och restes på sin nya plats intill det gamla Sturekapellet eller Brädekyrkan, som den kallades efter

KLOCKSTAPEL
VID BRÄDE-
KYRKAN

¹ På annat ställe i RÅK. »till att täcka kyrkan med».

² Den första avbetalningen gjordes $\frac{30}{6}$ 1655 med 383: 10 $\frac{1}{2}$ dlr. kmt. (L Ia: 2 verif. 52). Den andra avbetalningen verkställdes $\frac{20}{11}$ 1655 o. $\frac{15}{1}$ 1656 med tillsammans 380 dlr. kmt. Den tredje avbetalningen uppgick till 140 dlr.

den 1654 utförda restaureringen och tillbyggnaden. Vid mitten av juli månad 1655 var stapeln fullbordad och »karlarna som haver tjärat klockestapeln» fingo sin betalning därför. Ungefär samtidigt beställdes hos klockgjutaren Gerdt Meyer i Stockholm en ny stor klocka, som göts i oktober och levererades till kyrkan i slutet av året. Den vägrade omkr. 6 skep. och 18 lisp.¹ Jakob remsnidare levererade »lädertampar» till klockorna och Kristian Hansson repslagare 20 famnar »klockstrengar». Klockorna uppsattes på axlar av ekstockar, som beslogos av hovslagaren Hans Kijl.

KLOCKORNA

KLOCKSTA-
PELN TILL-
BYGGES

Ett år senare erhöll församlingen genom sedermera kungl. rådet Edvard Ehrenstens bedrivande tre klockor som gåva av konungen.² Klockorna hade jämte annat krigsbyte förts till tyghuset i Marienburg och forslades därifrån sjöledes till Elbing, och sedan på kronans fartyg till Stockholm. I anledning av denna gåva beslöt kyrkorådet vid sammanträde den 7 juli 1656, »att vi skole förskaffa fram bjälkar och låta förfärdiga ett stapel till de nya klockorna, vi hava bekommit ifrån Hans Kongl. Maj:t». Den gamla stapeln byggdes nu om och utökades. I mitten av juli var man i full gång med att »hissa opp verke på stapeln», och i augusti betalades för en »ekstock till axlar på de klockorna, som komma ifrån Påländ», för »20 famnar lina till hissa opp klockorna i stapeln» samt för blocket, som lånades av slottsbyggmästaren Louis Gillis »till att opphissa klockorna med». 18 st. bjälkar användes i stapeln och »till att fästa bjälkarna» 50 st. tolvtum och 50 st. tiotum spik samt »till att fästa korsvärke i stapelen under och över klockorna sjutums- och sextumsspik; 2 ekstockar brukades som axlar på klockorna». Hovslagaren Hans Kijhl erhöll i december 1657 betalning för att han »utlängt och mera järn oppå lagt på de 2 minsta Polands kläckekläppar». »Den stora kläckekläppen» smiddes av smeden på Skeppsholmen. Tampar och klocksträngar »åt alla tre nya klockorna» betalades likaledes i december 1657.

FÖRSLAG TILL
FLYTTNING
AV STAPELN

Det var emellertid ett väsentligt fel med klockstapeln, vilket man tydligen icke tänkt på, varken när den uppfördes eller tillbyggdes. Den var belägen nere vid »Brädekyrkan», så långt ned på kyrkogården, att ljudet av klockorna icke kunde höras över staden. I anledning härav beslöt kyrkorådet vid sammanträde den 1 mars 1659 »att flytta klockstapeln av körkogården och uppå berget vid körkan helst emedan (och av orsak) att våre klockor kunne oss inga penningar importera till kyrkan för Herreringningar och begravingar som i andre körkor alldenstund klockorna stå bakom berget och kan icke höras väl till staden». Underståthållaren ansåg sig dock böra förbjuda det beslutade arbetets utförande, innan överståthållarens samtycke inhämtats. Det syntes honom säkerligen omotiverat att använda pengar på en dylik flyttning, när kyrkobyggnaden nu hunnit så långt, att man inom en ganska snar framtid borde kunna placera klockorna på sin definitiva plats i tornet. Kyrkobyggnadskommittén och Jean de la Vallée voro

¹ Gerdt Meyer fick den 14 juli 400 dlr. kmt. på hand och Meyers änka $24/12$ 600. $17/12$ erhöilo klockgjutargesällerna drickspengar för den nya klockan. Meyers änka erhöil $30/5$ 1656 ytterligare 250 dlr. kmt., $19/8$ 200 dlr. och $31/12$ 270 dlr., i april 1657 200 dlr. och i augusti slutlikvid med 75 dlr.

² Som tack för sitt arbete erhöil Ehrensten 1663 en grav i kyrkan.

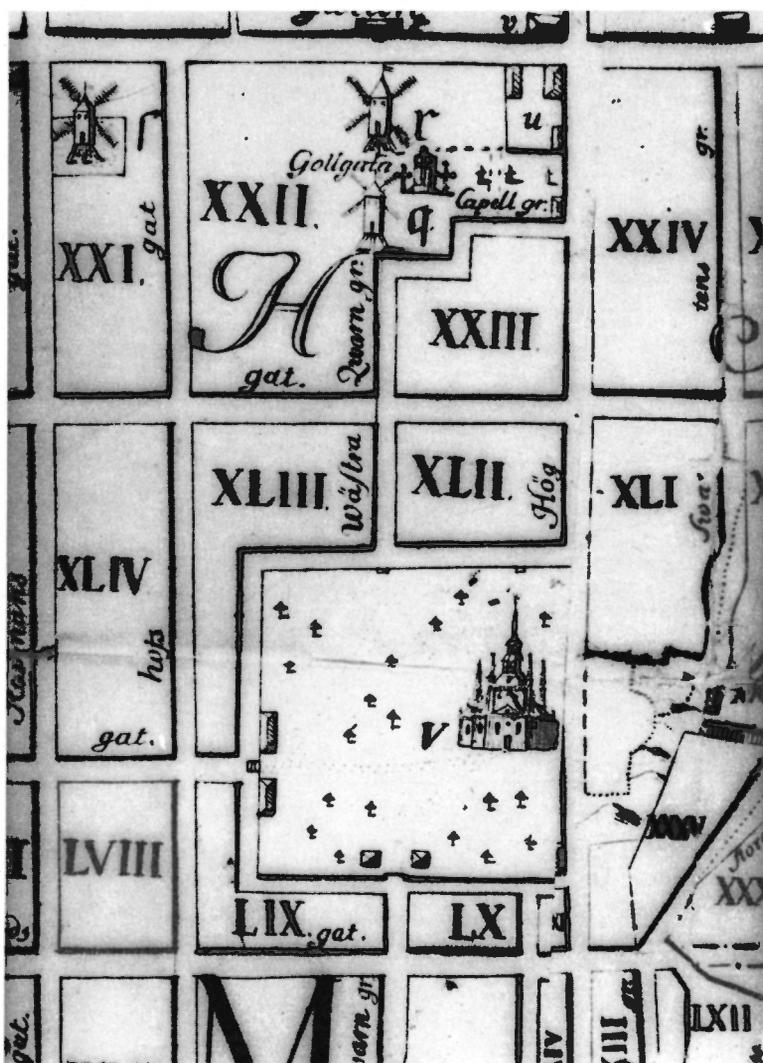

Fig. 143. Detalj av P. Tilleus' karta över Stockholm visande Katarina kyrka och kyrkogård samt Pelarbacken med Kalvariastenarna.

Detail von P. Tilleus Karte über Stockholm mit der Katharinakirche, dem Friedhof und dem Pelarhügel mit den Kalvariensteinen.

Detail of P. Tilleus's map of Stockholm, showing St. Catharine's Church and churchyard, and Pelarbacken with the Calvary stones.

kallade till underståthållaren den 7 mars för att slutligt dryfta frågan. Församlingens representanter sökte beveka underståthållaren med, att kostnaden allenast skulle belöpa sig på 200 dlr. kmt., »vilka penningar de ville av församlingen tillhopa församla och

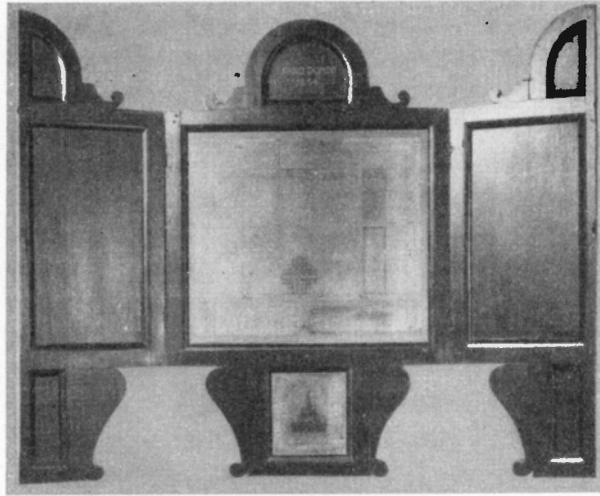

Fig. 144. Katarina kyrka. Jean de la Vallées originalritningar 1656 i en triptykformad ram, tillverkad 1658. Inskriften: Anno domini 1654 är av senare datum.

Katharinakirche. Jean de la Vallées Originalzeichnungen 1656. Tryptichon-Rahmen, 1658. Inskrift: »Anno domini 1654» aus späterer Zeit.

St. Catharine's Church, the original drawings by Jean de la Vallée (1656) in a triptych-shaped frame, made in 1658. The inscription, »Anno domini 1654», is of a later date.

INSAMLING
TILL TORNUR
SÄGERVERKET
UPPSÄTTES PÅ
KLOCKSTA-
PELN

icke någon penning av körkones medel där till taga». På våren 1658 hade en insamling igångsatts bland församlingsborna för anskaffande av ett sägerverke, ett tornur. Bland givarna återfinnes såväl förmögna som fattiga med kyrkoherden i spetsen och skarp-rättaren på slutet. Insamlingen inbringade ungefär en tredjedel av kostnaden, som var 200 dlr. kmt. Sägerverket beställdes av klensmeden Anders Erikson. Det nya uret blev färdigt följande år. Urtavlan hade förfärdigats av Jost bildhuggare och loden höggos i sten av stenhuggaren Tellschovs gesäller. Repslagaren Petter Hartman levererade en 16 alnar lång ståltråd till lodens upphängning och ankarsmeden på Skeppsholmen hammaren till slagverket. Sägerverket uppsattes på klockstapeln, vars övre del för detta ändamål ombyggdes. Taket på stapeln lades om och dess övre del inkläddes. Oppe på taket byggdes ett »segerverkshus» för uret. Den stora klockan lossades i samband med ombyggnaden från sin axel, som lagades av timmermannen Hinrich Jöranson, och smeden Nils Olofson smidde nya beslag.

KLOCKSTA-
PELNS UTSE-
ENDE 1663

Enligt 1663 års inv. funnos i klockstapeln 5 klockor »färdige», medan 2 klockor »ofärdige och sönder» stodo i kyrkoherdens gård. »1 segerverk färdigt såsom ock därtill en klocka». Någon närmare beskrivning av stapelns utseende finnes icke, men av de relaterade uppgifterna synes framgå, att den haft en vanlig öppen bjälkkonstruktion med en intäckt överdel, där klockorna voro placerade.

År 1666 kom den planerade flyttningen av klockstapeln upp på berget norr om kyrkan till utförande.¹ Det var kvarnbyggaren mästare Jonas Svensson som utförde detta arbete. I samband med flyttningen av stapeln fick sägerverket en ny plats; det uppsattes nu på den sydöstra »sakristian» på kyrkan. En grundlig reparation måste utföras; till urtavlan smiddes nu siffror av järn. Klockstapeln var färdig och tjärades samma år. Det dröjde emellertid innan klockorna kommo dit. År 1667 omgötos nämligen »4 st. klockor små och stora» tillsammans vägande 18 skepp. o. 8 lisp. till två klockor² av mästare Petter Elieson Dant. Den 16 juli 1667 bekom »bildsnidaren till betalning för glöryvrigst i åminnelse sal. konung Karl Gustavs konterfej, han avsatte, som till klockgjutaren levererades att bruka på de tvenne klockor». — Kvarnbyggaren hade tydligen icke utfört sitt arbete med så stor omsorg. Redan år 1672 lutade stapeln kraftigt mot norr och måste riktas upp. På hösten 1673 hade det stora kyrkobygget hunnit så långt, att klockorna kunde flyttas till sin slutliga plats i det stora tornet.³ Den gamla stapeln revs på våren 1674.⁴

KLOCKSTA-
PELN FLYTTAS
TILL BERGET
NORR OM
KYRKAN

STAPELN
RIVES

V. JEAN DE LA VALLÉES RITNINGAR

Vid kyrkobyggnadskommitténs sammanträde den 7 januari 1656 »blev ock avritningen översedd, som gjord var efter H. Exc. överståthållarens befallning av riksarkitektören Lavalée. Och blev beviljat, att kyrkan skulle byggas en korskyrka 80 alnar innantill i längden på var trakt ifrån öster till väster, ifrån norr och till söder, och bredden på vart kors 27 alnar». Vid samma tillfälle »vart slutit och beviljat om rummet, där kyrkan skulle byggas, nämligen darsammanstädes som församlingen hade tillförene begärt, fram till kyrkogården och intill gatan, dock så att vi skulle söka efter en god grund på berget till alla sidor».

KYRKBYGG-
NADS-
KOMMITTÉN
7/1 1656

Att de la Vallée, som den 3 juni 1655 hade fått Karl X Gustavs konfirmation på sin beställning som konungens arkitekt och vid denna tid var sysselsatt med de stora projekten till ombyggnad av Stockholms slott,⁵ skulle få uppdraget att göra ritningarna till den nya kyrkobyggnaden på Södermalm var ju givet.

Huruvida båda de ritningar av de la Vallée, vilka ännu finnas bevarade i kyrkans ägo (fig. 144—147) förelegat vid kyrkobyggnadskommitténs sammanträde i januari 1656, kan icke med säkerhet fastställas. Den ena är en fasadritning signerad Jean de

DE BEVA-
RADE RIT-
NINGARNA

¹ Överståthållaren Schering Rosenhane hade avlidit 1663 och underståthållaren Udde Ödla hade lämnat Stockholm 1665, då han blev landshövding i Nyland.

² Den större vägde 12 skepp. 8 lisp. och den mindre 2 skepp. och 12 lisp.

³ Fyra klockor uppsattes i tornet: Storklockan, polacksklockan, vardagsklockan och vårdklockan.

⁴ Härvid tillvaratogs 7 st. bjälkar om 16 aln, 7 st. dito om 14 och 7 st. dito om 12 samt 18 st. kortare bjälkar, som tydligen använts som bindningar.

⁵ NORDBERG, Slottets historia under 1600-talet i Stockholms slotts historia I, Sthlm 1940, s. 216 o. 273 f.

la Vallée fec. Anno 1656 (fig. 147). Den andra är en situationsplan omfattande kyrkogården och de närmaste kvarteren kring denna; härå finnes också en i detalj utformad plan av själva kyrkobyggnaden (fig. 145 och 146). Även denna ritning har varit signerad i nedre högra hörnet å det av fukt starkt skadade parti, vilket blivit lagat och överklistrat med en ny papperskant. Vid en undersökning, som företagits sommaren 1940 av förf., visade det sig emellertid, att signaturen ganska säkert kunde dechiffreras: J[ean de La] Vallée F. . . . 1656(?). Av ordalagen i det ovan citerade protokollet förefaller det måhända sannolikt, att den sistnämnda ritningen icke förelåg den 7 januari 1656. Men det är troligt att den tillkommit på våren samma år. Det finns visserligen en uppgift, som tycks ge vid handen, att denna situationsplan skulle vara tillkommen senare. Vid kyrkobyggnadskommitténs sammanträde den 30 mars 1658 blev nämligen »beslutet, att byggmästaren (de la Vallée) skulle göra en avritning uppå kyrkan och kyrkogården till kvadraten på alla sidorna och försända den till Hans Kongl. Maj:t, att en gata måtte bliva opprättat östan till och en hop med gårdar [nedrivs], att kyrkan må komma mitt i kyrkogården». På grund av svårigheter såväl av praktisk som ekonomisk art, att få bort de gamla gårdar, som voro belägna på den blivande kyrkogårdens område, hade man tydligen planer på att avstå från den östra delen av kyrkogården och upplåta denna del till tomtmark. Men arkitekten har icke velat vara med om någon nedprutning, så att kyrkan kom att ligga i ena hörnet av kyrkogården och hela den planerade anläggningen blev förfelad. Konungen avvisade också bestämt alla sådana tankar. »Ty är Vår nådige vilja och befallning», skrev Karl X Gustav den 20 maj 1658 till överståthållaren,¹ »att I på Våra och Edert ämbetes vägnar draga därom försorg före, att verket på allt görligt sätt bliver befordrat såsom först ity att icke någon förändring måtte tillåtas i den dessein som Vi här översett approberat och underskrivit have, så väl med själva kyrkan såsom med kyrkogården, skolan och vad däromkring hörer».

Såväl fasadritningen som situationsplanen äro försedda med konungens karaktéristiska namnteckning. Påskriften har sålunda skett i Göteborg i maj månad 1658.

De båda fastställda ritningarna funnos i augusti 1658 hos arkitekten, som ju behövde dem för sitt arbete med detaljritningar och arbetsledning. Kyrkobyggnadskommittén beslöt emellertid den 23 augusti detta år, »att avritningen skulle fordras från arkitekten de la Vallée på kyrkan och gatorna, som skulle utstakas». När framställningen icke genast ledde till något resultat hade kyrkoherden tydligen vänt sig till överståthållaren. Den 30 augusti togs frågan åter upp i byggnadskommittén och beslut fattades nu, »att avritningen måtte från arkitekten La Vallée bliva avfordrat och insatt uti sakerstian efter H. E. Överståthållarens befallning. Hvar byggmästaren sådant förvägrade, vill föreståndarna för H. E. Överståthållaren vara excuserat.» Nitiskt pedanteri av detta slag, som ofta övergick till rena trakasserier och stridig-

¹ K. brev 20/5 1658, RR. f. 852; Orig. i Ö. Ä:s handl. kungl. brev 1651--59, Stadsarkivet.

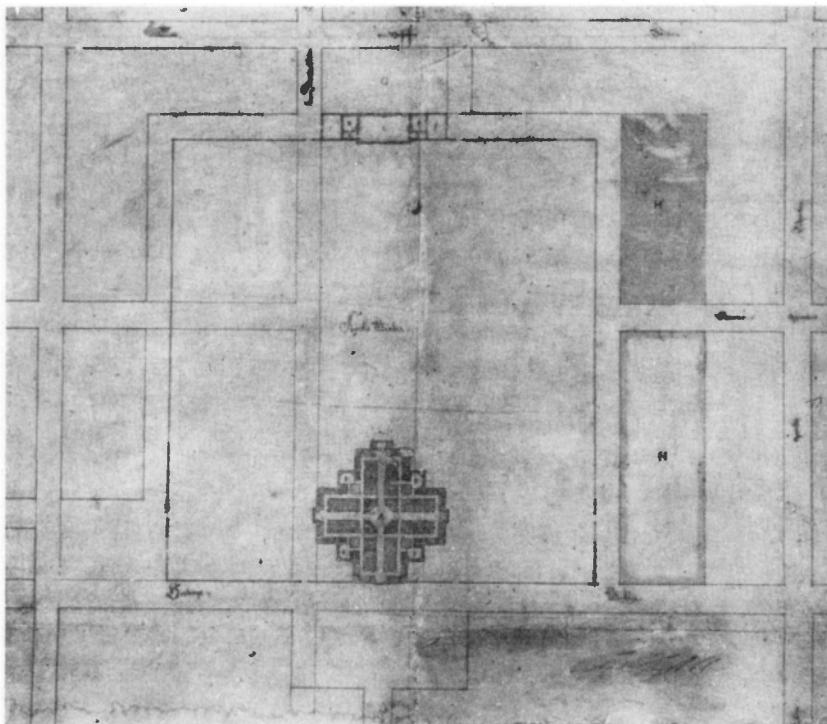

Fig. 145. Jean de la Vallées förslag till Katarina kyrka; situationsplan, signerad Jean de la Vallée fe. 1656(?) och försedd med konungens påskrift, Carl Gustaf. Norr nedåt.

Jean de la Vallées Entwurf der Katharinakirche; Lageplan, signiert »Jean de la Vallée fe. 1656» mit der Unterschrift des Königs, »Carl Gustaf».

Jean de la Vallée's proposal for St. Catharine's Church; situation plan, signed »Jean de la Vallée fe. 1656», with the King's signature »Carl Gustaf».

heter, förorsakade många svårigheter vid det stora verkets genomförande. I detta fall kommo emellertid de båda originalritningarna att härigenom bliva bevarade. De la Vallée har tydligen omedelbart lämnat dem ifrån sig. Den 9 september 1658 erhöil snickaren Johan Muhl »betalt för 1 tavla som S:ta Katarina kyrkas avritning uti sitter» och »dragarelön» erlades också för »samma tavla» när den kördes till kyrkan. Muhl har sålunda tillverkat den retabelliknande ram, i vilken de båda ritningarna alltjämt äro insatta (fig. 144).¹

RITNINGARNA
INRAMAS OCH
UPPSÄTTAS I
SAKRISTIAN

Enligt de för den stora regleringen av Södermalm på 1640-t. uppgjorda ritningarna skulle Sturekapellet och dess kyrkogård bevaras i den nya stadsplanen om än i förändrat skick (fig. 141 och 142). Kyrkogården begränsades till ett kvadratisk område, vars gränser skulle löpa parallellt med det nya raka gatusystemet. Kyrkogården skulle

1640-TALETS
REGLERINGS-
PLAN

¹ Årtalet 1654 på ramen är tillkommet i sen tid. — Ytterligare en ritning i kyrkans ägo i en nu förkommen kollektbok finnes omnämnd i handlingarna. I december 1661 erhöil nämligen konterfejaren Adam Sebach betalt för »körkans avritning» i kollektboken.

dock vara ett från gatorna helt skilt och slutet område; den sträckte sig sålunda icke fram till Högbergsgatan utan skildes från denna av ett smalt bostadskvarter. Liknande bostadskvarter omgävo också kyrkogårdens övriga sidor. Endast två gator förde fram till området, en till dess södra sida på ungefär den plats där nu Södermannagatan ligger och en till dess västra, den nuvarande Kapellgränden, vilken sträckte sig mellan Pelarbackens kalvarieberg och kyrkogården. Det gamla kapellet skulle komma att ligga i skärningspunkten för förlängningen av dessa båda gator, men låg dock ej i mittpunkten av kyrkogården.

Regleringen hade på 1640-t. börjat genomföras och flera av de gamla bostadshusen och gårdarna flyttades för nuvarande Östgötagatans och Högbergsgatans framdragande till tomtmarken invid kyrkogården, innan planerna på den nya kyrkan tillkommo och föranledde nya rivningar och flyttningar. Det drog dock ut på tiden med det nya gatunätets fullbordande; ännu i slutet av 1600-t. var Högbergsgatan icke framsprängd genom berget öster om kyrkan (se fig. 151).

KYRKBYGG-
NADENS LÄGE

Enligt de la Vallées förslag skulle kyrkogården sträcka sig ända fram till Högbergsgatan, och utefter de andra tre sidorna skulle nya gator framdragas (fig. 145). På det högre belägna och bergiga nya området uppe vid Högbergsgatan skulle den nya kyrkobyggnaden placeras. Arkitekten har önskat ge den ett dominerande läge uppe på de södra bergen. Bergets krön på norra sidan av Högbergsgatan kunde dock icke komma ifråga. Byggnaden måste hänga samman med den gamla kyrkogården. Även om arkitekten i detta avseende haft fria händer, skulle planen säkerligen utformats på samma sätt. Kyrkogården måste av praktiska skäl förläggas till bergslutningens södra sida, där möjlighet fanns att gräva gravar, och själva kyrkobyggnaden kunde då placeras på berget närmast norr därom i direkt samband med kyrkogården. På samma sätt förlades den nya kyrkan på Kungsholmen halvtannat decennium senare.¹ Det var sålunda av denna anledning, som det tidigare planerade bostadskvarteret mellan den gamla kapellkyrkogården och Högbergsgatan nu exproprierades. Framför kyrkan skulle på norra sidan av Högbergsgatan en rektangulär öppen plats av något större längd än kyrkan anordnas (fig. 145). Och från denna plats skulle i kyrkans mittaxel en gata sprängas genom berget mot Saltsjön. Såväl platsbildningen som gatan, nuvarande Katarina kyrkbacke, ha senare kommit till utförande, den förstnämnda är dock betydligt smalare och knappast utformad som arkitekten tänkt sig den (fig. 150). Nivåförhållandena på platsen voro tydligen ännu icke i detalj studerade, när situationsplanen framlades.²

KYRKAN I
STADSBILDEN

Högt över de södra bergen skulle den nya kyrkan resa sig, synlig från alla håll i staden, »den första man ser vid ankomsten till Stockholm, land- eller sjövägen».³ Ännu

¹ Se MARTIN OLSSON, Kungsholms kyrka i SVERIGES KYRKOR, Sthlm 1915.

² Detta framgår bl. a. av att fritrappan framför södra korsarmen icke givits tillräcklig höjd. På fasadritningen (fig. 147) finnes icke någon nivåskillnad antydd.

³ ELMERS, Stockholm, Sthlm 1800, III:52.

vid slutet av 1800-t. var så fallet.¹ Först i vår tid ha på grund av enskildas ekonomiska intressen och myndigheternas bristande sinne för stadens skönhetsvärden det ena »skandalhuset» efter det andra skjutit i höjden kring kyrkan. Alltjämt är dock dess mäktiga kupol synlig över stora delar av staden och dess vatten.

För den vandrare som från Norrtullsgatan går Drottninggatan söderut tecknar sig också alltjämt Katarina kyrka högt mot fondens himmel (Fig. 148). Detta är säkerligen ingen tillfällighet. I det stora slottsombyggnadsprojektet, som de la Vallée arbetade på samtidigt med Katarina kyrka, planerades en ny bro över Norrström (Norrbro) och en ny gata genom Brunkeberg fram till Brunnsviken så att »Tre kronor (det höga kärntornet i den gamla slottsanläggningen) kommer till ständes mitt för bete nya gata och bro».² Drottninggatan var ju den genom 1640-t:s stadsplanereglering tillkomna nya huvudgatan på Norrmalm, i vars fond en mäktig monumentalbyggnad borde resa sig. Placeringen av kyrkobyggnaden har sålunda tillkommit också med hänsyn härtill. Liksom det inte gick att placera den nya bron över Norrström och gatan genom Brunkebergsåsen vinkelrätt mot den gamla slottsfasaden och kärntornet, så var det heller inte möjligt att förlägga den nya kyrkan på Södermalm så att dess fasad kom att ligga vinkelrätt mot Drottninggatan. I det sistnämnda fallet spelade detta dock mindre roll, då gatan ju aldrig kunde sträcka sig ända fram till kyrkan.

Kyrkogården skulle omges av en mur. I norr skulle två öppningar föra genom muren från Högbergsgatan och den öppna platsen norr om denna mot ingångarna på kyrkans östra och västra gavlar. Mittför dessa båda ingångar skulle också på murens östra och västra sidor öppningar finnas, den först nämnda i fonden av nuvarande Fjällgatan. Mellan Högbergsgatan och Fjällgatan skulle en kvadratisk öppen plats anordnas.

På södra sidan skulle två portar svarande mot de båda på norra sidan föra genom muren till två parallella gator, som löpte söderut.³ Mellan dessa båda portar skulle en långsmal byggnad utanför själva kyrkogårdsområdet men med fasad mot detta uppföras. Byggnaden skulle ges samma bredd som den utefter kyrkogårdens södra sida löpande gatan. Den skulle bestå av ett stort mittrum (C), som hade tre fönsteröppningar mot kyrkogården och en eldstad på vardera kortsidan. På var sida om mittrummet fanns en kammare (D) belägen åt söder och försedd med eldstad samt åt kyrkogården en liten förstuga (E). På var sida om dessa sistnämnda rum skulle av tunnare murverk uppföras ett lägre rum (F), som icke stod i förbindelse med de andra rummen och som saknade fönster. Söder om denna byggnad skulle en rektangulär gård (G) sträcka sig fram till Tjärhovsgatan.

KYRKO-
GÅRDENS
UT-
FORMNING

SKOLBYGG-
NAD OCH
BENHUS

¹ I Katarina kyrkas torn uppsattes 1795 den första optiska telegrafan åt skärgårdssidan. Se N. J. A. RISBERG, Den optiska telegrafens historia i Sverige 1794—1881, Göteborg 1938, sid. 39 f. o. 96.

² NORDBERG, a. a. s. 277 ff.

³ Endast den östra porten och dess gata, den nuvarande Södermannagatan, kommo till utförande.

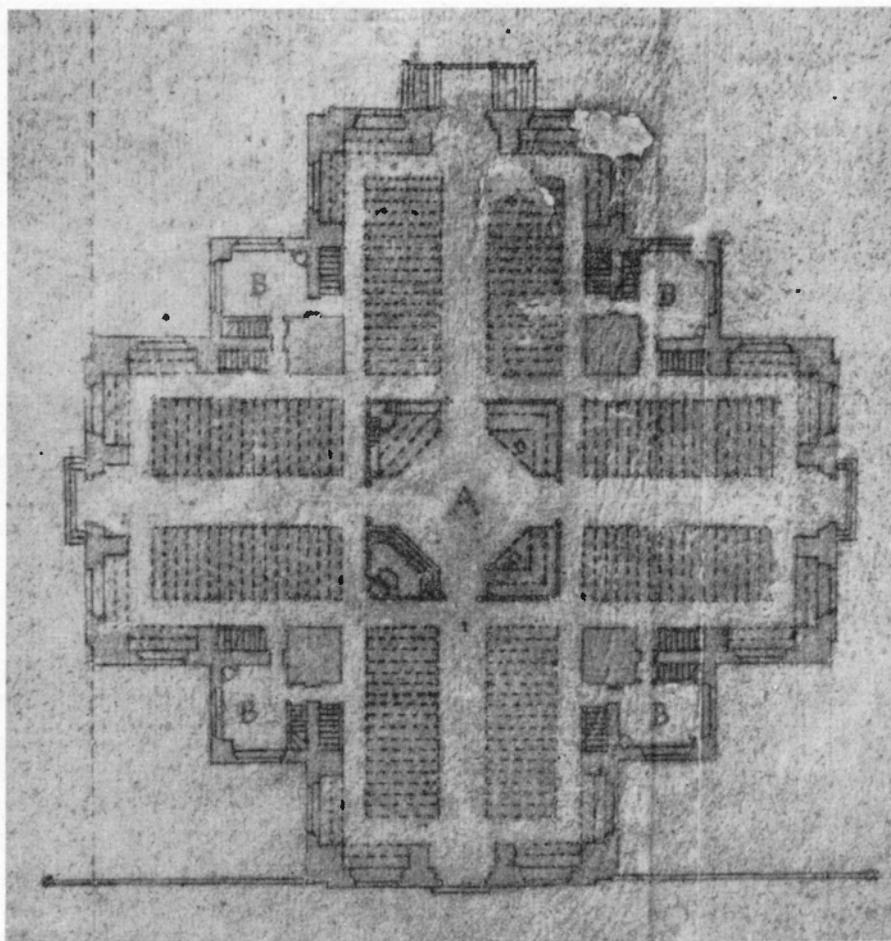

Fig. 146. Jean de la Vallée's förslag till Katarina kyrka. Plan av kyrkan. Detalj av föregående. Norr nedåt.

Jean de la Vallées Entwurf der Katharina- Jean de la Vallée's proposal for St. Catharine's
kirche. Plan derselben. Detail von vorgehendem. Church. Plan of the church. Detail of the
preceding.

Det till ritningen hörande memorialet med förklaring till de angivna bokstäverna har tyvärr gått förlorat. Av andra uppgifter att döma skulle denna byggnad vara avsedd som skola och — benhus. Det nyssnämnda k. brevet 1658 synes bekräfta detta. Det stora mittrummet är skolsalen. Mitt på dess södra långvägg finnes katedern uttridad. De båda ytterst belägna rummen (F) voro förmodligen ämnade att tjänstgöra som benhus.

PRÄSTGÅRD
OCH
KLOCKARE-
GÅRD

Väster om kyrkogården skulle i de båda kvarteren mellan nuvarande Katarina västra kyrkogata och Östgötagatan prästgård och klockaregård förläggas (H). Det

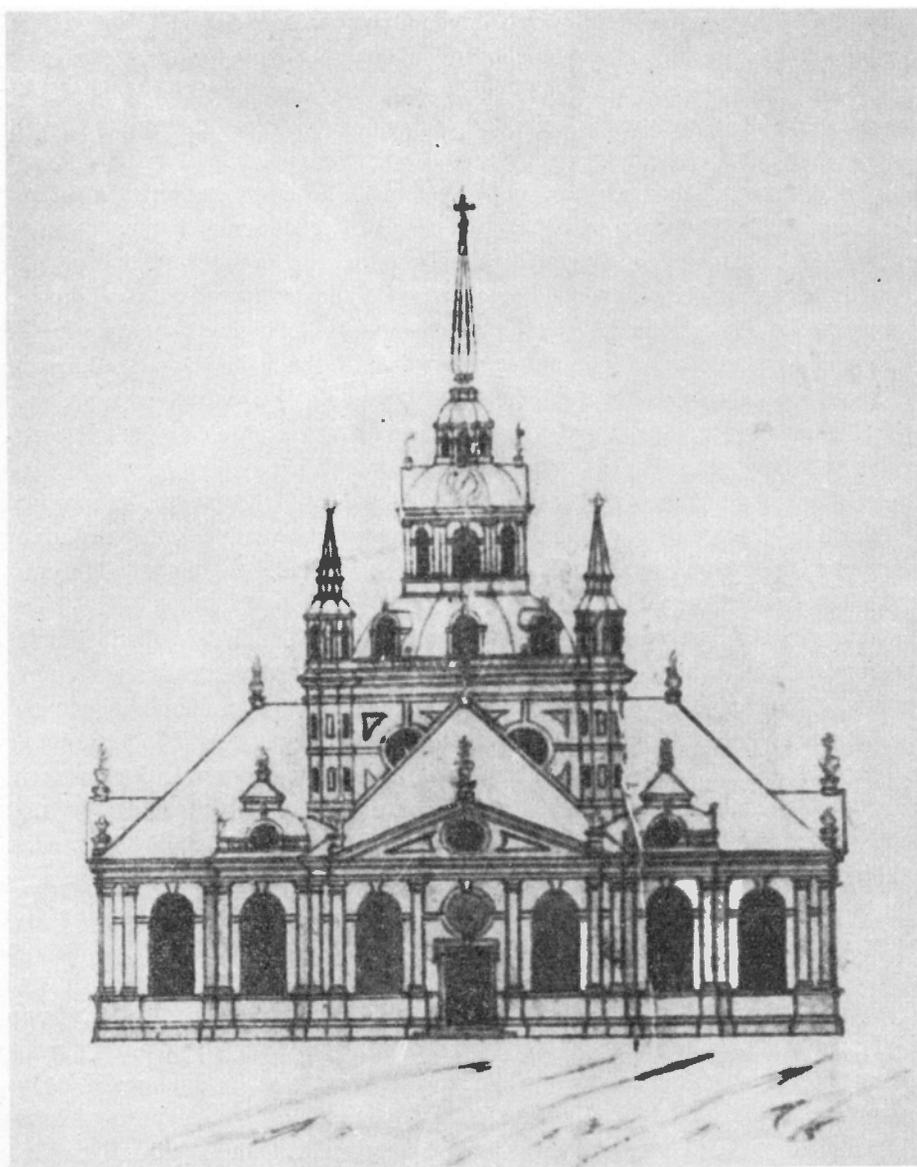

Fig. 147. Jean de la Vallées förslag till Katarina kyrka. Signerat »Jean de la Vallée fec. Anno 1656» samt försett med konungens påskrift, Carl Gustaf.

Jean de la Vallées Entwurf der Katharinakirche. Signiert »Jean de la Vallée fec. Anno 1656» mit der Unterschrift des Königs, »Carl Gustaf».

Jean de la Vallée's proposal for St. Catharine's Church. Signed »Jean de la Vallée fec. Anno 1656», with the King's signature, »Carl Gustaf».

förtjänar till slut anmärkas att på ritningen ursprungligen icke angivits några öppningar i kyrkogårdsmuren mot Kapellgränden och mot nuvarande Stigbergsgatan.

KYRKANS
PLAN OCH
UPPBYGGNAD

Kyrkans plan har formen av ett regelbundet grekiskt kors (fig. 146. jfr uppmätningen pl. 1). Korsarmarna skulle ges ungefär samma mått som mittkvadraten. Mittkvadratens hörnpelare, som skulle upptaga trycket från torn och kupol, ha givits en stor mäktighet. Korsarmarnas ytterväggar skulle uppföras med kraftiga murpartier, som skulle bära valven, och tunna murpartier däremellan med stora fönsteröppningar. Det framgår av byggnadsräkenskaperna att arkitekten i stor utsträckning använde sig av armeringsjärn för att stärka konstruktionerna. I vinklarna mellan korsarmarna skulle fyra till planen nästan kvadratiska paviljonger ligga. Till var och en av dessa skulle två dörröppningar föra från de båda intilliggande korsarmarna. I varje paviljong skulle en trappa leda upp till vinden, från vilken man sedan genom trappor i fyra hörntureller kunde komma upp till en stor altan på mittornet (fig. 147). Var paviljong skulle också förses med en eldstad. En av paviljongerna var avsedd som sakristia; vilken användning de la Vallée tänkt sig för de andra, känner man icke med säkerhet. Troligen ha de dock från början varit avsedda som gravkor och en av dem möjligen som dopkapell. Under 1600-t. kallades vanligen alla fyra paviljongerna för »sakristierna».

Fyra stora portar, en på var korsarms gavel, skulle föra in i kyrkan. Mellan dessa skulle kyrkorummets båda huvudgångar löpa. I var korsarm skulle två bänkkvarter inrymmas, ett på var sida om huvudgången. Utefter väggarna skulle sidogångar löpa.

ALTARE OCH
PREDIKSTOL

Den åttkantiga, stora, fria plats i korsmitten, som bildades i de båda huvudgångarnas skärningspunkt, skulle omges av fyra triangulära kvarter, skilda från korsarmarna med balustrader. I det nordöstra av dessa kvarter skulle altaret anordnas å ett fyra trappsteg över kyrkans golv upphöjt plan. I det sydöstra kvarteret skulle predikstolen uppställas. Två trappor, en utefter vardera balustradsidan om sex trappsteg skulle leda upp till predikstolen. Nedanför denna skulle några bänkar anordnas förmodligen avsedda för prästerskap och kyrkvårdar. I de återstående på västra sidan belägna båda triangulära kvarteren skulle sittplatser för förnäma personer inrymmas; möjligen ha de varit avsedda för konungen och drottningen samt deras uppvaktning.¹ Läktare skulle anordnas i alla fyra korsarmarna. Av byggnadsräkenskaperna framgår att bjälkar och murankare för läktare i alla korsarmarna inlades vid yttermurarnas uppförande.² Under de la Vallées tid kom emellertid endast en läktare i östra korsarmen till utförande, och på denna uppsattes orgeln. Trapporna till de fyra planerade

LÄKTARE

¹ SIRÉN, Gamla Stockholmshus, II, Stockholm 1913, sid. 11 har antagit att de sistnämnda båda kvarteren voro avsedda för dopfont och orgel; så har dock icke varit fallet.

² Såväl bjälkar som murankare funnos kvar i början av 1800-talet. Vid en besiktning ^{10/6} 1824 (se härom kap. 15) konstaterades »att de bjälkar och murankare, som inmurats i norra och södra korsarmarna, utan men för kyrkans valv och murar kunde borttagas, då de efter förmodan endast vore uppsatta för tillämnade läktare.» De borttogos vid kyrkans reparation 1829.

läktarna finnas angivna å planritningen: två i var korsarm inbyggda i väggnischerna mot paviljongerna. Trapporna till den nuvarande orgelläktaren i västra korsarmen ha alltjämt samma placering. Hur arkitekten tänkt sig utformningen av läktarna, veta vi icke. Men det är tydligt, att de varit avsedda att upptaga en större del av korsarmarnas yta och att där skulle rymmas ett stort antal bänkar för åhörare.

Över korsmitten skulle ett kupolvalv slås, och korsarmarna skulle täckas av stjärnformiga valv, vilande på väggarnas murpelare och de mellan dessa slagna gördelbågarna. Av de bevarade ritningarna framgår visserligen icke de la Vallées avsikter beträffande valven. Men det kupolvalv, som sedermera byggdes och som alltjämt finnes kvar,¹ tillkom under arkitektens ledning och överinseende och har säkerligen helt följt de ursprungliga intentionerna. De ännu bevarade låga valven i korsarmarna byggdes senare.² De äro av en ålderdomlig typ med synliga ribbor. Det är kanske troligt, att detaljutformningen blivit murmästarens. I huvudsak måste dock även här de la Vallées projekt ha följts, då ju ytterväggar, gördelbågar och yttertak redan funnos, när dessa valv byggdes.

Den bevarade fasadritningen (fig. 147) visar de la Vallées förslag till kyrkans yttre uppbyggnad. Väggarna äro indelade av släta doriska pilastrar med baser och kapitäl av en enkel typ. De vila å plintar och uppbära ett entablement bestående av arkitrav, fris och kornisch. Var korsarm har fyra stora rundbågiga fönsteröppningar; de båda fönsteröppningarna på korsarmens gavel flankera den rektangulära portalen, över vilken ett stort rundfönster är placerat. Paviljongerna ha rundbågiga fönster av samma storlek. Korsarmarnas gavlar avslutas uppåt av en fronton prydd av en oval fönsteröppning. Korsarmarna ha vattentak med fall åt tre sidor. De fyra hörnpaviljongerna täckas av säteritak med karnisformad profil och rundfönster, en utformning, som erinrar om Ridderhustakets.

Över mittkvadraten reser sig ett firsidigt stentorn, vars fasader ha runda fönsteröppningar och äro mönstrade med en dekoration i anslutning till dessa. Tornet flankeras av fyra åttkantiga hörntureller, i vilka, som nämnt, trapporna upp till den stora altanen på tornet skulle leda. Över altanen reser sig en åttkantig kupol av trä, ett skyddande skal kring kupolvalvet av sten över mittkvadraten. På träkupolen finnas åtta stora rundbågiga vindskupor, genom vilka kupolvalvet skulle erhålla ljus. Tornet krönes av en lanternin i två våningar och en hög smal spets. Den undre åttkantiga våningen i lanterninen har stora rundbågiga öppningar flankerade av pilastrar. Denna våning var avsedd för ringklockorna. Den övre lanterninvåningen, där tornväktarna skulle ha sin plats, visar samma uppbyggnad som den undre fast i mindre skala. Mellan de båda våningarna skulle fyra runda urtavlor placeras.

Fasadritningen är akvarellerad. Väggytorna äro lagda med en röd ton, listverk,

¹ Rör. kupolen se nedan sid. 282 f.

² Se nedan sid. 286 ff.

VALVEN

FASADERNA

TORN,
TURELLER
OCH KUPOLTEGEL OCH
SANDSTEN

pilastrar, baser och kapitåler med gulvit färg, fönster och dörröppningar med en gråsvart ton. De la Vallée har ursprungligen tänkt sig att fasaderna skulle fogstrykas och teglet stå oputsat, samt att listverk, pilastrar m. m. skulle huggas i sandsten. På grund av kostnadsskäl och stridigheter mellan byggnadskommittén och murmästarna måste tanken på en omsorgsfullt murad, fogstruken tegelfasad överges.¹ I stället slammades fasaderna och avfärgades i en tegelröd färg för att de skulle ge ett likartat intryck. Av kostnadsskäl måste också en stor del av naturstensdekorationen göras i puts, som oljemålades i gotlandssandstenens gråa ton.

DE LA
VALLÉES SAM-
TIDA ARBE-
TEN I STOCK-
HOLM

När Jean de la Vallée fick uppdraget att utarbeta ritningar till den nya kyrkan, stod han mitt uppe i en omfattande verksamhet i huvudstaden. Samma år som förslagen till Katarina kyrka blevo färdiga, förelågo de första projekten till en fullständig ombyggnad av Stockholms slott.² Och den 1 juni 1656 övertog de la Vallée ledningen av Riddarhusbygget.³ Redan ett år tidigare hade frågan om hans engagement för dess fullbordande blivit aktuell, och det förefaller som hans intresse för detta palatsbygge, vartill de första ritningarna halvtannat decennium tidigare framlagts av hans fader, Simon de la Vallée, alltid varit levande. För den anläggning i äldre stil, som Gustaf Horn påbörjat 1650 vid Hornsberg på Kungsholmen, uppgjorde de la Vallée 1656 helt nya ritningar, efter vilka byggnaden uppfördes.⁴ Något år tidigare hade Axel Oxenstiernas ståtliga palats vid Storkyrkobrinken fullbordats uppenbarligen under de la Vallées ledning. I dessa arbeten återfinna vi stildrag, som också känneteckna ritningarna till Katarina kyrka och äro typiska för de la Vallées arkitektoniska skapelser vid denna tid.

DE LA
VALLÉES STIL
OCH DESS
FÖREBILDER

I kyrkoprojektets fasader med röda oputsade tegelytor, indelade av grå sandstenspilastrar, lister och fönsteromfattningar, finna vi samma utformning som i Riddarhuspalatsets, men i en strängare, mera behärskad stil. De runda fönstren, med vilka Jean de la Vallée givit Riddarhusfasaden sin karaktäristiska prägel, komma också igen i Katarina kyrka, och paviljongernas takform ger i förminskad skala en återklang av det praktfulla tak, varmed han krönte Riddarhuset.

Simon de la Vallées stora förslag till Riddarhuspalatset, som framlades 1642, var framförallt inspirerat av fransk arkitektur från slutet av 1500-talet och början av 1600-talet. Bland Jacques Androuet Ducerceaus och Salomon de Brosse's arbeten finna vi de närmaste förebilderna. Efter Simons död hade emellertid riddarhusritningarna under de följande arkitekterna och byggnadsledarna, Heinrich Wilhelm och Joest Vingboons, förändrats i en mera holländsk klassicistisk stil för att slutligen i Jean de la Vallées händer ges en mera originell prägel och återfå något av sitt

¹ Se härom nedan sid. 271 o. 279 ff. Jfr sid. 302 f.

² NORDBERG, Slottets historia under 1600-talet a. a.

³ G. M. SILFVERSTOLPE, Riddarhuspalatset i Sveriges Riddarhus, Sthlm 1926, s. 119.

⁴ NORDBERG, Jean de la Vallée i Svenskt biografiskt lexikon, Sthlm 1941, dens. Rosenhaneska palatset på Riddarholmen i Rig 1931.

Fig. 148. Utsikt över Drottninggatan mot söder med Katarina kyrka i fonden; t. v. i förgrunden Spökslottet. Gouache av Elias Martin, dat. 1808; detalj. Ateneum, Helsingfors.

Aussicht über Königinstrasse gegen Süden mit der Katharina kirche im Hintergrund, links im Vordergrund das »Spukschloss». Gouache von Elias Martin, dat. 1808. Detail. Im Ateneum, Helsingfors.

View of Drottninggatan looking south with St. Catherine's Church in the background, to the left in the foreground Spökslottet (The Ghost Castle). Gouache by Elias Martin, dat. 1808; detail, Ateneum, Helsingfors.

franska kynne. Det är intressant att jämföra Riddarhusfasaderna med fasaderna på Axel Oxenstiernas palats, där Jean de la Vallée icke på samma sätt varit bunden av tidigare projekt och ett redan till mer än två tredjedelar färdigt bygge. Ovan ett kraftigt betonat rusticerat sockelparti av natursten reser sig den putsade murytan endast indelad av fönstren, accentuerade av tunga arkitektoniska omramningar i natursten. Putsen har varit avfärgad i en röd ton, vilken på samma sätt som å Riddarhusfasaden och Katarina kyrkas fasad kontrasterade mot den grå sandstenen. I den Oxenstiernska palatsfasaden med dess allvarliga tyngd och dess rytmiska växelverkan av fönster och mezzaniner på den släta murytan är det, som Josephson och Karling

FASADUT-
FORMNINGEN

påpekat,¹ den romerska senrenässansstilen, som för första gången brutit igenom i den stockholmska palatsarkitekturen. Det synes troligt att det Oxenstiernska palatsets fasadschema skulle komma till användning för slottsfasaderna i det stora ombyggnadsprojekt, som Jean de la Vallée ungefär samtidigt hade under händer.²

PLANEN

Kyrkans korsformiga plan med kupol över mittkvadraten går tillbaka på italiensk senrenässansarkitektur. I Serlios *Tutte l'Opere d'Architettura* finna vi en alldeles likartad korsformig plan med fyra kvadratiska hörnpaviljonger, kupol över mittkvadraten och fyra trappor upp till tornet i de fyra kraftiga murpartierna, som bära kupolen.³ Förslaget till Katarina kyrka överensstämmer sålunda i allt väsentligt med Serlios plan. Jämförelsen ligger nära till hands att göra också av den anledningen, att en upplaga av Serlios verk ingick i Jean de la Vallées bibliotek.⁴

KUPOLEN,
TORN OCH
TURELLER

Kupolen, lanterninen och de fyra hörnturellerna ge med sin rika form en verkningsfull, kanske alltför livlig kontrast mot kyrkobyggnadens strama och behärskade arkitektur. Med italienska centralkyrkor har detta intet gemensamt. Det är i stället fransk senrenässansarkitektur, som här varit underlaget för detaljerna i den på ett originellt sätt sammankomponerade ensemblen.

I fransk kyrkobyggnadskonst från 1600-talets förra del påträffa vi t. ex. hos Lemerrier och Marot likartade kupolformer med ett ofta liksom i Katarina kyrka rätt tryckt kupolvalv av sten och däröver en fristående kupol av trä, som täcker och skyddar stenvälv. Och kupolen reser sig i några fall över en altan, flankerad av fyra i planen åttkantiga tureller.⁵

HEDVIG
ELEONORA
KYRKA

Även Jean de la Vallées något yngre projekt till Hedvig Eleonora kyrka i Stockholm bygger framför allt, som Lundmark påpekat, på franska och italienska förebilder.⁶ Vid tiden för de la Vallés italienska resa stod i Venedig S:a Maria delle Salute med sin oktagonala planform hämtad från de gamla baptisterierna i exempelvis Florens eller Ravenna just under byggnad, och säkerligen har de la Vallée studerat detta byggnadsverk. Men fasadernas och kupolens utformning visar ingen likhet med italiensk arkitektur. Salomon de Brosse, Maria de Medicis hovarkitekt, använde sig med förkärlek av rundfönster och helt rusticerade fasader, med rustik av samma släta och jämna slag, som projektet till Hedvig Eleonora kyrka visar, och som också återfinnes på andra byggnader, där de la Vallée varit verksam.⁷

¹ RAGNAR JOSEPHSON, *Tessin I*, Sthlm 1930; STEN KARLING, *Axel Oxenstiernas palats i Stockholm*, S:t Eriks årsbok 1933.

² NORDBERG, *Slottets historia under 1600-talet*, a. a. sid. 286 ff.

³ SERLIOS *Tutte l'Opere d'Architettura* utkom i Venedig 1584. Den åsyftade planen ingår i verkets femte del, fol. 213.

⁴ Förteckning över Jean de la Vallées bibliotek upprättad 22 mars 1697. R. A.: Biografica.

⁵ J. o. D. MAROT, *L'architecture française*, Paris; Jean Marot, *Recueil de plans, profils etc.*, Paris.

⁶ E. LUNDMARK, *Hedvig Eleonora kyrka*, Sveriges kyrkor, Sthlm 1920, s. 226.

⁷ NORDBERG, *Rosenhaneska palatset*, a. a. sid. 15 f och 25 f.

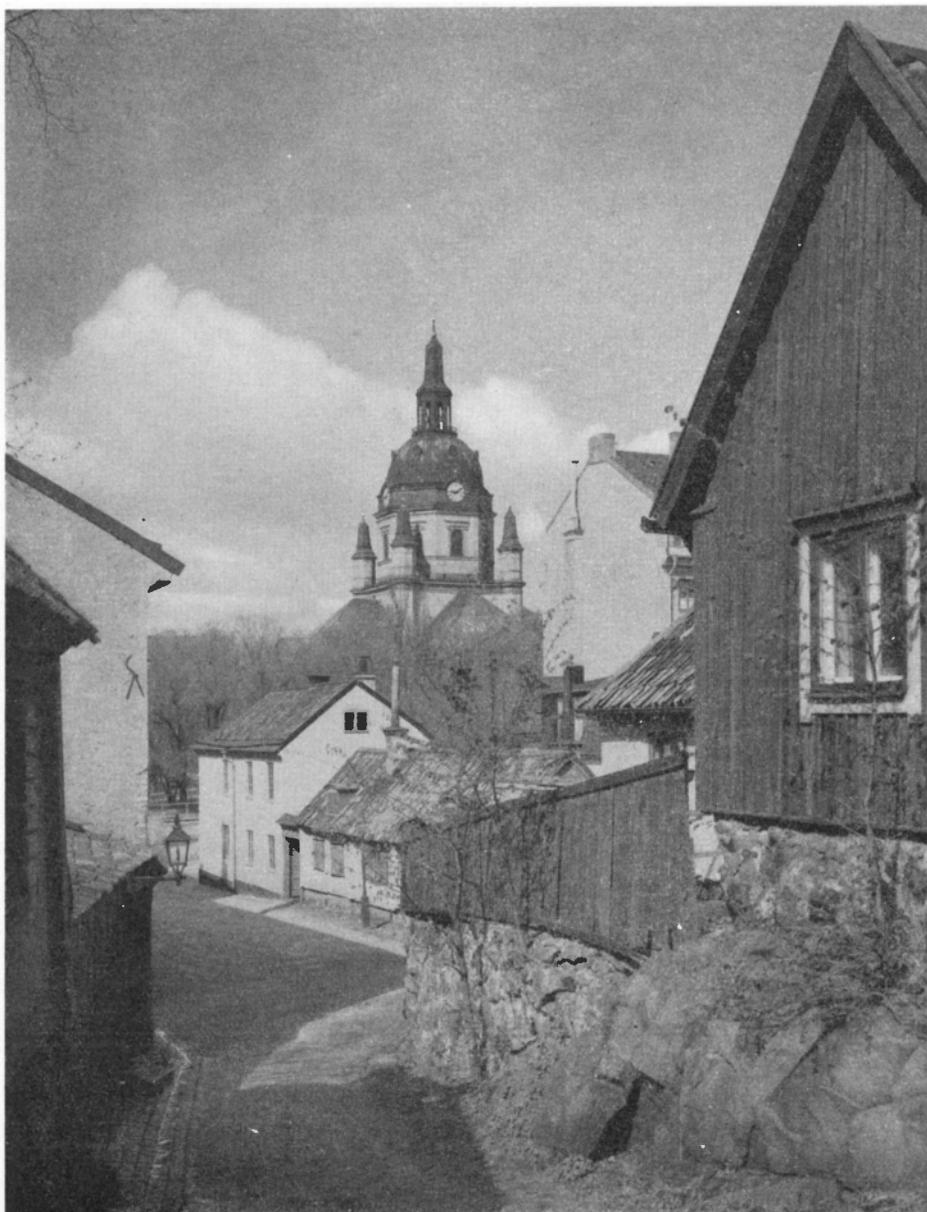

Fig. 149. Katarina kyrka från sydost. I förgrunden den gamla, nu rivna bebyggelsen kring Stigbergsgatans västra del. Foto J. Söderberg 1935.

Katharinakirche von Südosten. Im Vordergrund die jetzt abgerissenen Gebäude um den westlichen Teil der Stigbergsstrasse. Photo Söderberg 1935.

St. Catharine's Church from the south-east. In the foreground the old buildings (now demolished) round the western part of Stigbergsgatan. Photo Söderberg, 1935.

RIDDAR-
HOLMS-
KYRKAN

År 1658 hade Karl Gustav uppdragit åt Jean de la Vallée att uppgöra förslag till ombyggnad av Ridderholmskyrkan till en kunglig gravkyrka, och under de följande åren framlade denne icke mindre än sex olika alternativa förslag. Fem avse ombyggnad av kyrkan med ett nytt stort centralrum lagt till den delvis bevarade gamla byggnadskroppen. Det sjätte alternativet är det mest radikala. Hela den gamla kyrkan är här försvunnen och ersatt med en centralbyggnad, ett stort cirkelrunt rum, omgivet av en krans ovala kapell och försett med entréhall och kor med apsid.¹ Tyvärr finnes endast planritningen bevarad, men av denna framgår dock, att denna kungliga gravkyrka skulle ha blivit den ståtligaste och rikaste av de la Vallées centralkyrkor. Förebilderna för alternativförslagets olika centralrum finna vi likaledes i italiensk och fransk arkitektur. Här skall endast nämnas Primaticcios ståtliga förslag till gravkyrka i Saint Denis över konungarna av huset Valois, vilket väl stått som mönster för det sistnämnda alternativet.

ITALIEN,
FRANKRIKE
OCH HOLLAND

Sirén har visat på den blomstrande holländska arkitekturen som mönster och inspirationskälla för Jean de la Vallées konst.² Under förra hälften av 1600-talet hade förbindelserna mellan Holland och Sverige varit livliga. I Holland tillkom under denna tid en hel rad kyrkobyggnader, som visa likheter och överensstämmelser med Jean de la Vallées. Den holländska kyrkobyggnadskonsten har säkerligen icke varit obekant för de la Vallée.³ För de holländska arkitekterna gällde det att med utgångspunkt från franska och italienska kyrkobyggnader skapa ett kyrkorum avpassat för kalvinistiskt gudstjänstbruk. Det mäktiga tempel, som Jean de la Vallée projekterade på Södermalm var det första med en för luthersk gudstjänst genomarbetad plan i den nya arkitekturstil, som nu slog igenom i vårt land.⁴

LUTHERSK
CENTRAL-
KYRKA

Gudstjänstbruket i dessa båda protestantiska länder hade ju vissa likheter och överensstämmelser, och de holländska planlösningarna ha säkerligen verkat inspirerande på de la Vallée. Men det är icke i Holland han studerat utformningen av kyrkobyggnaderna till planer och fasader utan direkt i Frankrike och Italien liksom de holländska arkitekterna. I projektet till Katarina kyrka kunna vi urskilja de franska och italienska förebilderna, men arkitekten har sammanfogat och omskapat detaljerna till ett särpräglad byggnadsverk, en originell skapelse, karakteristisk för hans konst.

I rituellt hänseende funnos ju också väsentliga olikheter mellan den lutherska svenska kyrkan och den kalvinistiska holländska, där altartjänst icke förekom. I projekten till Katarina och Hedvig Eleonora kyrkor är centralidén konsekvent ge-

¹ MARTIN OLSSON, Ridderholmskyrkan, s. 217 ff.

² OSVALD SIRÉN, Gamla Stockholmshus II, Sthlm 1913.

³ I Hendrik Danckerts Architectura moderna 1625 finnas ritningar till en åttkantig kyrkobyggnad, vars plan och uppbyggnad i vissa detaljer erinra om Katarina och Hedvig Eleonora kyrkor. Jfr även Georg Galland, Geschichte der holländischen Baukunst, Frankfurt a. M. 1890.

⁴ Jfr RAGNAR JOSEPHSON, Tessin II, s. 134 ft.

nomförd med både predikstol och altare förlagda till rummets mittpunkt och bänkvarter runtom såväl i bottenplanet som på läktare.

I praktiken visade det sig emellertid vara mindre lyckligt, att halva församlingen fick skåda gudstjänsten så att säga bakifrån. Såväl från prästerskapets som från den i rituellt avseende ytterst konservativa menighetens sida stötte detta på ett kompakt motstånd, och Jean de la Vallée fick på sin ålderdom uppleva att utformningen av Katarina kyrka i detta avseende förändrades.¹

Det dröjde bortåt fyra decennier innan den nya kyrkan på Södermalm stod fullbordad. Dess stil hade i Nic. Tessin d:y:s ögon blivit föråldrad, och av ekonomiska skäl hade för dess utseende högst betydelsefulla förenklingar måst företagas ifråga om material och utsmyckning. Även om den stått som förebild för flera kyrkobyggnader i vårt land, kom den dock icke att spela roll som den protestantiska stormaktens nya huvudkyrka. Men det mäktiga kyrkorummet är alltjämt trots senare tillsatser ett av den karolinska arkitekturens mästestycken. För samtiden hade också projektet till Katarina kyrka framstått som en av de förnämsta arkitekturskapelserna i vårt land. »S. Catharinæ kirkhe, wfuldferdig, . . ., bliffr en schön kirche», antecknade den danske läkaren Gerhard Stalhoff i sin resedagbok från Stockholm 1660.² Och i sin ämbetsberättelse 1663 skrev överståthållaren Schering Rosenhane om Katarina kyrka, att den skulle bliva »den skönaste och sirligaste som i Sverige skall finnas».

KYRKANS
BETYDELSE

VI. BYGGNADSLEDNINGEN. EKONOMI OCH ORGANISATION

Det var ett stort och omfattande byggnadsföretag, som begyntes, och det krävde med de tekniska möjligheter och de transportmedel, som då för tiden stodo till buds, ett uppåtbåd av många krafter och en ändamålsenlig organisation av dem, om arbetet skulle kunna genomföras inom en rimlig tidsperiod. Men framför allt krävdes pengar.

Innan spadarna hunno sättas i marken var Sverige åter invecklat i ett stort krigsföretag på andra sidan Östersjön, och den ekonomiska situationen i landet för en lång följd av år i ett synnerligen beträngt läge.

I Karl X Gustaf hade dock det stora kyrkobygget ett mäktigt stöd och en verksam gynnare. Han sökte trots krig och örlig på allt sätt främja och påskynda verket och bemästra de ekonomiska svårigheterna. Konungen hade, som ovan nämnts, 1654 donerat en grundplåt på 2 000 dlr smt. Den med hans medgivande och på hans tillskyndan tillkomna insamlingen av medel för det nya kyrkobygget hade på hösten 1655 organiserats och igångsatts över hela landet.³ Under fälttåget i Polen och Danmark följde Karl

KARL X
GUSTAV

¹ Se härom nedan s. 290 ff..

² RUDOLF CEDERSTRÖM, Stockholm 1660, S:t Eriks årsbok 1910.

³ Se ovan s. 197. Insamlingen inbragte i Stockholm 3 200 dlr smt och i landsorten i runt tal 1 150 dlr smt.

Gustav det stora kyrkobygget med ett särskilt intresse. Han förordnade nu bl. a. att de andra församlingarna i Stockholm samt Danvikens hospital skulle bidra till byggnadskostnaderna med betydande belopp.¹ Något år senare resolverade Kungl. Maj:t, att penningböter från hovrätten, kammar- och bergskollegierna under viss tid skulle tillfalla kyrkobygget samt att »någon sten, som till en list omkring kyrkan vill behövas», skulle »på Vår och Kronans bekostnad komma ifrån Gottland».² Från tjärkompaniet skulle även ett större belopp gå till kyrkobygget.

Det visade sig emellertid vara ett besvärligt kapitel att få ut dessa anordnade medel. Byggningskrivaren fick »löpa april ifrån den ene till den andre»,³ men möttes av undanflykter och tröstades i bästa fall med något mindre belopp. »Vi förnimma det med S. Katarina kyrkas byggning alltför långsamt tillgång», skrev konungen till underståthållaren Udde Ödla 1659,⁴ »och att uti överståthållaren H. Schering Rosenhanes frånvaro, de penningar vilka utav andre kyrkor och hospitalen i Danviken där i Stockholm, efter Vår förste uppsatt uti Preussen och nu sedermera uti Göteborg igenom Vårt brev till bem:te H. Schering Rosenhane gjorde förordning borde till dess byggning försträckas, igenom varjehanda praetexter hållas tillbakars». Men trots Karl Gustavs order att »driva uppå» byggningen och påskynda medlens utbetalande gick det alltjämt trögt med pengarna.⁵

Betydande bidrag till det stora bygget kommo också från Stockholms stad samt från korporationer och enskilda i staden. Magistraten påtog sig sålunda en del av kostnaderna i samband med upplåtelsen av tomtmarken vid sidan av den gamla kapellkyrkogården och bortflyttningen av de där belägna gårdarna. År 1656 överlät staden, sedan förslag härom väckts av rådmannen Johan Eriksson Furubom, för ett antal år de båda tegelbruken vid Horn och Grind till Katarina kyrka.⁶ De olika skråämbetena lämnade dels pengar, dels också bidrag in natura. Även enskilda personer lämnade betydande bidrag. Det var framförallt tack vare överståthållaren

¹ Storkyrkoförsamlingen skulle bidra med 3 000 dlr smt, Klara med 2 000 dlr smt, Jakobs med 1 000 dlr smt, Maria med 1 500 dlr smt, Riddarholms med 1 000 dlr smt och Danviken med 6 000 dlr smt.

² K. brev 20/6 1658 RR. f. 852 v. ff.

³ Prot. 19/4 1659 KIIIa: 1.

⁴ K. brev 1/6 1659 RR. f. 1454.

⁵ Ett större belopp (omkr. 5 000 dlr smt) inlevererades dock av kyrkorna och Danviken 1659; ännu 1665 resterade emellertid från Danviken 4 173 dlr smt, från Klara kyrka 1 200 dlr smt, från Riddarholmens 506 dlr smt, från Jakobs 490 dlr smt och från S:ta Gertruds kyrka 600 dlr smt.

⁶ Horns tegelbruk var beläget på Södermalm strax sydost om nuvarande Liljeholmsbron, och Grinds tegelbruk strax väster om Skanstull. Tegelbruken övertogs den 5 juni 1656 (LIa 17) och brukades av kyrkan i sex år. Kyrkan gjorde sig också under dessa år en del inkomster på försäljning av tegel, men klagade i slutet av år 1657 hos magistraten, att »sedan bruken blevo slagne under Sancta Katarina kyrko hava de allenast två år intet mer räntat kyrkan än 390 000 murtegel, vartill är orsak att tegelbruksfolket är från bruken tagne til båtsmän och en del döde». Tidigare hade bruken årligen »räntat 300 000 murtegel och 5 000 taktegel».

Schering Rosenhanes bemödanden, övertalningar och påtryckningar, som hjälpen från staden och dess bebyggare erhöles.

Överståthållaren i Stockholm skulle enligt sin fullmakt hava »inspektionen över all stadsens och malmarnas regering, privilegia, byggningar, inkomster, köphandel, hantverk och vad därav dependerar». »Jag haver ock hullit före, det vara min plikt och skyldighet att hava inspektion över kyrkor och skolor i staden, att de och deras betjante tillbörligen måtte bliva underhållne, kyrkorna byggde och väl bepryde och hela det väsendet i god ordre och skick erhullit», skrev Schering Rosenhane i sin ämbetsberättelse år 1663.¹ Speciellt hade Rosenhane ägnat sig åt det stora kyrkobygget på Södermalm, sedan konungen särskilt uppdragit åt honom att »hava inspektion och direktion över detta verket».² Under Karl X Gustavs långa frånvaro från huvudstaden blev det på Rosenhane ansvaret vilade. Det skulle snart visa sig att uppgiften var betydligt besvärligare och mera omfattande än han tänkt sig. Det gällde icke bara svårigheterna att skaffa medel. Medlens handhavande och byggets bedrivande gav anledning till svåra konflikter och långvariga strider mellan de ledande inom församlingen. Och i själva verket blev det överståthållaren personligen, som med biträde av underståthållaren Udde Ödla under långa tider helt måste taga ledningen i sin hand.

SCHERING
ROSENHANE

Överståthållaren hade år 1655 tillsatt en särskild byggnadskommitté, som skulle handhava det stora kyrkobygget. Medlemmarna i denna kommitté utgjordes av kyrkoherden Petrus Arenbeckius, arkitekten Jean de la Vallée, den byggnadskunnige rådmannen Johan Eriksson (Furubom), som varit med om uppförandet av Jakobs kyrka och Johannes kapell i Stockholm, samt kyrkovårdarna och sexmännen i församlingen. Enligt den av överståthållaren utfärdade instruktionen för denna byggnadskommitté skulle kyrkoherden fungera som ordförande, »detta verkets praeses» och såsom »inspektor» för bygget Johan Eriksson. En särskild byggningskrivare skulle av kommittén anställas med fullmakt och instruktion av överståthållaren. Byggnadskommittén skulle sammanträda varje måndag för att överlägga och besluta om byggets genomförande.

BYGGNADS-
KOMMITTÉN

Petrus Diderici Arenbeckius må ha haft sina förtjänster som predikant och teolog, men att leda ett byggnadsföretag saknade han förutsättningarna för. Överhuvud taget synes hans självrådighet och häftighet samt en girighet, som för några fattiga daler kunde sätta namn och rykte på spel, ha gjort honom mindre lämpad som församlingsföreståndare. Redan från början hade han kommit i konflikt med de kyrkliga myndigheterna, och det dröjde icke länge, innan byggnadskommitténs arbete förlamades av inbördes stridigheter och av den svåra schism, som utbrutit mellan Arenbeckius och församlingens förtroendemän. En redogörelse för dessa striders uppkomst och förlopp med beskyllningar och motbeskyllningar, förlikningar och nya kontroverser skulle taga alltför stort utrymme i anspråk och faller utom ramen för denna framställ-

PETRUS
DIDERICI
ARENBECKIUS

¹ Ämbetsberättelsen avtryckt i Handl. rör. Skandinaviens historia XXXI, Sthlm 1850.

² Kyrkorådsprot. ²¹/₄ 1665 KIIIa: 1; Rosenhane i skrivelse till Jean de la Vallée ²³/₃ 1657, LI: a 19 verif. 108.

ning. Här skall endast i största korthet beröras några av de frågor, som direkt hänga samman med kyrkobygget.

ROSENHANE
INGRIPER I
KOMMITTENS
ARBETE

Redan under år 1656 hade en allvarlig konflikt utbrutit med Jean de la Vallée, varom mera nedan. Stridigheterna inom kommittén hade 1658 tagit en sådan omfattning, att konungen och överståthållaren måste ingripa. Den 31 augusti 1658 lät Schering Rosenhane, vilken »täckts taga sig den bördan oppå och draga en så stor åhoga och bekymmer, att Guds hus och tempel icke må igenom oenighet studsas», kalla kyrkoherden, arkitekten, rådman Johan Eriksson och kyrkovärdarna till slottet och sökte i underståthållaren Udde Ödlas närvaro tala dem till rätta och få stridigheterna ur världen. »Omtalte H. Excell:tz överståthållaren», heter det i protokollet, »om den split och oenighet som vid S:a Katarina kyrka var uppvuxen emellan en del av föreståndarna, vilket Hans Excell:tz av nåde översåg och likviderade samma träta, varöver de samteligen voro glada och väl till freds.» Sämjan varade icke längre än året ut.¹ På våren 1659 utbröto nya stridigheter. Underståthållaren måste nu ingripa och ledde under detta och följande år byggnadskommitténs sammanträden. Kyrkoherden deltog endast i ett par av dessa sammanträden.²

Efter Karl X Gustavs död hade byggnadsarbetet under år 1660 legat helt nere. På våren 1661 ingrep överståthållaren för att få verket igång och gjorde ett nytt försök att förlika och ena de stridiga krafterna. Den 11 mars hade kyrkoherden, kyrkovärdarna, kyrkans sexmän och byggningskrivaren kallats till slottet. »Överståthållaren förmante dem samteligen att de skulle träda tillsammans uti godsinnighet och beställa i bästa måttan om kyrkans fortsättning och sluta efter Hans Excell:tz givne instruktioner med arkitektörens inråd och konsens. Och vad de icke sluta kunne, då måge de komma till överståthållaren.» Rosenhane tog nu själv del i arbetet och ledde under detta och följande år med bistånd av underståthållaren Udde Ödla byggnadskommitténs verksamhet.³ Med sämjan var det nu bättre. När kommittén på våren 1662 återupptog sitt arbete, uttryckte Rosenhane sitt välbehag häröver: »Det bästa och förnämsta som H. Excell:tz överståthållaren behagade . . . att kyrkans föreståndare voro enige uti de saker, som lände kyrkan till uppbyggelse och nytta . . ., varföre de samteligen på det ödmjukeligaste betackade Hans Excell:tz för många stora och bevista välgärningar emot denne församlingen.»⁴

¹ Vid tre av de fyra protokollförda sammanträden i byggnadskommittén, som ägde rum under hösten 1658, var kyrkoherden närvarande och fungerade som ordförande, medan underståthållaren presiderade vid det fjärde.

² Samtliga 13 under år 1659 protokollförda sammanträden, leddes av underståthållaren, som även presiderade vid de 8 sammanträden som höllos på våren 1660 (samtliga under året).

³ Av de 7 protokollförda sammanträden, som höllös 1661, leddes 4 av överståthållaren och 3 av underståthållaren; Arenbeckius var närvarande vid 2 sammanträden. Av de 5 sammanträdena 1662 leddes 3 av överståthållaren och 2 av underståthållaren. Arenbeckius var närvarande vid 4.

⁴ d. 4 mars 1662 K IIIa: 1.

Efter Schering Rosenhanes död 1663 sökte Udde Ödla fullfölja verket, men stridigheterna inom församlingen blossade nu upp i full låga och lade sin förlamande hand över byggnadsarbetet, som år 1665 så gott som helt avstannade. Udde Ödla utnämndes 1666 till landshövding i Nyland och lämnade Stockholm, och Johan Erikssons krafter stodo icke längre bi. Han avled sjuttioårig 1668. Först 1669 återupptogs arbetena på kyrkobyggnaden, sedan regeringen anvisat medel och hemställt hos överståthållaren, att denne skulle vidtaga erforderliga åtgärder för kyrkobyggets fullbordande.¹

UNDERSTÅTHÅLLAREN
UDDE ÖDLA

Arenbeckius ställdes nu helt vid sidan. Till inspektor hade utsetts kassören i krigskollegiet Henrik Fattenborg, adlad Lilljeborg, en av Arenbeckius ivrigaste motståndare och till byggnings skrivare Johan J:son Böös. Fattenborg visade sig besitta stor praktisk duglighet och förmåga, och under hans ledning skred bygget raskt framåt. Arkitekten skulle givetvis alltjämt ha den konstnärliga och tekniska ledningen av bygget i sina händer.²

ARBETET OM-
ORGANISERAS

Det är sålunda fullständigt felaktigt att såsom Arenbeckius' siste biograf i honom se den egentlige ledaren av bygget och den, som burit huvudbördan av arbetet på den nya kyrkans tillkomst.³ Själv sökte visserligen Arenbeckius i sina försvarsinlagor till hovrätten i slutet av 1660-t. låta påskina, att han intagit en sådan ställning, och han företedde nu också intyg från en känd församlingsbo, att han »titt och ofta, sent och bittida sig har låtit finna på ställningarna» till kyrkobygget. Ett par år tidigare hade emellertid Arenbeckius i de våldsamma anklagelseskrifter han då riktade mot kyrkovärden Jöran Andersson Stockenström bl. a. tillvitat denne, att under en följd av år ha hållit kyrkoherden helt utanför kyrkobyggnadsarbetet »ifrån alle nyttige rådslag så om kyrkones rätta dessein, opptingande av materialer till kyrkones bästa, colligierande av penningar, destinerade penningemedels infordran».⁴

AREN-
BECKIUS'
INSATS

¹ Sakören, avdömde i Svea hovrätt 1665—66, anvisades genom k. brev ²⁷/₂ 1667 (RR f. 212 ff.) till kyrkobygget. Riksrådet beslöt ²⁰/₂ 1669 att de medel, som inflöto av rabarberhandeln, skulle gå till Katarina och Amiralitets-(Hedvig Eleonora)kyrkornas uppbyggande. (Riksrådsprot. 1669, Bergenhielm).

² Enligt den av överståthållaren d. 13 jan. 1671 utfärdade fullmakten för Fattenborg (Ö. Å:s kånsl, registratur 1667—1672) skulle denne ha inspektion »över alla materialers behöriga inköpande» samt kyrkobyggnadens inkomst och utgift. »Allenast vad materialernes inskaffande anbelangar samt själve arbetet korresponderar han därom med arkitekten så lagandes, att allt efter därå fattade dessein måtte förfärdigas men medlen anlangande haver inspektoren Fattenborg därom fullkomlig makt att disponera till kyrkans bästa.» För medlens förvaltning svarade han inför kammarkollegium och överståthållaren. När fullmakten utfärdades hade Fattenborg redan varit i verksamhet i ett par år och visat »goda prov av sin oförtrutne flit och berömmeliga försorg om kyrkans bästa».

³ MÄRTA EDQVIST, a. a.

⁴ Skrivelse till överståthållaren 19 juni 1665. I ett av Stockenström uppgjort och till överståthållaren ingivet förslag, »förteckning huru vid kyrkobyggningen på Södermalm skall förhållas på det därmed ordentligen och skickeligen må tillgå och att var och en må veta vad honom tillkommer» (M. 54. K. B.), där på grundval av överståthållarens instruktion de olika uppgifterna fixeras i 16 punkter, säges i punkt 7: »Vad disposition hans vurdighet mäster Per skall häva vid kyrkan hemställas sådant i H. Excellens (Överståthållarens) betänkande.»

DEN EKONOMISKA FÖRVALTNINGEN

En av anledningarna till den stora schismen mellan kyrkans förtroendemän gällde den ekonomiska förvaltningen av kyrkobygget. I den ovannämnda av överståthållaren utfärdade instruktionen funnos detaljerade bestämmelser rörande penningmedlens handhavande och medelsredovisningen. Ansvar och kontrollen skulle fördelas mellan kyrkoherde, kyrkovårdar, sexmän och klockare. Men det dröjde icke länge förrän man slarvade med det tämligen invecklade systemet, som församlingens förtroendemän tydligen hade ganska svårt att sätta sig in i. Till den penningkista, som skulle placeras i kyrkans sakristia, där månatligen influtna penningmedel samt inkomst och utgiftsverifikationer skulle redovisas, hade Arenbeckius en av de tre nycklarna, och han delade sålunda ansvaret med kyrkovårdarna. Hans ställning som kyrkoherde och ordförande i byggnadskommittén borde ha givit honom möjlighet att ingripa och bringa ordning och reda i medelsförvaltningen. Men han tog intet initiativ härtill.

BYGGNINGS-
SKRIVAREN
JAKOB LARSSON
GAHM

Sedan Jakob Larsson Gahm år 1658 anställdes som byggningsskrivare vid kyrkan, blossade striden mellan kyrkoherde och kyrkovårdar upp i full låga.¹ Gahm var Arenbeckius' handgånge man.² I angreppen mot kyrkovårdarna Håkan Jonsson Björkman och Helge Helgesson, som ledde till att dessa båda i december 1663 avsattes från sina kyrkovärdsämbeten, spelade Gahm en framträdande roll. Själv synes han emellertid icke ha haft rent mjöl i påsen; han blev åtalad och dömd vid rådhusrätten 1665. Domen blev dock senare, genom överståthållarens ingripande upphävd och den förlikning, som redan 1664 träffats genom underståthållarens bemedling mellan Jakob Larsson och Håkan Björkman, restituerad.³

Gahm skulle för sitt arbete enligt överståthållarens beslut uppbära en årslön på 200 dlr smt. Han gottgjorde sig med Arenbeckius' medgivande därutöver kostnaden för hushyra med 40 dlr kmt årligen. Med Arenbeckius' tillstånd och goda minne hade Gahm också gottskrivit sig tiondepenningen på alla till kyrkobygget influtna gåvor. Vid den stora riksinsamlingen hade de till olika landsändar utsända personer, vilka icke åtnjöto någon lön från kyrkan, som ersättning erhållit tiondepenningen på insamlade medel. Men denna förmån borde givetvis icke tillkomma av kyrkan avlönade tjänstemän och under inga förhållanden utgå på medel, som på annat sätt tillfördes kyrkobygget. Gahm tillgodoräknade sig nu t. ex. utan vidare 10 % av den stora donationen

¹ Gahm hade den 4 juli 1658 erhållit överståthållarens fullmakt på tjänsten, där han efterträdde Karl Staffansson.

² Det var sålunda Gahm, som följde Arenbeckius på den beryktade färden i juli 1659 till Huddinge prästgårds ägor, när denne med våld sökte sätta sig i besittning av höskörden, som kyrkoherden i pastoratet just var i färd med att slå. Genom k. brev ²⁰/₅ 1658 hade Karl X Gustav tilldelat Arenbeckius Huddinge o. Brännkyrka församlingar som prebende, men A. hade ännu icke tillträtt detta pastorat. A:s skuld till det handgemäng, som uppstod, framgår icke minst av den för honom synnerligen ofördelaktiga förlikning, han skyndade sig att träffa, samt att trots denna förlikning A. i häradsrätten ålades betala skadestånd till motparten med 100 Rdr.

³ Genom k. brev ²⁴/₂ 1664 (RR f. 94) erhöi Jakob Larsson Gahm konfirmation på sin beställning, sedan Arenbeckius och ett antal församlingsbor i skrivelse till k. maj:t ¹⁶/₁ 1664 hemställt härom.

till kyrkan från stärbhuset efter Adler Salvius' änka. Ja det gick så långt, att han för den gamla predikstol, som från Klara kyrka år 1663 donerades till Katarina, räknade sig 50 dlr kmt tillgodo, sedan han godtyckligt uppskattat predikstolens värde till 500 dlr kmt. Till yttermera visso dubbelförde han denna post och upptog den både i 1665 och 1666 års räkenskaper. Det finns snart sagt knappast en enda post i Gahms räkenskaper, som icke blivit föremål för anmärkningar vid den år 1667 utförda revisionen.¹ Och det visade sig nu också, att Arenbeckius hade föregått med dåligt exempel. I räkenskaperna för år 1656 upptages en post på 400 dlr kmt, som kyrkoherden utan tillstånd tagit som lön för sitt arbete med kyrkobygget. Den 15 sept. 1659 hade Arenbeckius vidare utlånat 201 dlr kmt till kyrkobygget. Den 21 aug. 1660 lät han till sig återbetala detta lån med 300 dlr kmt. Det förefaller som om de nya kyrkovärdar, som tillträdde 1663, Jöran Andersson Stockenström och Daniel Månsson, ganska snart hade genomskådat Gahm och försökte ställa honom utanför den ekonomiska förvaltningen. Men Gahm beskyddades av Arenbeckius, och det stod icke länge på, förrän striden mellan den sistnämnde och de nya kyrkovärdarna var i full gång.²

Det »schampelun-järn», som på hösten 1664 av Henrik Lohe levererats till bygget för de stora fönsterbågarna, hade Jöran Stockenström till en ganska betydande del betalat själv. Stockenström ville nu icke utlämna järnet, som han förvarade under lås på skolvinden, med mindre än att Arenbeckius av egna medel förskotterade detta belopp. Hans begäran förefaller kanske icke orimlig, om man betänker, att Arenbeckius var en synnerligen förmögen man, en av de rikaste inom församlingen.³ Men det ville Arenbeckius inte alls vara med om. Och i stället för att söka träffa en överenskommelse i godo riktade Arenbeckius nu i en rad skrivelser till överståthållaren m. fl. de svåraste beskyllningar mot Stockenström och anklagade honom för att helt utan orsak undanhålla järnet, som kyrkan till fullo skulle ha betalt.⁴ Underståthållaren träffade den 11 juli 1665 överenskommelse med Stockenström om järnets utlämnande, men striden mellan kyrkoherden och kyrkovärden fortsatte, även sedan de båda helt lämnat kyrkobygnadsarbetet.

STRIDEN
MELLAN
KYRKOHERDEN
OCH KYRKO-
VÄRDAR.

¹ Revisionen utfördes av Daniel Wulf, som om transaktionen med predikstolen i kanten skrivit: »Den förglömmar sig intet som dubbelt avförer . . . är dock allt oskäligt och bör betalas.» Liknande uttalanden vid snart sagt varje post.

² Enligt det ovan nämnda av Stockenström utarbetade förslaget till instruktion skulle den ekonomiska förvaltningen huvudsakligen handhas av kyrkovärdarna, en av sexmännen samt byggningsinspektorn.

³ Vid sin död ägde han icke mindre än 4 kvarnar samt flera hus och tomter i Stockholm, två gårdar i Skåne, som han förvärvat i samband med freden i Roskilde, en synnerligen dyrbar samling smycken av guld, silver, ädla stenar och äkta pärlor, sju stora dryckeskannor och sju stora skålar av silver samt mat-silver m. m.

⁴ Skrivelser till överståthållaren ^{16/4}, ^{21/4}, ^{17/5}, ^{19/5}, till underståthållaren ^{1/7}. Av handlingarna framgår, att kyrkan betalt något över hälften av kostnaden, och att Arenbeckius erbjudit kyrkans silver som pant för Stockenströms fordran.

JEAN DE
LA VALLÉE

Redan från början synes Arenbeckius ha kommit på kant med Jean de la Vallée. I byggnadskommitténs protokoll den 21 april 1656 finnes antecknat: »Så blev beslutit av kyrkans förmän, att man skulle handhava arkitekten, som instruktionen förmäler, nämligen att han skulle bliva vid verket som instruktionen förmäler och därom göra sin högsta flit efter ståthållarens befallning, dock skulle vi icke tillsäga honom någon lön efter hans begäran, emedan instruktionen icke något därom förmäler.»

När det gällde pengar till honom själv eller till Jakob Larsson Gahm var kyrkoherden, som ovan nämnts, icke så noga med vad som stod i instruktionen. Att arkitekten skulle lämna ritningar och leda byggnadsarbetet helt utan ersättning kunde man ju knappast begära. Och det borde ju ha legat i Arenbeckius' intresse att få denna fråga ordnad på ett för båda parter tillfredsställande sätt. De la Vallées försök att få någon ändring till stånd stötte på envist motstånd. Den 10 mars 1657 fattade byggnadskommittén beslut att varken skrivare eller byggmästare (arkitekt) det året skulle avlönas vid bygget utan att kyrkovärdarna skulle svara för arbetet. Man gjorde sig sålunda nu icke något samvete av att härutinnan bryta mot instruktionens föreskrifter. Beslutet måste emellertid nästan omedelbart frångås, men det bidrog givetvis icke till att stämna arkitekten mildare.

Först efter hänvändelse till överståthållaren blev saken uppordnad. I en skrivelse den 23 augusti 1657 föreskrev Schering Rosenhane, som till kyrkans »sirlige byggningsforthjälpare haver anbefallat arkitektören mons. Lavallée det han efter sin givne dessein skall låta sig därom vårda, och som oftast när behöves, finnas där tillstädes till arbetsfolkets information», att denne för sitt arbete skulle erhålla »100 dlr kmt månatligen, förståendes ifrån den tid arbetet begynnes och så länge till dess kyrkan bliver färdig och allenast de månader, när arbetet är under händer och verkligen drives». ¹ I regel pågingo byggnadsarbetena 5—6 månader om året, och det var sålunda ett tämligen blygsamt belopp — ungefär av samma storlek som byggningsskrivarens årslön — som de la Vallée skulle uppbära. ² Hans arbete för kyrkan inskränkte sig ju ingalunda blott till dessa månader.

Men medan byggningsskrivaren fick ut sin lön och mera till, gjorde man fortfarande svårigheter, när det gällde de la Vallées pengar: Ännu på hösten 1658 hade han icke utbekommit mer än ungefär en tredjedel av det belopp, som tillkom honom för de tre gångna åren, och det var kanske icke så underligt, att — som det heter i protokollet från byggnadskommitténs sammanträde den 17 aug. 1658 — arkitekten »var borta av motvillighet ty han var budat 2 gånger, men sade sig icke vilja komma, förrän hr överståthållaren kommer hem». Både arkitekten och byggnadskommittén klagade hos över-

¹ Avskrift av brevet i 1667—68 års räkenskaper. LIa: 19 verif. 108.

² Till byggnadskommitténs sammanträde den 15 december 1665 uppgjordes en förteckning över »huru många månader, som är arbetat på S:ta Katarina kyrkobyggnad, ifrån Anno 1656 till år 1666 varefter arkitektören Sr Jean de la Vallée njuter månatelig lön». Förteckningen är intagen i prot. (KIII a: 1). Endast år 1663 pågingo arbetena längre än 6 månader (något över 7 månader).

ståthållaren, den sistnämnda, att »La Vallée icke skulle vara för mycket trägen anhålla om så stor lön . . . näml 1110 dlr kmt». d. v. s. arkitektens fordran för de tre åren. Vid ett följande sammanträde (31 aug.) var överståthållaren närvarande och lovade nu med hänsyn till den ansträngda ekonomin »byggmästaren hjälpa och rekommendera på annat sätt hos H. Kongl. Maj:t, därmed arkitektören lät sig benöja». Några pengar såg arkitekten icke till. På våren 1659 klagade åter »kyrkans föreståndare» denna gång för underståthållaren, att arkitekten var »mycket försumlig på kyrkans verk och alldeles obenägen». Vartill underståthållaren svarade, att arkitektören föregiver intet mycket haver av kyrkan för sitt omak; därför synes rådligt vara honom någon viss lön tillsäga på det han måtte vara dess villigare». »Men kyrkans föreståndares svar var detta, att de icke tordes lova byggmästaren La Vallée någon viss lön utan H. Excell. . . . Överståthållarens vilja och vetskap.»¹ Som stöd för denna ståndpunkt återopade man nu Schering Rosenhanes löfte ($\frac{31}{8}$) att försöka på annat sätt skaffa pengar.

Under de följande åren erhöi de la Vallée icke ett öre. Överståthållaren Klas Tott, som »monsr de la Vallée bemålte kyrkas byggning till dess fullbordan efter gjord dessein anförtrott haver», bekräftade i skrivelse den 7 aug. 1665 Rosenhanes anordning den 23 aug. 1657, att 100 dlr kmt månatligen skulle utgå till arkitekten. Det nyssnämnda överslaget över de la Vallées tillgodohavande uppgjordes nu. Att slutsumman steg till ett ganska betydande belopp har sin grund i att den avser i det närmaste tio års arbete. Först sedan överståthållaren Axel Sparre 1667 direkt till de la Vallée anvisat kyrkan tillfallande hötesmedel, erhöi denne en avbetalning på skulden.² Efter det att Sparre den 20 aug. 1669 givit kyrkovårdarna befallning att betala arkitekten, erhöi denne under detta och följande år största delen av sin fordran. »Alldenstund», heter det i Sparres skrivelse, »till S:ta Katarina kyrkas byggnings fortsättande en ny anstalt och förordning gjord är och arkitekten Jean de la Vallée oppå vilkens kapacitet samma arbetes rätta fortgång en stor del beror, haver för förrige tiden han därvid är brukat vorden efter likviderade räkning ännu 671 dlr smt 21 $\frac{1}{3}$ öre att fordra, befalles inspektoren och kyrkovårdarna betala på det han med desto större flit och allvar sig till samma verks befrämjande än ytterligare må bruka låta.»

»Anno 1671 den 19 sept., då Hans Exc:ce Överståthållaren var i S:ta Katarina kyrka och bland annat som inföll blev Hans Ecell:ce föredraget och tillfrågat vilken nu här efter skall förvalta arkitektörstjänsten här vid kyrkan efter borgmästare de la Vallée är borgmästare bliven och lärer den intet som tillbör kunna prestera. Varpå resolverade H. Excell:ce att Mons. Spihler som tillföre i borgmästare de la Vallées ställe har oppvaktat skall den här efter oppvakta . . . Detta samtyckte ock de la Vallée i Hans Excell:ce närvaro, men urgerade att Spihler för sitt oppvaktande till detta intet stort av kyrkan har bekommit.»³

MATTIAS
SPIHLER

¹ Prot. $\frac{2}{8}$ 1659.

² L I a: 19 verif. 106—108.

³ L I a: 24 verif. 145.

Mattias Spihler, som var svärson till de la Vallée och tjänstgjorde under denne på slottsstaten,¹ hade redan året innan biträtt arkitekten med arbetet på Katarina kyrka. Åt honom anförtröddes nu tillsynen över byggnadsarbetet, för vilket han skulle uppbära en ersättning av 50 dlr kmt i månaden under den tid av året, som arbetena pågingo. Jean de la Vallée skulle givetvis alltjämt bibehålla den konstnärliga ledningen. Under de närmaste åren var Spihler flitigt verksam vid kyrkan och synes till att börja med tämligen ordentligt ha fått sin betalning, men det dröjde icke länge innan pengarna uteblevo. För åren 1674 och 75 fick han icke ut något arvode, och under de följande åren, då »intet kapitalt arbete är gjort vid kyrkan», ansåg man icke att någon lön skulle utgå. Spihlers fordran (133: 10: 16 dlr smt) avskrevs 1680, »emedan såsom kyrkans inspektör Mårten Bunge tillika med kyrkovårdarna föregiver arkitekten emotstående sin fordring hava till kyrkan avstått och den ej mera fordrar».²

JEAN DE
LA VALLEÉS
SENARE AR-
BETE OCH DÖD

Under den sista byggnadsperioden³ inträdde Jean de la Vallée åter under en kort period som arbetsledare. I april 1691 erhöll han sålunda 100 dlr smt i arvode »uti avräkning på det senare arbetet vid kyrkan för havd möda och ämbetsfolkets information».⁴ Men kyrkan ville icke längre taga den åldrige, av reduktionen ruinerade arkitektens tjänster i anspråk, utan vände sig för råd i stället till Nicodemus Tessin d. y. och vägrade att utbetala några pengar. På den fordran, som de la Vallée slutligen lämnade överståthållaren svarade kyrkan med motkrav »för någon skada som kyrkan vid byggnaden tagit», och som man förmenade vara arkitektens fel. Ännu 1702 vädjade Jean de la Vallées änka förgäves till kyrkans myndigheter om att utfå mannens tillgodohavande.⁵

När den nya kyrkobyggnaden i april 1656 av arkitekten i överståthållarens närvaro utstakades, »tillsade» den sistnämnde Jean de la Vallée »en gravplats inuti kyrkan, var-est han den själv behagade, för sine avritningar, flit och försorg om kyrkobyggnadens fortsättande». Han skulle sålunda på detta sätt erhålla en tämligen blygsam ersättning för huvudritningarna till den nya kyrkan och för förarbetena på dess uppförande. Tio år senare fick arkitekten, som nu »därvid flitig och oförtruten uti samfällt tio års tid sitt ämbete förrättat och här efter förpliktat vara skall», brev på en gravplats »i södra korset utmed västra pelaren på lille gången». Även efter döden följdes Jean de la Vallée emellertid av församlingens småsinthet. Sedan han avlidit i mars 1696, vägrade nämligen kyrkans föreståndare änkan att begrava sin man i den donerade graven. Först efter hänvändelse till överståthållaren och till Kungl. Maj:t kunde hon den 11 nov. 1696 nedsätta de jordiska kvarlevorna av sin make inom de murar, som alltjämt resa sig också som ett minnesmärke över honom.⁶

¹ Konduktör 1667, verkmästare 1672. NORDBERG, Stockholms slotts historia a. a. s. 219.

² LI: 33 s. 38 ff.

³ Se härom kap. 11 nedan.

⁴ LI a: 45—46, s. 210 verif. 41.

⁵ Prot. 16/2 o. 15/5 1702, KIII a: 2.

⁶ Överståthållaren till konungen 11/7 1696 (Ö. Å:s kansli registratur 1696). Kungl. brev 16 juli 1696

I Siréns skildring av Katarina kyrkas byggnadshistoria framstår Jean de la Vallée i en ganska ofördelaktig dager: han skulle hänsynslöst ha avkrävt församlingen en synnerligen rundligt tilltagen ersättning.¹ Det har synt mig vara av vikt att utreda denna fråga, som även i andra framställningar ganska oförtjänt fått kasta en skugga över de la Vallées karaktär.

Sirén har också insinuerat, att arkitekten kanske ingenting »uträttade» för pengarna. Räkenskaper, protokoll och andra handlingar ge dock vid handen, att Jean de la Vallée ägnade det stora kyrkobygget ett aldrig svikande intresse och ett synnerligen omfattande arbete, som icke minst på grund av de stridiga viljorna inom byggnadskommittén och de ekonomiska svårigheterna var både besvärligt och tidsödande. De la Vallée lämnade icke blott huvudritningarna till den nya kyrkan; till alla detaljer har han, såsom framgår av kapitlet om byggnadens uppförande, utfört ritningar i stor skala, och många av dem prövades också i modell. I byggnadsarbetets planläggande och bedrivande tog han en betydelsefull del. Han bevistade flitigt byggnadskommitténs sammanträden,² och på byggnadsplatsen utövade han kontroll och lämnade råd och anvisningar rörande arbetenas genomförande. Avtal och överenskommelser rörande materialleveranser eller arbetsprestationer skedde under hans medverkan.

Vid slottsbyggnadsarbetet hade man redan under 1600-t:s förra hälft genomfört, att arkitekten hade såväl den konstnärliga som den tekniska ledningen i sin hand.³ Men vid de privata byggena arbetade hantverkarna från de olika skråna i regel alltjämt oberoende av varandra, och den konstnärliga och tekniska lösningen av detaljerna anförtroddes åt vederbörande hantverksmästare. Att den nya ordningen nu tillämpades vid kyrkobygget, där arkitekten bestämde och lämnade ritningar till alla detaljer, verkade givetvis som ett irritationsmoment på åtskilliga av hantverkarna och på några av medlemmarna i byggnadskommittén.

Vid byggets genomförande sökte Jean de la Vallée också tillämpa rationella metoder. Han ivrade bl. a. för att så mycket som möjligt av arbetet skulle utföras på entreprenad för att man skulle komma raskare framåt med bygget. En hel del av murnings-, stenhuggare- och timmerarbetet utfördes också på beting, trots att byggnadskommitténs medlemmar ställde sig skeptiska mot denna arbetsform. Det avtal, som ingicks med murmästaren Kasper Friedrich den 9 maj 1659,⁴ kom exempelvis mycket missämja åstad inom kommittén, där församlingens representanter ansågo sig ha blivit illa lurade och skinnade. Man klagade hos överståthållaren och beslut fattades 1661,⁵ till överståthållaren, att borgmästare de la Vallées änka må få betjäna sig av den förärade graven. (K. brev Ö. Ä:s kansli.) Överståthållaren meddelade församlingen 16 sept. 1696 Kungl. Maj:ts beslut. 1741 beslöt kyrkorådet sälja denna grav till någon annan.

¹ SIRÉN a. a. s. 7 f.

² Att han en gång var borta av »motvillighet» hade ju sina randiga skäl.

³ NORDBERG, Stockholms slotts historia a. a. s. 219 f.

⁴ Se nedan s. 271 f.

⁵ Byggnadskommitténs prot. 9 apr. 1661.

DE LA
VALLÉES
INSATS

MODERNA
ARBETS-
METODER

»att han mäster Kasper ingalunda skulle mera arbeta på förting ej heller här efter något alnetal bruka oppå kyrkan, vilket kommer kyrkan till gruvlig skada, att denna mäster Kasper drager många penningar ifrån kyrkan igenom mätningen, såsom ock av gesäller och gemena läredrängar och pojkar, av vilka han haver haft av somliga $\frac{1}{2}$ m—2 m. personen om dagen så länge arbetet varade». Det är tydligt, att byggnadskommitténs medlemmar inte förstodo innebörden i ett beting och dess fördelar. Huruvida beloppet var för högt beräknat i det med Kasper Friedrich ingångna avtalet är kanske nu svårt att bedöma. Mäster Kasper sade sig vid de fortsatta underhandlingarna, där många hårda ord användes, »hellre vilja övergiva arbetet, om han icke skulle få arbeta på förting. Men däremot nekade hela kollegio»,¹ och ville över huvud taget icke vara med om något ackordsarbete.

HANT-
VERKARNA

Ett stort antal hantverkare voro under årens lopp verksamma vid kyrkobygget. Där funnos åldermän och kända mästare från stockholmsämbetena eller från slottsbyggnadsstaten och även mera okända namn.² Det var en ganska brokig samling av skickligt och rejält folk, oroliga andar samt slarvar, som ville ha mycket betalt och ingenting göra. Särskilt murarna voro att döma av protokollens uppgifter besvärliga. Men församlingens föreståndare synas ibland också hyst något överdrivna föreställningar, att hantverkarna skulle arbeta så gott som utan ersättning. Flertalet av de arbetskonflikter, som uppstodo under den första byggnadsperioden — och de voro på grund av osmidigheten hos byggnadskommitténs medlemmar ganska många — fick överståthållaren Schering Rosenhane ägna tid och kraft på att bilägga. Han nedlade också ett oförtrutet och skickligt arbete att pressa priserna och träffa för kyrkan fördelaktiga avtal.

ARBETS-
KONFLIKTER

SCHERING
ROSENHANE
SOM MEDLARE
OCH UNDER-
HANDLARE

När byggnadsarbetena avstannade på grund av bristande medel, lämnade Rosenhane inga möjligheter oförsökta. Det berättas t. ex. i protokollen, hurusom överståthållaren den 14 maj 1661 lät kalla stenhuggareämbetet och murmästareämbetet till kyrkan. »För vilka H. Excell:tz framdrog över måttan och härliga exempel till förmaning, att de ville av gudeligt uppsåt betänka kyrkans tarver med några dagars arbete var mästare för sig en vecka eller något. Icke allenast desse förskrivne, utan glasmästare, timmermän, smeder och andra ämbetsmän. Och de som intet arbete göra kunne, ville ock vara villige och redebogne var efter sin lägenhet något skänka och förära till Guds dens allrahögstes tempel . . . Deras namn skulle specificeras och upptecknas i kyrkans böcker dem till evärdlig åminnelse, vad för välgärningar de emot samma kyrka bevist haver; där före lön och Herrans välsignelse hos den evige Gud i himmelen förväntades.» Meningen var sålunda, att kyrkan skulle avlöna gesällerna, men att mästarna inom ämbetet skulle åtaga sig att utan ersättning i tur och ordning eller efter överenskommelse hava uppsikt över och leda arbetet. Stenhuggaren Henrik Tellschov åtog sig genast att »under-

¹ Prot. ²⁹/₄ 1661. Frågan behandlades också vid byggnadskommitténs sammanträde 14 och 21 maj samma år.

² Rörande dem och deras arbete se kapitlet 9—12 om kyrkobyggnadens uppförande.

visa sandstenshuggarna utan någon pennings bekostnad», men murmästarna voro tydligen mera näriga. Den 21 maj var murmästareämbetet på nytt kallat till överståthållaren, denna gång till slottet. Men murmästarna voro alltjämt »motvillige, ehuruväl H. Excell:tz föredrog dem många och härliga exempel». Först sedan överståthållaren hotat med att »vilja deras ämbete ihåtkomma» samt att från landet skaffa murmästare föllo de till föga. Mäster Kasper Friedrich åtog sig nu uppsikten över murgesällerna under året. Och följande vår kunde en liknande överenskommelse träffas.¹

Trots svårigheter och besvärligheter och alla stridiga viljor gick det stora verket mot sin fullbordan, långsamt som ett katedralbygge.

VII. KYRKOGRÅDEN OCH DESS BYGGNADER

Kyrkogården fick sin nuvarande omfattning och form genom Karl X Gustavs stadfästelse av Jean de la Vallées ritningar till den nya kyrkan. Dess s.v. del utgöres av den gamla kapellkyrkogården, vilken vid den nya stadsplanens genomförande på 1640-t. utvidgats och reglerats så att den erhållit en rektangulär plan. Den n. delen vid Högbergsgatan, där berget gick i dagen, utgjordes enligt denna regleringsplan av tomtmark, som redan innan planerna på den nya kyrkan förelågo tagits i anspråk för bebyggelse.²

KYRKOGRÅ-
DENS OM-
FATTNING.

Den första omsorgen gällde att få bort de gårdar, som lågo på platsen för den nya kyrkobyggnaden. Byggnadskommittén hemställde den 10 mars 1656 hos magistraten, »att de ville låta tillsäga dem där bo, att de sina hus må av vägen taga».³ Den 19 april hade borgmästare och råd efter en besiktning av platsen åtagit sig att »borttaga alla hus och gårdar, som voro i vägen samma kyrkobyggning till förhinder.» På hösten 1658 utstakades kyrkogården. I protokollet för den 20 sept. antecknas härom: »Vart och omtalt, att stadens byggningskrivare Jöns Skunck han skulle i dessa dagar fortfara till att utstaka och uppsätta spirorna efter den avritade dessein runt omkring kyrkogården med dess tillhörige gator, som förordnat är.» Den 28 sept. besiktigades stakningen av underståthållaren, de la Vallée, kyrkoherden och kyrkovärdarna m. fl.; »och emedan såsom allt befanns efter byggmästaren de la Vallées avritning och dessein alltså blev det gillat, som då gjordes».⁴

KYRKOGRÅ-
DEN UT-
STAKAS

BORTFLYTT-
NING AV GÅR-
DAR FRÅN
KYRKOGRÅ-
DENS OM-
RÅDE

På våren följande år fingo de, som hade sina hus och tomter inom det utstakade om-

¹ Sammanträde hos överståthållaren den 4 mars 1662 KIII a: 1. »Och när detta året är förbi må en annan av dess ämbete ett annat år hava den mödan och omaket.»

² Se kapitlet Församlingsdelningen och Jean de la Vallées ritningar.

³ PROT. 10/3 1656 KIIIa: I. Jfr kap. Den nya kyrkobyggnaden. Första byggnadsperioden.

⁴ Vid samma tillfälle »blev också någre gator nämnde vid sina visse namn, såsom den gatan ifrån kyrkan neder till Petter Boms hörn blev nämnd Sancta Katarina gata efter han neder ifrån Götegatan löper, som skillnaden ifrån den andra församlingen, och till S:ta Katarina kyrka. Den andra gatan som nu nyligen är opptagen öster om kyrkan och löper ifrån östre kyrkodörren neder i sjön skall heta Nygatan».

rådet, order att »de skulle göra sig färdige till midsommar att flytta sine gårdar undan för kyrkogårdens utflyttande».¹ Ännu var det dock inte ordnat med någon ersättning till gårdsägarna. Den 8 juni åtog sig emellertid underståthållaren att »tala med magistraten, så att de som där bo vid kyrkan måtte njuta vederlag för deras tomter och åt dem annorstädes måtte tomter tillmätte bliva». På sommaren började kyrkans drängar uppsätta ett »plankvärke» på kyrkogårdens v. sida. Härtill användes 253 st. »plankstockar» och bräder. En port med 2 portstolpar byggdes i staketet. Att få iväg gårdsägarna visade sig emellertid vara ett besvärligt kapitel. Några av dem hade redan flyttat sina hus två gånger — för stadsplaneregleringens genomförande och när kyrkan skulle börja byggas — och de hade inte lust att flytta ännu en gång. På hösten 1661² beordrades Jakob Larsson Gahm och kyrkovårdarna »att gå gård ifrån gård och tillsäga dem som bo norr vid kyrkan och östantill, att de nu efter borgmästares och råds befallning skulle taga sig andra tomter och i näst tillkommande vår flytta undan för kyrkogården, som inplankas skulle, där till en del voro villiga, men största delen alldeles motsträviga och ville ingalunda flytta med mindre de icke finge något vederlag, antingen av staden eller kyrkan.»³

PLANK PÅ
KYRKO-
GÅRDENS VÄSTRA
SIDA

GÅRDARNA
RIVAS

Först 1663 blev det slag i saken. Den 9 juli hade Gahm och Nils Christophersson av underståthållaren beordrats »noga uppskriva deras hus och tomter, som undanflytta skola». Början skulle göras vid »kyrkan näst intill mästernils smed» och de skulle sedan fortsätta »både nordan, östan och söder om kyrkan». Den upprättade förteckningen skulle underståthållaren överlämna till borgmästare och råd som en grundval för ersättningsanspråken. Redan två dagar senare förelåg denna förteckning, upptagande icke mindre än 32 gårdar, belägna på den planerade kyrkogårdens och de omgivande gatornas mark. Förteckningen ger oss en ganska god föreställning om den äldsta bebyggelsen i församlingen. Invånarna utgjordes till största delen av sjömän, fiskare, hantverkare och handlande i små omständigheter, och de flesta av gårdarna voro enkla träbyggnader. Den 15 juli »skärskådade och besiktigade» av magistraten utsedda värderingsmän⁴ ifrågavarande gårdar. Ägarna skulle få ersättning i pengar, som skulle utbetalas av kyrkans kassa, samt »där möjligen kunde ske fria tomter igen, alldenstund det är mycket fattigt och armt folk, som sina gårdar mista». På hösten 1663 var rivningen och flyttningen igång. Under augusti—oktober utbetalades ersättning till ett flertal av gårdsägarna.⁵

SKOLBYGG-
NADEN

Innan stakningen ännu var fullbordad, uppfördes en skolbyggnad på kyrkogården. Arenbeckius hade redan omedelbart efter sitt tillträde till pastoratet varit ivrigt verk-

¹ Underståthållaren meddelade den 2 maj 1659, att han »allaredo två gånger hade låtit säga dem till».

² PROT. 26/11 1661.

³ Vid de stora stadsplaneregleringarnas genomförande erhöles de berörda gårdsägarna i regel vederlag, se HALVAR SUNDBERG, Rätten till väg och gata, i Uppsala universitets årsbok, jur. fak. minneskrift, Uppsala 1929.

⁴ Rådmännen Johan Eriksson, Johannes Laurinus och Sven Törner. LI a: 11 verif. fol. 327.

⁵ Följande år utbetalades också en summa; sista utbetalningen gjordes 1668—1670.

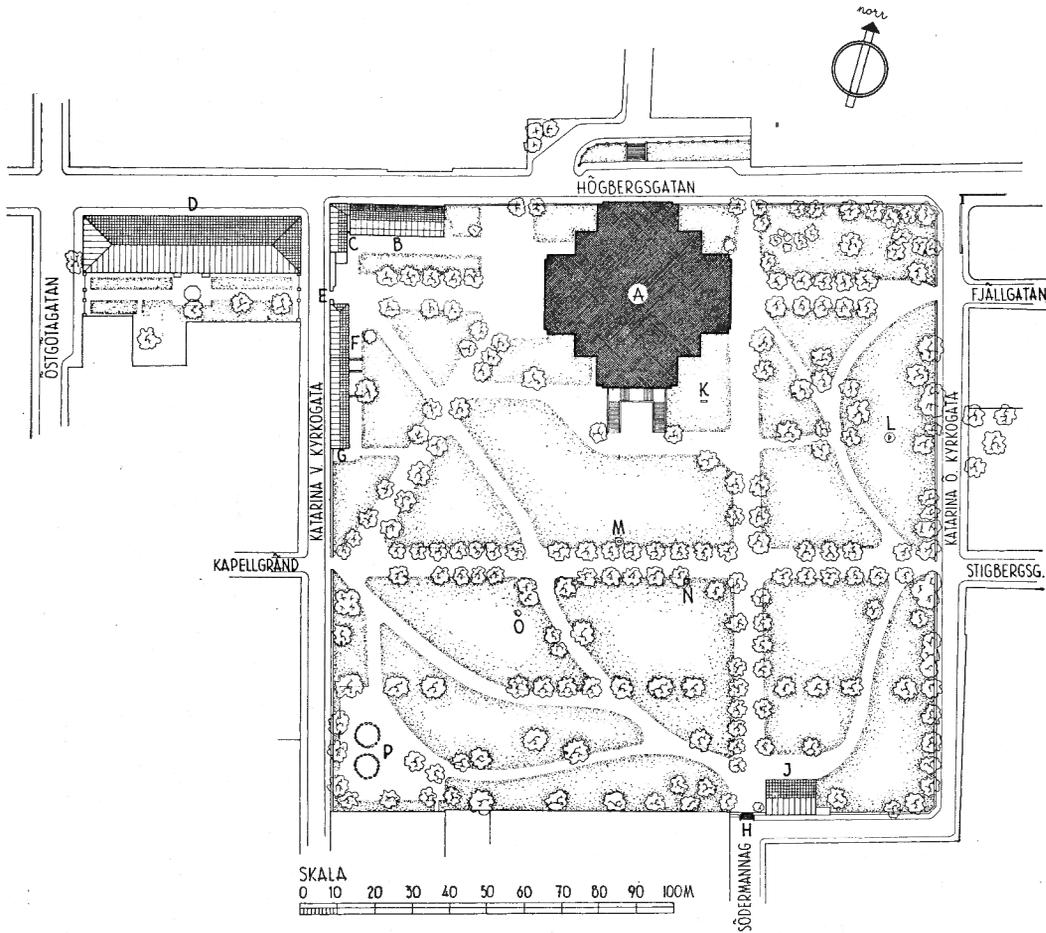

Fig. 150. Katarina kyrka och kyrkogård, uppmätning 1941 av J. Söderberg.

A. Kyrkan, B. Gamla skolhuset, C. Gravkor, D. Det nya församlingshuset, E. Västra kyrkogårdsportalen, F. Gravkorlänga, G. Gravkapell, H. Södra kyrkogårdsportalen, I. Bårhus och redskapsbod, K. Minnessten över Sten Sture d. y., L. Minnessten över C. F. Adelcrantz, M. Grav över biskopen i Växjö Ludvig Mörner, N. Grav över komminister Nils Ignell, O. Minnessten över skalden Lars Wivallius, P. Lekplats för barn.

Katharinakirche und Friedhof. Abmessung 1941 von J. Söderberg. A. Die Kirche, B. Das alte Schulhaus, C. Familien-grabkapelle, D. Das neue Gemeindehaus, E. Westliches Friedhofsportal, F. Reihe von Familien-grabkapellen, G. Begräbniskapelle, H. Südliches Friedhofsportal, I. Leichenhalle und Geräteschuppen, K. Gedenkstein für Sten Sture d. J., L. Gedenkstein für C. F. Adelcrantz, M. Grab des Bischofs Ludvig Mörner in Växjö, N. Grab des zweiten Geistlichen Nils Ignell, O. Gedenkstein für den Dichter Lars Wivallius, P. Kinderspielplatz.

St Catharine's Church and churchyard, survey by J. Söderberg, 1941. A. The church, B. The old schoolhouse, C. Family vault, D. The new parish hall, E. West gateway of the churchyard, F. Row of family vaults, G. Mortuary Chapel, H. South gateway of the churchyard, I. Mortuary and tool-shed, K. Memorial stone to Sten Sture the Younger, L. Memorial stone to C. F. Adelcrantz, M. Grave of Ludvig Mörner, Bishop of Växjö, N. Grave of Nils Ignell, Curate, O. Memorial stone to Lars Wivallius, the poet. P. Children's playground.

sam för upprättande av en skola inom församlingen. En sådan kom också till stånd i slutet av år 1654. För skolan förhyrdes en lokal under åren 1655—57.¹ På hösten 1657 byggdes det nya huset för skolan och togs i bruk följande år. Den drivande kraften vid skolbygget var säkerligen också Arenbeckius och han lade härvid i dagen något av den egenmäktighet, som i så hög grad präglade hans gärning inom församlingen.² Enligt de la Vallées ritningar och förslag skulle skolbyggnaden förläggas till kyrkogårdens s. sida. Det nya skolhuset uppfördes nu i stället uppe vid Högbergsgatan v. om kyrkobyggnaden. Att bygget genomfördes utan arkitektens medverkan eller medgivande är tydligt. Det ovannämnda kungl. brevet den 20 maj 1658³ innebär en mot Arenbeckius riktad reprimand beträffande skolbygget. Den fastställda planen skulle fullföljas utan hänsyn till det uppförda skolhuset, som var en liten och oansenlig byggnad och föga motsvarade de la Vallées arkitektoniska utformning av kyrkogårdssområdet. Men byggnaden fick kvarstå och efter Karl Gustavs död blev frågan om en ny skolbyggnad vilande.

Det första skolhuset uppfördes av sten till en vånings höjd med en hög vind. Taket var täckt med tegel.⁴ Dess murar ingå i ö. och nedre delen av den ännu kvarstående gamla skolbyggnaden vid Högbergsgatan nära hörnet vid Katarina västra kyrkogata. Av uppgifterna i de bevarade inventarierna från 1660- och 70-t. framgår, att byggnaden bestod av ett större rum, med två fönsteröppningar, skolsalen, som var gemensam för båda klasserna, och en kammare, i vilken redskap, spik och bly för kyrkobygget förvarades. I skolsalen fanns en spis, i kammaren en kakelugn. Vinden användes för förvaring av bräder, stångjärn och annan byggnadsmateriel. Skolsalen var enligt inventarierna möblerad med »en stor stol, som eljest kallas katedra och läses av» samt ett bord, kammaren med ett litet bord och en bänk.

År 1711 upptogs emellertid frågan om en ny skolbyggnad nere vid s. kyrkogårdsportalen i enlighet med de la Vallées ritning men skrinlades åter med hänsyn till de ekonomiska förhållandena.⁵ I stället fattades beslut om reparation av den gamla skolbyggnaden »till fönster, kakelugnar och takdropp»,⁶ 1715 genomfördes en fullständig reparation av huset »innan och utan, till tak, trossbotten, fönsterkarmar, bågar och luckor, bänkar, spis och kakelugn». Det var murmästaren Jonas Nilsson Fristedt,⁷ som svarade

SKOLAN OM-
BYGGES 1715,
1753 OCH
1822—24

¹ Rörande skolan, se BJÖRLING Katarina skola, Sthlm 1913. I ett extrakt över skolans räkenskaper 1655—1668, avtryckt som bilaga 3 a hos Björning, upptages hushyra för skolan under nämnda år.

² I fråga om skolans tillkomst och tillsättning av lärare blev det en långvarig strid mellan A. och konsistoriet.

³ Se sid. 210.

⁴ Taket omlades och reparerades bl. a. 1673, 1685 o. 1694.

⁵ Se nedan sid. 242 f.

⁶ Kyrkogårdsprot. 24/8 1713. Kyrkorådet beslöt ånyo om rep. 20/5 1715.

⁷ Äldermannen och slottsmurmästaren Jonas Nilsson Fristedt var verksam vid kyrkans återuppförande efter branden m. fl. arbeten, se nedan s. 298 f. och 308 ff. Rörande hans verksamhet vid slottet se JOSEPHSON, Det tessinska slottet, a. a. s. 149.

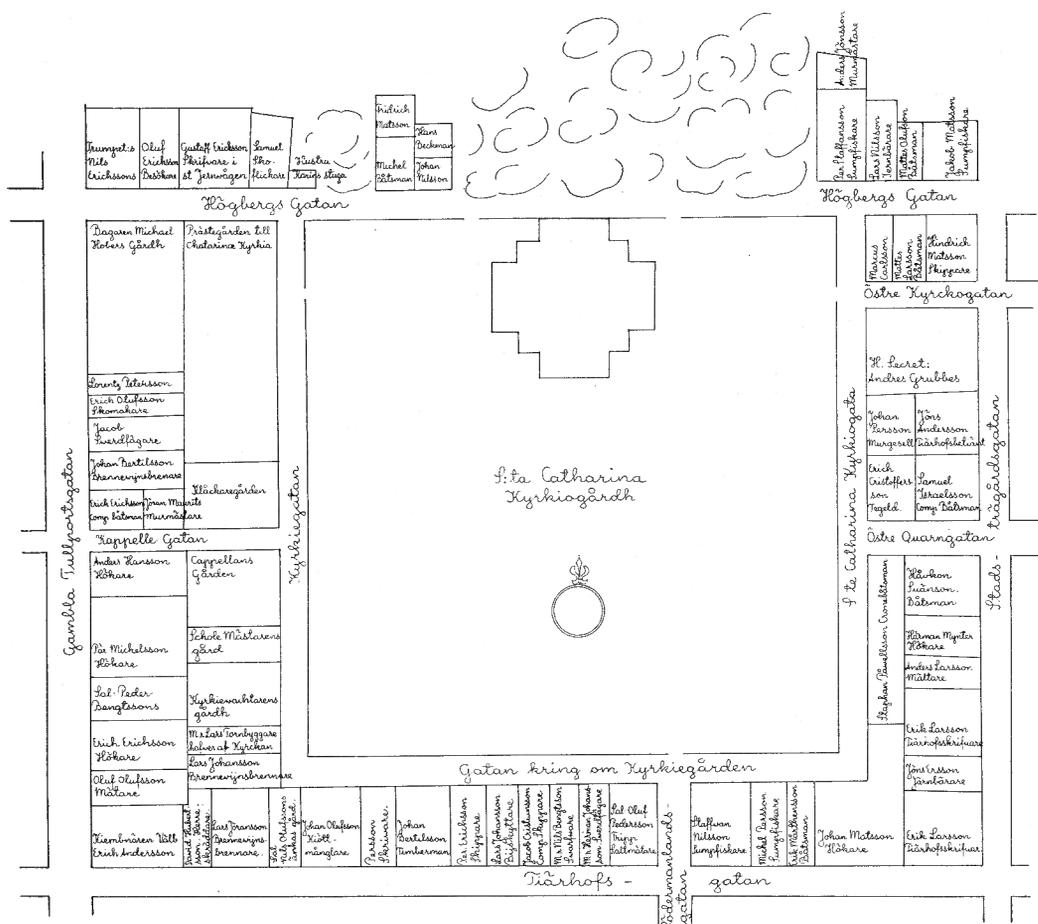

Fig. 151. Katarina kyrka och kyrkogård jämte omgivande kvarter och gator år 1674; en sammanställning efter John Holms tomtbok. Stadsingenjörskontoret.

Katharinakirche und Friedhof sowie die angrenzenden Gebäude und Strassen im Jahre 1674; Zusammenstellung nach Johan Holms Grundstücksverzeichnis. Stadtingenieurbüro.

St. Catharine's Church and churchyard and the surrounding quarter and streets in 1674; reconstructed according to Johan Holm's book of ground-plans. City Engineer's Office.

för arbetena. Taket togs ned; spis och kakelugn nedrevos och återuppfördes. Fyra nya fönsterkarmar och nya dörrar insattes. Rummen rappades och vitlimmades. Fasaderna »avrappades» med gult och vita lister; grått nedanför bestrukit.» Fönsterkarmar och luckor målades med brun oljefärg. Skolans fasader fingo sålunda nu den färg i gult och vitt, som man vid denna tid avsåg att genomföra även på kyrkobyggnaden.¹

Vid mitten av 1700-t. var skolhuset starkt förfallet, och upprepade framställningar gjordes om dess reparation. År 1753 sattes arbetet i verket och under detta och följande

¹ Se nedan s. 302.

år ombyggdes och förändrades den gamla byggnaden fullständigt. Den tillbyggdes ett stycke västerut och påbyggdes med en våning. Murmästaren Joh. Gottfr. Weigelt¹ och timmermästaren J. N. Theulig handhade arbetena. Husets utseende efter denna ombyggnad framgår av en beskrivning från år 1757²: »Huset består av 2:ne våningar, den första av 3:ne rum och förstuga, den andra likaledes av 3:ne rum och en förstuga. Taken uti rummen äro gipsade, men förstugorna panelade. Trapporna äro av trä upp till vinden, som är bräddlagd, och var uppå äro 2:ne rymlige vindskamrar med gipsade tak och väggar och härjämte ett rymligt skafferi. Taket täckt med tegel samt kroppås och 2:ne vindskappor åt gatusidan täckt med järnplåtar.» Förstukvisten var även byggd av sten och täckt med järnplåtar. I rummen uppsattes kakelugnar. Övre våningen och rummen på vinden användes som rektorsbostad; skolsalarna lågo som förut i bottenvåningen. V. om byggnaden fanns en inplankad gård och längst bort i hörnet vid Katarina västra kyrkogata en välvd källare samt »en bagarstuga med bakugn och panelat tak». Denna byggnad var täckt med järnplåtar.

1822—24 utfördes åter en fullständig ombyggnad av skolhuset, som nu tillbyggdes västerut till sin dubbla längd. Ombyggnaden skedde efter arkitekten prof. C. C. Gjörwells ritningar och under hans ledning.³ Till det yttre bevarar den gamla skolbyggnaden ännu i huvudsak det utseende den erhöi vid den Gjörwellska ombyggnaden (se fig. 152). Det inre har senare moderniserats och förändrats.

PLANK KRING
KYRKO-
GÅRDENS N., S.,
OCH Ö. SIDOR

Under år 1664 blev kyrkogården »inplankat både på norra, södra och östra sidan». Portar byggdes på alla sidorna i planket, och »gatuläggarna» stenlade en del av »gatan vid kyrkan». 1669 byggdes ett »reseplank emellan kyrkan och skolan vid gatan». Även på s. sidan byggdes nu planket ut, och vid »Södermanlandsgatuporten» (kyrkogårdsporten på s. sidan vid Södermannagatan) byggdes trappor av trä. Samtidigt lagades också bristfälligheter i det tidigare uppförda planket, där bl. a. »svinhålen» sattes igen.

STENMUR
KRING KYR-
KOGÅRDEN
PLANERAS

Meningen var dock att omgärda kyrkogården med en stenmur. I maj 1673 träffades avtal om framkörande av gråsten »till kyrkogårdsmurens oppbyggande». Men i stället för stenmur uppfördes år 1674 nytt plank kring kyrkogården.⁴ Portarna försågos med svarvade »trissor med grepar» samt smidda klinkor med handtag. Under de följande åren reparerades plank och portar vid upprepade tillfällen; flera gånger hände det, att delar av planket av »starkt väder blev omkullfällt».

KYRKO-
GÅRDSMUR
BYGGES PÅ
NORRA SIDAN.

Först sedan byggnadsarbetena på kyrkan fullbordats, kom arbetet med uppförande av gråstensmuren kring kyrkogården igång. På hösten 1685 gjordes en början utefter

¹ Weigelt blev mästare 1730, d. 1759 se Alm, a. a.

² Värdering för brandförsäkring 25/1 1757 Kat. kyrkoarkiv O V: 4.

³ Gjörwell handhade även kyrkans restaurering, se s. 327 f.

⁴ I nov. hade kyrkodrängarna uppsatt »nytt brädeplank på västra sidan uppå kyrkogården ifrån smedjan (i n.v.) in till hörnet jämte Lars Olofsson tornbyggares gård (belägen längst s. ut på v. sidan, fig. 151) med 2:ne små portar», 29 skiften med portarna. I jan. 1675 var planket »östan kyrkan på berget nordan till omkring kyrkogården» färdigt (14 skift) och sedan fullbordades planket »östan kyrkan», 31 skiften.

Högbergsgatan på v. sidan om kyrkan. Murmästaren Hans Albrektsson arbetade på muren i nov. 1685 och på våren 1686, då man också började spränga för muren på ö. sidan om kyrkan »emellan sakristian och brädeboden» och bygga denna. Men arbetet hade icke hunnit långt, innan det åter nedlades och blev vilande under en följd av år. I ett inventarium över kyrkan, upprättat den 2—4 december 1690,¹ finnes om kyrkogården följande anteckning: »Kyrkogården uppå östra, södra och västra sidorna är med brädplank och 5 stora portar, försedde med lås och stängsel. . . På norra sidan från kyrkan och till materialboden är med en tjock gråstensmur kalkslagen. På norra sidan väster om kyrkan mellan skolan och kyrkan är öppet, allenast grund av gråsten jämte vallen.»

INV. 1690

På sommaren 1692 kommo sprängnings- och murningsarbetena åter igång. »Bergsprängaren» sprängde bort berg såväl på kyrkogården som för Högbergsgatans framdragande n. om kyrkan. Gatan lades med kullersten fram till porten i n. korsarmen. Sprängstenen användes i kyrkogårdsmuren. Det var murmästaren J. D. Lüdemans² gesäller, som arbetade på muren mellan skolan och kyrkan. Arbetena fortsattes följande år, då nyssnämnda mur fullbordades, rappades och täcktes med spån, som rödfärgades. Stenhuggaren Johan Gunter hade »tillrättahuggit en stenport» till muren på n. sidan v. om kyrkan. En trappa av sandsten byggdes genom porten från den högre liggande gatan ned på kyrkogården. Arbetet med uppförandet av muren på v. sidan utefter nuvarande Katarina västra kyrkogata hade nu också påbörjats. Vid slutet av året levererade Johan Gunter också »lilla porten av sandsten» i n. muren ö. om kyrkan. Av muren på v. sidan byggdes övre delen (närmast Högbergsgatan) med den »övre västra kyrkogårdsporten». Både n.ö. muren och v. muren putsades och täcktes med spåntak, som ströks med tjära och rödfärg.³ Portalen i v. muren var under uppsättning, men hann icke fullbordas före vinterns inbrott, då den täcktes med ett »förlorat» (provisoriskt) tak. På hösten detta år arbetade man också med »gatans uppfyllning och stens brytande samt sättande på västra sidan». Den övre v. porten fullbordades 1694, då också fortsättningen söderut av muren på v. sidan uppmurades och en ny portal, den nedre v. kyrkogårdsportalerna tillkom. Det var stenhuggaren Jakob Schultz,⁴ som högg sandstenen till de båda v. kyrkogårdsportalerna. Dessa, som täcktes med järnbleck, voro större och bredare än de på n. sidan.⁵ Snickaren Johan Ebbe levererade 1695 »2 par stora portar» till v. kyrkogårdsportalerna och »2:ne smärre portar» till n. kyrkogårdsportalerna.⁶ Bägge kyrkogårdsmurarna blevo detta år »rappade och klistrade utan och innan.»

MUREN PÅ N.
SIDAN FULL-
BORDASMUREN OCH
KYRKO-
GÅRDSPORTA-
LERNÄ PÅ V.
SIDAN UPP-
FÖRAS

¹ INV. finnes avtryckt hos Björling, a. a. sid. 341 ff.

² Lüdemans var också verksam vid kyrkobygget se s. 286 ff.

³ Till de båda murarna på n. sidan (utmed Högbergsgatan) åtgick 14 980 takspån och till den del av västra muren, som då uppfördes, 6 000 takspån. Till färgningen blandades 2 tunnor tjära med ½ tunna rödfärg.

⁴ I räkenskaperna förekommer även formen Skult; själv skriver han Schultz.

⁵ Till övre v. porten åtgick 3 700 tegel och till nedre 3 600 st. Till »lilla porten» ö. om kyrkan i n. muren användes blott 450 st. 1694 förbrukades till murens täckning 9 300 takspån; år 1695 10 800 st.

⁶ Portarna till v. portalerna kostade tillsammans 140 dlr kmt och till de n. 30 dlr kmt.

ÖSTRA KYR-
KOGÅRDSGA-
TAN FRAM-
DRAGES OCH
PLANERAS

Utefter kyrkogårdens n. och v. sidor voro murarna nu fullbordade och gatorna ordnade och åtminstone till stor del stensatta. S. och ö. sidorna däremot inhägnades allttjämt av plank. Utefter s. sidan uppsattes ett nytt plank år 1694. Följande år började den ö. kyrkogatan planeras. Fyllning kördes fram till »Katarina kyrkas östra gata bakom materialboden», och gatan stensattes »ett stycke på den norra sidan bakom materialboden och så utföre den östra nedanför den första kyrkogårdsporten». År 1696 fortsattes planerandet av denna gata. Då fylldes med jord och grus framför »östra kyrkogårdsporten mot Kvarngränd». Året därpå förnyades planket ifrån »södra kyrkogårdsporten och intill kyrkans materialbod» i kyrkogårdens n.ö. hörn.

SÖDRA
KYRKOÅRDS-
GATAN

Av den gata, som enligt den fastställda planen skulle löpa utefter kyrkogårdens s. sida, har endast den ö. delen mellan nuvarande Södermannagatan och Katarina östra kyrkogata kommit till. Den v. om Södermannagatan belägna delen av den projekterade gatan hade redan i slutet av 1600-t. tagits i anspråk för skjul och bodar av gårdsägarna i det intilliggande kvarteret. Trots upprepade klagomål från kyrkans sida kom ingen ändring till stånd.¹ Sedan stadsplanen i slutet av 1770-t. ändrats så att Katarina västra kyrkogata drogs fram till Tjärhovsgatan, försålde också den projekterade gatumarken till bryggaren Lorentz Sievert,² som då ägde alla tomterna — utom en — i det långsmala kvarteret mellan kyrkogården och Tjärhovsgatan.

ÄNDRING AV
STADSPLANEN

SÖDRA KYR-
KOGÅRDS-
MUREN

År 1695 hade murmästare Lüdemans gesäller börjat uppföra mur även på kyrkogårdens s. sida. Arbetet fortsattes följande år, då den färdiga muren täcktes och spånslogs samt tjärades och rödfärgades.³ Det var emellertid endast på en mycket kort sträcka, som planket nu ersattes av mur, och någon fortsättning på arbetet följde icke under de närmaste åren.

SÖDRA KYR-
KOGÅRDSPOR-
TALEN SAMT
BEN- OCH
BÅRHUS IN-
VID DENNA
UPPFÖRAS

Vid kyrkorådets sammanträde den 2 juli 1711 »ingav murmästareäldermannen mästare Jonas Nilsson en schamplun på ett ben-, bår- och skolestuguhus vid södra kyrkoporten jämte ett projekt till en trappa vid södra kyrkodörren, vilka bägge förslag blevo för gode erkände, helst emedan de äro likformiga med första kyrkones utritning.⁴ Dock skulle man vidare med honom om kostnaden ackordera, sedan han därpå en noga specifikation ingivit.» Den 6 augusti förelåg den av kyrkorådet »begärte specifikation på de materialier och arbetslön, som till ett skolastugu- och benhus med en kyrkoports uppsättande på södra sidan om kyrkan kunde rekvireras». Men änskönt, heter det i protokollet sistnämnda dag, »den syntes billig nog, så kunde för denna gången ej vidare till bem:te byggnad consenteras än att porten skulle anläggas och med grundvalen till husen ej

¹ Kyrkorådet beslöt sålunda t. ex. 27/6 1706 instämna dessa gårdsägare för olovlig åbyggnad. »Den instängda gränden nedanför kyrkogården» hade, heter det, »av grannarna med skjul, små avdelningar och andra oanständigheter tvärt emot dess loven gjorts alldeles obruklig.»

² Efter Lorentz Sievert har byggnaden, som nu finnes på tomten, sitt namn. Rörande tomterna, kvarteret och gatan, se BJÖRLING a. a., sid. 64, 74 ff, 334 ff., samt 347 och 351.

³ Till det uppförda murpartiets täckning erfordrades 1 500 takspån.

⁴ Beträffande fritrappan framför södra korsarmen se s. 298 ff.

Fig. 152. Den gamla skolbyggnaden, kyrkogårdsmuren och kyrkan sedda från hörnet av Högbergsgatan och Katarina västra kyrkogata. Foto G. Löwendahl 1940.

Das alte Schulgebäude, Friedhofsmauer und Kirche von der Ecke Högbergsgatan und Katarina västra kyrkogata. Foto G. Löwendahl 1940.

The old school building, churchyard wall and church, seen from the corner of Högbergsgatan and Katarina västra kyrkogata. Photo G. Löwendahl, 1940.

längre fortfaras än till dess grifterna emottogo, vilka i detta år ingalunda skulle rubbas». Jonas Nilssons Fristedts förslag återgick tydligen på Jean de la Vallées fastställda ritning (fig. 145),¹ som man nu hade för avsikt att genomföra med slopande av den i hastigheten tillkomna skolbyggnaden uppe vid Högbergsgatan. De ekonomiska förhållandena omöjliggjorde emellertid genomförandet av projektet och man inskränkte sig till

¹ Se härom ovan s. 213 f.

att uppföra den ö. av de båda på Jean de la Vallées ritning planerade portalerna, den vid Södermannagatan, samt en byggnad, avsedd som material-, samt ben- och bårhus ö. om denna.¹ Tanken på ett nytt skolhus blev dock icke helt skrinlagd. Av skolhuset började man med att i kyrkogårdens gränslinje uppföra en del av s. muren närmast portalen. Någon fortsättning blev det dock icke. Den gamla skolbyggnaden reparerades. Och den uppförda muren vid s. porten fick tjänstgöra som kyrkogårdsmur.

Arbetet sattes i gång i sept. samma år, då dalkarlar schaktade för grunden till port och hus. I okt. var grunden lagd med gråsten, och ställningar restes för muraren. I slutet av nov. lades »förlorade» tak över »det påbegynte benhuset» och över kyrkogårdsporten.² Jonas Nilsson utförde murarbetet och stenhuggaren Jonas Silfverling tillhöggs sandstenen.³ Snickaren Henrik Lehman levererade i slutet av dec. 1711 två dörrkarmar och två fönsterkarmar med fyra bågar i var karm, och klenmeden Åkerman smidde svansklamrar och fogklamrar, klamrar till portalerna och fyra stora porthakar samt en »stång ovan till i porten var med portarna sluta».

När murningsarbetet på våren 1712 skulle återupptagas, önskade kyrkorådet träffa avtal med Jonas Nilsson att utföra arbetet på beting. »Men likhuset och porten med den anlagde skolestugu muren beträffande skall han för dess perfektionerande uti ett för allt bekomma niohundra dlr. kmt, varöver ock ett skriftligt kontrakt med honom uppsättas skall», heter det i kyrkorådets protokoll den 21 maj 1712. Vid denna tid kom också murningsarbetet igång. I juli hade takstolarna blivit resta. Till loftet över benhuset förfärdigade snickaren Lehman 2 fönsterkarmar med luckor och till »samma övre rum» en dörrkarm med dörr. Till benhuset levererade han vidare »2 st klädda dörrar» samt »innanför samma karm 2 st dörrar utskurne med klöverblad» samt till bårhuset också 2 dörrar. Under benhuset murades en källare, som välvdes. I valvet fanns en stor öppning, för vilken snickaren Lehman levererade en karm med ett par luckor utskurna med klöverblad. Innertaket i benhuset panelades. Yttertaket täcktes med taktegel, portalen med järnplåtar.⁴ Takteglet doppades i beckolja innan det pålades. Portalen och huset putsades. I bruket blandades för hållfastheten nöthår och för att få den tegelröda tonen, som putsen på kyrkan hade, tegelmjöl.

Den enkla rektangulära byggnaden var uppförd till en vånings höjd och omfattade

¹ Se fig. 153.

² Under år 1711 åtgick förutom gråsten till grunden, sandsten, trappsten, golvsten och valvsten 15 000 st. murtegel.

³ Silfverling levererade enl. räkning 4/6 1712 »4 st. baser neder på sandstenen under pilastrarna 32 dlr.; 2 st. i porten som svara emot samma baser 12 dlr.; 2 st. arkitrav där bågen begynnes 12 dlr.; 4 st. kapiteler på pilastrarna och de bägge st. för ändarna 36 dlr.; Arkitrav som går över pilastrarna och för bägge ändar med klackar 38 dlr.; Dref däruppå med 3 gliffen inhugget 36 dlr.; 10 ah. list som är med klinkor inhugget 30 dlr.; Hörnsten till alla 4 hörnen till översta listen 32 dlr. Noch till frontespisen 4 hörnstenar 24 dlr. kmt.»

⁴ Under år 1712 användes på portalen samt ben- och bårhuset bl. a. 16 000 murtegel och 2 000 taktegel, sandsten och »valvsten» samt 34 st. större och mindre bjälkar.

två rum med skilda ingångar, bårhus och benhus. Under benhuset låg en stor välvd källare. Över hela byggnaden fanns en med fönsterluckor försedd vind, som var avsedd till materialbod. Byggnaden har under 1800-t., då den tjänat växlande ändamål, ombyggt och starkt förändrats. Kyrkogårdsportalen var indelad av pilastrar med i sandsten huggna baser och kapital. Den kröntes av en fronton. Portalen finnes ännu bevarad men har genomgått en del smärre förändringar.

I dec. år 1710 hade kyrkogårdsplanket på ö. sidan nedrivits och flyttats längre österut.¹ 1715 nedrevs gamla materialboden, som var belägen i kyrkogårdens n.ö. hörn, och på dess plats uppfördes utefter gatan på ö. sidan ett plank »ifrån porten till hörnet».

PLANKET PÅ
Ö. SIDAN

Planket på ö. och s. sidorna erfordrade ständiga reparationer och förnyelser, och frågan om dess ersättande med stenmur var alltid aktuell. Vid kyrkorådssammanträde 6 sept. 1719 påminte kyrkoherden »om kyrkogårdens kringstängande anten med bräder eller stenmur; och blev slutet att efter tidens lägenhet sådant skulle komma i consideration». Samma år kom man också i gång med att »spränga berg norr om kyrkan till kyrkogårdsmurens behov», och en del gråsten köptes också för samma ändamål. Något byggnadsarbete kom dock icke tillstånd.

Vid den förhärjande eldsvådan 1723 skadades också kyrkogårdsmuren och portalerna, särskilt på v. sidan, där den övre portalen remnade, och planket förstördes till större delen. Det dröjde åtskilliga år innan reparationsarbetena kommo igång.

SKADOR Å
MUR OCH POR-
TALER VID
BRANDEN
1723

Först 1728 upptogs tanken »att begynna uppföra gråstensmuren kring om kyrkogården», och man »räsönerade» med murmästareäldermannen Jonas Fristedt därom. Från de pågående omfattande sprängningsarbeten, som Adam Pettersson då utförde på Ersta, kördes på våren och försommaren gråsten till kyrkogårdsmuren.² Det gällde nu de felande sträckorna på ö. och s. sidorna. Den 18 mars började kyrkans drängar gräva grund för muren på ö. sidan, och påföljande dag satte Fristedts folk igång med murningsarbetet. I mitten av april hade arbetet på »kyrkogårdsgråstensmuren på södra sidan» kommit i gång. Och på hösten samma år stod den nya muren färdig.

MUR UPP-
FÖRES PÅ Ö.
SIDAN

Någon restaurering av de av branden skadade gamla kyrkogårdsmurarna kom dock icke nu till utförande, och 1739 framhöll kyrkoherden ånyo huru angeläget det vore, »att kyrkogårdsmurarna nu bleve behörigen uppsatte och med portar försedde, emedan en myckenhet kreatur dagligen skall finnas på kyrkogården».³ Följande år sattes äntligen restaureringen av kyrkogårdsmurarna i gång och pågick sedan under en följd av år. Murverket lagades och ommurades delvis, varpå murarna, i likhet med vad som varit

DE AV BRAN-
DEN SKADADE
MURARNA RE-
STAUERAS

¹ Den 9/4 1711 behandlades en begäran från magistraten att få »nedsätta lik så av denna som andra församlingar». Kyrkorådet beslöt, att »den instängda gatan på östre sidan av kyrkogården, som sträcker sig från den nedre östra porten skulle därtill användas och således planket nederrivas och kyrkogården utvidgas». Det var tydligen en liknande utvidgning över gatumarken, som företogs året förut nere i sydöstra delen av kyrkogården.

² Kyrkorådsprot. 15/3 o. 5/5 1728.

³ Kyrkorådsprot. 4/10 1739.

NYA KYRKO-
GÅRDSPOR-
TALER

förhållandet före branden, täcktes med ett spånklätt trätak. År 1741 nedrevs den övre v. kyrkogårdsportalen, som var »avbränd och sönderrämnad», och en ny uppfördes efter »uppvist och approberad dessein», som tydligen uppgjorts av stenhuggaren Olof Fristedt. Denne utförde också stenarbetet på portalen,¹ medan mästare Daniel Forsberg svarade för murarbetet och Håkan Forsman smidde kramlor m. m. Den nya portalen med pilasteruppställning och fronton finnes alltjämt bevarad. Följande år uppfördes två portaler av sten i den ö. kyrkogårdsmuren av samma form och utseende som den året förut uppförda v. portalen. Stenhuggarearbetet levererades även till dessa portaler av Olof Fristedt, för murningsarbetet svarade Forsberg och för smidesarbetet Håkan Forsman. 1743 uppfördes slutligen den nedre västra portalen av samma mästare och i samma form och utseende, som den andra. Även i n. kyrkogårdsmuren förnyades nu de båda på var sin sida om kyrkan belägna gamla portalerna av Fristedt.² De voro mindre än de andra och »öppna». D. v. s. de bestodo endast av rusticerade omfattningar i muren. De fullbordades 1746, då Fristedt levererade 4 profilerade kapitäl och 4 urnor av gotlandssandsten »med uthuggne flammor ovanpå». Samtidigt högg han också trappstegen, »som gå ned ifrån de små portarne till kyrkogården». Högbergsgatan låg, som nämnt, betydligt högre än kyrkogården. De båda portalerna målades av Anders Balck med marmorering och äkta förgyllning. Han hade 1743 även målat »postamenten» på de tre andra kyrkogårdsportaler, som då uppfördes. Samtidigt reparerades också den gamla södra kyrkogårdsportalen.

SMIDDA GRIN-
DAR OCH
ÖVERSTYCK-
KEN I POR-
TALERNA

Till den nedre ö. och den nedre v. kyrkogårdsportalen förfärdigade Håkan Forsman 1743 smidda järngrindar och överstycken. Uppsättningen till den förstnämnda portalen bekostades av bryggareåldermannen Olof Ström. I slutet av nov. samma år erbjöd sig amiralitetskapten Nils Åhman att skänka och låta uppsätta järngrindar i den övre ö. kyrkogårdsportalen, vars uppförande han även bekostat. Ritning till grindarna skulle företes och godkännas av kyrkorådet, innan arbetet igångsattes och kyrkorådet bestämde, att »porten» skulle bli »egal och lika med de andra portarna, som äro färdiga».³ Arbetet fullbordades följande år, då även liknande grindar till den övre v. kyrkogårdsportalen påbörjades. Dessa, som utfördes av hovslagaren Meissel och bekostades av denne och vinskänken Göransson, uppsattes 1745.⁴ Detta år utfördes även järngrindar till de båda mindre portalerna på n. sidan. När arbetet, som bekostades av garvaren Hans Berg och linslagaremästaren A. E. Nyman, var färdigt, visade det sig emellertid, att grindarna, trots att de gjorts efter en givarna tillställd ritning, voro för breda för

¹ Räkning 3/12 1741 å 450 dlr. Slottstenhuggaren Olof Fristedt var son till slottmurmästaren och åldermannen Jonas Nilsson Fristedt.

² De gamla »portikernas kvaderstycken» omhöggos och renoverades.

³ Kyrkorådsprot. 22/11 1743.

⁴ Vid kyrkorådssam. 17/11 1744 klagades över Meissels senfärdighet. Meissel förklarade dröjsmålet med att »ofärdstiden» medfört mistning av arbetsfolk; »Porten är så vida färdig, att däruppå återstår endast 2 rader lövverk» Ännu den 19/6 1745 var arbetet dock ej slutfört; kyrkorådet hotade instämna M. för Byggningskollegiet.

muröppningarna. Vems felet var, hur detta bäst skulle avhjälpas och vem som skulle bekosta nödvändiga förändringar, stridde man sedan om under en lång tid.¹ Även i den s. portalen uppsattes smidda grindar.

År 1779—80 omlades och höjdes s. och ö. kyrkogårdsmurarna, och 1786 reparerades grindarna i nedre v. och nedre ö. kyrkogårdsportarna av kyrkosmeden Anders Berg. 1789 ommurades den n.ö. kyrkogårdsportalen i samma form och utseende som förut. Även den s.ö. portalen måste detta år repareras. Året därpå förfärdigade C. F. Blom nya strålar, varmed de söndriga ersattes i överstyckena i tre av portalerna. Samtidigt, härmed målades grindar och överstycken i alla 7 portalerna med grön oljefärg.

I samband med kyrkans yttre restaurering 1816—24 reparerades kyrkogårdsportalerna, och smidesverket i samtliga ströks med svart oljefärg. Sistnämnda år revs muren mellan skolan och kyrkan på n. sidan, som var synnerligen bristfällig och en ny mur byggdes. 1832 nedrevs den gamla »högst förfallna» materialböden vid kyrkogårdens ö. sida. Den frilagda muren förhöjdes med ett staket av trä från ö. övre kyrkogårdsporten till likvagnshuset.

Redan 1848 hade man inom församlingen planer på att nedriva den gamla muren och ersätta den med ett järnstaket. Närmast gällde det då muren mot Högbergsgatan och arkitekten C. G. Blom Carlsson fick uppdrag att uppgöra ritning till ett sådant staket. Frågan blev vilande till 1878, då beslut fattades om utredning rörande rivning av hela muren och dess ersättande med ett järnstaket.² Och i april följande år fattades beslut om uppförande av det nuv. gjutjärnsräcket. Rivningen av kyrkogårdsmuren och portalerna var då redan påbörjad. Av den gamla muren finnes nu endast ett parti i kyrkogårdens n.v. del bevarad (fig. 152), och två av de gamla kyrkogårdsportalerna stå alltjämt kvar, den övre på v. sidan, helt nyuppförd 1741 i den av brand skadades ställe, och den s. uppförd 1711—12 samt reparerad efter branden. De smidda grindarna och överstyckena från samtliga sju portalerna försåldes enligt kyrkorådets beslut 10/7 1884 på auktion. Beträffande deras utseende finnas några uppgifter i äldre inventarier. »Å dem», heter det, »voro anbragta dels initialbokstäver av givarens namn, dels sinnebilder av de borgerliga yrken de idkat.» Ett överstycke och ett par grindar finnes bevarade i Nordiska museet.³ I överstycket synes en oval omgiven av strålar och krönt av en krona med spegelmonogrammet O. S. Överstycket härrör sålunda från den av bryggareåldermannen Olof Ström skänkta nedre ö. (s.ö.) portalen.⁴ I grin-

REPARATIO-
NER OCH FÖR-
ÄNDRINGAR

KYRKO-
GÅRDSMUREN
RIVES

BEVARADE
PORTALER;
BESKRIVNING
AV GRIN-
DARNA

¹ Berg och Nyman tilläto icke att grindarna förändrades, trots att kyrkvårdarna erbjödo sig betala kostnaderna härför. Murmästareåldermannen Thesen hade murat omfattningarna efter ritning. Felet var sålunda — ansåg han — icke hans och han ville icke påtaga sig att åter nedriva, vad som uppmurats. Kyrkorådsprot. 28/7, 1/8 o. 20/8 1745, 4/6 o. 15/6 1746.

² Kyrkorådssam. 20/9 1878. Vid kyrkorådets sammanträde 2/4 1879 förelägo två förslag, det ena med högt, det andra med lågt järnstaket, av ing. H. A. Atterberg. Det sistnämnda förordades och antogs.

³ Gåva till Nordiska museet 1/8 1884 (inv. n.r. 42841) av bryggaren A. Bjurholm, som inköpt dem på auktionen. Överstyckets L. 285 och H. 148 cm. Grindhalvornas B. resp. 125 o. 126 cm. H. 255 cm.

⁴ En kopia av detta överstycke har 1927 uppsatts i södra portalen.

darnas mönster ingår hästskor krönta av kronor. Grindarna böra sålunda vara tillverkade och skänkta av hovslagaren Meissel och härröra från den övre v. portalen.

GRAVKOR

Att en del av kyrkogårdsmuren kommit att stå kvar på v. sidan har sin grund i den rad av gravkor, som här blivit uppförd invid muren med användande av den. Det äldsta gravkoret uppfördes 1711 av handelsmannen och kyrkvärden Mikael Sperling ungefär mitt emellan de båda kyrkogårdsportarna på v. sidan. N. om den övre v. porten intill den ovannämnda i n.v. hörnet belägna bagarstugan uppfördes 1736 två gravkor, det närmast kyrkogårdsporten av överkommisarien Olsson och det andra av handelsmannen Esaias Thiesen. Det förstnämnda iordningställdes 1833 till bisättningskor för kyrkan och användes under 1800-t:s sen. del som avträde. Det sistnämnda kom i presidenten C. G. Ehrenhoffs ägo och kallas vanligen efter honom Ehrenhoffska gravkoret.¹

Närmast s. om den övre v. kyrkogårdsportalen uppfördes 1771 två gravkor. Det närmast portalen belägna uppfördes av viktualiehandlaren Anders Sundell, men försålades 1830 till bryggareänkan Anna Rosenblad och kallas nu Rosenbladska gravkoret. Det andra, söder härom, uppfördes av slaktareäldermannen W. Diurberg.

Den 3 mars 1800 förelåg i kyrkorådet »en av murmästaren Wilh. Roman författad dessein, som bagareäldermannen Johan Röhl och bagaren Kristian Lundell äro sinnade att uppföra över deras vid västra kyrkogårdsmuren belägna gravar». Röhl hade året förut inköpt gravplatsen närmast s. om det Diurbergska gravkoret. Kyrkorådet önskade några smärre förändringar i ritningen »till vinnande av likhet med det förut å samma sida byggda gravkoret». De båda gravkoren uppfördes och stodo färdiga 1801, men det s. av dem, det Lundellska, övergick 1811 i kryddkramhandlaren kapten Anders Thorells ägo.

Närmast söder om det Thorellska gravkoret ligger Mårtenssons-Romares gravplats. Denna grav var ända till år 1879 öppen, men övertäcktes då med ett tak, varmed de båda omgivande gravkorslängorna sammanbundos. Smidesgallret uppsattes 1928. S. om denna grav ligger det år 1711 uppförda gravkoret, och s. om detta bryggaren Carl Rehns gravkor. Rehn hade 1795 haft för avsikt till tillsammans med kyrkvärden Pihlberg och den ovannämnde bagaren Lundell uppföra tre gravkor efter en ritning av murmästaren J. E. Degenauer. Planen skrindades emellertid, Lundell och Pihlberg sökte sig gravplatser på annat håll och först sedan Carl Rehns änka 1801 tillköpt 2½ alnar, så att gravplatsen fick en bredd av 7½ alnar, uppfördes gravkoret över den Rehnska graven. Närmast s. om den Rehnska graven inköpte handelsmannen Anders Öström 1801 en gravplats och s. om den Öströmska graven förvärvade den 13 december 1809 bokhandlaren Anders Wiborg och järnkrämaren Carl Wiborg tillsammans en grav samt källarmästare P. W. Simson en grav. Över Öströms, Wiborgs och Simsons gravar uppfördes tre gravkor i en gemensam byggnad. Redan 1825 överläts emellertid den sydligaste delen av denna bygg-

¹ C. G. EHRENHOF f. 1717, d. 1805 var gift med en dotter till Thiesen.

nad, det Simsonska gravkoret, till kyrkan för att användas som bisättningskor,¹ Det visade sig emellertid att detta bisättningskor var för litet. Sedan kyrkan 1833 träffat överenskommelse med ägarna till de Wiborgska och Öströmska gravkoren, sammanlogos dessa med bisättningskoret i Simsonska graven till ett större gravkapell, som pryddes med 3 ljuskronor av glas. GRAVKAPELL

Samtliga dessa gravkor äro uppförda av tegel med sandstensdetaljer samt putsade och avfärgade i gul ton. Fasaderna visa en växlande utformning, typisk för den tid då de tillkommit. Gravkorslängorna ha restaurerats vid upprepade tillfällen. En omfattande reparation företogs sålunda i samband med kyrkogårdsmurens rivning 1879 samt 1927—28. Sistnämnda år upptogs i gravkapellets (Simsonska gravkorets) s. gavelvägg en portal, som gavs liknande utformning som de gamla i ö. fasaden mot kyrkogården belägna.

På hela den övre mot Högbergsgatan belägna delen av kyrkogården gick berget i dagen; på ö. sidan sträckte sig berget över mer än halva kyrkogården söderut. Gränsen för detta område framgår ganska tydligt av en gravkarta över kyrkogården från år 1764 (fig. 153). För kyrkobyggnaden måste omfattande sprängningsarbeten utföras, och på området närmast omkring kyrkan arbetade man långt efter det att kyrkan fullbordats med att få bort de oländiga bergpartierna. Utanför kyrkans portaler pågingo sprängningsarbeten på 1600-t. och i början av 1700-t; ännu 1787 talas om att »bergsprängaren sprängde bort berghällen vid västra kyrkodörren». Vid »östra kyrkodörren, varest man med möda kunde emellan bergsrevorna komma fram till kyrkan» bortsprängdes 1780 det »vidlyftiga berget». Även den s. delen av kyrkogården hade under 1600-t. ett ganska ödsligt utseende; några större träd funnos icke heller. Bilden i Sveciaverket (fig. 140) med kyrkan på den kala bergplatån, där blott några magra grästuvor skänka grönska i bergsskrevorna, ger en ganska god föreställning om kyrkogårdens utseende, även om den inte i detaljerna överensstämmer med verkligheten.² BERGET

Först 1710 planterades de första träden på kyrkogården, 17 st. träd sattes från v. övre kyrkogårdsportalen och till kyrkans v. ingång. Kyrkodrängarna grävde gropar och körde jord till kyrkogården för planteringen. För att skydda träden uppsattes »häckar», som rödfärgades. Det var dock inte lätt att få träden att gå till på bergbacken. 1721 omtalas, att ett antal utgångna träd då ersattes med nya. Vid den stora branden 1723 gick hela trädbeståndet förlorat. Under 1730- och 1740-t. ersattes de av elden förstörda, och ett stort antal nya lövträd planterades ut på kyrkogården. Det var emellertid fortfarande svårt att få träden att taga sig.³ Av vissa uppgifter från 1750-t:s senare DE FÖRSTA
TRÄDEN
PLANTERAS

¹ Kyrkorådsprot. 29/7 o. 28/12 1825. Köpet reglerades slutligen 1828; kyrkorådsprot. 22/11 1827 o. 22/2 1828.

² Märta Edqvists skildring av Arenbeckius' jordafärd, a. a. s. 61 f, bygger sålunda i detta hänseende icke på något verklighetsunderlag.

³ 1731 planterades 4 st. lönnar, 1734 4 st. lönnar och 3 st. askar, 1735 78 st. lövträn, varav 11 st. lindar. Sistnämnda år omtalas att utgångna träd sågades ned. 1736 på hösten sattes 10 st. träd NYPLANTERING EFTER
BRANDEN

del och 1760-t. att döma, utgjordes vid denna tid hela trädbeståndet av ett 70-tal lövträd.

GÅNGAR

Jean de la Vallée hade, såsom framgår av den i ett föregående kapitel¹ skildrade situationen (fig. 145), tydligen tänkt sig kyrkogården genomdragen av ett antal gångar, löpande parallellt med de kyrkogården omgivande gatorna. Från de båda portarna i n. kyrkogårdsmuren skulle två parallella vägar löpa på var sin sida om kyrkobyggnaden ned till de båda portarna i s. muren. Vinkelrätt mot dessa båda skulle en väg föra från övre v. kyrkogårdssporten till kyrkans v. ingång och en från övre ö. kyrkogårdssporten till den ö. ingången. Av dessa vägar blevo endast den nord-sydliga på ö. sidan om kyrkobyggnaden och de båda sistnämnda genomförda. Framför fritrappan vid södra korsarmen skulle en öppen plan anordnas. Vid 1700-t:s början och mitt hade ett antal gångar eller gångstigar över kyrkogården tillkommit, en som förde från övre v. kyrkogårdssportalen och snett ned till denna plan och vidare därifrån till nedre ö. kyrkogårdssportalen samt en som förde från nedre v. kyrkogårdssportalen till kyrkans v. ingång (se fig. 153). En gångstig synes också ha funnits mellan nedre v. och s. kyrkogårdssportalerna.

Vägarna och gångarna voro ganska ojämna och svårframkomliga. År 1719 började man stensätta den viktigaste, den som förde från övre v. kyrkogårdssporten till v. kyrkoringen. Det var stenhuggaren Olof Fristedt som utförde stenläggningen, sedan han för detta ändamål »kanthuggit oduglig sträcksten, som intet annat duger än att lägga på vägen från väster kyrkoporten för dess orenlighets skull till kyrkodörren».

PLANERING
AV KYRKO-
GÅRDEN 1735

År 1735 genomfördes en planering av kyrkogården; kyrkans drängar arbetade med kyrkogårdens »jämmande». Vägarna på kyrkogården »fylldes upp». »Kyrkans ojämna gata» »röjdes upp» och sedan fyllning körts på, stensattes den.

GRAVKVAR-
TEREN

Gravplatserna på kyrkogården hade under de svåra peståren utnyttjats till bristningsgränsen. Men även sedan pestens härjningar upphört, uppstodo svårigheter att få kyrkogården att räcka till. Dödligheten i de många fattiga gårdarna i församlingen var stor. Men det var icke blott de döda från församlingen, som skulle beredas plats; kyrkogården var också sedan 1714 livgardets begravningsplats och här jordades krigsfångar och de s. k. »politiliken». Endast den sistnämnda gruppen — på Spinnhuset och i arrestlokalerna avlidna — utgjorde årligen omkring 200.² Under senare delen av 1700-t. beslöts och genomfördes även så småningom en reglering av kyrkogårdens gravplatser, varom mera nedan. Men regleringen medförde icke någon varaktig förbättring. I upp-
i stället för de utgångna, 1737—1740 planterades årligen i stället för utgångna 16—17 st. träd. 1742 planterades 2 rönnar och 30 andra träd, 1743 17 träd, 1746 20 nya träd, 1750 24 st. lindar och 6 st. rönnar, 1756 61 st. träd. Bland de trädgårdsmästare, som anlätades av kyrkan under 1750-t., märkes den från Bellmansdikten kände Eric Nordström.

¹ Kapitlet Jean de la Vallées ritningar s. 213.

² 1789 begravdes 224 »politilik» på kyrkogården, 1790 var siffran ungefär densamma, dessutom hade då 230 »lik av hemkommet krigsfolk» jordats på Katarina kyrkogård. I början av 1780-t. ägde 4—5 begravningar om dagen rum på kyrkogården.

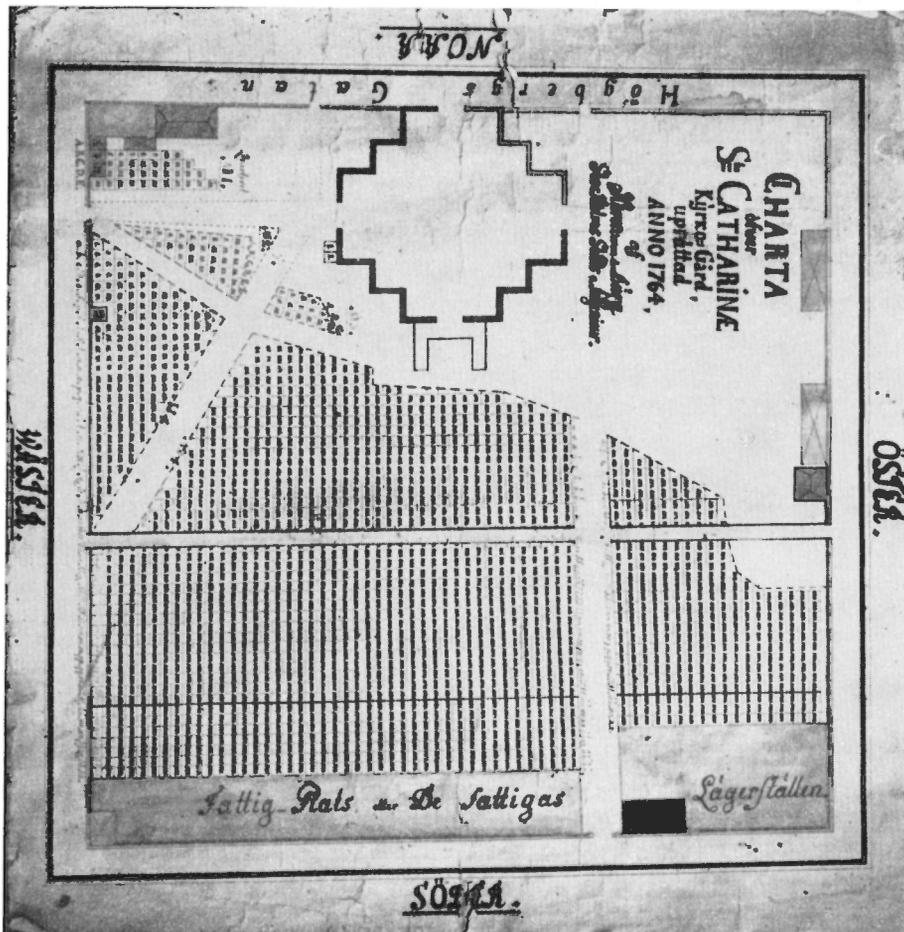

Fig. 153. Karta över Katarina kyrkogård upprättad av stadsingenjören Hieronymus von der Burg 1764. Kyrkans arkiv.

Karte über den Katharinafriedhof, von Stadt-ingenieur Hieronymus von der Burg, 1764. Kirchenarchiv.

Plan of St. Catharine's churchyard, drawn by Hieronymus von der Berg (City Engineer) 1764. Church Archives.

repade skrivelser till myndigheterna under 1700-t:s sen. del och början av 1800-t. framhölls, att gravkvarteren voro överfyllda med lik och att man icke längre kunde jorda utsocknes på Katarina kyrkogård. Myndigheterna dröjde med några åtgärder, och benhuset måste gång på gång tömmas. Det väckte uppmärksamhet, heter det i ett uttalande 1780, »att kyrkogården på södra sidan visade dälдер och höjder om varandra, varest benknotor och huvudskallar liksom tittade upp ur jorden».

Den sparsamma grönskan och de tynande trädplantorna, som funnos på kyrkogården,

skadades upprepade gånger av boskap, som tog sig in trots murar och portar och sträng bevakning.¹

BELLMANS
SKILDRING
AV KYRKO-
GÅRDEN

I Fredmans 54:de epistel, »Vid korporal Bomans grav på St. Katrina kyrkogård», skriven i början av 1770-t., har Bellman skildrat denna av fattigdomen och förgängelsen märkta mark:

»Aldrig en Iris på dessa bleka fält
Minsta blomma plockat
Till vällukt i sin herdes tält,
Och dessa lövträn vid dagens ljusa rand
Aldrig fåglen lockat
Till Floras fest från Mälarns strand;
Aldrig hördes lärkan nånsin spela
För att turturduvans kval fördela,
Som i ro
Mitt bland dödens pilar byggt sitt bo.

Kring denna rymden vad kval och sorglig syn!
Svarta kors och gravar
Fördunkla templets topp² i skyn;
Än på en plankan, än på en marmorsten
Kringlor, hjul och glavar
Bepryda våra fäders ben.
Trädens glesa stammar sorgligt hasta
Att de gula löven kring sig kasta;
Minsta blad
Döljer i sitt skygd en vilostad.»³

REGLERING
AV GRAV-
KVARTER OCH
GÅNGAR

Under 1700-t:s sen. del skedde en reglering av gravkvarteren på kyrkogården. På stadsingenjören von der Burgs karta över kyrkogården, upprättad 1764 (fig. 153), finna vi kyrkogården indelad i fyra stora gravkvarter, »den övre jorden», som låg närmast kyrkan, »mellanjorden», »nedre jorden» och längst i s. utefter kyrkogårdens s. sida »de

¹ Å kyrkorådssam. 24/7 1751 diskuterades »kyrkogårdens renhållande från boskap, som nu denna tiden insläppes uti bete kyrkogården och träden till stor skada». Handräckning skulle begäras från Politikollegium. 7/11 1752 och 26/9 1767 behandlades samma fråga. Det var i synnerhet getter och hästar, som använde kyrkogården såsom betesplats.

² I flertalet av de bevarade handskrifterna står tupp, vilket i den av Bellman själv översedda och auktoriserade upplagan av Fredmans epistlar ändrats till topp, av den anledningen tydligen att någon tupp aldrig funnits på Katarina kyrktorns spets. Erik Noreen, »Templets topp i skyn», Arkiv för nordisk filologi. Band LVI:1—2 Lund 1941.

³ Texten här återgiven efter Fredmans epistlar, folkupplaga utgiven av Bellmansällskapet, Stockholm 1940.

Fig. 154. Katarina kyrka och kyrkogård från sydväst. Osign. litografi ur »Stockholm i bilder» av G. H. Mellin 1840.

Katharinakirche und Friedhof von Südwesten. Unsingnierte Lithographie aus »Stockholm i bilder» von C. H. Mellin 1840.

St. Catharine's Church and churchyard from the southwest. Unsigned lithograph of »Stockholm in Pictures» by G. H. Mellin, 1840.

fattigas lägerställen». En ny väg har dragits fram mellan nedre ö. och nedre v. kyrkogårdsportarna; denna väg skulle utgöra gränsen mellan »övre jorden» och »mellanjorden». Mellan den sistnämnda och »nedre jorden» utstakades också en tydlig gräns. Gravkvarteren skulle som av ritningen framgår utnyttjas till det yttersta.

Den planerade regleringen av kyrkogården genomfördes åren 1779—80, då också en stor mängd nya träd planterades. Den nya vägen rätt över kyrkogården blev nu framdragen och inramades av en allé, som anlades och planterades från den ö. nedre kyrkogårdsporten till den v. Denna allé och väg skilde sålunda övre jorden från mellanjorden. På gränslinjen mellan mellanjorden och nedre jorden planterades samtidigt en enkel rad med kastanjeträd, och i v. allén inplanterades nya träd i de utgångnas ställe. 70 st. kastanjeträd hade donerats av fru Maria Tottie, f. Arfwedsson, Charles Totties änka; från en bonde i Österhaninge inköptes 60 st. träd. Stora mängder fyllningsjord och gödsel påfördes för planteringen; på samma gång påfördes »mullföra» på gravkvarteren, som avjämnades »på samma sätt som lantmannen jämnar sin åker». Trots alla omsorger om de nyplanterade träden förtorkade åtskilliga av dem. I de utgångnas ställe skänkte

PLANTERING
AV TRÄD

fru Tottie 1783 17 st. lövträd. En stor mängd ny jord fördes på för deras plantering. Och 1786 planterades 14 askar, 14 kastanjer och 4 lönnar. År 1808 slutligen planterades allén från övre ö. kyrkogårdsporten till kyrkans ö. ingång. 1839 planterades 20 träd.

Växtligheten på kyrkogården tog nu äntligen bättre fart. Träden, som under 1700-t. tuktats fick nu växa fritt. I en berättelse om kyrkogården från 1830-t. heter det, att »omkring 140 lövträd, som man låter växa till sin naturliga praktfulla höjd, pryda kyrkogården». Men ännu vid denna tid fanns av bilden fig. 154 att döma ingen lummig grönska.

STENSÄTT-
NING AV
GÅNGARNA

År 1770 stensattes s., v. och s.v. gångarna på kyrkogården under von der Burgs överinseende. 1783 stensattes vägen från övre ö. kyrkogårdsporten till kyrkans ö. ingång, sedan bergpartierna här blivit bortsprängda. Även 1790 stenlades vissa delar av gångarna.

Då kyrkogårdsmuren år 1879 nedrevs, skedde slutligen en omfattande reglering och planering av kyrkogården. Dess nuvarande utseende framgår av fig. 150.

VIII. PRÄSTGÅRD, KOMMINISTERGÅRD OCH KLOCKAREGÅRD

DE LA VAL-
LÉES SITU-
ATIONSPLAN

På v. sidan om kyrkogården i de båda kvarter, som ligga mellan nuvarande Katarina västra kyrkogata och Östgötagatan, skulle enligt de la Vallées situationsplan (fig. 145) två stora tomter avses för prästgård, klockaregård, komministergård och andra för församlingens tjänare erforderliga byggnader. De båda tomterna, som å planen äro märkta med bokstaven H, ligga utefter den v. kyrkogatan och sträcka sig västerut 54 alnar eller ungefär över kvarterets halva bredd, den ena mellan nuvarande Högbergsgatan och Kapellgränd och den andra s. om Kapellgränd.

TOMTERNA
FÖRDELAS
OCH UT-
STAKAS

I protokollet från byggnadskommitténs sammanträde den 20 sept. 1658 står antecknat: »Nästkommande måndag så skola vi samteligen åter komma tillhopa hos underståthållaren med avritningen där till att andraga, huruledes de förordnade tomter till kyrkoherdegården, kaplans- och klockaregården måtte bliva fördelte.» Den 28 sept. verkställdes fördelningen så att kyrkoherdegårdens tomt blev i längd 102 alnar, i bredd 54 alnar, kaplanstomten i längden 70 alnar, i bredden 54 alnar samt klockaretomten i längden 54 alnar och i bredden 54 alnar. »Noch är behållet efter avritningen en tomt till kyrkans nytta, i längden 35 alnar.» »Desse ovanbemälte tomter hava sin begynnelse oppifrån Högstbergsgatan, näst utmed kyrkogården till väster intill Fiskaregården, mäster Michel Hobe bagares gård, Ryssgården och sedan raden neder igenom till kyrkivårdens Nils Christopherssons gård.» Längst ned erhöll den sistnämnde som kompen- sation för vad han »tillförene, när kyrkogården första gången avmättes, miste» en tomt- remsa om 16 alnars längd och 54 alnars bredd.

Fördelningen genomfördes dock aldrig på detta sätt. Av inventarier från 1663 och

1676 samt Johan Holms tomtbok över Södermalm 1674 (fig. 151)¹ framgår, att till den övre (norra) tomten förlades prästgården på övre delen (åt Högbergsgatan) och klockaregården på nedre (åt Kapellgränden). Den södra tomten styckades till ett flertal gårdar. Närmast Kapellgränden låg här Kaplansgården, därefter följde Skolmästargården, Kyrkvaktaregården, Tornbyggaregården och slutligen en liten gård, som på 1670-t. beboddes av brännvinsbrännaren Lars Jöransson.²

Redan innan denna fördelning ägde rum hade kyrkoherden emellertid tagit sin bostad på samma plats där prästgården sedan var belägen, i de byggnader, som då redan funnos där, och som tillhörde åkaren Eskil Jöranssons arvingar. Eskil Jöranssons gård sträckte sig tidigare österut ända in på den nuvarande kyrkogårdens område; vid genomförandet av den de la Valléeska planen utlades den ö. delen av gården till kyrkogård, den mellersta delen blev gatumark (nuvarande Katarina v. kyrkogata) och den v. delen den senare prästgårdstomten.³ Under 1655 förhyrdes Eskil åkares gård för kyrkoherden. Följande år inköptes den av församlingen.⁴ Gården bestod av en samling byggnader för olika ändamål, samtliga av trä. Redan 1655 hade arbeten med reparation och tillbyggnad påbörjats och fortsattes följande år. En ålandsstuga av timmer hade inköpts och flyttades till tomten, där den uppfördes och påbyggdes, försågs med 3 fönster och en murad spis. Vidare köptes »ett litet hus till badstuva» och murades med spis.⁵

KYRKOHERDEN TAR SIN BOSTAD I BEFINTLIGA BYGGNADER PÅ PRÄSTGÅRDS-TOMTEN

Sedan kyrkogården och prästgårdstomten på hösten 1658 utstakats, skedde omfattande förändringar med den gamla anläggningen, vars byggnader flyttades och ombyggdes. Redan 1657 förfärdigade snickaren Nils Persson 6 stora dörrar och karmar till kyrkoherdehuset. Under åren 1658 och 1660 pågingo de mest omfattande arbetena, och 1663, då plank samt en stor port med två portstolpar och en liten port uppsattes, voro de fullbordade.

OM- OCH NY-BYGGNADER I PRÄSTGÅRDEN

Genom en sammanställning av de strödda notiserna i räkenskaperna och i inventarier m. fl. handlingar⁶ kan man få en föreställning om denna äldsta prästgårdsanläggning,

DEN ÄLDSTA PRÄSTGÅRDENS UTSEENDE

¹ Johan Holms tomtbok finnes i stadsingenjörskontoret.

² Måtten på tomterna voro enl. Johan Holms tomtbok i avrundade tal: Prästgården 52 × 122 aln., klockaregården 52 × 34 aln., kaplansgården 52 × 36 aln., skolmästaregården 52 × 22 aln., kyrkovaktaregården 52 × 32 aln., Lars tornbyggare 52 × 12 aln., och Lars Jöransson brännvinsbrännare 52 × 17 aln.

³ Uppgifterna härom i Stockholms södra förstads kämnerskammares dom den 23 januari 1671 i anledning av Agneta Eskilsdotters ytterligare krav på gottgörelse. Detta och andra dokument rörande prästgården och de andra byggnaderna äro publicerade av BJÖRLING, a. a. s. 56 ff. samt bilagor 9 d ff. Björulings framställning är emellertid synnerligen svåröverskådlig, och de slutsatser han drar icke alltid pålitliga. De avbildade planerna och tomtkartorna äro dessutom omritade och fullständigt förvanskade, se ex. s. 327 och jmf. med fig. 151 härövan.

⁴ Slutlikviden erlades 1663 (L.Ia:11 verif. 327) med 400 dlr kmt. Skrivelse till Magistraten rör. flyttning av de på kyrkogårdens område belägna byggnaderna 10/100 1656. (Magistratens arkiv, oordnade handlingar Suppliker).

⁵ Kostnaderna för arbetet förskotterades av Arenbeckius, som över arbetena uppgjort en förteckning, vilken är bifogad som verif. till hans räkning.

⁶ Bouppteckning efter Arenbeckius 1673 samt inventarium 1690 (bil. 16 1/2 hos Björling).

fastän detaljerna bli ganska ovissa. Uppe vid Högbergsgatan låg huvudbyggnaden, en envåningslänga av knuttimrade stockar, rödmålad,¹ med tak av tjärade bräder och luckor för fönstren. På ena sidan porten låg en kammare med 5 fönster och innanför denna ett större rum, »en stuga», med 6 fönster; på andra sidan låg en förstuga och innanför denna en kammare med 2 fönster, och därnäst en stor sal, »en stuga», med »6 hela fönster, 3 st. vetter till gatan och de andra till gården». På gården lågo bl. a. en bagarstuga med en liten förstuga framför, bagarstugan hade 3 fönster och murad spis, en vedbod med en liten kammare, en gammal byggnad med vedbod, bryggghus och en »stuga», en badstuga samt fähus och vagnshus. Slutligen fanns också en välvd källare byggd i sten »med en gammal stuga över valvet byggd».² På gården grävdes år 1676 en brunn, som försågs med brunnskar och pump.

Om inredningen i rummen under Arenbeckius' tid känner man egentligen endast, att i bostadsrummen funnos spisar och några kakelugnar. Möbleringen lämnar däremot bouppteckningen efter Arenbeckius ganska ingående uppgifter om. Här skall endast nämnas det ståtliga skåp med intarsiaarbete, som på Arenbeckius' beställning förfärdigades av Nils Persson och Petter Reinich på kyrkans bekostnad och uppställdes i prästgården.³

DEN ENA
KAPLANEN
INFLYTTAR
1676 I PRÄST-
GÅRDEN

År 1676 ansågs denna gård alltför oansenlig och dålig såsom bostad för kyrkoherden. För honom hyrdes nu i stället våning i det nya stenhus, som bagareänkan Maria Hobe uppfört på granntomten, i hörnet av Högbergsgatan och gamla Tullportsgatan (Östgötagatan).⁴ I stället inflyttade nu den ena av kaplanerna i den gamla prästgården, som reparerades 1677. Tak och golv reparerades och nylades delvis. I stora salen och en kammare »lerslogos» väggarna, som sedan vitlimmades och målades med »rot blau gredelin leisten». En kammare målades »mit gardinen» d. v. s. en draperimålning nere omkring väggarna. I »stora salen», »kammaren där näst», »en kammare uti hörnet jämte gatan» och i »kyrkoherdens bokkammare» ommurades spisarna; i det sistnämnda rummet uppsattes nu en järnkakelugn. I slutet av 1680-t. och på 1690-t. uppsattes kakelugnar i flera av rummen. 1696 skedde åter en omfattande reparation.

Den gamla prästgården med alla dess byggnader utplånades fullständigt av den stora branden 1723.⁵

¹ Prästgårdens byggnader och planket rödmålades 1660 och ommålades i samma färg åtskilliga gånger. 1677 omtalas, att en tunna sill-lake blandats i rödfärgen. M. EDQVIST anger, a. a., dels att byggnaderna voro uppförda i korsvirke, dels att de byggts av trä. Den senare uppgiften är sålunda den riktiga.

² Uppgiften citeras ur INV. 1690. Källaren började uppföras 1657. Även överbyggnaden har möjligen varit av sten. I RÅK. 1658 talas nämligen om att en säng och en trappa förfärdigas i »stenkammaren».

³ Vid kammarrevisionen av räkenskaperna anmärktes: »Efter skåpet är gjort till prästgården bör penningarna, som därför utgivna äro restitueras kyrkan.» Så skedde ej; i stället upptages skåpet i inventarierna över kyrkans tillhörigheter. Rör. möbleringen, se M. EDQVIST a. a.

⁴ Arenbeckius hade tredje gången gift sig med en ung dotter till Hobe.

⁵ Rörande den nya byggnad, som sedermera uppfördes på denna tomt, se nedan s. 262.

Fig. 155. Gamla prästgården från hörnet av Högbergs- och Östgötagatorna. Öster om prästgården vid Högbergsgatan komministergården, skolan och kyrkan. Foto 1907. Stadsmuseet.

Alter Pfarrhof von der Ecke Högbergs- und Östgötatorna. Östlich des Pfarrhofes an der Högbergsgatan das Haus des zweiten Geistlichen, die Schule und Kirche. Foto 1907. Stadtmuseum.

The old vicarage from the corner of Högbergsgatan and Östgötatorna. East of the vicarage in Högbergsgatan the curate's house, school and church. Photo 1907. City Museum.

Under två decennier förhyrdes våning åt kyrkoherden, som under största delen av denna tid hade sin bostad i grannhuset, det ståtligare och mera ständsenliga stenhuset i hörnet av Högbergsgatan och nuvarande Östgötatorna. 1688—90 bodde han dock i Johan Gerdes' änkas hus vid »Nya skeppsbron», d. v. s. Stadsgården, men flyttade sedan tillbaka till stenhuset vid Högbergsgatan.

FÖR KYRKOHERDEN FÖRHYRES GRANNGÅRDEN

Den 5 juni 1696 hade emellertid den dåvarande ägaren till denna fastighet, lagmannen Johan Stierneros, försålt sin »gård av fri och egen grund med åstående stenhus och all annor åbyggnad»¹ till bagaren Michel Sperling. Under hänvisning till naborätten lyckades emellertid församlingen förhindra att fastbrev utfärdades och på kyrkostämman den 20 oktober samma år beslöts, att detta hus av församlingen skulle inköpas till prästgård. Överenskommelse träffades den 11 dec. med Sperling, som också var kyrkovård i församlingen, att övertaga köpet.²

GRANNGÅRDEN INKÖPES TILL PRÄSTGÅRD

¹ Köpebrevet ingår bland verif. till 1697 års räk. (LIa: 58 verif. 1351 ff.)

² Den 3 mars 1697 erhöi Sperling likvid (14 000 dlr kmt). Församlingen betalade hyra för kyrkoherdens våning till lagman Stierneros t. o. m. 31/3 1697, »då kyrkans föreståndare be:de hus till kyrkans egendom köpte». (LIa: 57 s. 222—23 och 231.) Fastbrev på den nya prästgården utfärdades av magistraten först 21/3 1708, sedan en del av tomten, som varit ofri, inlösts av församlingen.

DEN NYA
PRÄSTGÅRDEN

Det var ett välbyggt stenhus, som nu blev prästgård i Katarina. Dess murar stodo liksom kyrkans och skolans emot den stora branden, och till murarna och valven var det sålunda samma hus, som i påbyggt och förändrat skick fanns kvar ända till år 1931, då den gamla byggnaden revs för det nya församlingshuset. Fasaden låg mot Högbergsgatan, och mot nuvarande Östgötagatan en smal gavel. Längst österut låg ett stort välvt rum, som tydligen varit bagarstugan i den Hobeska bagargården. Ett mindre välvt rum inrymde förmodligen köket och därefter följde en portgång, som förde genom huset in i gården. Portalomfattningen var av sten. Väster om portgången lågo tre kamrar och en stor sal.

REPARATIO-
NER Å MAN-
BYGGNADEN

Taket var täckt av tegel. För fönstren funnos sju par luckor av trä. Åtskilliga reparationer och underhållsarbeten omtalas i räkenskaperna i slutet av 1690-t. och under 1700-t:s båda första decennier bl. a. omlades och lagades tegeltaket, rummen målades och en stor eldskärm till spisen i stora salen förfärdigades och målades 1697, nya svartglaserade kakelugnar insattes. Portgången samt kamrarna och stora salen »rappades och klistrades» samt vitlimmades 1719. Porten, portalomfattningen och fönsterluckorna målades med grå oljefärg 1720. Följande år hemställde kyrkoherden, att en grundlig reparation skulle utföras;¹ »taket över ett valv uti kyrkoherdegården vore alldeles förfallet så att valvet utav läckan snart toge en sådan skada, att det intet stode att repareras». Beslut fattades 22/12 1722, att »stenhuset uti kyrkoherdegården skulle tillkommande vår repareras och i vinter anskaffas nödige materialier därtill».

EKONOMI-
BYGGNADER,
LUSTHUS

Inne på gården, som omgavs av ett rödmålat plank, funnos förutom brunn, stall och ekonomibygnader, ett lusthus samt en gammal träbyggnad i flera våningar med en utvändig trappa av trä, »som vid en vålded skulle sätta huset under stor fara».² Ett beslut 1708, att för brandfarans skull nedriva denna byggnad, sattes icke i verket; 1714 påminde kyrkoherden härom och kyrkorådet beslöt nu, att den skulle »till en våning nederrivas och med nytt brädetak betäckas».³ Arbetet utfördes på våren och sommaren samma år, men denna försiktighetsåtgärd visade sig vara av föga betydelse, när elden gick härjande fram över trakten den 1 maj 1723.

ÅTERUPP-
FÖRANDET AV
PRÄSTGÅRDEN
EFTER BRAN-
DEN 1723

Omedelbart efter branden inriktades alla krafter på kyrkans iståndsättande, och frågan om återuppförandet av prästgården fick anstå tills vidare.⁴ I augusti månad samma år fattades beslut, att arbetet med prästgården skulle påbörjas och att byggnaden skulle återuppstå i betydligt större och förnämre form. En våning skulle påbyggas på de gamla murarna. Den drivande kraften var, liksom i fråga om kyrkobygget, kyrkoherden H. Schrö-

¹ Kyrkorådsprot. 21/5 1721.

² Den sistnämnda byggnaden låg på en 1708 tillköpt tomt del s. om den urspr. inköpta. Beslut om köpet fattades 28/3 1708 (KIIIa: 2) med avsikt att för eldfarans skull nedriva byggnaden och försälja timret m. m.

³ Kyrkorådsprot. 26/4 o. 24/6 1714.

⁴ Vid kyrkorådssam. 11/6 1723 beslöts att uppsätta ett »förlorat» (provisoriskt) plank omkring kyrkoherdehuset.

der. Som rådgivare anlätades Göran Josua Adelcrantz. Avtal träffades med murmästaren Niclas Fischer och byggmästaren Johan Matteus Theulig; den sistnämnde skulle för ett »summeköp» svara för allt timmerarbete. I slutet av aug. månad hade arbetena kommit i gång och pågingo hela hösten. I okt 1723 levererade snickaren Erik Örn 30 st. fönsterkarmar med bågar. På våren följande år stod byggnaden färdig till det yttre.¹

I juni 1724 beslöts trots de ekonomiska svårigheterna att fortsätta med iståndsättandet av byggnadens inre och fullbordandet av det yttre, så att kyrkoherden kunde inflytta till Mikaeli. Det bestämdes nu, »att det stora valvet, som är uti kyrkoherdehuset, skall delas och därutav byggas kök och bryggghus, ty där med bliver större besparing än man sådant skulle låta sedermera bygga av trä, vilket borgmästaren Adelcrantz, som då först inkom approberade.»² Stenhuggaren Fristedt levererade 3 st. »hörn-

stenar nya till huvudlisten efter schamplun». I övrigt drogs listen i puts. Fasaderna putsades. Fristedt levererade vidare trappsten samt två huggna spisar i bottenvåningen och två i övre våningen. Mellanväggarna fullbordades. I köket byggdes spis och bakugn.

I jan. 1725 levererade Fristedt en ny sandstensportal, som uppsattes i mars. Detta år fullbordades inredningen.³ I rummen uppsattes grönglaserade kakelugnar på svarvade fötter. Snickerier levererades av Erik Örn. Taken klistrades med lärft och målades av Kristoffer Christman, några av dem med dekorativa mönster. Denne målade också portgången »på båda sidor samt dess tillhöriga portstenar» och »7 par fönsterluckor med karmar och bågar åt gatan» i bottenvåningen och »3:ne järnluckor med dess gallror och bågar» med grå oljefärg. Övriga fönsterkarmar och bågar, dörrar, spisomfattningar och kakelugnsfötter målades även med grå oljefärg.

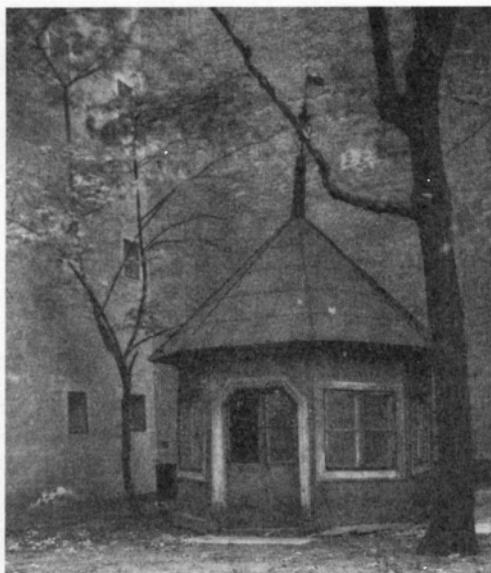

Fig. 156. Prästgården, lusthus i trädgården uppfört 1734—35. Rivet 1931 och överlämnat till Skansen. Foto 1931.

Pfarrhof, Gartenhaus, errichtet 1734—35. Im Jahre 1931 abgerissen und Skansen überlassen. Foto 1931.

The vicarage, the summer-house in the garden, put up in 1734—35. Taken down 1931 and presented to Skansen. Photo 1931.

INREDNINGEN

¹ Till understa balklaget (golvet i bottenvåningen) användes 20 bjälkar om 14 aln:s längd, till andra balklaget 44 st. bjälkar, till taklaget bl. a. 100 sparrar. Till murningen användes 17 000 murtegel och på taket lades 10 000 taktegel.

² Kyrkorådsprot. 4/6 o. 23/7 1724.

³ Vid kyrkorådssammanträde 11/2 1725 »gjordes en påminnelse om kyrkoherdehusets skyndsamma reparation», att det kunde bli färdigt till april.

EKONOMI-
BYGGNADER

Slutligen uppfördes under år 1725 på gården stall, vagnshus och ekonomibyggnader av trä och täcktes med tegel. Gården stensattes med kullersten och brunnen iordningställdes med kar och pumpstock.

LUSTHUS

År 1734—35 hade dåvarande kyrkoherden Pouget med kyrkoföreståndarnas samtycke på den avbrända kaplanstomten anlagt en liten trädgård och där uppfört ett lusthus. Vid Pougets död inlöste församlingen anläggningen och lusthuset,¹ vilket sistnämnda sedermera vid det nya kaplanshusets uppförande flyttades till prästgårdens område, där det kvarstod ända till år 1931 (fig. 156). Vid den gamla prästgårdens rivning skänktes lusthuset till Skansen, där det återuppfördes i stockholmskvarteret. Det bär alltjämt i flöjeln årtalet 1734.

OMBYGGNAD
AV MAN-
BYGGNADEN
1875

Manbyggnaden stod i stort sett bevarad till år 1931 (fig. 155). År 1875 hade visserligen en ombyggnad och modernisering skett under ledning av arkitekten Carl Möller (fig. 157). Härvid flyttades bl. a. portgången och ett nytt trapphus byggdes utanför gårdsfasaden. Den gamla välvda köksavdelningen längst österut i bottenvåningen fick nu lämna plats för en församlingssal (fig. 157 undre planen). Men gatufasaderna och även i viss mån det inre blevo dock bevarade. Med hjälp av ombyggnadsritningarna från 1875,² en värdering för brandförsäkring den 27 juli 1749³ och byggnadsräkenskaperna kunna vi göra oss en föreställning om de ursprungliga våningsplanerna och rumsinredningarna.

MANBYGG-
NADENS UT-
SEENDE PÅ
1700-T.

Längst österut lågo i bottenvåningen ett »välvt brygghus med inmurad kopparpanna, en välvd bakugn, 2:ne fönsterlufter med järnluckor, ett välvt kök, ett välvt visthus med fönsterluft och järnlucka». I motsatta ändan av huset, i hörnet vid nuv. Östgötagatan, låg stora salen åt gatan och en kammare därinnanför åt gården. Golvet i salen var lagt med ölandssten, och här stod den ena av de huggna spisarna. Taket var målat med »lövverk». På samma sätt var taket i kammaren dekorerat. Detta rum uppvärmdes av en grön kakelugn. Ö. om salen låg med två fönsteröppningar åt Högbergsgatan en sal med både grön kakelugn och spis samt med taket målat på lärft och åt gårdssidan en barnkammare med grön kakelugn och målat brädtak.

I övre våningen låg på samma sätt i hörnet vid Östgötagatan en sal med en kammare innanför (fig. 157). Salen hade gipstak och spis, kammaren likaledes gipstak men grön-glaserad kakelugn på träfot. Utanför salen låg åt Högbergsgatan ett förmak med limfärgat brädtak och öppen spis, samt åt gårdssidan en kammare med grön kakelugn och taket spänt med lärft och målat i ljusgrå ton. På ö. sidan om förstugan lågo ett förmak och två kamrar med gröna kakelugnar och taken målade på lärft. Den ursprungliga planen är även här starkt förändrad å ritningen från år 1875.

KOMMI-
NISTERGÅR-
DEN UPP-
FÖRES 1660

På den för kaplanen avsedda tomten i hörnet av Katarina västra kyrkogata och Kapellgränden (fig. 151) uppfördes år 1660 ett bostadshus av trä. Församlingen inköpte från Johan Olufson och Anders Pärsson i Lilleboda i Åkers socken en timmerbyggning,

¹ Kyrkorådsprot. 5/10 1737.

² Byggnadsnämndens arkiv 1875 fol. 594.

³ Kat. kyrkoarkiv O V: 4, Stadsarkivet.

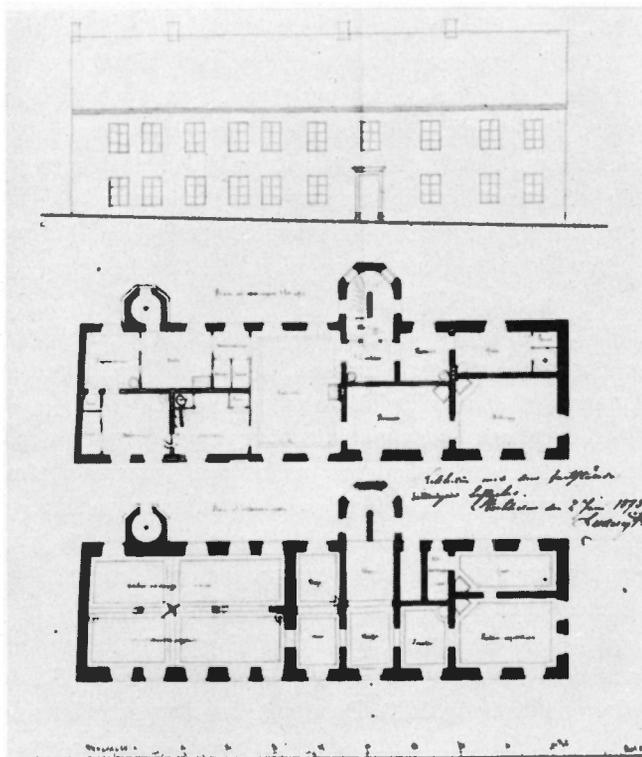

Fig. 157. Ritning till ombyggnad av prästgården 1875. Underst plan av bottenvåningen; däröver våningen en trappa upp samt fasad mot Högborgsgatan. Byggnadsnämndens arkiv.

Zeichnung für den Umbau des Pfarrhofes 1875. Archiv der Stockholmer Bauverwaltung. Plan for the rebuilding of the vicarage 1875. Archives of the Board of Works, Stockholm.

som flyttades till Katarina och förlades med fasaden utefter västra kyrkogatan i gatulivet. Den var en våning hög och täcktes med trätak. För fönstren funnos luckor. Den bestod av två rum — »stugur» — en framkammare och ett kök samt förstuga. I inv. 1690 anges byggnaden bestå av »en liten kammare näst vid gatan med 4 fönster,¹ spis och spjäll», »en stuga utanför samma kammare med 6 fönster, spis och en gammal kakelugn», »ett litet kök bredvid stugan med 2:ne små fönster spis och spjäll» samt »en bagarstuga näst vid förstugan, varunder är en liten källare . . . 4 fönster i stugan, spis och spjäll». Gården omgavs 1660 med ett plank. Källaren under framkammaren, sedermera bagarstuga, byggdes 1661. Två år senare byggdes ett stall på gården, och 1664 reparerades manbyggnaden. På gården fanns en brunn, som reparerades 1678 och försågs med en ny »pumpstock med fontin».

¹ Härmed avses säkerligen en fönsteröppning.

NYBYGGNAD
INNE PÅ
GÅRDEN

I slutet av 1670-t. hade Henrik Myrander, som då bodde i denna kaplansgård, inne på tomten uppfört en träbyggnad i två våningar, som i bottenvåningen inrymde ett stort rum, samt därbredvid hönshus och gäststuga, i övre våningen en »nattstuga» och därovan två vindar. Enligt inv. 1690 hade »stugan» i bottenvåningen 8 nya fönster, spis och spjäll. Nattstugan i övre våningen var då delad i två rum, en »stuga» med ny grön kakelugn och 8 fönster samt en kammare med 4 fönster.¹

På gården funnos 1690 vidare en bod i två våningar och ett långt vedlider. Vid den reparation, som utfördes år 1690 av denna gård, täcktes taket med torv. Uthustaken färgades 1699 med tjära och rödfärg.

I början av 1700-t. voro byggnaderna i kaplansgården mycket förfallna, och omfattande reparationer måste företagas. Hela anläggningen brann ned till grunden 1723, och någon ny kaplansgård uppfördes icke på denna tomt.

Redan på 1670-t. hade, som ovan nämnts, den ena av kaplanerna fått bostad i den gamla prästgården uppe i hörnet av Högbergsgatan och Katarina västra kyrkogata. Även denna gård hade helt sopats bort av elden, och komministrarna fingo under en lång följd av år hyra sig bostäder ute i staden. År 1736 började man köra gråsten och mursand och lägga grunden till en ny kaplansbyggnad av sten på den sistnämnda tomten. Men arbetet avstannade mycket snart och återupptogs först mer än tre decennier senare.

NY KOMMI-
NISTERGÅRD
AV STEN UPP-
FÖRES
1771—72

Ritningar till det nya kaplanshuset ingåvos till byggningskollegium den 11 april 1771 »uppå murmästareänkan Kristina Katarina Francks vägnar» av J. H. E. Dimling, vilken utförde murningsarbetet (fig. 158). Det förefaller emellertid icke som Dimling utfört ritningen. Den 17 sept. 1771 erhöll nämligen verkgesällen N. Berger 60 dlr kmt »för ritningen till kapellanshusbyggningen».² Den 10 april 1771 begyntes grundgrävningsarbetena; timmermännen började då också sitt arbete, och den 16 april var murningsarbetet i gång. Den 3 december var taklaget rest. Taket täcktes med tegel. Under år 1772 fullbordades inrednings- och målningsarbetena, och fasaderna putsades. Kommunistergården reparerades och moderniserades vid flera tillfällen under 1800-talet. Till det yttre stod den i huvudsak bevarad i orört skick till år 1931, med enkla putsade fasader. I gaveln mot Katarina västra kyrkogata fanns byggnadsåret 1771 angivet i ankarlutarna (fig. 159). I komministergården inrymdes bostäder för komministrarna, klockaren m. fl. av församlingens anställda.

I slutet av 1931 revos såväl den gamla prästgården som komministergården för det nya församlingshuset, som påföljande år började uppföras efter ritningar av arkitekten Erik Swedlund. Denne hade vid en allmän arkitekttävlan tilldelats 3:e priset.³ Den nya byggnaden, som stod färdig 1933, har tyvärr icke byggts i det

¹ Uppdelningen och uppsättningen av kakelugnen hade utförts 1690.

² Insamling till bygget hade påbörjats med kollekt juldagen 1769. 1770 började material till bygget skaffas. 1770—1772 inköptes bl. a. 250 000 tegel.

³ Katarina nya församlingshus, redogörelse utarbetad av församlingens byggnadskommitté, Sthlm 1935.

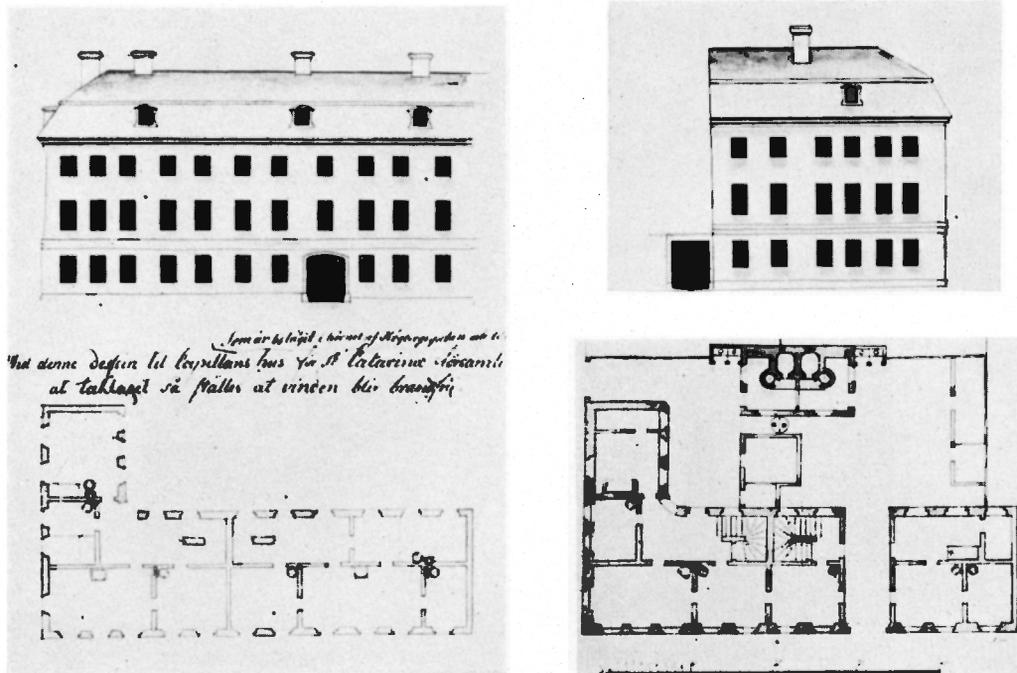

Fig. 158 a och b. Ritning till nya komministergården 1771. T. v. fasad mot Högborgsgatan och plan av våningen en trappa upp; t. h. fasad mot Katarina västra kyrkogata och plan av botten-
våningen. Byggnadsnämnden arkiv.

Zeichnung für das neue Haus des zweiten Geistlichen 1771. Archiv der Stockholmer Bauverwaltung.

Plan for the new Curate's house, 1771. Archives of the Board of Works, Stockholm.

gamla fasadlivet. Genom breddningen av Högborgsgatan har den Valléeska planen och den gamla miljön kring kyrkan skadats.

Klockaregården uppfördes 1660 på tomten närmast söder om äldsta prästgården (fig. 151). Den bestod av två timrade byggnader. »Sättestugan» innehållande ett större rum med fyra fönster och spis samt en liten kammare med ett fönster utan eldstad. Under en del av huset fanns murad källare med dörr och nedgång i farstugan; från rummet kunde man genom en lucka också komma ned i källaren.

KLOCKARE-
GÅRDEN

Den andra byggnaden inrymde bagarestuga med bakugn. Det var ursprungligen en gammal smedja, som blivit flyttad. På gården, som omgavs av ett plank, fanns slutligen ett vedlider.¹

Redan 1677 klagade emellertid den dåvarande klockaren över att gården var »mest förruttnat» så att »ingen där bo kan». Han hade själv utfört reparationer,

¹ Uppgifterna hämtade ur räkenskaperna 1660 (L Ia:8) samt ett inv. över klockaregården 1664 (L Ia:17).

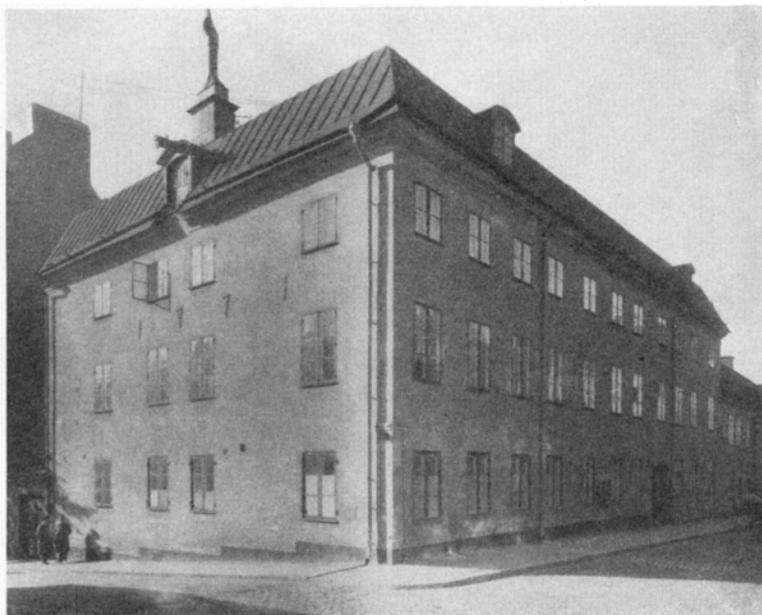

Fig. 159. Gamla komministergården i hörnet av Höbergsgatan och Katarina Västra Kyrkogata. Foto 1931 före rivningen.

Altes Haus des zweiten Geistlichen an der Ecke Höbergsgatan und Katarina Västra Kyrkogata. Aufnahme 1931 vor dem Niederreißen.

The Curate's house at the corner of Höbergsgatan and Katarina Västra Kyrkogata. Photo 1931 before demolition.

uppfört ett fähus och en bod av timmer samt låtit gräva en brunn. År 1680 utfördes en fullständig ombyggnad och reparation av den gamla »sätstugan». Samtidigt uppfördes en helt ny byggnad av timmer. Klockaregårdens byggnader utplånades också av den stora branden 1723. Sedan det nya kaplanshuset uppförts 1771-72 fick klockaren där sin bostad.¹

SKOL-
MÄSTARE-
GÅRDEN

Söder om den äldsta kaplansgården låg skolmästaregården (fig. 151), som uppfördes i början av 1660-talet. Enligt inv. 1690 bestod huvudbyggnaden av en stor stuga med köksspis och spjäll samt en liten kammare innanför denna. Inne på gården funnos vidare två mindre stugor, vardera om ett rum, och två bodar. Samtliga byggnader voro av trä. 1692 gjordes en omfattande reparation och ombyggnad av skolmästaregården, som året därpå rödfärgades.

KYRK-
VAKTARE-
GÅRDEN OCH
TORNBYG-
GAREGÅRDEN

Söder om skolmästaregården låg kyrkvaktaregården och Hans Olofsson tornbyggares gård. Den förstnämnda utgjordes av en gammal stuga, innehållande ett rum med köksspis, samt en stuga inne på gården med kök och två små »avplankade rum». Timmermannen Hans Olofsson Wässman, som 1670 anställdes vid kyrkobygget

¹ Rörande den gamla klockaretomtens senare öden se BJÖRLING, a. a.

och som byggde tornet på kyrkan, uppförde själv på kyrkans söder om kyrkvaktaregården belägna tomt en liten byggnad till bostadshus. Samtliga dessa hus voro av trä och blevo utplånade genom den stora branden.¹

IX. DEN NYA KYRKOBYGGNADEN

FÖRSTA BYGGNADSPERIODEN 1656—1664

Vid byggnadskommitténs sammanträde den 10 mars 1656 bestämdes beträffande byggnadsarbetets genomförande, att »vi i detta året allra först skola låta lägga grunden på det östra och västra korset och sedan, vad någon sten vore över, skulle man ock fortfara med grunden på de andre korsen. Dock för allting skole vi göra vår flit att låta med tegel mura på det östra och västra korset, som är körkones rätta längd, såvida vi kunde hinna och förmå, på det att vi i god tid må åtnjuta den fördel därav kan följa, att de som vilja i samma vår nya körka taga sig grifteplatser må med dess större förband och säkerhet det göra». »Först skulle platsen göras ren och färdig med det allra första, på det att arkitektören måtte utan förhinder kunna få avmäta platsen till alla murar». De hus och gårdar, som voro belägna på byggnadsplatsen, skulle genom magistratens försorg undanröjas. Tre veckor senare (31/3) var man överens om, att strax »efter högtiden» (påskan) sätta i gång med grunden, sedan »borgmästare och råd hade här varit och besett platsen, där körkan skulle bliva byggd». Den 19 april utfördes denna besiktning, »varvid borgmästare och råd beviljade platsen, där körkan skulle oppbyggas och bejakade sig vilja borttaga alle hus och gårdar, som voro i vägen samma kyrkobyggnad till förhinder». Två dagar därefter (21/4) »blev platsen till körkan avmäten av arkitektören De la Vale efter den avritning, som han tillföre gjort hade», och ett par dagar senare kunde grundläggningsarbetet sättas i gång.

Enligt en samtida uppgift var Överståthållaren närvarande den 21 april, »när denna nya kyrka blev funderat och utmätt av riksarkitektören äreborne och konstrik Sr Jean de la Vallée» varvid han »tillsade arkitektören en gravplats inuti kyrkan, varest han den själv behagade för sine avritningar, flit och försorg om kyrkobyggningen.»²

Under hela vintern hade material för bygget körts till platsen. Överståthållaren hade (30/8 1655) givit församlingen tillåtelse att »till en liten hjälp uti kyrkogrundens förfärdigande» ur »den gamla stenvuren, som (vid) förbem:te förstadens (Södermalm) ut-

¹ Rörande dessa tomters senare öden se BJÖRLING, a. a.

² JOHANNES SPARRMAN uppger i *Antiqua collegia canonicorum et monasteria regni i Sveciae*, Uppsala 1671, att »Carolus Gustavus... Holmiae Templi S. Catharinae fundamenta jecit anno 1656 d. 2 maj». Det är tydligen efter denna källa, som senare författare felaktigt uppgiva, att kyrkans högtidliga grundläggning i överståthållarens närvaro skulle skett den 2 maj. Även i det i kyrkan 1923 uppsatta epitafiet över Jean de la Vallée anges detta felaktiga datum. Denna dag börjades emellertid murningsarbetet. Se nedan s. 267. Datum för den första gudstjänsten i den nya byggnaden anges av Sparrman felaktigt till den 8 oktober.

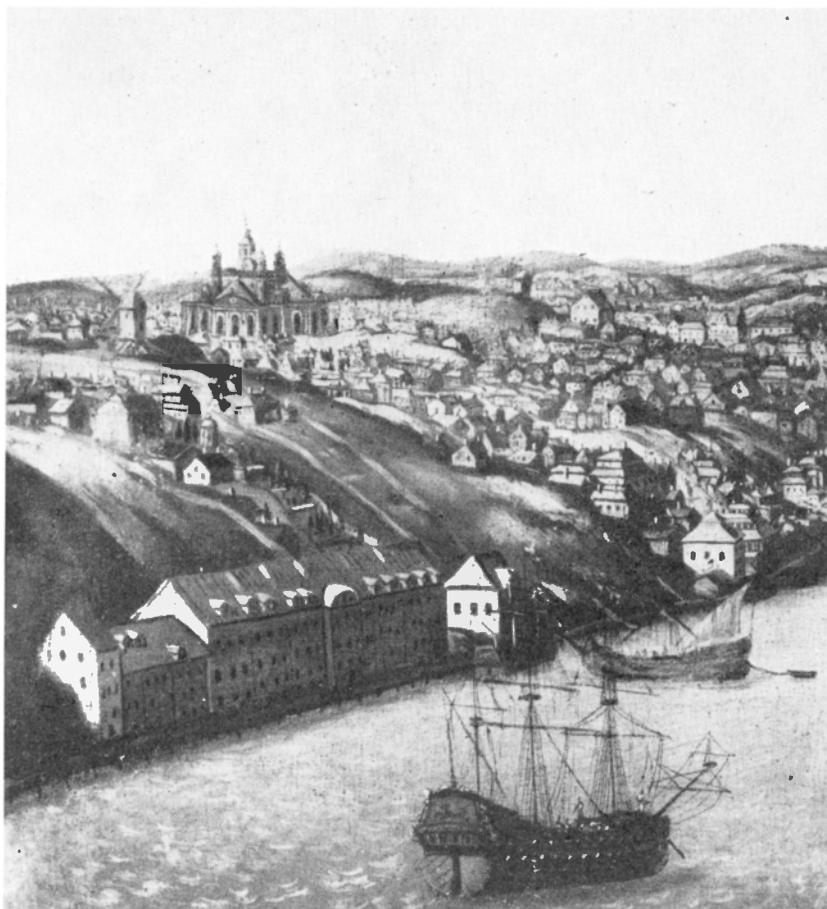

Fig. 160. Katarina kyrka och trakten däromkring omkr. år 1700, detalj ur oljemålning. Tillhör Stockholms stad. Kyrkans fasader äro på målningen röda med benvita pilastrar och listverk.

Katharinakirche und Umgebung etwa 1700. Detail eines Ölgemäldes im Eigentum der Stadt Stockholm. Die Fassade der Kirche auf dem Gemälde rot mit beinfarbigen Pfeilern und Leistenwerk.

St. Catharine's Church and the surrounding district, about the year 1700. Detail of an oil painting belonging to the City of Stockholm. In the painting the façades of the church are red, with ivory-white pilasters and lists.

vidgande var gjord såsom till staket» taga »all den sten som uti bem:te staket eller stensmur både vid sommar- som vintertullportarna och i detta strecket där emellan finnes behållet».¹ Den 10 mars hade byggnadskommittén beslutat hemställa hos murmästar-ämbetet, att utvälja gesäller »dugeliga till att brukas vid denna kyrkobyggnad»

¹ Härmed avses det »staket», som tillkom vid lilla tullens införande 1622, se härom NORDBERG, Gustav II Adolf, som byggherre, Fornvännen 1931.

och vid kommitténs sammanträde den 14 april voro äldermannen i murmästarämbetet Anders Fischer och mästern Jöran Jesewitz närvarande och lovade utvälja fyra gesäller, »vilka på körkan mura skole efter arkitektörens De la Valées direktion». Överståhållaren hade ordnat med att ett antal soldater av gårdsfanan på Stockholms slott skulle arbeta på bygget. Vid byggnadskommitténs sammanträde den 29 april beslöts, att »emottaga ifrån gårdsfanan så många karlar vi kunde bekomma och var vecka hava på arbetet 12 karlar ...»

Den 2 maj voro murargesällerna Kasper Friedrich, Maurits Groot och Olof Person i gång med murningsarbetet; den förstnämnde hade begynt redan en vecka tidigare med en del förarbeten för bygget. I juni ökades antalet murare till fyra. Början gjordes med grunden till den västra korsarmen (»västra korset»). Den 21 juli antecknades i byggnadskommitténs protokoll: »Så snart vi oppå den västre trakten kunde komma något oppå fönstren, skole vi straxt begynna oppå den östre delen med sandsten och gråsten ...» Sex dagar senare sattes murarbetet å den östra korsarmen i gång och pågick sedan med 8 murare på båda korsarmarna till den 19 oktober, då arbetet avbröts för vintern. Förutom en stor mängd gråsten hade då omkr. 140 tusen tegel förbrukats.

Den 7 juli 1656 »blev beviljat, att vi skulle avtala med bergsprängare till att avskaffa det berget, som är beläget inne i körkan ...» I själva verket hade då Lars Persson bergsprängare »med sina kamrater» varit verksam sedan midsommartiden. Arbetet med bortsprängning av berget innanför de under uppförande varande murarna fortgick fram till slutet av september månad.

Den 23 juni träffades uppgörelse med stenhuggaren Kristian Pfundt, vilken enligt Johan Erikssons omdöme var den bäste, som vid den tiden fanns att få i Stockholm.¹ Omedelbart efter midsommar började Kristian Pfundt arbeta vid kyrkan och uppbar sedan betalning till och med utgången av augusti månad.² Enligt byggnadskommitténs prot. den 23 juni träffades denna dag en överenskommelse med »byggemästaren de la Vale, att vi icke mera av sandsten kring om muren skola hava än en hel aln sten med dess lister på väggar och på pelarna till 8(?) kvarter högt». Den något dunkla meningen synes innebära, att med frångående av de la Vallées förslag endast sockelns översta parti samt lisener svarande mot pilastrarna skulle klädas med sandsten. Sockeln är i varje fall alltså endast delvis klädd med sandsten. 310 alnar skärgårdssandsten levererades under år 1656 från Frötuna i Roslagen.

Den 21 juli »vart beslutit, att vi skole med det första låta förfärdiga sparrevärke till körkan, att hon må övertäckter bliva». Under augusti och september månader arbetade fyra timmermän med ett »förlorat» (provisoriskt) tak. Murarna hade då uppförts ungefär till fönsteröppningarnas nedre kant.

ÖSTRA OCH
VÄSTRA KORS-
ARMARNA
UPPMURAS
TILL FÖNS-
TERHÖJD

BYGGNADEN
TÄCKES MED
ETT »FÖR-
LORAT» TAK

¹ NORDBERG, Häringe slotts byggnadshistoria, Rig 1937, sid. 228. Rör. Pfundt se f. ö. AXEL-NILSSÖN, Stockholms bild- och stenhuggarämbete under 1600-talet samt storhetstidens portal- och skulptur i Gamla Stockholm, St. Eriks årsbok 1934 och 1935.

² $\frac{31}{8}$ erhöill Pfundts dräng »drickspenningar för han en tid arbetade vid körkan».

Det sålunda övertäckta kyrkorummet försågs med »stora körkdörrar», som tillverkades av Nils snickare.

PROVISORISK
INREDNING

I slutet av oktober levererade Nils repslagare 38 famnar »snöre till (att) mäta gångarna i körkan». Bänkinredning flyttades över från »brädekyrkan», och den sista söndagen i oktober kunde gudstjänsten hållas i det sålunda provisoriskt iordningställda kyrkobygget. Samtidigt härmed hade 8 gravar grävts och murats inom detta provisoriska kyrkorum för att skaffa kyrkan inkomster genom försäljning.

I ett brev till konungen den 15 augusti 1657 kunde överståhållaren sålunda om Katarina kyrkobygge meddela, att murarna uppförts så högt, att de försetts med ett »förlorat» tak och att gudstjänsten där kunde förrättas.

SÖDRA OCH
NORRA KORS-
ARMARNA PÅ-
BÖRJAS

Den 10 mars 1657 hade kyrkobyggnadskommittén beslutat, »att vi i detta året skulle fortfara till att lägga grunden oppå de andra korsen så högt de kunde», och den 6 april vart i kommittén »strängeligen beslutit och beviljat, att vi nu i dessa dagar skulle begynna att oppgräva grunden till de andra tu korsen, som i detta år 1657 skola oppbyggas». Samtidigt beslöts att skaffa »bergsprängare till att bortspränga berget oppe vid gatan, där det norra korset skall utgå». Krut till bergsprängningen skulle man försöka få genom överståhållaren. Redan några dagar senare var bergsprängaren Anders Larsson »och hans kamrater» i färd med detta sprängningsarbete, och vid mitten av april levererades $\frac{1}{2}$ tunna krut från slottet. Sprängningsarbetet pågick sedan ända till november.¹ Den 13 april blev »beviljat på nytt att vi skola fara fort till att oppkasta grunden efter han nu var av byggmästaren (De la Vallée) avmätter och att i desse dagar skulle förskaffas små spiror till att utstaka desse in oppå muren för dem som mura skole».

Murningsarbetet påbörjades den 26 april; 5 murmästaregesäller voro då sysselsatta. Antalet ökades under augusti upp till det dubbla. Den 7 november avslutades murningsarbetet för året. Stora mängder gråsten hade särskilt under våren och sommaren körts fram till bygget, och från Grinds och Horns tegelbruk levererades under året sammanlagt 240 tusen tegel. Avtal träffades om inköp av kalk ifrån Lifland, varifrån 122 läster skeppades under juni och juli och upplades i en för detta ändamål uppförd bod i Stadsgården.

Vid byggnadskommitténs sammanträde den 11 maj beslöts, »att vi skulle begynna att köpa till kyrkan sandsten för det bästa pris vi kunde bekomma». Av bönder i Frötuna och Vätö i Roslagen inköptes tillsammans 352 alnar sandsten under sommaren. Den 6 juli talades om att »förskaffa karlar till att hugga och förfärdiga sandstenen till muren, som kunde behövas till det södre och norre korset».

Från samma tillfälle finnas några uppgifter, som ge en föreställning om byggnadsarbetets gång. Beslut fattades nämligen, att »vi med grunden till det norra korset skulle fara fort så mycket man kunde hinna» och att »bergsprängarna skulle med all flit undanspränga berget, där muren skall framgå». Man hade sålunda detta år börjat med murning-

¹ Den 18 december fick sprängarlaget 10 dlr kmt. till en tunna öl.

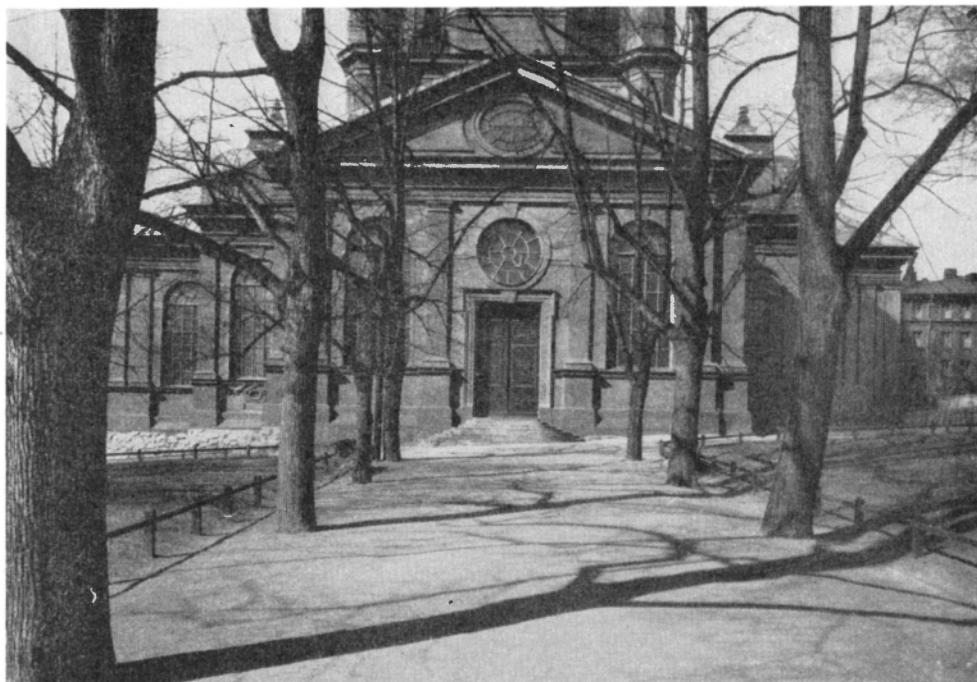

Fig. 161. Katarina kyrka, östra fasaden. Foto G. Löwendahl 1940.

Katharinakirche, Ostfassade. Foto G. Löwendahl 1940. St. Catharine's Church, east façade. Photo G. Löwendahl, 1940.

en av södra korsarmen. Först vid mitten av juli hade sprängningsarbetet hunnit så långt, att murningen av den norra korsarmen kunde börja. Samtidigt härmed uppfördes sakristian i hörnet mellan östra och norra korsarmarna. Med korsarmarnas murar hann man ett stycke ovan fönsterbänkarna. I slutet av oktober började timmerna bygga »förlorat» tak över de båda nya korsarmarna.

Sakristians murar restes däremot högre, så att valv där kunde inslås. Smeden Nils Olofsson levererade den 24 sept. »4 st. ringar och 1 krok till sakristian uti valvet». Till den eldstad, som uppmurats i sakristian, levererade Olof Månsson ett spjäll. Snickaren Nils Persson erhöi den 22 december betalning för en dubbeldörr, en enkeldörr och en fönsterkarm till sakristian. Gångjärn till dörrarna samt hakar och vindjärn till fönstren levererades av Nils Olofsson. För en »järngallra till sakerstigan, som är anammat av Storkörkan» betalades 40 dlr. kmt. Glasmästaren Petter Arfwidson satte glas i fönstren, som han »lött med tenn och bly». Sakristians ytterdörr försågs med ett lås, och snickaren förfärdigade ett bord och en kista, som uppställdes där. Den 29 maj 1658 kunde kyrkobyggnadskommittén för första gången sammanträda i sakristian, som sedan blev platsen för många viktiga överläggningar. Som bekant var det också där, som trolldomskom-

SAKRISTIAN
UPPFÖRES

missionen i Stockholm, vilken bland sina medlemmar räknade Urban Hjärne, hade sina sammanträden. Häxtron hade ju särskilt spritt sig inom Katarina församling.

Även kyrkan försågs med portar och fönster. Nils Persson snickare förfärdigade »en dubbel kyrkodörr» och »1 dubbeldörr i korskyrkan». Glasmästaren Petter Arfwidson fick den 14 november betalt för 10 nya fönster i kyrkan.

Grunden till den södra korsarmen reste sig högt över backslutningen. För att gravar här skulle kunna anordnas under kyrkogolvet, måste fyllning påföras innanför murarna. Den 12 november betaltes tre arbetskarlar »för att de skola fylla det södra korset». I den övriga delen av kyrkan pågingo under år 1657 en del inredningsarbeten.

DE ANDRA
TRE PAVIL-
JONGERNA

Vid byggnadskommitténs sammanträde den 30 mars 1658, fattades beslut om att årets arbete skulle begynna med uppmurande av »de 3 sakerstigerna av grunden och ett stycke upp så högt vi kunna, att muren kan bliva förbunden»; d. v. s. att de tre hörnpaviljongernas murar skulle förbindas med korsarmarnas murar. Arbetet skulle »sedan fortfara med höjden av det västra och östra korset opp till taklaget, om vi hinna, på det att vi ock i detta året kunde uppsätta sparrelaget».

PILASTRAR
OCH LISTER
AV SANDSTEN

Vid sammanträde den 18 maj uttalade man sig för, »att de tre sakerstigarne skulle oppbyggas lika höga med det andra» samt »att listen av gotlandssten skulle straxt därefter uppsättas i sitt förordnade rum, och sedan skulle fullföljas med muren opp i höjden så högt man kunde hinna». Med listen av gotlandssten avses tydligen den smala, gördellist, som finnes angiven å de la Vallées ritning, och som alltjämt löper i höjd med anfangen för fönsteröppningarnas välvda bågar.

Redan i februari månad 1658 hade avtal träffats med stenhuggaren Henrik Tellschov,¹ som den 3 februari kvitterade 50 dlr. kmt »uppå handen». Tellschov åtog sig att för ett pris av 8 rdr. (32 dlr. kmt.) per styck hugga pilasterbaserna på fasaderna, och för 6 rdr. »mellan fönstren» eller »fönsterlister omkring kyrkan». I början av augusti voro de 16 »pelarne omkring det västra korset» (pilasterbaserna på västra korsarmen) färdiga. Tellschov meddelade nu, att han icke kunde fullgöra kontraktet, och byggnadskommittén beslöt vid sammanträde den 7 augusti, att han för de återstående 48 st. pilasterbaserna på de andra tre korsarmarna skulle få 9 rdl. stycket. Detta arbete pågick sedan hela hösten.

KORSARMAR-
NAS OCH PA-
VILJONGER-
NAS MURAR
BYGGAS
HÖGRE

Bergsprängarna återupptogo sitt arbete i mars 1658 med att »bortbränna berg nordan kyrkan» och »vid östra kyrkodörren» och fortsatte därmed sent in på hösten. Den 20 april sattes murningsarbetet i gång med grunden till »den östra sakerstigan», d. v. s. den sydöstra hörnpaviljongen. Antalet murgesäller, som under Kasper Friedrichs² ledning voro sysselsatta, ökades successivt och steg i juni och juli, då alla tre »sakerstigorna» voro under arbete, till 12 à 14 man. Trots upprepade konflikter mellan byggnadskommittén samt murmästaren och arkitekten synes arbetet ha gått ganska raskt undan.

¹ Namnet skrives även Telschou, Tellgshou och Tellschow. Rör. honom se AXEL-NILSSÓN, a. a.

² Kasper Friedrich blev samma år mästare och övertog ledningen av murningsarbetet. Han var även verksam på riddarhusbygget.

När murningsarbetet slutades för året den 30 oktober, hade förutom gråsten omkr. 189 tusen tegel förbrukats »uti kyrkomuren och till golvet». »Sandstenshuggarna» Nils Larsson och Erik Olofsson höggo skärgårdssandsten »till reds vid kyrkomuren» till sockeln. Kyrkans smed Nils Olofsson tillverkade stenhuggareklamrar, stenhuggareankaren och murankaren. Den västra portalen gjordes nu i ordning. Två »ankare till pelare upp i kyrkoporten» och två »ankare uti pelaren över porten» samt stora hakar och gångjärn levererades av smeden.

Vid byggnadskommitténs sammanträde den 20 september 1658 fattades beslut att fortsätta arbetet ännu någon tid: »Efter såsom ännu är något av muren igen och väderleken är vacker, alltså vele vi i denna höst det låta oppmura lika högt med andra muren som oppbyggd är . . .» »Och när alla pelarne voro lika vid en höjd skulle med murandet bliva opphört efter årsens tid så tillsäger». Den 27 i samma månad talades om, att »de 3 pelare, som ännu voro ofärdige, både stenhuggarelisten så väl som uti höjden skulle först pådrivas, att de tillika skulle bliva oppmurade och övertäckta». Murningsarbetet skulle slutas, »när muren komme runt omkring kyrkan till den höjd, som påbegynt är vid västra dörren». Redan tidigare hade beslut fattats, att »de 4 sakestigerna och det stora tornet skulle täckas med förlorat tak» under vintern.

På hösten 1658 hade arkitekten fått i uppdrag att uppgöra förslag å till kyrkobyggningen erforderligt material under det kommande året »både till sträckmuren runt omkring kyrkan såsom ock ankare uti murarne uti alla 4 hörnen på sakerstigen allt opp till själva kroppåsen; såsom ock förslag oppå taklaget, vad därtill behövdes på alla fyra korsen».

Det nya danska kriget kastade på våren följande år också sin skugga över det stora kyrkobygget på Södermalm. Underståthållarens bemödanden att bemästra de ekonomiska svårigheterna och att lösa den konflikt, som utbrutit mellan församlingens representanter och arkitekten¹ samt murmästaren, kröntes emellertid i mitten av maj med framgång.

EKONOMISKA
SVÅRIGHETER
OCH KON-
FLIKT

Den 9 maj kunde hos underståthållaren kontrakt slutas mellan murmästaren och kyrkans föreståndare i arkitektens närvaro. Kasper Friedrich skulle erhålla 15 öre kmt. för kubikalnen murverk, »öppningen av dörrarna och fönstren däruti inräknat». Hantlangare, kalkrörerskor och ställningsmakare skulle dock kyrkan hålla. »Item för det han en kvadrataln inuti kyrkan rappar, klistrar och vitlimmar halvfjärde öre kmt. Och för en aln utanpå kyrkan fogarne att bestryka nätt, som en röd mur fordrar till att upputsas sammaledes halvfjärde öre kmt. Vad valven vidkommer, så väl över själva kyrkan som över de fyra sakerstigarne, så skall man särdeles där om med honom kontraktera när som samma arbete skall företagas». Samtidigt träffades också avtal med stenhuggaren Tellschov, att han »för varje fönster skulle bekomma till betalning 29 dlr. kmt. och uppsätta med sina gesäller färdig och fri på sin egen bekostnad, så att 6 st. stora och små stenar räknas i berörde fönster».

¹ Se härom sid. 231 och 233.

I slutet av maj hade arbetet på kyrkobyggningen äntligen kommit i gång. Murningen pågick även detta år långt in på hösten; den avslutades för året den 29 oktober. Då hade 194 tusen tegel »oppmurats i kyrkomuren». De fyra korsarmarna och hörnpaviljongerna murades nu upp i höjden. Snickaren gjorde 14 st. »valvbågar» av trä, vilka användes vid murandet av fönsteröppningarnas bågar. På sakristian restes takstolarna och täcktes med bräder. Stenhuggaren högg fönsteromfattningar och listverk. Till uppsättandet åtgick detta år en stor mängd bly »till alla pelare och stenhuggarearbete». Vid byggnadskommitténs sammanträde den 8 aug. »framviste arkitektören en hop med schampluner och stenhuggaren mästern Henrik ett förslag, vad stenen och arbetslönen kostade och begärde kontrahera om samma arbete». Efter ritningarna hade också modeller i trä utförts. Det gällde tydligen nu kapital samt taklisten och listverket på gavlarnas frontespiser. »Men kyrkovärdarna ville ingalunda» heter det i protokollet, »därtill consentera, förrän han (mästern Henrik) det andra hade förfärdigat, som kontraktet voro slutne om, nämligen fönsterlisten både ovan och nedan». En stor mängd gotlandssandsten inköptes dock och fraktades under hösten från Burgsvik till Stockholm. Inne i kyrkan pågingo arbeten med iordningställande av bänkar. Detta år uppsattes också läktare i kyrkan. Åtta »stubbar, som de långa och stora läktarbjälkarna huggdes utav», hade redan föregående år inköpts från Ingevald Olofsson i Uppsala. Byggmästaren (d. v. s. timmermansmästaren Henrik Denis¹) »förfärdigade» nu och inlade de åtta bjälkarna »på alla fyra sidorna som de ligga skulle uti korsen». Och brädgolv lades över dessa bjälkar.

INREDNINGSA-
ARBETEN

PLANER
FÖR 1660 ÅRS
ARBETEN

När byggnadskommittén den 13 februari 1660 — samma dag Karl X Gustav avled i Göteborg — sammanträdde hos underståthållaren på slottet för att planera årets arbeten, hyste man djärva förhoppningar att till hösten få kyrkobygget färdigt och under tak. »Vart omtalt», heter det, »att ställningen för murmästaren skall först göras runt om ett kors, sedan skall timmermännen vara straxt i beredskap och foga värket tillsammans och uppsätta taklaget därefter så fort som murningen går förut, och detta utan någon förhållning; sedan allt så fort kors ifrån kors efter som murningen och stenhuggare arbetet uppsätts. Alltså kan både muren och taklaget uppkomma i denna sommar». Arkitekten hade lämnat detaljritningar och materialförteckningar. Under februari och mars månader höllos sedan icke mindre än 7 sammanträden hos underståthållaren.

Den 17 februari »var arkitektören på kyrkogården och besåg träverket, som var framfört till kyrkobyggningen», och följande dag diskuterades i byggnadskommittén om den erforderliga skärgårdssandstenen till taklisten, som »allra först i vår behöves». Bildhuggaren Jost Schütz hade gjort en modell i trä av listen efter de la Vallées ritningar. Det gällde att få fart på de redan tidigare kontraherade leveranserna från Vätö och Harg.

¹ Själv skriver han sitt namn Hindrich Deniss. I räkenskaperna har detta fått många olika former såsom de Nüth, Dinet, Dinetz, Denitz och Denyt.

Den 5, 7, 18 och 25 mars behandlade byggnadskommittén frågan om ankarjärnen. De la Vallées ritningar förelågo nu, och Jost Schütz hade efter dessa i trä gjort »de Schaffeluhne zu den Eisen Stangen». Det var flera olika modeller; den största var »5 Ellen lang auf beide Ende mit dublede Lochen». Det visade sig emellertid vara svårt att få järnen tillverkade. Efter underhandlingar på olika håll träffades slutligen avtal med Adam Radov, som skulle tillverka dem vid hammarbruket i Fellingsbro och leverera dem på vågen i Stockholm. Den 29 mars lämnade kyrkovärdarna den nyanställda smedgesällen Måns Hansson, »schampelunerna till ankarna, och skyndade honom fort bort till Fällsbro, där samma ankare skulle smidas».

Den 19 mars, då byggnadskommittén åter sammanträdde hos underståthållaren, träffades slutligen avtal med Henrik Tellschov. Avtalet omfattade 7 olika slag av tillhuggen sten enligt arkitektens detaljritningar, n:r 1 350 alnar, n:r 2 20 st., n:r 3 12 st., n:r 4 20 st., n:r 5 130 alnar, n:r 6 410 alnar list samt n:r 7 12 st. kapital. Tellschov satte omedelbart i gång med arbetet, och en stor del av detta synes ha utförts under året. Arbetet med ankarjärnen utfördes också. De färdiga järnen fraktades med båt till stadsgården. Bjälkar, sparrar, tegel och annat byggnadsmaterial inköptes och staplades i förråd. Men murningsarbetena kommo aldrig i gång. I september övertäcktes murarna åter med ett »förlorat» tak.

Den 11 mars 1661 hade överståthållaren kallat kyrkoherden, kyrkovärdarna, kyrkans sexmän och byggningsskrivaren till sammanträde på slottet. Han sökte ena de stridiga viljorna inom byggnadskommittén och församlingen och åter få fart på det stagnerade bygget. De närvarande ålades att skyndsamt göra upp en förteckning över det byggnadsmaterial, som fanns i förråd vid kyrkan. Två dagar senare företeddes också en sådan förteckning för underståthållaren, som dock begärde, att den skulle göras fullständigare, varefter den skulle överlämnas till Jean de la Vallée. Den 5 april fick arkitekten den, och tre dagar senare voro denne samt kyrkovärdarna kallade till underståthållaren. Förteckningen och förslaget granskades, »därefter blev resolverat att med kyrkobyggningen skulle man sig företaga, nämligen tvenne kors i detta innevarande år.» »Så fort murningen går föråt måste timmermännen hava träverket färdigt till taklaget och efterfölja det att uppsätta». Med Henrik Tellschov, som var närvarande vid detta sammanträde, diskuterades kostnaden för tillhuggning och uppsättning av taklisten efter den ritning, som företeddes av arkitekten. Då kostnaden för taklisten huggen i gotlandssten skulle bli ganska stor, beslöt man att i stället använda skärgårdssandsten. »Alldenstund muren jämt överrappas skulle, ty förmentes att kyrkan kunde lättare komma till en sådan sandstenslist eller bli gjord av tegel». Mäster Tellschov vägrade emellertid att hugga skärgårdssandstenen. »Ty begärdes, att han då allenast en sten ville låta färdighugga, där efter kunde man ackordera med sandstenshuggaren».

Följande dag, den 9 april, sammanträdde kyrkobyggnadskommittén under överståthållarens presidium på slottet. Till en början »framviste arkitekten kyrkans avritning, huru vida kyrkan var uppkommen». Underståthållaren redogjorde därefter

BYGGNADS-
ARBETET
STAGNERAR

för de föregående dag diskuterade frågorna, och beslut fattades nu att under sommaren fullborda östra och västra korsarmarna.

AVTAL MED
MURMÄSTA-
REN KASPER
FRIEDRICH
OCH TIMMER-
MANSMÄSTA-
REN HENRIK
DENIS

Efter långvariga förhandlingar mellan underståthållaren och hantverksmästarna samt påtryckningar från överståthållaren träffades vid mitten av maj överenskommelse med Kasper Friedrich, sandstenshuggarna och Henrik Denis. Med den sistnämnde avtalades, att han skulle leda timmerarbetet mot en ersättning av 200 dlr. kmt. till Mikaelis, »så framt de tvenne korsen i år bliva färdiga» d. v. s. arbetet med taklagen på de östra och västra korsarmarna.

MURNINGEN
AV ÖSTRA OCH
VÄSTRA KORS-
ARMARNA
FULLBORDAS

Sista veckan i maj månad kunde så äntligen murarbetet komma igång. Det fortgick sedan till den 30 oktober. 160 570 st. tegel åtgingo »i sträckmuren» under året, och de båda korsarmarna hade då uppmurats till full höjd. Leveranserna av ankarjärn från Fellingsbro hade åter börjat i april månad; en mängd murankaren samt större och mindre stenhuggarankaren och klamrar samt ankarkilar kördes till kyrkan. Murankarna inmurades »tvådubbelt runt omkring kyrkan». Från Frötuna, Sidön och Vätö fraktades sedan början av maj månad skärgårdssandsten till taklisten. I juli började sandstenshuggarna Erik och Olof Olofsson, Nils Larsson och Anders Mattsson att hugga taklisten efter en i trä utförd schablon. De med Tellschov kontrakterade arbetena voro ännu icke avslutade. Av en i mars 1661 uppgjord fullständig förteckning¹ framgår hur långt detta arbete kommit. Förteckningen upptager i huvudsak följande: 64 »Pfeiler» eller »Schafftgesims», d. v. s. pilasterbaser kring de fyra korsarmarna 2 230: — dlr. kmt. Av de kontrakterade kapitälerna voro 54 stycken färdiga 1 798: — dlr. »Zur 24 fenster, list für jeder finster» 576: — dlr. samt vidare för arbetet »oben in die finster (slutsten) 24 st. tillsamman 696: — dlr. Av »die grosse list oben auf die fronsspies» voro 100 alnar färdiga 500: — dlr. Av »die grosse Erklis» var 4 stenar huggna för tillsamman 192: — dlr. och av »die andre grosse Erklis» 6 st. för 180: — dlr. Av »die Erklis nächst die Grosse» 5 stenar för 45: — dlr. och av »die kleine Erklis» 15 st. för 22: 16 dlr. Av »die Argetra» (Arkitrav) var blott 115 alnar färdighuggna 172: — dlr. För kyrkans inre hade han huggit 20 stycken kapital samt 8 stycken sandstenar »under die balken» (konsoler under läktarbjälkarna). Tellschov fortsatte sitt arbete och uppsatte under sommaren och hösten 1661 kapital och taklist på västra och östra korsarmarna. Framför den stora portalen i väster murades i november trappsteg av sandsten. Arbetet med takstolarna påbörjades också under Henrik Denis' ledning men kunde icke fullbordas detta år.

Den 3 och 4 mars 1662 överlades hos överståthållaren om kyrkobyggets fortsättande. Beslut fattades att sätta i gång »i rättan tid både med murningen så väl som med takresningen».

Förhandlingarna med hantverksmästarna blevo även detta år besvärliga men ledde småningom till resultat. Timmermännen återupptogo arbetet med taklagen den 3 april. I början av sept. voro de fullbordade. Med Denis träffades avtal, att han för »sitt

¹ Finnes i två något olika versioner.

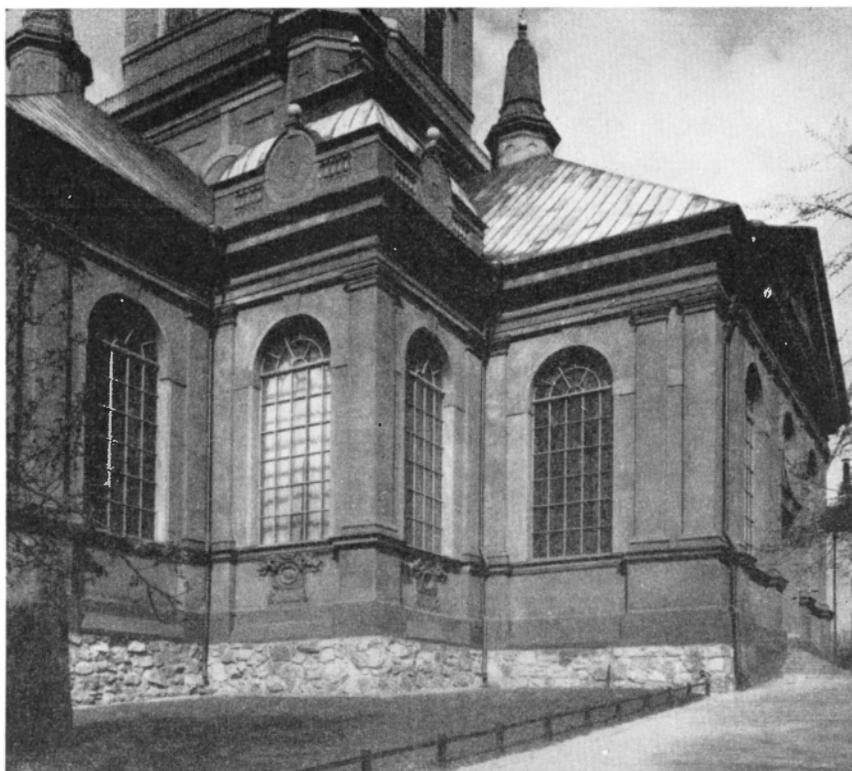

Fig. 162. Katarina kyrka från sydost med Lillienhoff-Wattringska gravkoret.
Foto G. Löwendahl 1939.

Katharinakirche von Südosten mit der Lillienhoff-Wattringschen Grabkapelle. Aufnahme G. Löwendahl 1939.

St. Catharine's Church from the south-east with the Lillienhoff-Wattring family vault. Photo G. Löwendahl, 1939.

omak på de andra tvenne korsen» skulle åtnjuta samma betalning 200 dlr. kmt. som avtalats för taklagen på östra och västra korsarmarna.

Den 4 april 1662 hade murarbetet kommit i gång, och den 23 juli hade man hunnit så långt, att arkitekten vid byggnadskommitténs sammanträde i kyrkan denna dag »utmätte de store och höge valven, huruledes de skulle bliva avsatte över stora tornet», varmed tydligen avses de höga valvbågarna över öppningarna mellan mittkvadraten och korsarmarna.¹ »Samma gång begyntes och trappor på alla fyra sidorna vid stora tornet att gå uppföre uti stora tornet, när klockorna uppkomma och ringas skall; och

¹ I räkenskaperna upptages den 21 juli »Efter arkitekten Jean Lavals befallning enär han utmätte det stora tornvalvet blev uppköpt segelgarn 1:16 dlr kmt, beck för —:02 dlr kmt». Den 17 april »levererades till arkitekten Lavale 2 st. matter för 3 dlr kmt när valvbågarna blevo utritade på kyrkogården» (verif. 69). Denis timrade stommen till valvbågarna och byggde erforderliga ställningar.

NORRA OCH
SÖDRA KORS-
ARMARNA
SAMT MITT-
KVADRATEN
MURAS
FÄRDIGA

TAKEN

det arbetet mest med skön uthuggen sandsten». Den 21 september slutade byggnadsarbetena för året, och murningsarbetet på de återstående båda korsarmarna, den norra och den södra, var då åtminstone i huvudsak färdigt. Täckningen av östra och västra korsarmarna hade fullbordats, men taklagen på norra och södra korsarmarna kunde först följande år påbörjas. Den 4 april 1663 började timmermännen med Henrik Denis i spetsen resa takstolar. En vecka senare återupptogs murningen på mittkvadratens kraftiga murar och fortsatte sedan t. o. m. den 31 oktober. 92 140 st. tegel förbrukades år 1663. Stora och små ankarjärn, bultar och järnkramlor inlades i tornrummen. Henrik Tellschov uppsatte den färdighuggna stenen »på murarna och tornet». Redan föregående år hade 73 alnar list blivit färdighuggen och uppsatt på stora tornet samt list till turellerna m. m. Ett taklag lades över tornet — timmermännen arbetade härmed ända till den 7 november — och täcktes med »förlorade» bräder. För att de bättre skulle hålla emot vätan tjärades bräderna på hösten detta år, och i tjäran blandades hälften beck.

Under år 1664 fullföljdes och avslutades de föregående år avtalade och kontrakterade arbetena.

NORRA OCH
SÖDRA KORS-
ARMARNAS
FRONTONER
MURAS OCH
TÄCKAS

Murningsarbetet sattes igång den 25 april och pågick t. o. m. den 1 oktober. 52 324 st. tegel förbrukades under året. Korsarmarnas och »sakristiornas murar hade nu uppförts till takfoten». Henrik Tellschovs änka hade, sedan mästaren avlidit, »genom sina gesäller låtit på norr och söder gavel förfärdiga 20 alnar stenhuggararbete» — »bindestenar». Tillhuggning av listerna till »fransespiserna» (frontespiserna) å dessa gavlar hade också igångsatts. Av materialräkningen framgår, att 50 alnar blocksten blev »optalt på muren och bägge gavlarna». Timmermännen började arbeta med taklaget den 18 april och avslutade sitt arbete först den 15 oktober. Det var »taklaget på norre och södra korset», som nu »sattes». 144 tolfter bräder användes detta år att »fastspika på taket» samt att täcka »hela muren på väster och östertaket och på norre och södra korset» med ett »förlorat» tak. Härmed avses tydligen de ännu icke färdiga partierna vid frontonerna. Takfoten på norra och södra korsarmarna kläddes med näver. Henrik Denis hade nu efterträtts av mäster Petter timmerman, som arbetade i spetsen för ett femtontal timmermän. På hösten tjärades brädtaket. »Till hela kyrkotaket, som blev tjärat», åtgick 15 ½ tunnor tjära. »Timmerkarlarna, som tjärade kyrkotaket» utrustades den 31 augusti med var sitt par »ryssehandskar».

X. TORNEN OCH KUPOLEN UPPFÖRAS

ANDRA BYGGNADSPERIODEN 1669—1682

Under år 1663 hade arkitekten uppgjort ett »förslag till tornen av träverke», d. v. s. en beräkning rörande erforderligt virke för tornens uppförande. Men sedan korsarmarnas murar följande år nått upp till taklisten och takstolarna rests över dem, skulle det dröja ett lustrum, innan byggnadsarbetena åter

kommo i gång. Helt stodo dock icke arbetena vid kyrkan stilla under dessa år, då striden mellan kyrkoherden och kyrkvårdarna tog krafterna i anspråk. Det kontrakterade arbetet med sandstenslisternas färdighuggande fortsattes sålunda. Den 25 november 1666 träffades avtal med Konrad Deuffel från Nürnberg¹, vilken »haver arbetat här vid kyrkan någre år bortåt för en stenhuggaregesäll under stenhuggaren sal. mäster Hinrich Tellgschov, som hela dess arbete i händer förtrott var efter slutit kontrakt och riktig betalning. Så aldenstund vid kiörkian ingen mästerstenhuggare sedermera är antagen i den dödas Tellgschovs ställe utan änkan haver förestått bem:te arbete allt intill denne dag efter sin mans död och därtill hållit sine söner och ber:de Konrad Deufwell, kiörkian och dess föreståndare till ett gott nöje, alltså vele vi konfirmera honom därvid på kiörkians stenhuggararbete för en gesäll efter arkitecturens och kommissariens Sr Jean De la Valles schamplioner . . .». Dagen innan hade 2 böcker carduspapper inköpts till de la Vallée för de nya detaljritningar, »schamplioner till stenhuggarearbetet», som nu voro erforderliga.

SANDSTENS-
LISTERNA

Framför allt var det emellertid ett omfattande och kostbart arbete, som utfördes under dessa år, då byggnadsverksamheten i övrigt låg nere. Redan i september år 1663 hade man »ackorderat med Lorentz Graff, att han skall göra 400 roser till kyrkofönstren efter som blev resolverat, att det skulle göras 8 stycken fönster». Det gällde bågarna till de stora fönsteröppningarna i östra och västra korsarmarna, vilkas spröjsar skulle förse med »järnrosor» efter arkitektens »givne skamplun». Följande år hade ritningar till »fönstergallrorna» i full skala lämnats av arkitekten², och modeller i trä gjordes efter dessa ritningar i november 1665. Stridigheterna inom kyrkobyggnadskommittén gick också ut över fönsternas färdigställande.³ Först i december 1665 voro »kyrkosmederna» Daniel Mattsson och Hans Jönsson Ruus i gång med det »första galleri». Arbetet utfördes i den på kyrkogården belägna smedjan, vilken för detta ändamål gjorts i ordning och tillbyggt. Den första »gallran» var färdig i februari 1666. I juni månad samma år hade man hunnit till den sjunde fönsterbågen. »Roserna» till dessa levererades av arbetsfogden Johan Andersson, kyrkvärden Per Michelsson samt plåtslagaren Lorens Christiansson. I juni månad följande år levererades det fjortonde »fönstergalleriet», och i augusti fullbordades den sextonde och sista bågen till de fyra korsarmarnas stora rundbågiga fönsteröppningar. På våren 1668 togo smederna itu med bågarna till de runda fönstren över de fyra stora portalerna å korsarmarnas gavlar. I februari snickrade timmermännen »laven, som de runda fönstergalleri göras oppå». Det första »runde fönstergalleriet» blev färdigt den 10 mars och uppsattes då över den västra portalen. I slutet av samma månad var bågen nr 2 färdig att uppsättas över norra portalen; en månad senare sattes »N:o 3 av de runda fönstergallerien» över östra porten, och i maj slutligen

FÖNSTERBÅ-
GAR AV JÄRN
MED »ROSOR»

¹ Byggnadskommitténs Protokoll KIII:1. Namnet skrives även Teuffel, Duufwell och Deufwell; själv skriver han sig Conrad Deuffel von Nürnberg (L I a:22, 1670).

² »Till ett golv, som Lavale haver avritat fönstergallrorna», åtgick 2 tolfter bräder.

³ Se ovan sid. 229.

det sista över den södra portalen. Under år 1668 blev också glasmästaren färdig med att sätta glas i alla dessa fönster, små rutor infattade i bly. Det omfattande och kostsamma arbetet med fönsterna kunde genomföras tack vare betydande gåvor huvudsakligen från församlingsbornas sida. Glasmästarämbetet skänkte »ett helt fönsterluft i det södra korset». I samma korsarm förärades $1\frac{1}{2}$ fönsterluft av garvaren Michel Sperling och 1 av skepparna Lorens och Klas Pettersson. Förra kyrkovärdarna Helge Helgesson och Daniel Månsson gävo var sin hel fönsterluft i västra korsarmen. Kassören Henrik Henrikson Fattenborg och skepparen Olof Nilsson »Roskar» skänkte var sin luft i norra korsarmen, och slutligen förärade hökaren Jonas Månsson det runda fönstret över västra portalen och hökaren Olof Larsson motsvarande fönster över östra portalen.

»HUVUDTOR-
NET»

På hösten 1669 började byggnadsmaterial staplas på kyrkogården. Det gällde nu uppförande av »huvudtornet» över korsmitten. På våren 1670 sattes arbetet i gång. I början av maj månad gjordes på kyrkogården en modell i stor skala av tornbyggnaden.¹ Samtidigt härmed byggdes från norra korsarmens gavel en ställning och trappa upp i tornet för arbetarna. Det provisoriska taklaget togs bort. Murningsarbetet handhades av murmästareåldermannen Jörgen Jesewitz² och timmermansarbetet av »tornbyggaren» Lars Olofson Wässman. Den sistnämnde blev sedan under en lång följd av år knuten till kyrkobygget i Katarina och byggde sig en liten gård på en av kyrkans tomter vid Katarina västra kyrkogata.³

I juni kunde timmermännen börja »hugga hål runt om tornmuren, där bjälkarna nu först bli inlagda» samt tillhugga »bjälkarna, som kommer till första underlavet, som tornet av bjälkarna skall fastbindas uti». I juli anges, att arbetsfolket »hava hissat upp de stora bjälkarna, som blivandes ligga i tornmuren till första underlavet, som tornet skall hava sin rätta stöd utav». Samtidigt härmed »hava arbetskarlarna huggit på valvbågarna och haft dem opp i tornet i kyrkan, där de stå skola». Den 11 juli började Jörgen Jesewitz på tornmurarnas insidor göra förtagningar för en påmurning, på vilken den åttkantiga träkupolen skulle få sitt stöd. Denna påmurning är alltjämt synbar i tornkroppens murverk (fig. 170); den anger träkupolens båglinje. Murningsarbetet fortgick sedan till den 25 september; även tornmuren påmurades och färdigställdes härvid. Inalles förbrukades under året 53 640 tegel.

Konrad Deuffel hade redan år 1669 börjat med huggningen av sandstenen, som nu sattes upp på tornmuren. Den 12 augusti 1670 uppmättes den färdighuggna och uppsatta »arkitravlisten, som befanns vara 144 aln», och den 30 sept. ytterligare 44 aln. och 106 st. sandstenar till »kronlist» samt 148 alnar »karnislist». Vidare hade han huggit och uppsatt 8 st. sandstenar, »som ligga under de stora bjälkarna uti muren», 18 aln

¹ Till »laven uppå kyrkogården, som tornet ritades ut uppå» användes bl. a. 22 st. sparrar, 2 st. spiror, 26 tolfter o. 10 st. 9 alnar långa bräder.

² I räk. förekomma vanligast namnformerna Georg Jesuvit, Jesviit, Jesuvith och Jesuvitz, själv skriver han Jörgen Jesewitz.

³ Se sid. 264 f.

»hörnstycken» samt »inflickat uppå de gamla pelarna, som voro för korta, 12 st.». Den uppsatta sandstenen och kapitälerna beströkos med tran; en tunna tran åtgick till denna impregnering.

I augusti anger dagsverkslistan, att timmermän och dagsverkskarlar »burit in i kyrkan de stora dubbla bjälkarna och vindat dem upp i tornet och rest dem på ända på tornlavet och gjort dem fast, tillika vindat upp små bjälkar som äro till bindning uti de dubbla bjälkarna». Och i september hade de huggit »tillreds bjälkar, som kommo till rundelen på tornet, vindat dem opp och satt dem fast där de borde stå». Det var med andra ord resningen till den stora träkupolen över tornet, som nu sattes upp. I slutet av september kläddes kupolen med en takpanel av bräder. Samtidigt lades golv på »underlaven». Takpanelen beströks i oktober med tjära blandad med beck.¹ Innan arbetena för året avslutades, uppsattes sistnämnda månad i denna kupol den resning av timmer, som skulle bära lanterninen. I dagsverkslistorna heter det: »rullat stora bjälkar i kyrkan, vindat dem upp i tornet och satt dem uppå sitt rum till stöd under själva klockelaven, det han fullkomligen skall hava sin stöd och fot av».²

KUPOLEN
TIMRAS

Arbetet med huvudtornets färdigställande blev vilande under det följande året. I stället uppmurades år 1671 frontonerna på östra och västra korsarmarnas gavelfasader. Avtal träffades med murmästaren Jörgen Jesewitz om den östra korsarmen. Under senare delen av maj togs erforderlig del av brädtaket bort, och murningsarbetet sattes i gång »uppå östra kyrkomuren på de franska spiserna (frontespisen). Rappat och fogstrukt, huggit tegel bort under listen, som var bortskämd». Vid mitten av juli var murarbetet på den östra frontonen fullbordat. Med murmästaren Jörgen Nilsson Galle träffades under samma tid avtal om uppmurande av frontonen på västra gaveln. Enligt det med Fattenborg slutna kontraktet skulle Galle med 3 gesäller och 2 hantlangare göra västra gaveln färdig. Arbetet fördröjdes emellertid av Galles »rättegångsprocesser och annat besvär».³ Inalles åtgick under året 35 660 st. tegel.⁴ Sandsten till listerna på frontonerna hade huggits av Konrad Deuffel och sattes nu upp; större delen av listen tillhöggs dock

FRONTONER-
NA PÅ ÖSTRA
OCH VÄSTRA
KORSARMAR-
NAS GAVLAR
UPPMURAS
OCH TÄCKAS

¹ En tunna beck användes till tre tunnor tjära.

² Enligt materialräkningen användes under 1670 på tornet följande bjälkar: »Stora bjälkar till första underlaven, som tornet skall hava sin rätta fot och stöd av»: 12 st. 30 alnar långa, 11 st. 28 aln., 2 st. 25 aln., 1 st. 22 aln., 2 st. 15 aln. och 2 st. 12 aln. »Spännebjälkar till underlaven»: 4 st. 23 aln. och 20 st. 18 aln. »Bjälkar till den övre stjärnan»: 6 st. om 28 aln. »Till hörnståndare»: 1 om 18 aln. »Till strävor under bottenlaget»: 8 st. 12 aln. »Till dubbla ståndare, som kommo i första resningen»: 16 st. om 15 alnar. »Till första resningen åt stollaven»: 1 st. 15 aln., 15 st. 12 aln. »Till bottenlaven och strävor under laven»: 8 st. om 15 aln. »Till omläggning runt muren inuti över valvet»: 4 st. 14 aln., 4 st. 12 aln. Spännebjälkar till underlaven 15 st. 15 aln., 10 st. 14 aln. och 12 st. 12 aln. »Tilstolsbjälkar»: 15 st. 15 aln. »Till kransen i tornet»: 16 st. om 15 aln. »Till hörnståndare»: 3 om 17 aln.

³ Galles maka var inblandad i den stora häxprocessen och blev några år senare dömd och avrättad.

⁴ Av detta tegel användes även till en del smärre arbeten t. ex. till uppmurande av skorstenspipan ifrån sakristian upp över östra korsarmens vind.

och murades i tegel efter stenprofilen. Murgesällen Anders Elgh »inmurade slårerne i muren oppå bägge gavlarna, vari takbräderna skola fästas». Vid slutet av augusti var man färdig börja med täckningen av frontonerna »med bräder, varaktigt». Den 3 september hade kyrkans karlar »huggit tillsamman taklagen till bägge gavlarna och på östra gaveln taklaget opsatt och täckt med bräder» samt »slagit järnbleck uti rännan på samma gavel». Ett fat plåtar av järnbleck hade anskaffats till frontonernas »vattenpasser». 532 st. järnbleck uppsattes. Den 10 september var taket över östra frontonen färdigt samt takstolarna resta »på västra och norra gavlarna». På den ena sidan på västra gaveln var även panelen påspikad. Den 17 september voro västra och norra gavlarna färdiga, och arbetsfolket hade nu tagit »taket av södra gaveln och täckt igen». Dessa bräddtak drevades med tågvirke och tjärades. Till tjärningen användes 4 tunnor tjära blandad med 1 tunna beck.

ÖSTRA
KORSARMENS
FASADER
SLAMMAS OCH
PUTSAS I
TEGELRÖTT
OCH SAND-
STENSGRÅTT

LANTERNINEN
BYGGES PÅ
KUPOLEN

Den östra korsarmens fasader slammades och putsades under hösten. De delar av pilastrar och lister, som murats av tegel, putsades i en sandstensliknande grå ton; ett fat kimrök hade inköpts för »att många samman med leret att göra gråfärg utav». För att göra putsen hållbarare blandades den med »bockhår».¹ Väggytorna slammades och avfärgades i röd ton. En tunna rödfärg inköptes »att bestryka bem:te östre gavel».

Den 12 maj 1672 träffades avtal mellan överinspektören Fattenborg och Lars Olofsson Wässman, som nu titulerar sig »tornbyggare vid S:ta Katarina», om uppförande av lanterninen över kupolen. »Jag Lars Olsson byggmästare vid S. Katarina kyrka», heter det i kontraktet, »haver mig fullkomligen påtagit att uppbygga det stora huvudtornet, vilket skulle bli efter avritningen över korsvalvet ... uti innevarande sommar; hela dess resning ... neder först sammanhugga, sedan själv med min egen omkostnad oppvinda och så fritt och färdigt efter därpå gjorde dessein uppsätta, förbinda och betäcka, undantagandes listerna som utan och innan på tornet komma». För detta arbete skulle Lars Olofsson erhålla 950 dlr. kmt. Erforderligt virke hade under vintern och våren inköpts och forslats till kyrkan. Vid mitten av juni månad hade man fått upp den första (understa) »resningen» av lanterninen, där »klockorne kommer hänganes uti», och höll på med att »nagla tillhopa» den. Daniel smed smidde band »till bindningen». Den 22 juni inköptes »efter Mons. Spilers övergivne förslag ... till spiran, som bliver överst på det stora tornet, ett stycke järn ½ kvarter tjockt i fyrkant om 2½ alns längd». Vid slutet av juli voro lanterninens övre våning och spiran resta. Mäster Daniel hade smitt »stora korset, som kommer uppå stora tornet» samt »gjort ringar och bandjárn, som håller själva korset fast uppå hjärtstocken». Korset försågs i ändarna med klot av koppar, »stora koppärknoppar». Det hela förgylldes av konterfejaren Olof Larsson i enlighet med ett den 23 juli 1672 ingånget kontrakt. 40 böcker halvslaget guld inköptes för detta ändamål.

LANTERNINEN
KOPPAR-
TÄCKES

Vid slutet av augusti började man bygga ställning »kringom själva tornet (lanterninen),

¹ En tunna bockhår inköptes till östra gaveln.

där kopparslagaren skall stå uppå och fastspika kopparen». I september inköptes omkring 7 skppd 5 lisp. koppar från handelsmannen Johan Scharenberg vid Kornhamnstorg.¹ Koppartäckningen utfördes av församlingsbon, sedermera kyrkvärden mästare Petter Skåning, som under hösten fastspikade 188 st. plåtar. Samtidigt härmed arbetade snickare och dagsverkskarlar med luckorna — »dörrarna» — till de stora fönsteröppningarna i lanterninens nedre plan, där ringklockorna skulle placeras, samt med de fyra urtavlorna ovanför dessa öppningar.

Arbetena med tornets koppartäckande fortsattes under de båda följande åren. 156 takplåtar av koppar uppsattes under 1673 av Petter Skåning.² Och Lars Olofsson arbetade dessa år med att uppsätta listerna, som han förfärdigade av trä, kring tornet. Bland annat användes härvid bjälkar från klockstapeln »att såga till listen och karnisen kring om tornet». I början av augusti 1673 byggdes »en bro ifrån klockstapeln och till kiörkiedörren, där klockorna skola skjutas in i kyrkan uppå.» Därefter hade man »tagit tvenne klockor neder och spelat dem upp i själva tornet, där de böra hänga». Träkupolen var tydligen byggd så, att klockorna genom en öppning i dess mitt kunde hissas direkt upp till lanterninens undre botten. En vecka senare hissades storklockan och vardagsklockan upp till sin plats i lanterninen. Luckor och fönsterbågar sattes upp i lanterninens båda våningar, och trappan, »där folket skole gå upp att ringa i tornet», byggdes färdig.

Med urmakaren Johan Johansson träffades i juli avtal om »urverkets förfärdigande och all tillbehör». Det gamla »sajare-verket», som ursprungligen placerats i klockstapeln, byggdes om och uppsattes nu på sin plats i tornet. Timklockan fick sin plats i lanterninens övre våning och urtavlor i takfallet mellan de båda våningarna (se fig. 140 o. 147). Kopparslagaren Hans Juri förfärdigade siffrorna, »fyra urtavlors bokstäver i sägerverket, som sedermera förgylte äro». Målaren Olof Hoffman förgylle också »de små korsen, som äro över visartavlor» (se fig. 140), samt själva visarna, vilka smitts av mästare Daniel. I oktober 1673 sattes glas i fönstren i tornet.

Under år 1674 uppfördes de fyra åttkantiga hörntornen, som flankera det stora mittornet. Murningsarbetet begyntes i maj under ledning av murmästaren Kasper Friedrich och var fullbordat i slutet av juli. Omkring 27 500 st. tegel hade då förbrukats. Sandstenslisterna till de fyra hörntornen utfördes av stenhuggaren Johan Reiall.³ Denne hade redan året förut börjat arbeta härpå.⁴ Tornbyggaren Lars Olofsson utförde tornhuvarna; vid början av juli kunde virket resas på det första tornet. Samtidigt härmed byggdes under Lars Olofssons ledning de åtta rundbågiga fönsterkuporna på den stora träkupolen (se fig. 147). Redan i maj arbetade sålunda timmermännen på »fönsterkarmarna, som komma upp i stora kupan uti tornet, där fönstren uti komma att lysa

KLOCKORNA
UPPSÄTTAS I
LANTERNINEN

SÄJAREVERKET
UPPSÄTTES I
LANTERNINEN

DE FYRA TURELLERNA
UPPMURAS

FÖNSTERKUPORNA PÅ
STORA KUPOLEN

¹ Han ägde, som bekant, det ännu kvarstående märkliga 1600-talshuset vid Kornhamnstorg.

² Scharenberg hade levererat 155 plåtar under året tillsamman vägande 5 skeppd och 3 lisp.

³ Den vanligaste namnformen i räkenskaperna är Real, själv skriver han emellertid sitt namn Reiall.

⁴ Konrad Deuffel upptages sista gången i räkenskaperna år 1672, då han utfår resterande lön.

neder i kyrkan». Urmakaren Johan Johansson smidde »fönsterbågar med beslag» och »fönsterkarmar, som fönstren komma uti, som lysa neder i kyrkan». Glasmästaren Gert Gierdes levererade i december »till stora tornet i stora kupan åtta lufter och i var luft tio fönster all kyrkans glas och bly men av mitt eget tenn».¹ Timmermännen täckte den stora altanen med ett dubbelt brädgolv.

TURELLERNA
TÄCKAS MED
KOPPAR OCH
FÖRSES MED
FLÖJLAR

I augusti började murmästaren och gesällerna »klistra, rappa, stryka fogar uppå småtornene och rödfärga». De hade också »penslat och gjort de vita ränderna uppå småtornen neder till själva kyrkotaket, . . . murgesällerna höllo linjalen till penslingen och avputsningen». Sandstenslisterna blevo trandränkta. Även på korsarmarnas gavlar och stora tornet »klistrade, rappade, trandränkte och penslade» man murarna. Altanens golv och en del av listverket tjärades.² I november restes ställning kring »småtornen för kopparslagaren Petter Skåningh», som »förfärdigade de 4 tornen med vad som feltes på det stora tornet under timklockan och där oppslagit 291 bleck». Petter Skåning levererade också »4 st. stora druvor på bem:te torn med drivet arbete och flöglar» samt »4 st. knappar under druvorne».

MÅLNING AV
TORN OCH
FASADER

»De fyra stora druvorna på de 4 små tornen» samt de 8 »träknapparna över fönsterna på stora kupan» förgylldes på försommaren år 1675 av konterfejare-åldermannen Kristian Thun.³ Denne skulle också enligt ett den 21 juni 1675 ingånget avtal utföra den slutliga målningen av tornets och korsarmarnas fasader. Enligt kontraktet omfattade Thuns åtagande följande arbeten: 1) »Bägge de övra durchsichtigheter i stora tornet, så där ringklockorna som där slagklockan i sitta, med sine lister, pilastrar och luckor grunda och med sina färger anstryka.» 2) »Därnäst de fyra små tornen med sina lister förkroppningar av fönstren och de fyra murade tornväggarna med sin stora cornize under altan runt om små tornen med sirater där allestädes an på samma sätt väl grunda och dels ljus, vad förhävit är, dels mörkt vad förkröpt är dicht och fast anstryka.» 3) På de fyra gavlarna: »själva fronten med dess cornize, pilaster, kapiteler, pidestaler, vattulister, slutstenar och allt vad till gavlen fordras, allt med oprichtig oljefärga efter desseinen att anstryka och förfärdiga». För arbetet samt erforderliga materialier, »blyvitt, linolja med mera», skulle Thun erhålla 650 dlr. kmt. Den 1 januari 1676 kunde Matthias Spihler attestera, att arbetet blivit utfört, utom de åtta luckorna i tornet. »Emedan den stora cornizielisten uppå kyrkotornmuren något sent blev betäckt, ty avföll klistringen med dess målning». Listen hade emellertid på nytt blivit putsad och målad, och för sistnämnda arbete erhöi Thun 30 dlr. kmt. extra den 1 januari 1676.

KUPOLVALVET
ÖVER KORS-
MITTEN MU-
RAS

Den 17 juni 1675 träffades avtal med murmästaren Henrik Schweitzer Steinmetz⁴ om uppförande av ett kupolvalv av sten »mitt uti rundeln». Kupolvalvet skulle sålunda

¹ Räkningen attesterad av M. Spihler.

² Härtill förbrukades $\frac{1}{2}$ tunna rödfärg, 3 fat tran, $7\frac{1}{2}$ ⊗ blyvitt, som blandades med 13 kannor linolja samt 2 tunnor tjära och $\frac{1}{4}$ tunna beck.

³ Till druvorna åtgick 38 böcker halvslaget guld och till träknapparna 16 böcker.

⁴ Själv skriver han namnet på ovan angivna sätt; i räk. förekomma formerna »Swetzer och Steenmätz».

muras över korsmitten innanför den tidigare uppförda kupan av trä. Enligt kontraktet, som för kyrkan undertecknades av Mårten Bunge, kyrkovärden Spiner och M. Spihler, skulle kyrkan bestå »med sina timmermän hela ställningen, valvbågarna och underlagen för mästern dock så, att han själv dem visandes varder, huru därmed göras skall». Alla hantlangare för materialernas framskaffande skulle vidare bekostas av kyrkan. Mästern skulle »hela stora valvet med sina gesäller fri och färdig uppmura, kransen av sandsten, som valvet tillsluter därtill färdighugga med sin kostnad uppsätta och inpassa, men vad klamrar järn och bly till fordras av kyrkan hava att bekomma». För detta arbete skulle murmästaren erhålla 1 100 dlr. kmt.

Förarbetena för det nya kupolvalvet av sten hade satts i gång redan tidigare. Vid mitten av maj hade dagsverksfolket »nedertagit valvbågarna med de bräder under de 4 murade valven och begynte sätta upp valvbågar, där de nya valven skall välvas uppå». Och vid slutet av maj hade de »begynt att göra nya valvbågar under rundelen mitt uti kyrkan, där som nu först skall välvas uppå». D. v. s. stommen för stenkupolen började nu byggas. I början av juni hade ställningar uppförts »under rundelen mitt uti kyrkan, där de nya valven skola hava sin stöd utav». I augusti hade murningen hunnit så långt, att fyra murgesäller kunde »rappa, klistra, avslamma och vitlimma de 4 stora valven omkring den stora kupan samt borra hål igenom samma valv för ljuskronorna». Med de 4 stora valven avses här troligen pendentiven. Den 19 oktober upptager dagsverkslistan: »Stenhuggaregesällen Fredrik Schup har nu slutit stenkransen om det stora valvet». Den 13 november erhöles »de 2 italienarna, som klistrat och vitlimmat det stora nya valvet och varit mycket flitiga», 6 dlr. kmt. i drickspengar.¹ I oktober och november togs stommen för valvet ned: »tagit ned ställningen under rundeln mitt uti kyrkan» samt »tagit ned resten uppå ställningen, som stod mitt uti kyrkan under de 4 valven under runda valvet». Och vid slutet av november kunde man »taga av rundeln bjälkarna, som ovan uppå låg». Den 25 november attesterade Matthias Spihler, att det kontrakterade arbetet var utfört. Enligt särskilt träffat avtal erhöles murmästaren då 200 dlr. kmt. för »stora valvets rappning, klistring och uppsättning». »Emedan det befinnes honom för sin person icke hava härpå stort förtjänt», erhöles han dessutom »uti diskretion» 50 dlr. kmt. Till kupol-
KUPOLVALVET
ÄR BEVARAT

valvet hade använts omkr. 34 000 tegel samt 56 alnar och 185 st. sandsten. Det stora kupolvalvet finnes ännu bevarat i kyrkan. Det var så väl konstruerat och säkert byggt att det motstod den stora branden.² Mittkvadratens tjocka kraftiga murar resa sig högt över det ganska låga och tryckta kupolvalvets anfang och har givit det styrka och motståndskraft (pl. 2 och 9). Den förmodligen av de klimatiska förhållandena betingade lösningen med en yttre skyddande träkupol, i vilken dagsljuset insläpptes genom höga vertikala fönsteröppningar, gav icke det rätta ljuset åt kupolvalvets öpp-

¹ Kvittot är undertecknat av Francesco Guide Scanno Sodalo di S. Zoleo och Toma Ponponi.

² SIRÉN, a. a. har antagit, att det äldsta kupolvalvet byggts av trä, och i likhet med andra författare trott, att det helt förstörts vid eldsvådan 1723.

ning. Redan före branden täcktes också öppningen i kupolvalvet med bräder. Sedan Adelcrantz tornbygge tillkommit har öppningen i kupolvalvet varit täckt med bräder¹.

TAKEN KOP-
PARTÄCKAS

Koppartäckningen av taken hade fortgått år 1675, då sammanlagt 550 st. takkopparplåtar lades på »stora kupan och över fönstren ibidem», samt på »altanen kringom norra och östra tornen». Arbetet hade nu övertagits av »hustru Magdalena Bunges gesäller». De närmast följande sju åren ägnades så gott som helt och hållet åt koppartakets färdigställande. Under åren 1676 och 1679 lågo arbetena vid kyrkan i stort sett nere.² Kopparslagaren Daniel Schwebler³ hade nu övertagit arbetet med kopparens uppsättande. I runt tal uppsattes under dessa år 3 100 takplåtar av koppar vägnande tillsammans omkring 108 skp.; Johan Scharenberg levererade alltjämt kopparen. 1677 täcktes västra korsarmens tak, 1678 började arbetet på den östra, 1681 på den södra och 1682 slutligen på den norra. När dessa arbeten år 1682 avslutades, voro de fyra korsarmarna, huvudtornet med kupolen samt småtornen till större delen täckta. Tre av de fyra hörnpaviljongerna voro dock alltjämt endast skyddade av tjärade bräddtak.

LILLIENHOFF-
SKA GRAV-
KORET

Den fjärde paviljongen, den s.ö. var den enda, som nu fullbordades i enlighet med de la Vallées ritning. För en summa av 6 000 dlr kmt hade fru Petronella Lillienhoff född Lohe år 1677 inköpt denna paviljong som gravkor för sin avlidne make Joakim Pötter Lillienhoff och sig. Enligt ett av magistraten den 27 juli 1677⁴ utfärdat brev hade en överenskommelse efter Överståthållarens »kommunikation och beviljande» träffats »efter följande konditioner och villkor». »Emedan välb. frun till kyrkan erlagt och betalt sex tusen dlr kmt, ity skall henne tillåtet vara att förfärdiga, mura och välva låta en grav uti östra korsets flygel och södra sakerstigan i samma kyrka efter eget behag, så att bem:te sakerstiga till samma gravs kommoditet alldeles desseineras och till intet annat, antingen bisättning eller elljest brukas och nyttjas skall, ej heller andra lik i graven insätts av släkt eller främmande än... hennes sal. mans och hennes, då Gud behagar henne hädankalla, skolandes hon vara berättigad att så låta sira och bepryda samma rum, som henne bäst behagar, både innan och utan med fönster, huggen sten, koppartak och torn, som tjänligt vara kan, efter den förre gjorde dessein på sin egen omkostnad utan att bruka härtill ovanbe:te penningar...» Paviljongen, vars murar stodo färdiga till taklisten skulle sålunda nu fullbordas med tak av koppar och fönster i enlighet med Jean de la Vallées ritning. Invändigt inbyggdes ett gravvalv och lades golv. Valv slogs också över rummet. Såväl ut- som invändigt skulle fru Lillienhoff få sira gravkoret och på dess båda ytterväggar uppsattes kartuscher huggna i sandsten med putti och inskriptioner

¹ Se sid. 312.

² 1677 användes på kyrkobyggnaden 2 916 dlr. smt., varav omkr. 2 745 på koppartäckningen. 1678 äro motsvarande siffror 1 148 dlr. smt. och omkr. 1 098; år 1680 2 217 dlr. smt. och omkr. 2 192. År 1681: 1 174 dlr. smt. och omkr. 1 028 samt 1682: 2 547 dlr. smt. och omkr. 2 489.

³ Namnet skrives även Schwuebler, Schuobelers och Schuäblers.

⁴ Tänkeboken 1677, p. 236. Jfr även Palmskiöldska saml. UUB 261, s. 875.

Fig. 163. Katarina kyrka. Detalj av dekoration och inskriptionstavla å Lillienhoff-Wattringska gravkoret.

Katharinakirche. Detail der Verzierung und Inschrifttafel an der Lillienhoff-Wattringschen Grabkapelle.

St. Catharine's Church. Detail of the decoration and the inscription tablet on the Lillienhoff-Wattring family vault.

(fig. 163). På den östra väggen står följande inskrift: SEPULCHRUM HOC FAMILIARE NOBILISSIMI DOMINI JOACHIMI LILLIENHOF ET EIUS DOMINÆ RELICTÆ ANTIQUA NOBILITATE SPLENDIDÆ DUÆ PETRONELLÆ LILLIENHOF EST ET MONUMENTUM HEREDITARIUM. (Detta är den högdäda herr Joakim Lillienhoffs och hans efterlämnade änka — av gammal adel — fru Petronella Lillienhoffs familjegrav och minnesvård.) Vid en restaurering av kartuschen på 1900-t. ha några felaktigheter insmugit sig i texten. Inskriften på södra väggen, som är skadad och delvis bortfallen, har följande lydelse: PETRONELLA LILLIENHOF, MIHI ET BEATE DEFUNCTO MARITO MEO CARIS CONDITORIUM HOC (PREET)IIS COM(PA)RAVI ET PROPRIIS SUM(PTIBUS) (CONSE)CRAVI. (Jag Petronella Lillienhoff har åt mig och min saligen avlidne make för dyrt pris iordningställt detta vilorum och invigt det på egen bekostnad.)

Trots de utfästelser, som av församlingen gjorts och som bekräftats i magistratens öppna brev, överlät församlingen efter fru Lillienhoffs död (1694) år 1708 gravkoret till hennes systerson, kommissarien Karl Henrik Wattring.¹ Denne överlät i sin tur 1713 det över gravvalvet belägna rummet till kyrkan och erhöll i stället fritt bänkrum i kyrkan. Wattring byggde sedermera (1720) på egen bekostnad och »emot en billig vederkänsla» till kyrkan en liten läktare invid gravkoret.

Bland övriga arbeten, som utfördes under dessa år, kunna följande nämnas. År 1676 började man uppföra en trappa av trä framför portalen på södra gaveln. År 1677 byggdes »i rundeln» en trappa av sandsten, som förde upp till lanterninen. 1681 »utbättra-

TRAPPA AV
TRÄ M. M.

¹ Enligt kungl. resolution den 21 juni 1707 skulle Wattring om han åtog sig att reparera och underhålla gravkoret komma i besittning av detta.

des gråstensmuren under kyrkan», d. v. s. grundmuren, som man ursprungligen tänkt kläda med skärgårdssandsten, jämnades av.

Kyrkan stod nu efter tjugofem års mödor äntligen i huvudsak färdig till det yttre. Tornens och kupolens utseende framgå av bilderna fig. 140 och 147 samt rekonstruktionen pl. 9.

XI. VALVEN INSLÅS I KORSARMARNA, INREDNINGEN FULLBORDAS

TREDJE BYGGNADSPERIODEN 1685—1695

Sedan koppartäckningen av korsarmarna år 1682 avslutats, lågo byggnadsarbetena så gott som helt nere under de tre följande åren.

VALV INSLÅS
I ÖSTRA KORS-
ARMEN

På våren 1686 var man färdig att börja mura valv i kyrkans korsarmar. I slutet av mars satte dagsverksfolket i gång med »kalkens brukande och slagande till valvet». Orgelverket, som var placerat i östra korsarmen, nedtogs av kyrkodrängarna i mars månad. Och under april månad restes »ställningen, som kommer under valvet uti östra flygeln». Under maj byggdes själva stommen till valvet; arbetet med »valvbågarnas uppsättande och fastspikande och spiror under valvbågarna till stödjer» fortsatte under juni månad. I slutet av maj voro murgesällerna sysselsatta med »stens uthuggande utur pelarne undan för stenhuggarsten, som inmurades till valvets påstående». Det var stenhuggaren Anders Blom, som högg sex stycken »kapiteler till valvet» och uppsatte dem, d. v. s. de sex ännu bevarade knektar som bära stjärnvalvets ribbor. Murmästaren Johan David Lüdeman¹ ledde arbetet; i april och maj hade han »uppvaktat och föresatt arbetskarlarna», vad som skulle göras. I juni arbetade han med »valvbågarnas uppsättande och murande, som begyntes 21 juni», och »den 25 juni begynte de tyska murgesällerna att valva, som äro Petter Johansson, verkgesäll, Hans (Bruun), Kristoffer (Hoffman), Kristoffer Bolterwein, Jörgen (Erler)». 28 tusen tegel och 8 375 »skampelunsten»² murades upp i valvet, till vilket smeden Hans Thiel levererade stora ankarjärn. Stommen blev stående över vintern, för att murverket skulle bli säkert. Först i april 1687 var dagsverksfolket sysselsatt »med valvbågarnas nedtagande». Under maj och första hälften av juni månader 1687 rappade Lüdeman och hans gesäller det färdiga valvet.

VALV I VÄST-
RA KORSAR-
MEN

Välvningen av västra korsarmen igångsattes omedelbart, sedan arbetena på östra valvet avslutats. I juli 1687 restes ställningarna. Stenhuggaren Olof Henriksson tillhög och uppsatte de 6 knektarna av 12 stycken sandstenar, och stommen byggdes efter Lüdemans anvisningar. Snickaren Jonas Andersson Loos levererade »åtskilliga modeller

¹ Slottsmurmästaren Johan David Lüdeman.

² Formtegel till ribborna.

till valvningen», däribland tre »modeller utskurna med lister», »ett st. runt trä uthyvat» och 3 st. »hålkälar med handgrepp». Den 15 augusti påbörjades murarbetet och pågick t. o. m. den 18 oktober. 28 tusen tegel och 6 600 »schamplunsten» hade då förbrukats. Stommen blev även nu stående över vintern. Den nedtogs i mars 1688, och de följande månaderna t. o. m. den 30 juni »rappades och klistrades» det nya valvet av murmästaren och hans gesäller.

Den 18 juni 1688 började kyrkodrängarna resa ställning i södra korsarmen, och den 23 juni uppsatte stenhuggaren Olof Henriksson de sex knektarna, som han »tillrättahuggit»: »12 st. sandstenar à 6 kvarter i längden, den ena emot den andra med en rund avsättning, uti södra flygeln efter murmästarens Johan David Lüdemans order». Den 30 juli satte Lüdeman och hans gesäller i gång murningsarbetet, som var fullbordat den 2 oktober. 26 tusen tegel och 6 075 st. schamplunsten förbrukades i detta valv. Den 13 april 1689 började kyrkans drängar taga ned ställningar och stomme i södra valvet och två dagar senare voro murmästaren och hans gesäller i gång med »rappning och klistring». Detta arbete var fullbordat den 26 juni.

Två dagar senare (28 juni 1689) voro kyrkans drängar i färd med att resa ställning i norra korsarmen. Den 8 juli uppsatte stenhuggaren Olof Henrikson de 6 knektarna. Murningsarbetet pågick från början av augusti t. o. m. den 5 oktober. 25 tusen tegel och 5 850 »schampeluntegel» erfordrades för norra valvets uppförande. I slutet av mars månad 1690 sattes »klistringen och rappningen» av norra valvet i gång. Den 31 maj kunde »kyrkans drängar» börja nedtaga ställningarna, och den 19 juli erhöles murmästaren Lüdeman och hans gesäller slutlikvid för sitt arbete. De hade då slutfört klistringen av norra valvet samt »avdammat och vitlimmat» östra och västra valven.

När församlingen på hösten 1656 rev »brädekyrkan» och tog västra korsarmen — vars murar då ej reste sig högre än till fönsterbänkarna — i anspråk som gudstjänstlokal, var det säkerligen i den förhoppningen, att den nya kyrkan skulle stå färdig inom några få år. Det gick inte, som man beräknat. Först år 1690, sedan valven i korsarmarna slagits, kunde inredningen av kyrkorummet erhålla sin definitiva utformning. Under 34 år hade församlingens gudstjänster då ägt rum under de mest besvärliga förhållanden. Församlingen har »uti samfällte 10 år suttit uti regn och slagg uti en taklös kyrka och äre icke mäktiga att forthjälpa detta kosteliga verket», heter det i den ovannämnda suppliken till konungen den 13 mars 1665, och i en skrivelse till överståthållaren den 20 juli 1666 uttalades farhågor för kyrkobyggnadens bestånd: att byggnaden »för all den omkostnad därpå använd är bliver en stenhop, efter vi icke have något synnerligt tak, utan allenast tunna enkla bräder, som nu uti 5 och 4 år stått hava». Draget och kylan sökte man visserligen komma ifrån genom provisoriska fönster och genom att spika bräder för en del av de stora fönsteröppningarna. Genom att stryka med beck blandad tjära på de »förlorade» brädetaken och täcka med »present» av humlesäckar försökte man utestänga vätan. Men först sedan fönstren blivit färdiga och insatta

VALV I SÖDRA
KORSARMENVALV I NORRA
KORSARMENINREDNINGS-
ARBETEN UN-
DER BYGG-
NADSTIDEN

1668 och taket lagts med koppar 1682, blevo gudstjänstbesökarna någorlunda skonade från dessa obehag.

Under hela denna tid stördes också gudstjänsterna av de pågående arbetena, för vilka ställningar voro resta i kyrkorummet. På 1650- och 60-talen voro sålunda ställningar uppförda i kyrkan för arbetet på korsarmarnas yttermurar. Under större delen av 1670-talet var korsmitten belamrad för kupolen och tornen och under senare delen av 1680-talet korsarmarna för välvningen. De inredningsarbeten, som under denna tid utfördes, fingo sålunda till stor del provisorisk karaktär. Församlingens ekonomiska resurser tilläto icke heller att några större summor nedlades på inredningen, så länge byggnadsarbetena pågingo.

De provisoriska anordningar, som gjorts till den första gudstjänsten på hösten 1656, utbyggdes och förbättrades under de följande åren. Under den första tiden var det, som ovan nämnts, endast den västra korsarmen, som användes såsom gudstjänstlokal. Den avgränsades förmodligen på östra sidan (mot korsmitten) av ett plank, till dess norra och södra korsarmarna uppmurats och kyrkorummet slutits. Troligen var det invid detta plank, som kyrkans snickare Nils Persson 1657 uppsatte »panelverket om högkoret». Han byggde också en »pall för altaret» och satte 1658 »foder om predikstolen». Nils Persson arbetade på bänkinredningen januari—maj 1657 och levererade sedan nästan varje år ett par eller flera slutna bänkar till kyrkan. Beslag och lås till dörrarna tillverkades av Nils Olofsson smed. Bland förnämligare bänkar nämnas »rädmansbänken», »prästruns bänk» och »kyrkvärdarnas stolar» samt tre »herrebänkar», till vilka sistnämnda Nils Persson år 1666 höll på att »sammanlimma panelet». Till »skarprättaren och hans hustru», vilka bodde inom församlingen, byggdes två särskilda bänkar 1657. I gångarna började man lägga golv av tegel år 1658.¹

Ett orgelverk hade förts över från »Brädekyrkan» till den nya kyrkobyggningen. Det var svårt att skydda det för regn under det »förlorade» taket. I juni 1657 levererades två tråg »till orgelverket för regn», och i juli betalades för en matta »att hänga oppå orgona». Det hjälpte tydligen inte, ty i augusti arbetade snickaren på »korsverket vid orgona». En »huv» byggdes nu över verket, som samtidigt justerades av Filip orgelbyggare. Nästa år lagades åter orgeln och tillökades nu med två nya pipor av orgelbyggaren Frans Boll.

Sedan alla fyra korsarmarnas murar kommit upp till taklisten och taklaget rests över dem, kunde man taga hela kyrkorummet i anspråk, och man kunde börja ordna inredningen i enlighet med de la Vallées förslag. De arbeten, som nu utfördes, fingo sålunda icke fullt så provisorisk karaktär. Penningbristen och de pågående byggnadsarbetena hindrade dock alltjämt den slutliga utformningen.

År 1659 hade Henrik Denis i alla fyra korsarmarna uppsatt bärlinorna till läktarna. »Byggmästaren Henrik Denitz haver opplat alla 8 stycken bjälkarna uti läkterna och

¹ 1661 lades södra gången, vartill åtgick 1 100 tegel.

ALTARE

BÄNKAR

ORGELVERK

LÄKTARE

dem tillhuggit, som de bör att ligga uti korsen». Predikstolen hade nu uppsatts i korsmitten vid den sydöstra pelaren.¹ På hösten 1663 erhöil församlingen Klara kyrkas gamla predikstol som gåva.² I november »haver timmerkarlar hämtat en predikstol ifrån S:ta Klara kyrka och den samma uppsatt i S:ta Katarina kyrka och hulpit snickaren den samma att uppsätta». Det var kyrkosnickaren Nils Persson, som svarade för arbetet med den nya predikstolens uppsättande.³ Som pendang till predikstolen uppsattes altaret invid nordöstra hörnpelaren i korsmitten, och altarpuppställningen och »koret» byggdes färdiga 1666 av Johan Andersson, Anders Berg och Nils Persson. En altartavla hade förärats av Petter Bom. Nils Persson uppsatte »en bänk, som folket faller på knä för disken».

PREDIKSTOL

I mars 1665 uppförde timmermännen »en lave, som positivet står på i östra korskyrkan». I samband med att orgelverket flyttades upp på denna läktare i östra korsarmen, reparerades och utbyggdes verket åter av organisten Ernst Solchau. I läktartrappan insattes en dörr, som kunde låsas. Bänkar för kyrkvårdarna, rådmän samt tre herrebänkar uppsattes nu på platsen i korsmitten framför altare och predikstol.

ORGELLÄKTARE

Golvet i kyrkan hade ursprungligen lagts i ungefär den ursprungliga marknivån i västra korsarmen. År 1671 på våren lades hela golvet om. Fyllning påfördes, så att golvplanet nu kom att ligga högre. Hela golvet lades med tegel, och »likstenarna upphöjdes uppå gångarna». Kyrkan måste ju för detta arbete utröjas under sommaren och hösten 1671, och under 1672 finna vi också, att snickarna — Nils Persson efterträddes 1672 som kyrkosnickare av Jöns Larsson — voro sysselsatta med att göra nya bänkar och att justera de gamla. Gångjärn, bänklås och nycklar »renoverades» eller smiddes nya av Måns Olofsson Svan. I alla fyra korsarmarna uppsattes nu bänkar, två kvarter i varje korsarm med en bred mittgång och smalare sidogångar i enlighet med de la Vallées ritning. Av förteckningar över »uppburne bänkpenningar» år 1672 att döma hade då bänkkvarteren i västra och östra korsarmarna byggts ut i sin helhet, medan i de norra och södra korsarmarna endast ett mindre antal bänkar närmast korsmitten voro färdiga. I »östra korset» funnos på södra sidan 21 »manfolksbänkar» och på norra sidan 21 »kvinnfolksbänkar». I »västra korset» nämnas 18 »manfolksbänkar» i kvarteret på södra sidan om mittgången och 20 »kvinnfolksbänkar» på norra sidan. Här funnos sålunda ett större antal bänkar än på de la Vallées ritning, där endast 17 bänkar finnas angivna i var korsarm.⁴ I norra korsarmen nämnas endast 3 »kvinnfolksbänkar» i varde ra kvarteret. Några flera funnos dock här, liksom några bänkar också voro uppsatta i

GOLV OCH BÄNKAR

¹ År 1660 slogos fönstren igen med bräder »på södra sidan vid predikstolen».

² År 1658 hade en ny predikstol, bekostad av rådmannen Olof Larsson uppsatts i Klara kyrka. Den gamla, som då nedtogs och som nu skänktes till Katarina kyrka, blev 1632 »utprydd med guld, silver och blå färja», SVERIGES KYRKOR, Klara kyrka av Sven Brandel.

³ 1665 uppsattes en ledstång i predikstolstrappan, »en järnstång utsträckt och hål på slagen och böjd efter muren och predikstolen».

⁴ Förmodligen ha sålunda dessa bänkar varit smalare och obekvämare, än vad de la Vallée tänkt sig.

södra korsarmen, fast dessa icke upptagas i bänkrumsförteckningen. År 1672 borttogos emellertid de två närmast korsmitten placerade bänkarna såväl i norra kvarteret i östra korsarmen som i östra kvarteret i norra korsarmen för »altareplatsens utvidgande». Fyra dörrar i altarbalkstraden blevo »beslagna med gångjärn och hakar».

BELYSNING
Under de följande åren kompletterades bänkinredningen med några nya bänkar samt med beslag, bänklås och nycklar. Genom mittkupolens fyra pendentiv borrades år 1675 hål för upphängning av ljuskronor. Det var tydligen arkitektens mening, att korsmitten skulle upplysas av fyra ljuskronor, en över altaret, en över predikstolen och en över vardera av de båda triangulära bänkkvarteren (se ritningen fig. 146). Två av dessa ljuskronor upphängdes nu (över altaret och predikstolen). I december detta år levererade smeden Daniel Mattson »kronlänkar» till dessa båda och svarvaren Nils Bengtsson »träknappar, som sitta upp på länkarna». De sistnämnda förgylldes av målare-åldermannen Kristian Thun.

På sommaren 1679 inkläddes orgelläktaren med en panel av bräder och målades med oljefärg. Två år senare lagades och utökades ånyo orgelverket. Det var orgelbyggaren Johan Beyer, som »lagade positivet och gjort en ny pipa».

NYINRED-
NING 1690
På försommaren 1690 stod kyrkorummet äntligen färdigt till sin byggnad, och arbetet med den definitiva utformningen av inredningen igångsattes omedelbart. Hela den gamla mer eller mindre provisoriska, delvis föråldrade och av väta skadade inredningen, altare, predikstol, bänkar och orgelläktare kasserades.¹ Det ståtliga kyrkorummet fordrade en helt ny och mera påkostad möblering. På sommaren 1690 synes Jean De la Vallée ha varit sysselsatt med detaljritningar till denna nya inredning, för vilka givetvis den ursprungliga utformningen av interiören i ritningarna år 1656 låg till grund.² Två modeller till bänkar byggdes under sommaren.³

DE LA VAL-
LÉES RITNIN-
GAR FRÅNGÅS

De la Vallées projekt hade emellertid aldrig tilltalat de ifråga om kyrkorummets utformning konservativa församlingsborna. Redan när ritningarna första gången föredes församlingens representanter år 1656, hade man ställt sig en smula tveksam mot den projekterade centralkyrkan. »Dock för allting skola vi göra vår flit att låta med tegel mura på det östra och västra korset, som är kyrkans rätta längd», heter det i byggnadskommitténs protokoll den 10 mars 1656. När nu altare och predikstol skulle ges sin definitiva utformning, uppstod en stark opposition mot att i enlighet med arkitektens ritningar placera dem i mittkvadraten under den stora kupolen. Jean de la Vallée höll dock fast vid de ursprungliga ritningarna. De voro av konung Karl X

¹ I inventariet från dec. 1690 antecknades: »¹⁰)En gammal söndrig predikstol samt en gammal altartavla vid högkoret. ¹¹)Bänkarne uti kyrkan äro mycket gamla och förfallne och behövas mycket väl nya.»

² Den 4 april 1691 erhöi borgmästaren Jean De la Vallée 100 dlr. smt. »uti avräkning på det senare arbetet vid kyrkan för havd möda och ämbetsfolkets information».

³ »2:ne nya bänkars ihopasättande, som gjordes till en scampelun av de nya bänkarna, som göras skall».

Gustav fastställda. Då en gång byggnaden givits formen av en centralkyrka, måste också projektet på denna punkt fullföljas. Slutligen talade också praktiska skäl för att altare och predikstol skulle förläggas till korsmitten, så att de kunde ses från alla platser i de fyra korsarmarna.

Striden blev het, och frågans avgörande hänsköts till Karl XI. »År 1690 d. (lakun) septembris när K. Karl den XI uti egen hög person var uti S. Katarina kyrka att besiktiga, huruledes högkoret och altaret dersammastädes vid stolarnes av nyo uppbyggande kunde allrabäst inrättas», heter det i en samtida skildring,¹ »gav H. K. M:t församlingen dess nådiga tillstånd och bifall, att detsamma kunde uppställas uti östra korset av kyrkan efter den där till avfattade dessein, såsom ock därjämte anbefallte då närvarande överståhållare grev. Kristoffer Gyllenstierna att anmoda S. Nikolai eller Stockholms stads Storkyrkas församling om en altartavla som uti många års tid bortåt stått på den ena sidan uti stadens store kyrka till ingen nytta». . . . Den 14 oktober samma år erhöi församlingen konungens resolution, att altaret skulle förflyttas »ifran det rum, varest det då för tiden stod och uppsättas uti östra korset av kyrkan efter en däröver avfattad dessein, dock så att foten av bem:te altare gjordes så hög, det prästen måtte kunna ses över allt i kyrkan».

KARL XI
BESIKTIGAR
KYRKAN

För den 70-årige arkitekten var det säkerligen ett hårt slag, att den kyrkobyggnad han arbetat med i nära fyra decennier och ägnat så många osparda mödor nu icke skulle fullföljas enligt hans ritningar och intentioner. Och något år senare blev det stora förslag till ombyggnad av Stockholms gamla slott, som Jean de la Vallée framlagt ungefär samtidigt med projektet till Katarina kyrka och som även av Karl X Gustav gillats och stadfästs,² utdömt av Karl XI. Nikodemus Tessin d. y. fick nu fria händer att utan hänsyn till Jean de la Vallées förslag genomföra slottsombyggnaden. Så småningom framträdde också Tessin som den konstnärlige rådgivaren beträffande arbetena i Katarina kyrka.

NIK. TESSIN
D. Y. KONST-
NÄRLIG RÅD-
GIVARE

På hösten 1690 utlämnades till snickarna Jonas Andersson Loos och Johan Ebbe virke, varav de »nya kyrkobänkarna» skulle förfärdigas. På våren 1691 var byggmästaren (timmermansmästaren) Hans Konrad Buchegger i arbete med »hammarbanden» till bänkarna, och murmästaren J. D. Lüdeman murade »pelare» av tegel under bänk-
kvarterens hammarband. Smederna Isak Langh och Gabriel Carlsson gjorde smidet. Bänkarna voro försedda med fotpallar och »bokhyllor». I hörnen på kvarteren upp-
sattes »sirater». Bänkarna voro slutna, dörrarna försågos med lås. Golven i bänk-
kvarteren lades av bräder. För var och en av de tre korsarmarna (västra, norra och södra) gjordes två långa bänkkvarter i överensstämmelse med de la Vallées ritning 1656; dessa bänkkvarter återuppfördes efter branden 1723 och voro sedan ända till år 1827 ordnade på samma sätt. I mittkvadraten ersatte fyra smärre kvadratiska bänkkvarter

NYA BÄNKAR

¹ Palmiskiöldska saml. 261 (Topographika Tom VIII pars IV) UUB.

² Se härom NORDBERG, Stockholms slotts historia under 1600-talet, Sthlm 1940, sid. 272 ff.

de la Vallées triangulära. Dessa fyra blevo först färdiga; därefter byggdes de båda långa kvarteren i västra korsarmen, vardera om 16 bänkar. I november kunde kyrkodrängarna riva bort de gamla bänkkvarteren i norra korsarmen. I december uppsattes det västra kvarteret i denna korsarm; det bestod av 15 bänkar (se fig. 146 och 147). Därefter kom turen till det västra kvarteret i södra korsarmen och slutligen på nyåret 1692 de östra kvarteren i södra och norra korsarmarna. Det sistnämnda omfattade blott 13 bänkar med hänsyn till den planerade nya predikstolen. De båda smärre kvarteren i korsmitten närmast det blivande koret i den östra korsarmen gävos en något förnämre utformning, det ena bestod av »herrebänkar» och det andra av »frubänkar». De båda snickarna gjorde också 1692 fyra rikare utstyrda »prästabänkar», som voro avsedda att uppställas i det blivande koret »fram vid sakerstian». Prästabänkarna försågos med en »hög panel», »bänkedörrar» och »armleier». För sitt »havde besvär och tillseende vid de nya kyrkobänkarnas förfärdigande» erhöll byggmästaren Hans Konrad Buchegger 1692 100 dlr. smt. Murmästaren Lüdemans gesäller lade om tegelgolven i gångarna.

NYTT ALTARE
I ÖSTRA KORS-
ARMEN

I december 1691 hade kyrkodrängarna börjat med »2:ne kvarters kulltagande (i östra korsarmen) undan för högkoret samt med det gamla högkorets och altarets ikullrivande och uppsättande igen mitt uppå gången». För att gudstjänsten skulle ostört kunna fortgå, avstängdes arbetsplatsen i östra korsarmen med ett plank.¹ På våren följande år voro schaktningsarbetena i gång för grunden till det nya altaret. Till »grundvalen under altaret och dess fot» inköptes sex båtlastar sandsten och 2 tusen murtegel. Det nya altaret påbörjades enligt de givna föreskrifterna, så att det skulle bli väl synligt från de tre övriga korsarmarna. Det uppfördes sålunda ungefär mitt i den östra korsarmen. Vid schaktningsarbetena spolierades några av de i den gamla mittgången belägna gravarna. Samtliga gravar i det blivande koret ombyggdes nu, och nya gravar uppfördes. Tidigare hade endast mittgången och sidogångarna tagits i anspråk för gravar; nu kunde korets hela yta användas härför. Till 17 »gravars av nyo görande i högkoret» åtgick 11 900 murtegel, 700 sten till var grav. På hösten samma år var murarbetet färdigt, och fyllning påfördes ikring gravar och altare; korgolvet skulle ligga ett par trappsteg högre än golvet i kyrkan. Över hela koret lades sedan av byggmästaren Buchegger och hans gesäller ett golv av bräder på underlag av bjälkar. Över gravarnas öppningar lades också bjälkar, och på dessa inpassades gravstenarna i trägolvet.² Arbetet med altarets uppförande blev emellertid vilande under en följd av år.

NY PREDIK-
STOL

Den 16 december 1691 hade avtal träffats med bildhuggaren Burchard Precht om förfärdigande av en ny predikstol, för vilken denne samma dag erhöll handpenning. Den nya predikstolen skulle uppsättas på den nordöstra hörnpelaren i korsmitten. Genom pelaren skulle en direkt förbindelse från sakristian till den nya predikstolen upptagas. Avtal om sistnämnda arbete träffades med murmästaren Johan David

¹ Till »högkorets förlorade instängande» användes bjälkar, bräder m. m.

² De äldre gravarna blevo något omflyttade. Alla stenarna kommo icke tillbaka till sina ursprungliga platser.

Lüdeman, som år 1693 på sommaren höll på med »ett hål igenom en stor pelare» och byggde »en gång genom pelaren med trappa till predikstolen». Följande år var den nya predikstolstrappan färdig. Snickaren Johan Ebbe levererade en dörr med fyra fyllningar, vilken uppsattes i predikstolstrappan, och gjorde modeller, efter vilka predikstolens »karmar» skulle förfärdigas. På pelaren uppsattes 1693 två »ekeknän, som sitta under täcket (tak) till nya predikstolen», och ankarjärn för korgens fästande instöptes med bly. Ställning restes för predikstolens uppsättande. Arbetet på denna drog dock ut på tiden. Genom ett nytt avtal med Burchard Precht den 25 maj 1694 träffades överenskommelse om en helt annan utsmyckning av predikstolen och den 15 juli samma år slutligen om förgyllning av »det arbete, som ej förtingat var».¹ I mars 1695 hade arbetet hunnit så långt, att kyrkans drängar då buro »de stora bilderna från bildhuggaren» och hjälpte till med att uppsätta dem på predikstolen, och i juni månad kunde ställningarna för den nya predikstolen nedtagas. Den gamla predikstolen togs nu ned, och muren, »där den gamla predikstolen stog», rappades och lagades.²

På hösten 1694 påbörjades uppförandet av en ny orgelläktare i västra korsarmen. I september restes ställningarna för denna, som uppfördes av byggmästaren Buchegger. Vid mitten av november hade arbetet på den nya läktaren hunnit så långt, att kyrkans drängar då »hava nedertagit den gamla (orgel)läktaren (i östra korsarmen) och fört positivet över på den nya läktaren». Murmästaren Lüdeman arbetade på läktartrapporna för vilka urtagningar gjordes i kyrkomuren, och i slutet av december levererade svarvaren Daniel Skiärenberg 90 st. »pelare» (baluster-dockor) till trapporna.³ Följande år panelades orgelläktaren »inunder och frammanföre såsom och ett stycke på var sida om dörren», och dörrar uppsattes, »där positivet står inne».

År 1694 användes två tolfte bräder »till det hålets igentäppande, som är gjort på stora valvet och synes uti kyrkan», d. v. s. kupolen övertäcktes. Och därmed hade sålunda Jean de la Vallées centralkyrka definitivt förvandlats till en vanlig korskyrka.

Samtidigt som dessa arbeten pågingo i kyrkan, iordningställdes också sakristian. På hösten 1693 schaktades grund och sten utur sakristian. Det gamla golvet revs bort. Stenhuggaren Johan Gunter högg 120 alnar golvsten till sakristian.⁴ Den gamla spisen nedtogs och ommurades. Gunter lagade spisomfattningen av stenhuggarsten. Snickaren Johan Ebbe förfärdigade två fyrfyllningsdörrar till sakristian. Spisen samt väggar och valv vitlimmades. Åtta svarvade knoppar att hänga håvarna på uppsattes på väggen. Följande år målade Kristian Thun sakristian.

¹ Rörande den Prechtska predikstolens utseende se nedan kap. 16.

² Enligt en uppgift invigdes den nya predikstolen och togs i anspråk först 29 sept. 1695.

³ Virket till »pelarna» i läktartrapporna var ursprungligen avsett »att bliva pelare kring om högkoret».

⁴ Sammanlagt lades 139 aln. golvsten i sakristian.

ORGELLÄK-
TARE I VÄST-
RA KORSAR-
MEN

KUPOLVALVET
ÖVERTÄCKES

SAKRISTIAN

XII. EFTERARBETEN OCH RESTAURERINGSÅTGÄRDER INTILL DEN STORA BRANDEN 1723.

I stort sett stod den nya kyrkobyggnaden såväl till det yttre som inre fullbordad i mitten av 1690-t. Men åtskilliga både för dess utseende och bestånd betydelsefulla arbeten hade på grund av de besvärliga ekonomiska förhållandena ännu icke kommit till utförande.

Det ovannämnda inventariet från december 1690, lämnar upplysning om de viktigaste bristerna.

ERFORDER-
LIGA ARBE-
TEN Framför den södra portalen fanns fortfarande blott »en lång brädtrappa med lister överslagen, med bjälkar och stolpar underställd».

Medan östra och västra korsarmarna voro »rappade, klistrade och vitlimmade», »vilka likväl här och där en del av slagg och oväder är förskämde», så stodo de norra och södra korsarmarna »väl med deras fasta murar och pelare, dock utan rappning, allenast själva murningen».

Den stora altanen var alltjämt endast täckt med bräder emellan hörntornen och intill den stora kupan.

De båda västra hörnpaviljongerna voro utan takbetäckning, golv och fönster; murverket och träverket hade här av vatten och frost fått betydande skador. »Uppå västra flygeln och södra sidan», heter det i inventariet, »en sakristia, vilken är helt ofärdig innan, dock med ett brädeskur inne uti under taket, vilket brukas för likhus därunder att bisätta. Muren i sig själv innantill av dropp illa medfaren, men utantill färdig med sina murar och pelare.» »Gammalt förruttnat brädtak samt 2:ne fönsterhål utan fönster allenast med gamla bräder förstängda.» Den nordvästra hörnpaviljongen var »helt ofärdig med ett ruttet och fördärvat brädtak, varigenom trappan till tornet haver sin uppgång, som befanns helt oduglig av trä, vilketets inre mur uti kyrkan av dropp illa fördärvad.»

Även sakristian, som »var välvd med ett litet lågt valv» saknade koppartak och var »allenast med bräder betäckt och ett fönster med järngaller i samt 2:ne fönsterlufter även utan fönster, allenast med gamla bräder betäckta». Endast den sydvästra hörnpaviljongen, den Lillienhoffska graven, var fullt färdig med koppartak, enl. de le Vallées ritning krönt av en förgylld druvklase.

PAVILJONG-
ERNA På sommaren 1691 reparerade Lars tornbyggare takstolen och brädpanelen på de båda paviljongerna på västra sidan samt på sakristian. Golv inlades i de båda paviljongerna och för fönsteröppningarna slogos bräder. På hösten »rödfärgades» brädtaken på de båda paviljongerna och sakristian samt på altanen. Härtill åtgick 3 tunnor tjära, som blandades med $\frac{1}{2}$ tunna rödfärg.¹ Två år senare gjordes en ordentlig igensättning med bräder i fönsteröppningarna i »2:ne sakristior», och målaren Kristian Thun målade »6 lufter fönster på sakristiorna, som äro 3», d. v. s. fönster imiterades i målning på bräderna.

För övrigt utfördes under decennierna närmast kring sekelskiftet endast smärre reparationer.² I stället inriktades nu krafterna på att fullfölja omdaningen av kyr-

¹ Taken rödfärgades åter 1693, 1695, 1705 och 1710.

² Muren vid norra portalen, som blivit fördärvad av vatten, reparerades 1696, varvid 21 alnar ny sandsten insattes, och 1698 reparerades södra hörnet av kyrkomuren.

Fig. 164. Katarina kyrka från söder. Foto 1870-talet. Stockholms stadsmuseum.
Katharinakirche von Süden. Foto aus den 1870 er Jahren. Stockholm Stadtmuseum. St. Catharine's Church from south. Photo. from 1870's. City of Stockholm Museum.

kans inre, och vidare att ordna och kringgärda kyrkogården samt att uppföra fri-trappan framför södra korsarmen¹. Nödår, pest och krig försvårade och fördröjde alla arbeten. I fattigkvarteren i Katarina församling gick pesten förhärjande fram och nådde sin kulmen i oktober månad 1710; församlingen hade de högsta dödssiffrorna i huvudstaden.² Först år 1717 sattes den nödvändiga reparationen av kyrkans yttre i gång.³ Det måste onekligen betraktas som en kraftprestation att de omfattande arbetena kunde genomföras under detta och följande år, då krigets härjningar nådde våra kuster. Bland utgifterna för år 1719 upptages också ersättning till kyrkans drängar, vilka »gjort vakt om kyrkan vid S:ta Katarina kyrka om nätterna, sedan rysserna begynte att bränna om på landet om staden ifrån 17 juni och till den 8 augusti».

ALTARET
FULLBORDAS

Som vi minnas hade altarets förflyttning och uppmurande i östra korsarmen påbörjats år 1691. Arbetena blevo emellertid aldrig fullbordade och den gamla altartavlan fick alltjämt göra tjänst. Först år 1700 återupptogs arbetena på det nya altaret, som murades av tegel med hörn av sandsten. Det var bildhuggaren Henrik Schmidt, »som påtagit sig att bygga altaret här i kyrkan» i enlighet med en av honom gjord ritning. På våren 1701 var arbetet i full gång, sedan förslaget underställts överhovintendenten Tessins prövning.

Den 15 juni 1702 »uppviste bildhuggaren Henrik Schmidt schampelunen till själva altaretavlan sägandes sig ärna låta måla det som han på bem:te altare uppsatt, men kunde det ej göra, förrän han fått kontraktet underskrivit». Tessin hade dock »ej ännu översett den stora tavlan», vilket måste ske innan kontraktet påtecknades. Den 29 juni detta år fattades beslut att det »nuvarande altaret skulle flyttas bättre fram, på det koret straxt måtte byggas och målningen sedan genom något dammande ej skämmas». Golvet i koret var »upptaget och alla gravar öppnade». Det var ett livligt önskemål, att »allt fortast skulle göras färdigt», så att gravarna i koret »måtte med järnstänger beläggas, på det man sedan överallt måtte kunna lägga golvet». Först i september 1702 underställdes förslaget och kontraktet slutligen Tessins prövning. Arbetet, som till stor del bekostades av handelsmannen och kyrkovärden Herman Daniel Hermanni, synes sedan ha gått raskt undan. I maj 1703 restes ställningar vid altartavlan åt förgyllaren och i november 1704 kunde »ställningen kring koret och altaret» nedtagas. Målningsarbetena utfördes av Hans Kraus, som ännu 1709 icke erhållit slutlikvid »för gjort arbete på högkoret och altartavlan». På våren 1705 besiktigades

¹ I en skrivelse till Kungl. Maj:t år 1699 fäste man uppmärksamheten på att det ännu återstod för att »fullkomna kyrkan efter dess första dessein» i det inre: altartavla med kor, orgelverk och 2:ne läktare, till det yttre: koppartak på 3:ne flyglar m. m., trappa på södra sidan till uppgång i kyrkan samt mer än hälften av kyrkogårdsmuren, där endast plank var uppsatt.

² Den 11 oktober »expedierades» icke mindre än 64 liksedlar. Uppgifterna om antalet döda under detta år växlar något; enligt en gjord sammanställning begravdes detta år 2 735 personer, vilka avlidit i pesten, på kyrkogården, bland dem båda komministrarna och kantorn.

³ Se nedan s. 298 ff.

den färdiga altartavlan av särskilda av magistraten förordnade besiktningsmän. Följande år uppsattes »högkorskranket» d. v. s. altarringen, och »disken för altaret» försågs med 24 fönsterhakar.¹

I november 1715 beslöt kyrkorådet »att en funtfot av mässing skulle beställas varpå uti högkoret en silverskål till det heliga döpelsens sakrament nyttjande skulle ställas». Den 17 juni följande år kunde kyrkoherden meddela att handelsmannen Johan Falck skänkt en »mässingsfunt» till kyrkan. Beslut fattades nu, att göra »om bem:te funt ett litet skrank på det han av gäster eller annat ovulit folk måtte ej komma att taga någon skada och fördärv». Det bestämdes, att skranket kring funten »skulle å högra sidan om altaret ställas och färdigt göras med sådana pelare (baluster-dockor), som om högkoret finnas ställte». Balustraden omkring funten, som sålunda uppställdes på södra sidan i koret, blev färdig först i januari 1719. Det var snickaren Petter Loos som förfärdigade detta »galleri med 7 utsvepte pelare och 4 postamenter». Han hade också levererat ett »åttkantigt postament, som funten står på». Målaren Kristoffer Christman »marmorerade» i brunt och grått »pelarvärket framför funten» och »piedestalen till funten».

DOPFUNT MED
SKRANK

Samma år beslöts, att »2:ne bänkar av lika storlek som den sjungaren haver sitt rum uti skulle å norra sidan uti högkoret uppsättas». De nya bänkarna uppställdes år 1720 i högkoret och försågs med »trägaller».

Vid kyrkorådssammanträdet den 23 mars 1721 blev hovslagaren mästare Benjamin Roth »anmodat att vara betänkt på vad sätt sig bäst skulle kunna låta ett taggeverk kring högkoret att uthålla därmed det gemena myckna folket, som sig dit intränga». En månad senare förelåg Roths förslag. Den 30 april 1721 »ackorderades med grovsmeden mästare Benjamin Roth, att han innan nästkommande pingsthelg skulle förfärdiga ett gallerverk allt omkring högkoret efter den modell, som han idag uppvisat emot 320 dlr kmts betalning». Kyrkorådet beslöt den 21 augusti samma år anskaffa »3:ne lås för högkorsdörrarna, att man så medelst kunde, sedan nu järngallret är färdigt, förekomma att intet det gemena folket till så stor myckenhet måtte sig i högkoret intränga». I det nya korskranket fanns sålunda tre öppningar, som stängdes med grindar, en för stora mittgången och två för de smalare sidogångarna. Om korskrankets utseende för övrigt finnas inga uppgifter bevarade, men man kan väl antaga, att det i stil och utförande anslutit sig till det förnämliga räcket på den stora södra fritrappan, vilket också var ett verk av Roth.⁴

KORSKRANK

Den nya predikstolen (sid. 292) hade icke blivit lyckligt placerad. Förslag väcktes därför att sänka såväl predikstolen som baldakinen men dessa förslag blevo icke genomförda.

¹ Se nedan s. 292.

² »Sjungarebänken» i koret målades 1719 av Hans Kraus.

³ Den 18 oktober erhöll Benjamin Roth 320 dlr kmt.

⁴ Se nedan sid. 300 ff.

LÄKTARE I
NORRA KORS-
ARMEN

En läktare uppfördes år 1701 i norra korsarmen av stads- och slottsbyggmästaren Hans Buchegger.¹ »Mäster Hans tillspordes», heter det i kyrkorådsprot. den 2 mars 1701, »om han tyckte det vore nödigt, att sådan läktare skulle utgå framman till uppå som uppå orgelläktaren. Vartill han svarade ja, dels därför att alla läktarna här i kyrkan måtte bliva lika, dels ock därför, att det spannverket, varmed läktaren kommer att häftas, ej måtte kunna synas, sägandes sig och så väl veta laga att samma bukt skulle bliva borta, om han finge understödja läktaren med pelare, vilket han tyckte skola göra en incommoditet uti bänkarna». Beslut fattades om läktarens uppförande i enlighet med Bucheggers förslag och arbetet skulle omedelbart igångsättas. På läktaren skulle anordnas ett bänkkvarter för manfolk och ett för kvinnfolk. Läktarbygget bekostades helt av Herman Daniel Hermanni. På våren 1702 var den nya läktaren färdig.

Den gamla orgeln hade, trots flera reparationer, med tiden blivit alltmera obrukbar. Om reparationerna och nybyggnadsförslagen före branden läses i kap. 16.

DEKORERADE
GLASFÖNSTER

De stora fönstren i kyrkan tarvade ständig tillsyn och varje år måste söndergångna rutor ersättas. Glasmästaren Johan Telschov handhade detta arbete under en lång följd av år. År 1712 utfördes en omfattande restaurering av fönstren och mäster Telschov insatte nya rutor, av vilka en del voro dekorerade. I de fyra fönstren i norra korsarmen — »vid nya läktaren» — insattes 337 vanliga rutor och 153 »måhla rutor», uti fönstren i östra korsarmen — »vid altaret» — 270 rutor och 86 »måhla rutor», i södra korsarmen — »vid nya trappan» — 265 rutor och 70 »måhla rutor» och slutligen i västra korsarmen — »vid orgelläktaren» — 450 rutor och 38 »måhla rutor» samt uti det runda fönstret över västra portalen 37 rutor. Fönstren försågos sålunda nu med en sparsam dekorerad, förmodligen av samma art som de år 1688 målade mittstyckena å fönstren i Kungsholms kyrka.²

FRITRAPPAN
FRAMFÖR SÖD-
RA KORSAR-
MEN BYGGES

Vid kyrkorådets sammanträde den 4 juni 1711 »proponerades... att vid södra kyrkodörren nödvändigt en stentrappa behövdes, och sedan efter något övervägande inkallades murmästareäldermannen mäster Jonas Nilsson, vilken anmodades med en vacker och anständig schamplun inkomma jämte ett förslag, huru mycket bem:te trappa inalles kunde kosta». Till kyrkorådets sammanträde den 2 juli hade Jonas Nilsson Fristedt ingivit såväl »en schamplun på ett ben-, bår- och skolestuguhus vid södra kyrkoporten»³ som »ett projekt till en trappa vid södra kyrkodörren, vilka bägge förslag blevo för gode erkände helst emedan de äro likformiga med första kyrkones utritning, dock skulle man vidare med honom om kostnaden ackordera». Förslaget avsåg sålunda en dubbelarmad trappa med ett vilplan framför kyrkoporten och armarna löpande utmed kyrkofasaden, i överensstämmelse med de la Vallées projekt (fig. 145). Nivåskillnaden var dock betydligt större än de la Vallée ursprungligen räknat med.

¹ Rör. Buchegger se JOSEPHSON, Det Tessinska slottet a. a. s. 148 f.

² MARTIN OLSON, Kungsholms kyrka pl. 1 samt sid. 34 ff.

³ Se härom ovan sid. 242 ff.

Beträffande stenarbetet underhandlade man med åldermannen och slottsstenhuggaren Jonas Silfverling. Denne uppgjorde och framlade för kyrkorådet den 1 november 1711 »en annan schampelun till södra kyrkotrappans byggnad, nämligen att trappstegen ej på sidorna utan ända fram åt kyrkoporten skulle vändas, vilket ock synes vara både nyttigare och ziratligare». Något beslut kunde dock icke fattas, förrän Silfverling »med en pertinet specifikation på omkostnaden sig infann». Den 19 november »ackorderade» kyrkorådet med honom om utförande av trappan i enlighet med detta förslag. Han skulle »uti ett för allt sitt hantverk angående med uppsättningen» erhålla 1 600 dlr. I slutet av november började gråsten, tegel och trappsten m. m. framförslas till detta bygge. Silfverling erhöll i december i avräkning 600 dlr kmt, och ett brådskjul för stenhuggarna uppfördes i mitten av december väster om kyrkan.

Det förefaller emellertid som om murmästareåldermannen fattat humör över detta konkurrensförslag. Den 18 februari 1712 beslöt kyrkorådet till nästa sammanträde inkalla både Jonas Nilsson och Silfverling för »att med dem om den påbegynte kyrkones byggnad något vidare konferera». Jonas Nilsson ville emellertid nu icke åtaga sig att utföra murarbetet på trappan på beting.¹ Den 21 maj träffades överenskommelse med honom att hans »folk skola för dagslön (: näml. 2 1/2 dlr kmt var karl om dagen :) därpå arbeta». Först den 20 juli 1712 undertecknades kontraktet med Silfverling att »inom den 31 nästkommande augusti söder kyrkotrappa (: allt stenhuggarearbete angående :) emot 1 600 dlr kmt betalning att förfärdiga».

Trappan skulle sålunda byggas i enlighet med Silfverlings förslag. Från vilplanet framför södra porten skulle dubbla trappor utefter södra fasaden föra till två vilplan, från vilka två trappor vinkelrätt mot de föregående skulle föra ned till marken.

I slutet av maj började två av Jonas Nilssons gesäller jämte kyrkodrängarna murning av trappan. Murningsarbetet pågick t. o. m. den 25 september. Stenhuggararbetet varade under större delen av året; på hösten började man uppsätta den färdighuggna stenen.² Vid kyrkorådets sammanträde den 23 november meddelade Silfverling, att han »fann nödigt vid södra trappans förfärdigande att något av kyrkomuren vid slutet av bem:te trappa bleve med huggen sten beklätt. Fördenskull förfogade sig samtel. kyrkoföreståndarna till denna bem:te mur och funno hans proposition nyttig». Överenskommelse träffades, »att han därför särskilt en billig (: efter arbetets värde :) betalning njuta skall».

Fullt färdig blev emellertid icke trappan detta år. Silfverling begärde den 16 januari 1713 slutlikvid enligt ackordet. »Men som därpå något synes ännu manker ty kunde han för denna gången härutinnan intet villfaras».³ På grund av Silfverlings

¹ Beträffande södra porten samt lik- och behus träffades samtidigt avtal om en summa ett för allt, se ovan sid. 244.

² Jonas Silfverling erhöll 300 dlr kmt i avräkning »på stora trappans förfärdigande den 1/8 1712 och 400 dlr kmt den 5/12 samma år.

³ Den 8/3 1713 inkom Silfverlings räkning å 154 dlr kmt för arbeten utom kontraktet.

sjukdom dröjde det med fullbordandet. Den 26 april beslöt kyrkorådet att Silfverling och Jonas Nilsson skulle »till nästkommande söndag uppkallas att man med dem om södra kyrkotrappans förfärdigande må konferera». Silfverling kunde dock inte »för sin opasslighets skull» infinna sig. Jonas Nilsson lovade emellertid vid kyrkorådssammanträdet den 3 maj att tala med honom, »att den påbegynte södra kyrkotrappan skulle, som sig bör, med det snaraste på ett gott manér komma till sin perfection och brukelighet». Först den 12 juli kom kyrkorådet till tals med Silfverling. Han undskyllde sig och meddelade, att »det nu nyligen blivit tillskaffat den sten, som mankerat och i morgon (: vill Gud :) skall han verket fullborda».

I början av augusti var arbetet i alla fall färdigt. Den 9 augusti beslöt kyrkorådet, »att utav den ädle och högaktade stadens magistrat begära det någon av det lovliga stenhuggareämbetet måtte förordnas som om det på södra kyrkotrappan gjorde stenhuggarearbetets duktighet kunde giva sitt omdöme och approbation».¹

SMIDES-
RÄCKET PÅ
FRITRAPPAN

Grovsmeden mästare Trivald hade kallats till sistnämnda sammanträde, varvid »med honom något räsionerades om södra kyrkotrappans ledstänger och galleri». Det blev dock icke Trivald som fick detta uppdrag; den 4 oktober samma år upprättades kontrakt med grovsmeden mästare Benjamin Roth »om ett järngalleri på södra kyrkotrappan». Den sista i samma månad var arbetet påbörjat; Roth erhöi då 300 dlr kmt i avräkning enligt kontraktet. Vid kyrkorådssammanträdet den 6 mars 1715 »inkom smeden mästare Benjamin Roth», heter det i protokollet, »och angav sig vilja på var järnpelare å södra kyrkotrappan (: därest han järngalleriet förfärdigat :) anskriva några svenske verser och det allenast emot frihet för sig att få nyttja ett bänkrum här i kyrkan. Vilket hans begärande till vidare och de andra frånvarande herrar föreståndarens betänkande lämnades, tagandes emellertid högervördige kyrkoherden förbe:te ingivne verser till sig att överse och censurera». Stolparna utefter de båda nedre trapparmarnas yttersidor voro då redan uppsatta och försedda med räcken av enkla järnstänger; på östra sidan i mars och på den västra i december 1714. De tolv stolparna utefter de nedre trapparmarnas insidor och de båda övre trapparmarna med sina verser voro färdiga på hösten 1715.² Även dessa stolpar förbundos utefter

Verserna på stolparna lyda:

»1. NÄR KARL DEN TOLFTE KRONAN BAR,
MAN DENNA TRAPPAN UPPBYGGT HAR	5. NÄR HANDEN DIN VID GALLRET RÖR.
SÅ STÄLL DIG JAKOBS STEGE FÖR.
2. SOM HERRANS HUS SIN PRYPNAD GER.
PÅ SÄTT MAN HÄR FÖR ÖGON SER.	6. PÅ DEN GUDS ÄNGLARS DYRA TROPP
STEG ÄNGLAR NED, STEG ÄNGLAR OPP.
3. FÖRR'N NÅGON SÄTTER FOTEN HIT.
RANNSAKE HAN SIG SJÄLV MED FLIT.	7. SÅ STIG OCK DU EN ÄNGEL FROM.
I TRO, I BOT, I KRISTENDOM.
4. ATT GUD HANS SJÄL TILL KYRKA FÅR.
TY HAN DÅ VÄL TILL KYRKAN GÅR.	8. HÄR TRAPPAN BÅDE OPP OCH NER
OCH TÄNK ATT JAKOBS GUD DET SER.

¹ Silfverlings sluträkning förelåg vid kyrkorådssammanträdet den 30/8 1713. Slutlikviden utblev dock under hans livstid.

² I augusti 1715 erhöi Roth 300 dlr kmt på kontraktet.

Fig. 165. Katarina kyrka, södra fasaden med fritrappan. Foto G. Löwendahl 1939. Südfassade mit Freitrepppe. Aufnahme G. Löwendahl 1939. St. Catharine's Church, south façade with outside stairway. Photo. G. Löwendahl, 1939.

9. OCH NÄR DU NED AV BERGET GÅR.
PÅ VILKET HÄR GUDS BONING STÅR.

10. LÅT DÅ DIN BÖN, DIN TRO OCH HOPP
TILL HIMLABERGEN STIGA OPP.

11. SIST BED: ATT DETTA TEMPEL MÅ
I VÅR OCH SENRE TIDEN STÅ;

12. ATT DÄR OCH KRING VÅR HELA NORD
MÅ ALDRIG TRYTA HERRANS ORD.»

de båda nedre trapparmarna med enkla järnstänger. Utefter de båda övre trapparmarna och det översta vilplanet uppsattes 1716 ett rikt utsnitt räcke med Karl XII:s namnchiffer under kunglig krona samt årtalet 1715 under en hästsko, hovslagaremärket. I okt. 1716 förelåg Roths sluträkning.¹ För de 24 stolparna i räcket begärde han 144 dlr kmt i svarvarelön utöver kontraktet »då bem:te stolpar intet som

¹ Sluträkningen upptager »24 st stolpar 327: 20; 4 st snäckor nederst vid trappan 20: 8; 20 st stora sträckstänger 420: —; 1 stort flamvverk mitt på trappan 491: 2; 22 st stöttor 75: 29; 22 bultar 6: —; 12 st naglar 3: —; Efter resolution $\frac{3}{4}$ 1716 består svarvarelön på 24 st stolpar 100: — Summa 1 481: 27 d. kmt. Den en smula självmedvetna kombinationen av hästskon (hovslagaremärket) med den kungliga kronan och Karl XII:s namnchiffer har givit upphov till en rik legendbildning, att kungen skulle ha ridit upp för trappan, varvid hästen tappat skon m. fl. variationer.

sig borde kunna släta smidas utan måste svarvas». Målaren Olof Kihlströh strök 1716 »gallerverket» ledstängerna och stolparna med svart färg och förgyllde »konungens namn med kronan». Den ståtliga fritrappan och dess vackra järnsmide gick tämligen oskadd genom den svåra branden 1723 (fig. 165 och 166). Trappträcket renoverades av Karl Roth år 1776, varom en inskrift gjorts på räcket vid sidan av mästartens namn »Benjamin Roth». De båda nedre trapparmarna ha i sen tid försetts med smidda räcken, varvid »flamverket» vid de båda övre trapparmarna tagits som mönster och efterbildats.¹

YTTRÉ
REPARATION
1717—1720

Den erforderliga omfattande reparationen av kyrkobyggnaden kunde icke längre utan risk uppskjutas. De äldsta delarna voro ju nu mer än ett halvt sekel gamla, och under många år hade genom den bristfälliga taktäckningen vattnet skadat murar och trävirke. På hösten 1716 ordnades med virke och annat material för denna reparation, som skulle igångsättas på södra korsarmen. Arbetet genomfördes under detta och de tre närmast följande åren.²

GÖRAN JOSUA
ADELCRANTZ

FASADERNA

Den 29 april 1717 hade murmästaräldermannen Jonas Nilssons folk »begynt att rappa och laga utanpå kyrkan ifrån södra sakristian samt till västra gaveln». I juni sattes också arbetet på västra fasaden i gång; murfolkets arbete pågick detta år till mitten av oktober. Samtidigt arbetade byggmästaren Hans Möller med reparation av taket. Den 6 maj besiktigade kyrkorådet dessa arbeten, varvid »resolverades att den nedre sandstensraden skall runt kring kyrkan bliva huggen, och utlovade Lars Falk att betala den arbetslön, som kommer att kosta på den västra gaveln emellan bägge hörnen. Sedan blev ock slutet att medan ställningen är uppsatt skall kyrkan på de ställen, som bliver reparerat allt efter handen med en gul färg överstrykas; därjämte skola ock de 4 små brädetaken med en rad kopparplåtar nederst beslås». Fjorton dagar senare samlades kyrkorådet åter för att bese de pågående arbetena. »Då man räsönerade och omtalte vilken färg skulle bäst tjäna och bliver varaktigast, och som detta är ett ansenligt verk, stannade man i det utslag att rådföra sig med hovintendenten Adelcrantz». Göran Josua Adelcrantz, som sålunda nu inträdde som rådgivare för restaureringen, besökte kyrkan den 25 maj och avgav ett par dagar senare sitt utlåtande. Han fann »rådligast att med en inmängd rödgul färg överstryka murarne och med en perlfärg, ljus, anstryka pelarna, varandes den gulröda färgen anstruken till ett prov av honom själv uti dess biljett». Kyrkorådet beslöt emellertid att »pelarna» skulle strykas med »en alldeles vit färg» istället för den ljusa pärlfärgen, men fann halvannan månad senare för gott ändra sig och ansluta sig till Adelcrantz' förslag. Vid den besiktning av murmästartens arbete, som kyrkorådet företog den 11 augusti, visade det sig nämligen, »att nedan mellan tornet den listen vara för brett anstruken med vitt att den gått över stenhuggaresiraternas övre del; ty blev för gott funnet att alla stenhuggaresirater skole vid dess naturlige couleur bliva och således

¹ Se s. 336.

² Under åren 1717—1720 användes i runt tal 4 600 dir kmt på kyrkans reparation.

Fig. 166. Katarina kyrka, detaljer av fritrappans smidesräcke. Foto G. Löwendahl 1939.
 Detail des Schmiedegeländers der Freitreppe. Aufnahme G. Löwendahl 1939. St. Catharine's Church, detail of iron hand-rail of the outside stairway. Photo. G. Löwendahl, 1939.

det vita som därpå anstruket är, borttagas, på det att bem:te list måtte synas något proportionerligare». Det gällde sålunda här de partier av pilastrar och lister som voro utförda i tegel och puts. Sandstenspartierna målades med grå färg av Kristoffer Christman, vilken även strök »fönstergallrerna» med röd oljefärg.¹

Under följande år fortsattes arbetet av murmästarens folk »med rappande och klistrande samt färgande på södra sidan». Christman målade naturstenen i ljusgrå och fönstren med röd oljefärg. Han hade också utanpå sydvästra sakristian »målade uppå bräder 2:ne stora blindfönster utdelte på lika sätt som kyrkofönstren med försvarlig oljefärg». År 1719 fortsatte murmästaren och målaren på östra och norra fasaderna, och följande år fullbordades norra fasaden. Sakristians fönster förstorades². Christman hade »grundat och med grå oljefärg anstrukit ett stort fönster utan och

¹ I materialleveranserna under år 1717 upptagas bl. a. »salt till färgen», »brunåcker», kimrök och harts.

² Kyrkorådet beslöt 31/5 1719 att »sakristifönstren skulle göras större, gallrorna ändras och luckorna därför sättas.»

innan med dess fönsterramar och luckor på båda sidor». Men han hade också »utanpå sakristian grundat, anstrukit och målat 2:ne blindfönster likasom kyrkofönstren».

För reparation och komplettering av sandstensorneringen hade kyrkorådet vänt sig till slottsstenhuggaren Olof Fristedt, som från början av augusti 1717 hade flera gäsällar i arbete. Vid kyrkorådssammanträdet den 20 oktober träffades avtal med Fristedt, och kontraktet undertecknades den 31 oktober. Fristedts arbete fortsattes under de närmaste åren och avslutades 1720. Murmästaren uppsatte sandstenslisten allt efter det att den blev färdig. I Fristedts sluträkning i oktober 1720 uppgives, att han enligt kontraktet »förfärdigat inalles 310 alnar av 1 1/2 qv. 3 skiftsten beräknat efter den proportion, som det nu för ögonen står med understa tunna plinten så kallade; det andra skiftet är skeva sträcksten och de övriga räta sträcksten samt det översta skiftet är stora hålkälslisten». Fristedt lagade också och inpassade nya delar i de »gamla gottlands söndriga listerna».

TAKET

Taket måste också undergå en omfattande reparation. I början av juli 1717 hade kopparslagaren Kristian Adolph besiktigt taket på södra korsarmen och »funnit det alldeles så odugligt och söndrigt, att det med första behövde en särdeles reparation». Avtal träffades med honom den 7 juli om omläggning av taket. Han kunde dock icke utföra arbetet efter det överenskomna priset.¹ I juni månad 1719 övertogs arbetet av kopparslagaren Eusebius Bollius, men blev icke fullbordat före den stora branden.

XIII. BRANDEN 1723 OCH KYRKANS ÅTERUPPFÖRANDE

Elden hade under 1600-t. upprepade gånger gått härjande över Södermalms kåkar och träbebyggelse. Men sedan det stora kyrkobygget påbörjats, var det huvudsakligen v. delen av malmen, som var utsatt.²

BRANDENS
OMFATTNING

»Den 1 maj 1723 uppkom från S:ta Maria församling den gruvliga vådelden som ifrån morgonen under högmässopredikan ur en kvarn uppgick och under ett fasligt stormväder utbreddes sig och halva delen nästan av S:ta Katarina församling tillika med kyrkan och kyrkoherdebostället snart i askan lade», skriver den dåvarande kyrkoherden Herman Schröder i sina anteckningar.³ Förutom kyrkan, prästgården och komministerboställena förstördes enligt en samtida skildring 8 stora stenhus, 350 stora och mindre träbyggningar, 7 kornbodar, 4 väderkvarnar, »Tjärhovet såsom och Kungl. skeppsvarvet samt 2 hus på Skeppsholmen». Kyrkan brann, efter vad samma källa uppgiver, »ned till grunden så att allenast tomme murarna stodo kvar och de dödas lik i gravarna med

¹ Vid kyrkorådssammanträde beslöts med hänsyn till de svåra tiderna höja den avtalade ersättningen.

² Bl. a. vid eldsvådor 1657, 1664 och 1719. Ö. delen hade härjats vid en svår brand år 1640. RÜDLING, Det i flor stående Stockholm, s. 220 ff.

³ Herman Schröders anteckningar; avskrift i kyrkans arkiv. Kvarnen, där branden började, var Kristian Hanssons kvarn, belägen på berget ovan Högbergsgatan där Södermalms högre allmänna läroverks byggnad nu reser sig.

uppbrunno».¹ Så förödande, som denna uppgift synes ge vid handen, var emellertid icke branden ifråga om kyrkobyggnaden. Murarna hade icke skadats och även valven hade stått emot påfrestningen. Kupolvalvet över den stora mittkvadraten var visserligen något skadat men dess bestånd var ingalunda hotat. Vid tornets och takstolarnas brand hade den i kupolens öppning inlagda träbotten² även fattat eld, och genom öppningen störtade klockorna och brinnande trävirke ned i kyrkan, vars inredning på så sätt också blev lågornas rov.

Dagen efter branden samlades kyrkorådet på kyrkoherdens kallelse för att besluta om erforderliga åtgärder för återuppbyggnaden. »Såsom denna olyckliga vådelden träffat detta Herrans hus, borde man för allting vara betänkt att sätta detsamma i stånd igen, att församlingen kunde där hålla sin gudstjänst och bruka sina salighetsmedel». Åtgärder vidtogos omedelbart dels för att skaffa medel och material till restaureringsarbetena, dels att iordningsställa en provisorisk gudstjänstlokal, som kunde brukas under byggnadstiden.

Med generalmajoren Karl Fredrik Tegensköld träffades avtal om upplåtande av en vid Nytorget belägen stor magasinsbyggnad. I vederlag skulle församlingen åt Tegensköld uppföra ett nytt vagnshus.³ Arbetena med magasinsbyggnadens iordningställande som gudstjänstlokal påbörjades omedelbart och voro i huvudsak avslutade före maj månads utgång. Byggmästaren Möller och hans timmermän, kyrkans drängar och ett antal »gardeskarlar» arbetade med korets iordningställande, med altare, altarring, predikstol och bänkar. Även på en övre botten i magasinet ordnades bänkar »som läner omkring öppningen». I juni förgylde målaren Kristoffer Christman med äkta guld »en sirat av järn, som timglasat hänger vid på predikstolen». Byggnaden var så stor, »att hela församlingen där fick väl rum och prästerna kunde bekvämligen där förrätta sitt ämbete». — »Så ofta jag ser det huset», skriver Schröder i sina anteckningar, »finner jag hos mig en rörelse i hjärtat att tacka Gud för var dag vi där voro.»

PROVISORISK
GUDSTJÄNST-
LOKAL VID
NYTORGET

Röjningsarbetena på brandplatsen sattes också i gång omedelbart efter branden. Förutom kyrkans drängar arbetade 36 man ur olika kompanier vid Kungl. Maj:ts livgarde härmed. Överenskommelser träffades om tillvaratagande och vaskning av all försmält metall. Kopparslagaren Filcke skulle »tillsammans klappa den gamla kopparen», som

RESTAURE-
RINGS-
ARBETEN
IGÅNGSÄTTAS

¹ RÜDLING, s. 181 f.

² Se ovan sid. 293.

³ Tegensköld var gift med en dotter till Jakob Gavelius Lagerstedt. Lagerstedt hade inköpt Daniel Leijonackers manufaktur, som var beläget vid Nytorgets s. sida och sträckte sig ned mot Hammarbysjö på nuvarande Malmgårdsvägens (tidigare Värmdögatans) v. sida. Lagerstedts arvingar hade i början av 1700-t. erhållit Kungl. Maj:ts konfirmation på köpet. På hösten 1723 överlät Tegensköld sin andel i det Leijonackerska manufakturverket till svågern Hans Ekman (Se härom HOLGER ROSMAN, Textilfabrikerna vid Barnängen, Sthlm 1929). Hans Ekman avtackades särskilt när församlingen återflyttade till kyrkan. Huvudbyggnaden i den Leijonackerska anläggningen finnes ännu i förändrat skick bevarad och är nu upplåten åt Katarina södra folkskola. Den är belägen Malmgårdsvägen nr 2 och kallas vanligen Mallongen efter en av ägarne på 1700-t.

sedan sändes till Avesta för att åter göras brukbar som taktäckningsmaterial. Klockmalmen lämnades till klockgjutaren Meyers änka, vilken skulle gjuta de nya klockorna. Kalk skaffades från Gotland och redan den 8 maj levererades 150 tolfte bräder till det nya yttertaket. Några dagar senare anlände den första posten bjälkar. Uppbördskommisarien Hans Kijhl anställdes att »hava daglig inspektion över alla arbetande så pådrivare som dagsverks- och arbetsfolk». Som arkitekt och ledare för arbetena anlätades borgmästaren Göran Josua Adelerantz.

TAKEN ÖVER
KORS-
ARMARNA

Den 14 maj började byggmästaren Hans Möller och hans »timmerkarlar» arbeta på taklaget till v. korsarmen; i slutet av juni voro takstolarna på denna korsarm resta. En månad senare var Möller färdig med takstolarna på den s. flygeln. Då det nu knappast syntes möjligt att med denna arbetstakt få yttertaket färdigt före vinterns inbrott, föreslog Adelerantz vid kyrkorådssammanträdet den 24 juli, att en annan byggmästare skulle anlitas för taken över n. och ö. korsarmarna. Mäster Möller, som först ställt sig en smula avvisande mot förslaget, lovade att söka skaffa en annan byggmästare till hjälp¹, och vid kyrkorådets sammanträde den 10 augusti infann sig byggmästareäldermannen Mikael Sontag och åtog sig att omedelbart igångsätta arbetet med yttertaken över n. och ö. korsarmarna samt att slutföra detta arbete före den 1 okt. Två dagar senare voro Sontags gesäller i färd med takstolarna på n. korsarmen. Möllers folk lade nu panelen på v. och s. korsarmarnas takstolar och fortsatte sedan med en »förlorad betäckning eller taklag» över kupolvalvet, d. v. s. ett provisoriskt tak lades över mittkvadraten tills tornbygget kunde taga sin början. I sept. lade de tak över de tre hörnpaviljongerna samt de fyra småtornen.² Den 7 okt. antecknades i kyrkorådsprotokollet, »inkom byggmästare Möller och tog avsked från kyrkoarbetet». Sontag blev icke färdig med sitt takarbete förrän i slutet av månaden.

FÖNSTREN
SÄTTAS
I STÅND

I juli månad hade bockar byggts »att uttaga kyrkans järnfönsterkarmar med», och på kyrkogården uppfördes ett »ställningsverke», »varmed de krokota brände fönsterjärnen skulle tillrätta drivas». Det var smeden Benjamin Roth, som utförde detta arbete och återuppsatte de gamla bågarna.³ Om nytt glas i fönstren underhandlades i okt. med glasmästarämbetet, som enligt kyrkorådets mening begärde för högt pris.⁴ Arbetet utfördes i nov. och dec.

DÖRRAR,
STEN-
ARBETEN

Snickaren Petter Loos förfärdigade en ny dörr med fyra fyllningar för sakristian, och smeden Petter Wisbeck försedde den med beslag och lås. Överenskommelse hade träffats med stenhuggaren Olof Fristedt om anskaffande av gotlandssten för lagning av den sönderbrända stenen i fasaderna. Den 7 okt. »ackorderades» med honom om en stenlist

¹ Kyrkorådssammanträde 5/8 1723.

² Sakristian hade fått tak redan i början av juni. Till varje korsarm åtgick 183 st. bjälkar och 93 tolfte bräder; till mittkvadraten 219 bjälkar och 82 tolfte bräder.

³ Roths räkning upptar: »8 st. stora fönsterkarmar in alles med bågar och allt tillbehör uttagit och alla lika reparerat samt många bågar svetsat och sedan igen insatt dito en stor fönsterkarm i muren lagat 2:ne st. runde fönsterkarmar uttagit»»

⁴ Kyrkorådssammanträden 7/10, 16/10, 20/10.

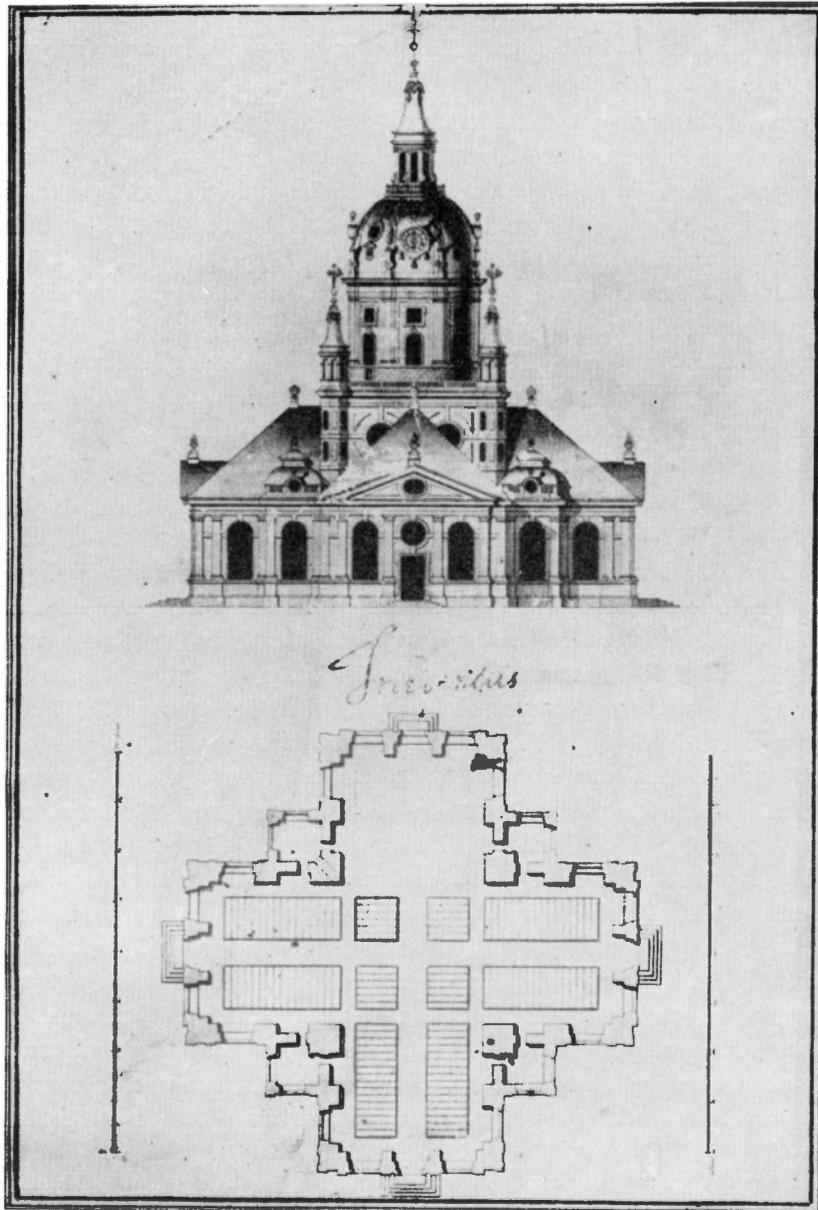

Fig. 167. Göran Josua Adelerantz' förslag till återuppbyggnad av Katarina kyrka.
Med konung Fredrik I:s namnteckning. Kyrkans arkiv.

Göran Josua Adelerantz Entwurf für den
Neubau der Katharinakirche. Mit der
Namenszeichnung König Friedrich I. Archiv
der Kirche.

Göran Josua Adelerantz's proposal for re-
construction of St. Catharine's Church.
With signature of King Frederick I. Church
Archives.

LILLIENHOF- 7 tm tjock och $\frac{1}{2}$ aln bred. I sept. träffades en överenskommelse med kammarrådet
SKA GRAV-
KORET Wattrang, att dennes gravkor (den s.ö. paviljongen) skulle repareras på samma sätt
som kyrkan i övrigt.

BÄNKAR Den 2 nov. 1723 »uppviste» Adelcrantz i kyrkorådet »den ritning han gjort på
bänkrummen i kyrkan, vilken med skyldig tacksamhet emottogs och för godt erkändes
samt till byggmästaren Sontag levererades att därefter anlägga grunden till bänkarna». Den
sistnämnde började omedelbart med detta arbete, som fortsattes följande vår och
sommar. Vid kyrkorådssammanträdet den 21 april 1724 »togs också den till bänkarna
anlade bäddning uti övervägande, och som det fanns, att densamma vore för smal och
kyrkan så medelst skulle komma uti mistning på bänkerum, ty befalltes att med dess
vidare byggnad skulle upphöra till dess man med borgmästare Adelcrantz fått därom
konferera.¹ Sontags arbete med underredet till bänkarna pågick till den 17 okt. Med
snickarna Ludvig Neijbert, Erik Öhrn och Sven Pihl träffades den 11 juni avtal om
förfärdigande av säten och dörrar till bänkarna i enlighet med en uppsatt provbänk.²
Arbetet skulle vara färdigt inom fyra månader, men först i jan. och febr. följande år
kunde det föras från verkstaden till kyrkan.

PROVISORISKT 23 mars 1724 beslöt kyrkorådet att »utav bräder och bjälkar skulle uppsättas
ALTARE OCH
PREDIKSTOL tills vidare ett förlorat altare vid östra kyrkodörren». Målaren Kristoffer Christman
målade »på en panel, som kunde vara tjänlig till att bruka för en altartavla» och förgyllde
ett krucifix. En enkel predikstol med himmel levererades av Ludvig Neijbert i april och
målades av Christman, som jämväl målade »på muren däromkring».

VALVEN OCH 1724 beslöt kyrkorådet att »utav bräder och bjälkar skulle uppsättas
VÄGGARNA
REPARERAS tillbaka till kyrkan, men stötte på bestämt motstånd inom kyrkorådet. »Innan taket
OCH PUTSAS och valven bliva reparerade och så väl försedda med rapping och annat, att man ej
kan befara någon olycka, vilja de vara alldeles otilltalte, där sådant skulle timas . . .
Ty deras vilja är att intet i sommar flytta med gudstjänstens förrättande upp uti kyrkan
utan då väl förse henne. Och om annat skulle ske, vore det ock för arbetsfolket ett stort
hinder, varav kyrkan komme ock att lida».³ Det under kyrkans byggnad ungefär tre
kvarter tidigare begångna missgreppet att flytta gudstjänsten till den ännu ej halv-
färdiga byggnaden, stod tydligen i minnet som ett avskräckande exempel.

Vid kyrkorådssammanträdet den 7 apr. »inkom murmästareåldermannen mästern
Jonas Nilsson Fristedt påminnandes, att innan som något annat uti kyrkan göres, bör
först det stora valvrummet repareras jämte ock förfara om de övriga valven finnas något

¹ Vid den följande dag av Adelcrantz företagna besiktningen visade det sig, att »bäddningen befanns
något smalare än den som förr haver varit». Om det visade sig, att alla, som förut haft bänkrum på »stora
gången» kunde rymmas, skulle emellertid någon ändring icke vidtagas.

² Kyrkorådssammanträde 4/6 och 11/6 1724. Beslut om bänkar för K. Maj:t och Rikens råd samt
magistraten och kyrkorådet den 15/9 1724. Om deras utsmyckning 4/3 1725. Rörande bänkarna se
nedan under inventarier.

³ Kyrkorådsprotokoll 23/3 1724.

bräcklige, kunde de vid samma tillfälle göras färdige». Beslut fattades, att Fristedt tillsammans med byggmästaren Sontag skulle »taga sig denna mödan uppå dock med välb. herr borgmästaren Adlercrantz kommunikation» att undersöka de andra valven och »dem också vid samma tillfälle förfärdiga samt därtill göra en ställning och med det samma begynna att rappa och vitlimma väggarna uti kyrkan». Redan i slutet av mars hade »kyrkans drängar» börjat borthacka den lösa kalken från murarna och valven, och i mitten av apr. voro 9 murgesällar m. fl. av Jonas Nilsson Fristedts folk i arbete med murande samt rappande och vitlimmande och fortsatte härmed till den 17 okt. Till »avputsningen kring hela kyrkan och murningen på norra sidan uti tornet» åtgick 52 läster kalk och 6 600 tegel. Målaren Christman målade gotlandsstenen i fasaderna med grå oljefärg.¹

Det visade sig nu, att byggmästare Möllers arbete på s. och v. korsarmarna var mindre väl gjort, varigenom koppartäckningen försenades.² Vid kyrkorådssammanträdet den 4 juni träffades överenskommelse med kopparslagaren Kristian Adolph om koppartäckning av de fyra korsarmarna.³ Fem dagar senare meddelade Adolph emellertid kyrkorådet »att själva brädetaket borde bättre förses innan han med säkerhet kunde lägga kopparen däruppå». I slutet av månaden var dock arbetet igångsatt och fortsatte sedan hela sommaren och hösten. Den 12 dec. erhöll mästare Adolph slutlikviden. Den första etappen av återuppbyggnadsarbetet hade nu nått sin fullbordan, och på hösten 1724 togs kyrkan åter i bruk för gudstjänsten. Den 17 okt. hölls avskedspredikan i »bräd-kyrkan på Lagerstedts äng», och påföljande söndag återinvigdes Katarina kyrka.⁴

KORS-
ARMARNA
KOPPAR-
TÄCKAS

XIV. DET NYA TORNET

Återuppförandet av den eldhärdade kyrkobyggnaden hade sålunda gått ovanligt snabbt och letts med berömvärd nit och skicklighet. Att efter den 1 maj, sedan vinterkörslorna för året för länge sedan avslutats, anskaffa allt virke, som erfordrades

ARBETSLED-
NINGEN

¹ »Stenhuggarestenarna vid fönstren större som smärre samt stenarna ovan och nedan vid pilasterna» på sakristian samt ö. korsarmen. Likaledes »de svarte stenarna» (de brända) utanpå den s. korsarmen och runtom förbi den v. korsarmen. Utanpå sakristian målades övre delen av fönstren som blindfönster på bräder. I den s. hörnpaviljongen sattes fönsteröppningarna igen med bräder och målades som blindfönster.

² Kyrkorådet 7/4 1724: »Emedan man funnit någon oanständighet uti byggnaden . . . » skulle ett memorial avlåtats till byggningskollegium. 28/4 besiktigade Adlercrantz, rådmännen Jöransson och Liljeström, byggmästarna Sontag och Teulig m. fl., jämte kyrkorådet felaktigheterna. Bygg- och murmästarna skulle uppsätta ett förslag på vad som måste ändras och förbättras, vilket sedan skickades till byggningskollegium för yttrande (20/5). Möller utlovade att förbättra, vad som igenom hans »folks vårdslöshet kunde finnas felaktigt». (25/6). I juli var Möller i gång med arbetet. Den 20/7 beslöt kyrkorådet avlåta ett memorial till byggningskoll. att Möller snart måtte göra färdigt det påbegynta rep.arbetet på s. korsarmen. Den 23/7 ålades Möller att före den 27/7 ha påbörjat arbetena.

³ I priset ingick även ett fat dubbelöl till arbetarna vid fullbordandet av varje korsarm.

⁴ RÜDLING a. a. s. 181 uppger felaktigt att återinvigningen skedde den 18 nov.

KYRKOHER-
DEN HERMAN
SCHRÖDER

till de nya yttertaken, var t. ex. en prestation, som för nutidens människor kanske icke är så lätt att förstå och till fullo uppskatta. Hur väl allting nu gick i lås med pengar, material, hantverkare och arbetsfolk blir ju särskilt påfallande vid en jämförelse med förhållandena, då kyrkan byggdes. Kyrkorådets medlemmar synas ha besjålats av en önskan att i samarbete föra verket igenom, och i spetsen för församlingen stod nu en man med praktiskt förstånd och förmåga att organisera och samla de goda krafterna, nämligen kyrkoherden Herman Schröder, vilken verkade i Katarina 1718—1729, då han utnämndes till biskop i Kalmar.¹

GÖRAN
JOSUA ADEL-
CRANTZ

För den konstnärliga och tekniska ledningen hade man också nu försäkrat sig om en förnämlig kraft, borgmästaren och stadsarkitekten i Stockholm Göran Josua Adelcrantz, vilken redan före branden anlåtats som rådgivare vid den då utförda reparationen av kyrkan.²

Katarina kyrka synes ha legat honom särskilt om hjärtat och han ägnade arbetet på dess iståndsättande mycken tid och stort intresse. »Såsom borgmästaren . . . Adelcrantz», heter det i kyrkorådsprotokollet den 13 febr. 1724, »alltid haft ett särdeles och stort besvär vid denna kyrkans reparation och byggnad», skulle till honom utbetalas ett honorar på 100 dlr. smt. I övrigt synes han varken ha krävt eller erhållit någon ersättning för sitt långvariga och omfattande arbete.³ Vid riksdagen år 1727 hade Adelcrantz, vilken liksom sin beskyddare och läromästare Nikodemus Tessin d. y. var en ivrig anhängare av det holsteinska partiet, i samband med detta partis fall fått lämna sina befattningar som hovarkitekt och stadsarkitekt i Stockholm.⁴ Det är ett gott vittnesbörd om det förtroende Adelcrantz åtnjöt inom Katarina församling, att han året därpå blev medlem av kyrkorådet i församlingen.⁵ Han deltog synnerligen flitigt i kyrkorådets sammanträden, där han intog en framskjuten plats, och synes ha gjort sig allmänt uppskattad. Under år 1731 ledde han sålunda rådets sammanträden i vakansen efter den nyutnämnde men aldrig tillträdande kyrkoherden.

Om den första etappens arbeten sålunda gått ovanligt väl i lås så blev den andra, återuppförandet av tornet, desto besvärligare och långvarigare. En meningsskiljaktighet

¹ Han lämnade församlingen i Stockholm i juni 1731.

² se ovan sid. 302.

³ Enligt kyrkorådsprot. ²¹/₉ 1726 skulle dock till den, som utfört ritningen, utbetalas 3 dukater (se nedan sid. 318).

⁴ Redan 1724 hade dock varit på tal att Adelcrantz skulle lämna stadsarkitektbefattningen. På ständernas anmodan hade nämligen Kungl. Maj:t utfärdat en förordning, som förbjöd innehav av två publika avlönade tjänster. Borgmästarebefattningen kunde sålunda icke längre förenas med stadsarkitektbefattningen. Då ingen fanns, som kunde övertaga arkitektsysslan, så tillät Kungl. Maj:t, «att bem:te borgmästare Adelcrantz må till nästa riksdag få behålla bägge dessa tjänster». K. brev ¹⁰/₈ 1724. Överståth. arkiv Sta. A. Inrikes civil exp. registratur 1724 f. 940. R. A.

⁵ Kyrkorådsprot. ⁵/₈ 1728: »Vid denna sammankomsten behagade välb. . . . Adelcrantz utlåta sig att vilja vara också en ledamot ibland Sancta Katarinæ kyrkas föreståndare, vilken benägenhet de andra herrar föreståndarna med all tillbörlig tacksamhet erkände».

Fig. 168. Katarina kyrka från sydost. Foto från början av 1880-talet. Stockholms stadsmuseum. Katharinakirche von Südosten. Aufnahme vom Anfang der 1880 er Jahre. Stadtmuseum Stockholm. St. Catharine's Church from south-east. Photo. from beginning of 1880's. City of Stockholm Museum.

rörande tornbyggnadens utformning och den nu ganska hårt ansträngda ekonomin fördröjde arbetets genomförande under en följd av år.

Redan på sommaren 1723 hade Adelcrantz blivit färdig med en ritning till den nya tornbyggnaden. I kyrkorådet beslöts den 14 juli detta år, att i enlighet med den »chapelun som borgmästaren välb. herr Jöran Adelcrantz nu uppviste, den delen av tornet, uti vilken klockorna skola komma att sättas, skall uppmuras till en del högre, och att det stora hålet på översta valvet måtte igenmuras, vilket dock först under Hans Kongl. Maj:ts nådigste approbation bör underdånigst hemställas». Med »det stora hålet» avses givetvis dageröppningen i kupolvalvet. Den 6 febr. följande år beslöt kyrkorådet hemställa hos Kungl. Maj:t om ytterligare byggningshjälp. »Därjämte skulle ock uti underdånighet för Hans Kongl. Maj:t uppvisas ett projekt på kyrkans anlagde byggnad.»

Adelcrantz hade uppgjort tre olika alternativa förslag till ny tornbyggnad. Han hade, enligt den redogörelse han själv lämnat vid kyrkorådets sammanträde den 8 aug.

ADELGRANTZ'
RITNINGAR

1725,¹ »denna församling till tjänst och på dess begäran uppsatt 3:ne projekter till tornbyggnaden, dem uti borgmästaren Jakob Bunges och kyrkorådens närvaro presenterat, även ock lämnat dem under Hans Excell:s greve Tessins sentiment, vilken av desse 3:ne utvalde den som antagen är. Sedermera äro desse 3:ne projekter hos Hans Kongl. Maj:t insinuerade, då Hans Kongl. Maj:t uti sittande råd efter långt övervägande i nåder utvalde detsamma, som Hans Excell:s greve Tessin tillförende ock haft bästa tycke för. Det även väl med sin höga kongl. hand underskrivit och sitt nådiga nöje däröver yttrat samt befallt, att en kopia därav måtte honom tillställt bliva.»

Under prövningen hos Kungl. Maj:t hade tydligen fråga väckts, om icke tornet borde återuppföras i sin tidigare form; förmodligen fanns det väl åtskilliga församlingsbor, som helst önskade en sådan lösning. I kyrkorådsprotokollet för den 23 mars 1724 finnes härom följande anteckning: »Infann sig borgmästaren Jöran Adelcrantz med sekreteraren Boneauskiöld,² vilken hade uti beställning att efterse på den tavlan varest grunden och ritningen av kyrkan är avsatt om konung Karl den 10:des originalnamn där finnes. Och som bem:te tavla då för tiden intet var i kyrkan utan på ett annat ställe, ty lovades att med det första tillfälle tillställa hr sekreteraren densamma». Tessins åsikt blev emellertid avgörande och han var överens med Adelcrantz, att man borde frångå den de la Valléeska ritningen och bättre anpassa tornet efter tidens smak. Även praktiska skäl talade för Adelcrantz förslag. Med hänsyn till brandfaran borde tornet uppföras i sten och inte i trä.

DEN FAST-
STÄLLDA RIT-
NINGEN

Den av Kungl. Maj:t fastställda ritningen, försedd med Fredrik I:s egenhändiga namnteckning, finnes bevarad i kyrkans arkiv (fig. 167). Den visar en plan och en fasad av kyrkan. Fasaden är laverad. Tornkroppen är uppbyggd med en cylindrisk, pilasterindelad tambur, försedd med stora rundbågiga fönsteröppningar och mezzaninfönster. Kupolen, som reser sig direkt från tamburen, är indelad av lister med en rik dekorativ utsmyckning, samt har vindskupor och urtavlor och krönes av en lanternin.

BYGGNADS-
MATERIAL
ANSKAFFAS

I febr. 1724 träffades avtal om upphandling av stora bjälkar till den nya tornbyggnaden. I maj beslöt kyrkorådet att begära förslag från stadens byggningskollegium, »huru och på vad sätt det runda hålet uppe uti stora valvet skulle kunna bäst och säkrast igenbyggas». ³ Och i juni uppdrogs åt byggmästaren Sontag »att reparera det stora valvets öppning med spännbjälkar» enligt ett projekt, som utarbetats av murmästare-åldermannen Jonas Nilsson Fristedt. ⁴ Till ett kyrkorådssammanträde den 3 sept. hade Sontag och Fristedt kallats och anmodades nu »att begiva sig upp uti tornet och erfara, huru mycket materialer till dess fullbordande kunde behövas».

¹ Se härom nedan sid. 314 f. Förutom den i kyrkans arkiv förvarade ritningen med Fredrik I:s approbation finnes i Nationalmuseum (N. M. 225/90) en akvarellerad fasadritning, en kopia av den förstnämnda, troligen utförd av murmästaren Johan Gottfrid Weigelt, som signerat den.

² Gustav Boneauskiöld var vid denna tid sekreterare vid inrikes civilexpeditionen.

³ Kyrkorådsprot. 20/5 1724.

⁴ Kyrkorådsprot. 4/6 1724.

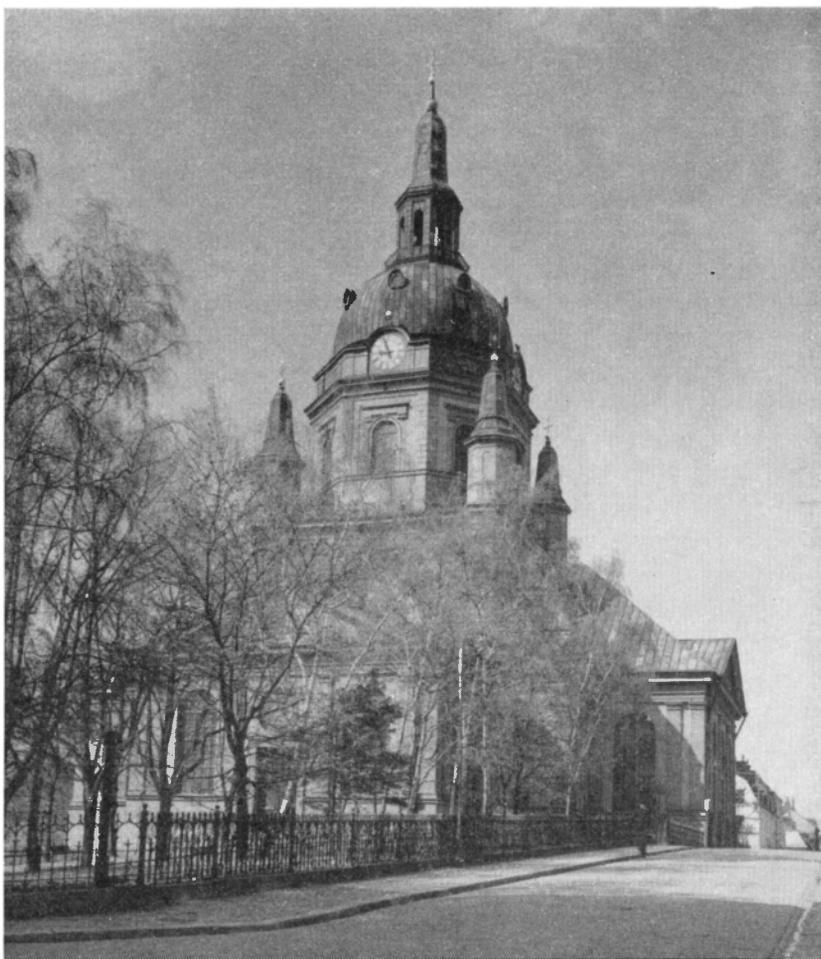

Fig. 169. Katarina kyrka från nordost. Foto J. Söderberg 1935.
 Katharinakirche von Nordosten. Aufnahme J. Söderberg 1935. St. Catharine's Church from north-east. Photo. J. Söderberg, 1935.

Den 18 febr. 1725 ingicks avtal med stenhuggaren Olof Fristedt om den »stenlist, som skall bliva vid foten på tornet», och någon vecka senare hade detta arbete påbörjats.

Allt var sålunda förberett för att arbetet med tornbyggnaden enligt den av K. Maj:t fastställda ritningen på allvar skulle komma i gång på försommaren 1725, då en allvarlig konflikt rörande tornets utformning uppstod mellan Adelcrantz och murmästareåldermannen Fristedt. I kyrkorådsprotokollet för den 3 juni 1725 lämnas följande relation av stridens utbrott. Till sammanträdet hade så väl Adelcrantz som Jonas Fristedt infunnit sig. Den sistnämnde framhöll nu, »att den runda avritningen, som välborne

KONFLIKT
MELLAN MUR-
MÄSTAREÅL-
DERMANNEN
FRISTEDT OCH
ADELCRANTZ
RÖRANDE
TORNETS UT-
FORMNING

herr borgmästaren Adelcrantz gjort på tornet vore kyrkan allt för kostsam och kunde han intet påtaga sig att svara för dess säkerhet, som det verket fordrar. Varpå välb:ne herr borgmästaren utlovade sig vilja för dess styrka och säkerhet vara ansvarig, som ock för en drägelig omkostnad. Därpå åtog murmästaren det samma att uppmura det bästa han kunde, kunnandes herrar kyrkoföreståndare intet något utlåta sig där om utan lämnade detta verket under dessa bägges bästa överenskommande».

De misstankar, som nu väckts hos kyrkorådets medlemmar beträffande Adelcrantz' förslag, gick det inte så lätt att övervinna och tysta, och den gamle murmästareåldermannen och slottsmurmästaren hade tydligen icke alls blivit övertygad av Adelcrantz. Han ansåg sig kapabel att bedöma frågan och kunde om det gällde nog framlägga ett eget motförslag. Det gjorde han i varje fall år 1724 ifråga om det nya tornet på Jakobs kyrka, där detta skulle bliva »mindre och lättare att bära för valvet», än det bleve enligt ett av Adelcrantz framlagt förslag.¹

Vid följande sammanträde,² då Adelcrantz icke var närvarande, beslöt kyrkorådet inkalla Fristedt samt byggmästaren Sontag, vilka anmodades »att begiva sig upp uti tornet och där skärskåda, vilket skulle synas vara starkast och minst komma att kosta om tornet blev runt eller åttkantigt uppfört».

Den 8 aug. togs frågan åter upp till behandling. Både Adelcrantz och Fristedt voro nu tillstädes. Kyrkoherden »refererade, att han tillika med de andra föreståndarna hava förnummit, att ålderman mästare Fristedt skolat sig utlåtut uti någon difficultet angående den av välb. herr borgmästaren gjorda samt av H. Kongl. Maj:t approberade utritning till kyrkan».

Adelcrantz hade nu blivit mäktat förgrymmad över den misstro till hans förmåga och den opposition mot hans förslag, som på detta sätt tog sig uttryck. Efter att först ha lämnat den ovan återgivna relationen rörande den fastställda ritningens tillkomst³ sade han »sig intet kunna se, huru någon ville sig understå till att ändra det, som redan med en så hög och kungl. approbation är antaget. Och vad angår de av mästare Fristedt föreställta svårigheter, svarade välb. herr borgmästaren till det första, att [han] då han med mästare Fristedt uti conferance hos herrar kyrkoråden uti högervärdige herr kyrkoherdens hus [förklarar], att omkostnaden bleve lika stor antingen det bleve runt eller åttkantigt. Och vad det angår, att somliga tycka det rundheten kommer dem kastellaktigt före, så föreställte välb. herr borgmästaren dem att uti all arkitektur hålles den runda formen för den säkraste och att samma form vid de störste kyrkor uti Europa mest brukeligen [är]. Vad det andra angår om faran av tyngden uppå valven sade [han] sig också till förene sagt mästare Fristedt, att ingen tyngd kommer på själva valven att därav kan förorsakas någon fara eller olycka, den Gud dock nådeligen avvände, står att befrukta. Dess likest yttrade sig välb. herr borgmästaren, att där mästare

¹ STAVENOW, Carl Hårleman s. 249, ALM, Murmästareämbetet, s. 27.

² Den 14/6 1725.

³ se ovan sid. 311 f.

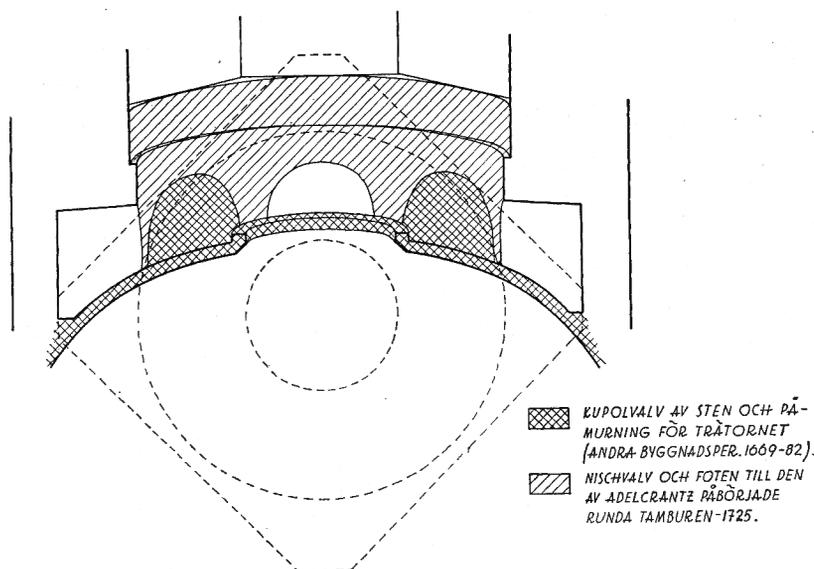

Fig. 170. Skärning genom kupolvalvet och tornets nedre del; uppmätning med olika byggnadsperioder markerade.

Durchschnitt durch das Kuppelgewölbe und den unteren Teil des Turms; Vermessung mit den einzelnen Bauperioden bezeichnet.

Section through the cupolaed arch and the lower part of the tower; the measurements and the different building periods marked.

Fristedt intet skulle vilja följa hans dessein, så ville han själv antaga någon annan mästare och vara för verket ansvarig. Till vilket allt mästare Fristedt intet annat svar gav [än] att han redan begynt uppå och vill också continuera med murande efter välb. herr borgmästarens dessein». Kyrkorådets medlemmar förklarade åter, att de icke kunde taga något ansvar utan lämnade avgörandet »till dem som det bäst förstå och sig påtaget att fullborda. Varpå herr borgmästaren tillika med mur- och byggmästaren begåvo sig upp uti tornet att besiktiga det, som redan var och ännu göras skulle. Och när de nederkommo på gatan sade välb. herr borgmästaren till högstervyrdige kyrkoherden, att mästare Fristedt redan hade rätteligen anlagt grunden till tornbyggnaden».

I juli hade nämligen både Jonas Fristedts murgesäller och Sontags timmermän börjat arbeta på tornet. Men någon vidare fart blev det inte på bygget.

Oppositionen mot Adelcrantz' förslag gick det emellertid inte att nedslå. Den synes istället ha nått allt vidare kretsar av församlingen. Den 17 aug. hade mästare Fristedt och mästare Sontag åter kallats till kyrkorådet, »föreställandes dem högstervyrdige herr kyrkoherden på deras samveten om de kunde finna eller förmoda något fel eller fara med dess byggnad». De försäkrade emellertid nu »att de intet kunna finna något som efter mänskligt förstånd kan bättre anläggas». Och på en upprepad hemställan från

ARBETET
IGÅNGSÄTTES

kyrkoherden till mästare Fristedt, »att om han ännu hade någon difficultet, han den ännu ville herrar föreståndare kungöra», förklarade han ånyo, att han inte hade något att påminna.¹

»KLOCKSTA-
PELN»
UPPFÖRES
PÅ TORN-
ALTANEN

I aug. hade det äntligen blivit litet mera fart på arbetena på tornet. Murningsarbetet pågick till slutet av okt. Till »murens uppförande på stora kyrkvalven, varpå tornet med själva klockstapeln kommer att ställas», hade då använts 28 000 tegel. Mittkvadratens fyra murar byggdes på till full höjd, de för tamburen erforderliga tromperna inslogos och foten till den runda tamburen uppfördes ett stycke. Tromperna och den runda foten finnas ännu kvar (fig. 170 och pl. 2). Samtidigt härmed arbetade timmermännen på bjälkar och stockar till klockstolarna. I slutet av okt. och under nov. restes ställningen för klockorna uppe på altanen på tornet över korsmitten.² Till »klockstapeln med dess underbäddning, golv och stödjande» användes bl. a. 35 stora och 114 mindre bjälkar, 54 sparrar och 28 stockar.

KLOCKORNA
UPPHÄNGAS

Den 2 dec. anmodades Adelcrantz »att åtaga sig det besväret, att besiktiga tornets anlagde resning så väl till murningen som träbyggnaden om den vore försvarl. och säker att nu kunna drista sig därpå att upphissa klockorna». Jämte Adelcrantz begåvos sig bägge kyrkovärdarna, direktören Ekman och byggmästaren Sontag upp i tornet. Efter nedkomsten, »berättade välborne herr borgmästaren att allt funnes väl och försvarl. förrättat, befallandes byggmästaren Sontag att komma hem till sig och av utritningen på tornet inhämta om något ändå kunde manka». I mitten av dec. voro de fyra nya klockorna färdiga och beslogos av klensmeden Mich. Neijtman, och i slutet av månaden hissades de upp på sina platser. Över klockorna byggdes ett provisoriskt tak.

Det dröjde sju år innan tamburens murar började resa sig kring denna öppna klockstapel, som stod fritt uppe på kyrkans tornaltan och måtte ha sett ganska underlig ut, synlig som den var över hela staden.

På våren 1726 »resonerades återigen än vidare om tornets bearbetande om icke man i detta år skulle allenast efter hand upphandla nödiga materialier som tegel, kalk med mera, som kunde erfordras, jämväl och nu uti tid ackordera med stenhuggaren, att hans verk till nästkommande vår bleve så färdigt, att murande därigenom icke bleve förhindrat».³ Tillgängliga medel användes emellertid huvudsakligen för klockornas avbetalning och för några smärre ändamål.⁴ Det enda som genomfördes beträffande

¹ Ännu i förf:s ungdom kunde man av katarinabor höra berättas, att den byggmästare, som uppfört kupolvalvet över korsmitten i kyrkan, när valvet var färdigt, hade flytt till Amerika av fruktan, att det skulle rasa över församlingen. (Enligt en annan version hade han tagit sitt liv). Det är tydligen striden om tornets utformning och de gamla murarnas och valvets hållfasthet, som varit grunden till denna sägenbildning.

² I dagsverkslistorna anges »S:ta Katarina kyrkas klockstapel».

³ Kyrkorådssammanträde ²⁰/₄ 1726.

⁴ Bland annat förfärdigade snickaren Ludvig Nöber den ö. kyrkoporten.

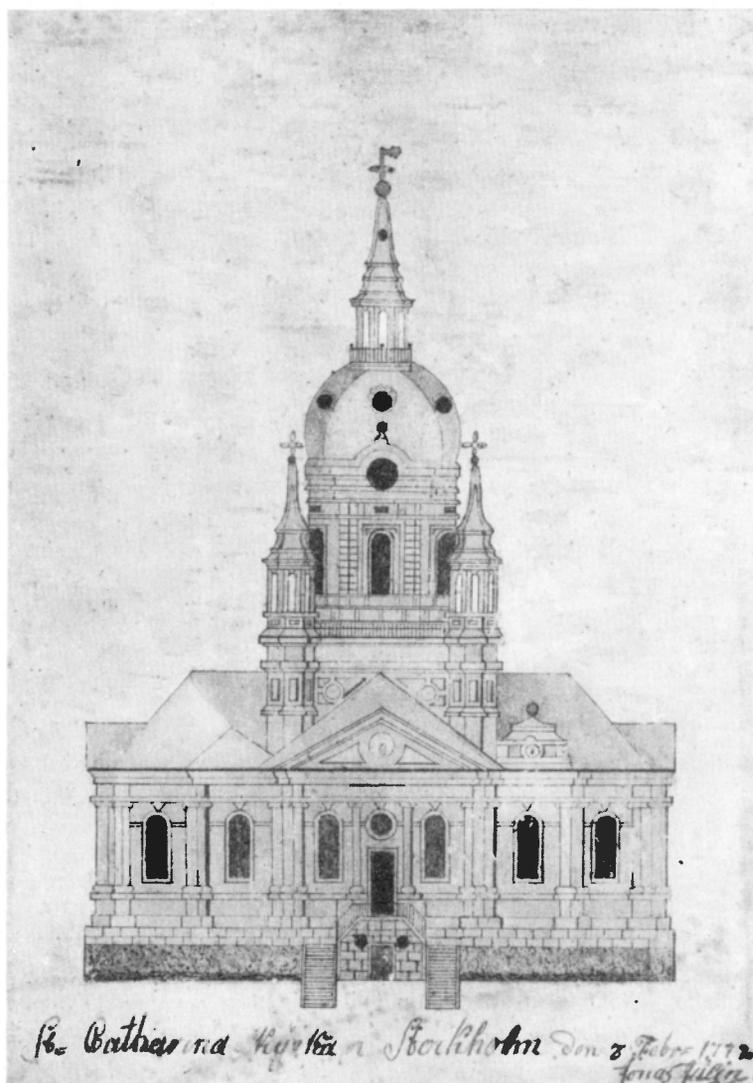

Fig. 171. Katarina kyrkas södra fasad, akvarellerad teckning, signerad Jonas Julin 3 febr. 1777 Stockholms stadsmuseum.

Katharinakirche, südliche Fassade.
Aquarellierte Zeichnung, signiert Jonas
Julin den 3 Febr. 1777. Stadtmuseum
Stockholm.

St. Catharine's Church, south façade,
water-coloured drawing signed Jonas
Julin, 3rd Feb. 1777. City of Stockholm
Museum.

tornbygget var, att »den senare av Hans Kongl. Maj:t in originali underskrevne avritning på kyrkans byggnad» försågs med »en vacker ram med fint glas före».¹

OPPOSITION-
EN MOT DET
FASTSTÄLLDA
FÖRSLAGET
SEGRAR

Icke heller följande år kommo arbetena i gång.² Vid kyrkorådets sammanträde den 14 nov. 1727 blev enligt protokollet »intet slutet eller något avgjort utan allenast något resonerat om tornbyggnadens begynnelse». Men tydligen diskuterades möjligheten och nödvändigheten av ritningens förändring. En vecka senare (^{23/11}) sammanträdde kyrkorådet åter, och till detta sammanträde var Adelcrantz kallad. Kyrkoherden tog nu till orda och »föreställde hos välborne herr borgmästaren om icke den ritning till tornets byggnad att bliva rund kunde uti kantig förändras, så väl för mindre omkostnad skull som ock att församlingens invånare bära större tycke därför». Adelcrantz' motstånd var nu brutet. Han förklarade, »att han alltid vill söka uti denna byggnaden både församlingens nöje som ock minsta omkostnaden; ty vore han ock väl tillfreds att i stället nu ritningen är på ett runt torn, att det bleve åttkantigt, men proportion måste uti höjden därefter noga observeras.»

ADELCRANTZ'
NYA RITNING

Tre månader senare förelåg Adelcrantz' nya ritning, »en åttkantig ritning uppå tornet, vilken av samtliga herrar föreståndare med all tacksamhet god erkändes» vid kyrkorådets sammanträde den 27 febr. 1728.³ Till kyrkorådets sammanträde den 15 mars hade såväl murmästareåldermannen Jonas Fristedt som stenhuggaren Olof Fristedt kallats. Med den sistnämnde träffades härvid avtal om allt »stenhuggarearbete som uppe uti tornet kan behövas för 6 300 dlr. kmt». Några byggnadsarbeten kommo dock icke i gång detta år. I stället uppfördes gråstensmur på kyrkogårdens ö. sida⁴ och en läktare i n. korsarmen »v. ut mellan bäge pelarna». Icke heller följande år kom arbetet med tornet i gång på allvar.⁵ Murmästaren Fristedt började dock mura foten till den åttkantiga tamburen, varvid den påbörjade runda foten fick stå kvar och användes som grund.⁶ Murningsarbetet fortsattes 1730, men även nu i ganska liten omfattning. På hösten sistnämnda år lades ett nytt golv av tegel in uppe i tornet under »klockstapeln», som samtidigt härmed gjordes om. Genom denna brandbotten hade man »gjort fredt för eldsvåda i kyrkan». I samband härmed diskuterades åter den alltjämt olösta frågan, »huru och på vad sätt det trinda hålet mitt uti största kyrkvalvet

¹ Vid kyrkorådssammanträde ^{21/9}, 1726 fattades beslut härom samt att »den som bem:te avritning förfärdigat skall för detta sitt besvär bliva rekompenserat med trenne dukater in specie». Ritningen är alltjämt inramad i denna ram.

² Klockornas slutbetalning och en avbetalning till stenhuggaren Olof Fristedt för »stenarbetet till tornet» finnas upptagna i detta års räkenskaper.

³ Den 13 apr. 1728 utbetalades ersättning till »Mons. Grååberg för det han avritat tornet och altartavlan».

⁴ Se kapitlet Kyrkogården s. 245.

⁵ Vid kyrkorådets sammanträde den 31 jan. 1729 överlades om materialens upphandlande »till tornets uppbyggande uti detta år».

⁶ Någon förändring med hänsyn till de gamla murarnas hållfasthet vidtogs sålunda icke.

skulle kunna igentäppas.¹ Under 1731 pågick tillhuggningen av sten för tornbygget och byggnadsmaterial fördes fram till kyrkan.

På våren 1732 gjordes äntligen en kraftansträngning att få någon fart på tornbygget. Vid kyrkorådssammanträde den 23 apr. meddelades att murtegel och andra byggnadsmaterial funnos i förråd, men pengar till »arbetsfolkets avbetalning» saknades. Olika utvägar diskuterades vid detta och följande sammanträden.² Hos Kungl. Maj:t begärdes tillstånd till en stambok för insamling i staden och på malmarna. Förslag väcktes också om att församlingen skulle anslå pengar och församlingsborna hjälpa till med dagsverken in natura.

I slutet av apr. hade »kyrkans drängar» byggt ställningar för murarna och hissat upp tegel och bruk, och i början av maj satte murmästaren Fristedts folk igång med murningarbetet. Fristedt hade då gjort en arbetsritning i stor skala, »tornets avfattning i stort mått», för vilken han erhöll särskild betalning. Stenhuggaren Fristedt hade ända sedan årets början varit i full gång med att hugga den erforderliga naturstenen, som skulle ingå i tamburens murar.³ I mitten på juli hade murningen hunnit så långt att »fönstervalvstyckena» då kunde inpassas. Vid denna tid hade också mästern Johan Theuligs timmerkarlar kommit i arbete med bjälklag och resning. Murningarbetet avslutades den 8 sept. Tamburens murar voro då i stort sett färdiga. Timmermännen fortsatte sitt arbete till slutet av nov., då ett förlorat tak lades över tornet. Kordonglisten och arkitraven täcktes med kopparplåtar.⁴

Under arbetets gång visade det sig, att »några små sprickor och rännor uti kalkbanden neder vid de där understående valvbågarna» uppkommit »under kyrkans stora valvrundel». De hade emellertid ingen betydelse.⁵

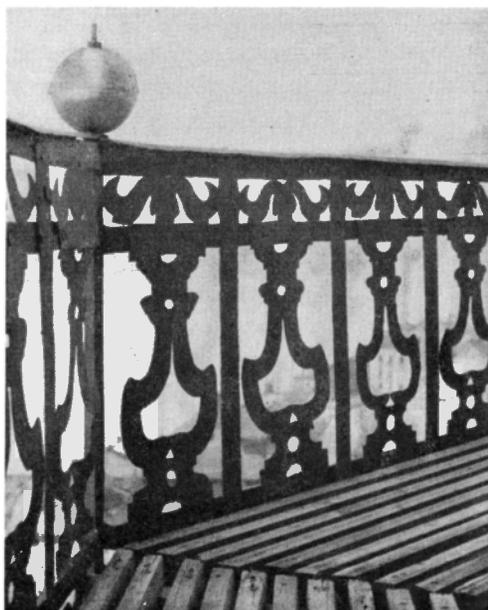
¹ Kyrkorådsprot. 4/9 1730. Under 1730 byggdes en läktare »emellan pelarna på södra sidan i koret».

² Kyrkorådsprot. 23/4, 7/5 och 18/5 1732.

³ Han erhöll enl. ackordet 17/4 1 000 dlr kmt., 18/7 1 000 dlr., 26/8 1 500 dlr.

⁴ Under året hade på tornbygget bl. a. använts omkr. 86 500 tegel, 24 stora och 240 mindre bjälkar.

⁵ Undersökning verkställdes av en särskilt kallad kommitté, bestående av murmästareäldermanen Fristedt, stadsmurmästaren Fischer, slottsmurmästaren Bäckman samt stadsbyggmästaren Matias Theulig.

TAMBUREN
BYGGES

Fig. 172. Detalj av smidesräcke kring lanterninen, utfört 1736 av Håkan Forssman. Foto G. Löwendahl 1940.

Detail des Schmiedege-
länders um die Laterne.
1736 von Håkan Forss-
man ausgeführt. Auf-
nahme G. Löwendahl
1940.

Detail of iron hand-rail
round the lantern, exe-
cuted 1736 by Håkan
Forssman. Photo. G.
Löwendahl 1940.

Följande år anskaffades »koppartakplåtar» och »dubbla järnplåtar» samt virke m. m. för tornbyggets avslutande,¹ men arbetena lågo i stort sett nere. Endast stenhuggaren Fristedt arbetade med tillhuggning av sten.

KUPOLEN OCH
LANTERNI-
NEN FULLBOR-
DAS

Under år 1734 fullbordades tamburen, kupolen och lanterninen. Den 25 juni började Theuligs timmermän taga bort det förlorade taket och bygga »ställning utan och innan för tornets vidare reparation». Ungefär samtidigt kommo murarna i gång. Murningsarbetena pågingo till slutet av sept. och timringsarbetet till slutet av nov. Olof Fristedt fortsatte med tillhuggning av stenen. Å »själva tornets översta attik och dess huvudlist» ersattes stenen delvis av trä av fruktan för den stora tyngd stenen kunde förorsaka å kyrkovalvet. Stenen var dock redan tillhuggen och Fristedt klagade ²⁸/₁₂ 1737 över att han ej erhållit betalning härför.² Smeden H. Forsman levererade den med en stor sol och blommor prydda flöjeln (fig. 181), som ännu kröner tornet.³ Målaren Kristoffer Christman hade »alle dess sirater trenne gånger grundat och med halvslaget äkta dukatguld förgylt». Christman målade också »stenen ovankring tornet av 96 alns längd »samt hade stenarna kring torndörrarna (ljudöppningarna) trenne gånger grundat och med ljusgrå oljefärg anstrukit». »På själva muren ovankring mellan båda vita listerna» målades med samma färg.

Den 10 nov. 1734 fattades beslut, »att till kyrkotornets kopparbetäckning skulle penningar med en stambok här uti församlingen tillhopa samlas»,⁴ och den 27 apr. följande år underhandlades med kopparslagaråldermannen Kristian Adolph om täckningen av tornet. Trots svårigheter med medlen⁵ kommo arbetena också i gång i juni och pågingo till sept. De fortsatte 1736, men avslutades först 1739.⁶ Den »stora knappen» på tornspetsen (se fig. 164) förgylldes 1736 med äkta dukatguld av Kristoffer Christman. »järnplåtarna med dess lister vid siffertavlorna målades med vit och »bleckröd» oljefärg av Christman.

SMIDESGAL-
LER KRING
LANTER-
NINEN

År 1735 hade ett avtal träffats med smeden Håkan Forssman om en del smidesarbeten för kyrkan, och en »ålandsstuga»⁷ uppfördes för hans räkning på den avbrända komministertomten. I okt. 1736 levererade Forsman »ett nytt galleri på kyrkotornet kringom durchsigtet av kyrkans eget järn och plåtar, bestående bem:te galleri av 8 delar».

¹ 412 takplåtar av koppar samt 1 skppd 6 lppd järnplåtar.

² Fristedts klagomål behandlades av kyrkorådet ¹⁸/₂ 1738.

³ Enl. räkning ¹²/₁₂ erhöi han för »själva spiran med korset samt 12 skenor därtill och 5 stora ringar 108: — dlr. kmt. Tvenne stora knappar 40: —, 8 st. mindre knappar 56: —, 10 st. blommor 120: —. Överst uppå en solstjärna och en granat 36: —. Följande år gjordes en mindre förändring av flöjeln, som då också omförgylldes.

⁴ Kyrkorådsprot. Sammanträdet hölls i kyrkans kor, dit »större delen av församlingen» infunnit sig. Drottningen förärade detta år 6 000 dlr till tornbyggningen.

⁵ Kyrkorådsprot. ²⁰/₇ 1735.

⁶ Under åren 1734—35 inköptes koppar och järnbleck till taktäckningen. 1736 levererades bl. a. 179 st. takbleck av koppar från Avesta. 1739 inköptes över 7 skppd. koppar och 285 »klippta järnplåtar». Stora altanen och turellerna voro alltjämt otäckta.

⁷ Ett timmerhus.

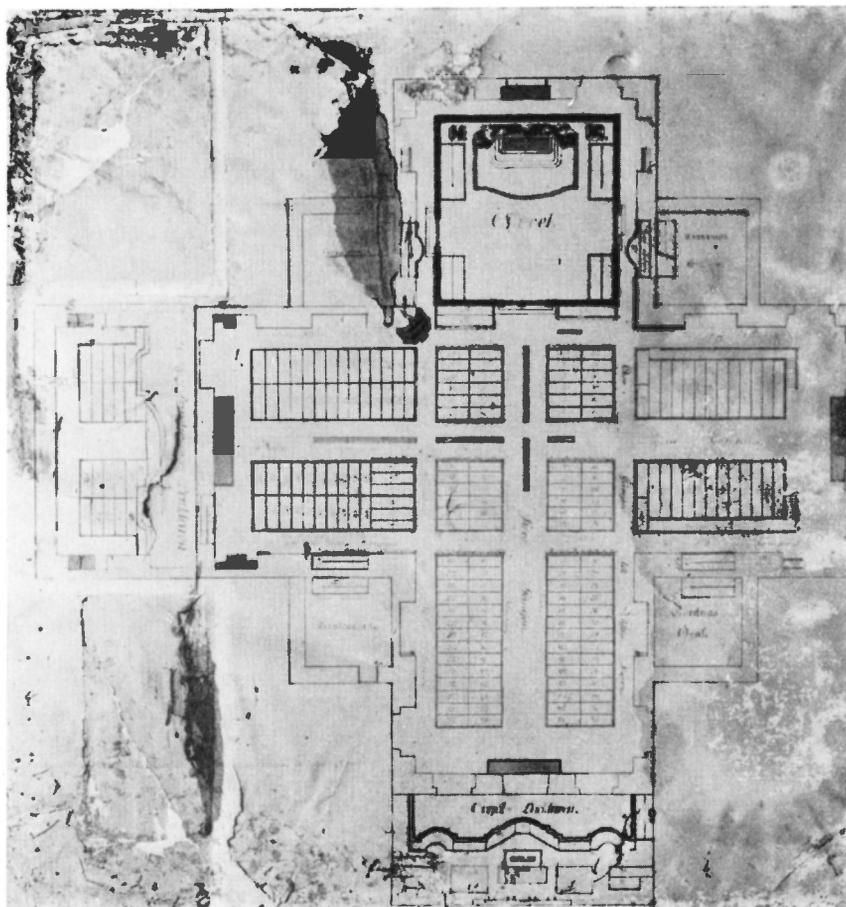

Fig. 173. Plan av kyrkan från senare delen av 1700-talet. Kyrkans arkiv.
 Plan der Kirche. Zweite Hälfte des 18. Jhs. Plan of the church from latter part of 18th
 Archiv der Kirche. century. Church Archives.

Det vackra smidesräcket kring lanterninen, vars form och utseende framgår av fig. 172 är sålunda utfört av Forssman. Räcket målades av Christman »efter begäran med guldfärga». TORNURET
FÖRFÄRDIGAS

På våren 1737 igångsattes slutligen en insamling för att skaffa ett tornur.¹ Det var smeden Håkan Forssman, som förfärdigade uret »med gång, fjärdedels [-klocka] och slag [-verk]; därtill visareverk med fyra visare utanpå tornet samt visareverk inuti kyrkan». Uret uppsattes i slutet av året och var »alldeles igång» den 8 dec.² De fyra

¹ Kyrkorådssammanträden $11/3$ och $27/4$.

² Forssmans räkning betalades den 31 dec. 1739. Smeden Olof Hellberg utförde en del detaljer till urverket. Siffertavlorna tillverkades och förgylldes av Fr. Bohman och Johan Tellner. Forssman förfärdigade året därpå tornuret till Storkyrkan (Sv. k., Stockholms kyrkor bd I, s. 589.)

VISARETAVLA
I KUPOL-
VALVET

urtavlorna i kupolen blevo icke färdiga förrän 1739. Urtavlorna målades svarta, siffror och visare förgylldes med äkta guld. I de båda svicklarna under varje urtavla målades änglahuvuden med gul färg.¹ Inne i kyrkan anordnades visaretavlan på igensättningen av kupolvalvets öppning. »En urtavla mitt upp i taket innantill i kyrkan, den uppspant med lärft, grundat och målat med mörkt och ljus blå botten, därpå med äkta dukatguld förgyllt dess siffror, tvenne runda ringar och en krans av lövverk ytterst», heter det i Kristoffer Christmans räkning.² I stället för en »simpl visare» skulpterade bildhuggaren Petter Norberg en »flygande ängel» av trä, vilken förgylldes av Christman 1737.

ALTANEN OCH
HÖRNTURELL-
LERNÄ

De fyra hörnturellerna stodo dock alltjämt ofullbordade och den stora altanen var endast försedd med en provisorisk täckning. I början av år 1744 beslöt kyrkorådet att dessa arbeten omedelbart skulle påbörjas.³ Den 2 juni framvisades i kyrkorådet »tre av stenhuggaren Fristedt uppgivne desseiner uppå de fyra små kyrkotornen». Kyrkorådet beslöt, »att efter den dessein, varest stjärnan visar uppå spetsen utan lilja skall tornen bliva förfärdigade». Enligt denna ritning skulle altanen täckas av sten och omgärdas av en stenbalustrad. Kyrkorådet ansåg, att detta skulle bliva för kostsamt och för tungt och beslöt, att »galleriet skall förfärdigas av järn med lövverk samt lister av huggen gotlandssten». I allt väsentligt synas de tre alternativritningarna ha anslutit sig till Adelcrantz' förslag. Kyrkorådet hade nämligen uppdragit åt »stenhuggaren Fristedts son, vilken äger god insikt i arkitekturen och ritkonsten, att uti stort mått avtaga småtornen efter sal. herr borgmästaren Adelcrantz' gjorde teckning till hjälp för byggmästaren».

SPIROR MED
KNAPPAR OCH
STJÄRNOR
PÅ
TURELLERNA

SMIDES-
GALLER
KRING STORA
ALTANEN

Redan i april hade Olof Fristedts stenhuggare börjat »renovera» »kornischlisten under altanen» mellan hörnturellerna samt listen på dessa. I juni begynte murmästaren Daniel Forsbergs och timmermansmästaren Theuligs⁴ folk uppföra de fyra turellerna. Arbetena pågingo hela sommaren och hösten. Kopparslagaren Kristian Adolph förfärdigade fyra stora kopparknappar, fyra stjärnor och åtta mindre knappar till spirorna på de fyra turellerna (jfr Adelcrantz' ritning fig. 167). En ritning till smidesgaller kring stora altanen godkändes av kyrkorådet den 27 juni. Håkan Forsman utförde arbetet, som var färdigt vid slutet av september 1744.⁵ Även detta vackra smidesarbete finnes bevarat. Det målades med grön oljefärg av Anders Balck, som samtidigt också målade om »översta galleriet kring durchsichten» med samma färg. 8 st. knappar på det sistnämnda förgylldes. Han förgyllde också »knappar, kors och

¹ Målningsarbetet och förgyllningen utfördes av Anders Balck.

² Räkningen dat. 31/12 1737.

³ Kyrkorådsprot. 14/1 och 25/2 1744. På grund av »brädernas förruttnande» hade vattnet trängt ned i valvet.

⁴ Efter Johan Mattias Theuligs död övertogs arbetet av sonen Johan Niklas Theulig.

⁵ Forsman erhöi 896 dlr smt för detta räcke. Förutom urverket samt de båda räckena kring tornet utförde Forsman även ett »galler kring altaret» och diverse smärre arbeten.

stjärnor» på de fyra turellerna och de fyra stora »knappar», som nu uppsattes över visaretavlorna, samt målade stenlisterna med grå oljefärg. Tornbygget hade nu äntligen vid slutet av år 1744 nått sin fullbordan.

Den nya ritning av Adelcrantz, efter vilken det åttkantiga huvudtornet och turellerna byggdes, finnes veterligen icke bevarad. Sådant bygget nu står återgår det emellertid i allt väsentligt på denna ritning. Några senare smärre förändringar omnämnas i följande kapitel. I det ursprungliga, av Fredrik I fastställda förslaget var tornbyggnaden högre och hade en elegantare utformning. Även det utförda tornet förefaller dock vara överdimensionerat i förhållande till byggnadskroppen. Nicodemus Tessin d. y. hade, som ovan nämnts, granskat och gillat detta av konungen approberade förslag, och det ansluter också nära till tessinska stilideal med förebilder framför allt inom fransk klassicistisk arkitektur. Även det utförda förslaget hör hemma inom samma krets. Men medan det ursprungliga förslaget mera doktrinärt återgår på franska förlagor, har det senare bättre anslutits till den gamla byggnadskroppen. Det nya tornet stämmer gott samman med korsarmarnas fasadarkitektur.

I det inre finnes dock intet sammanhang mellan det nya tornet och den gamla kyrkobyggnaden. Jean de la Vallées originella utformning av kupolen hade visserligen befunnits otillfredsställande redan på 1690-talet. Och när altaret flyttades till östra korsarmen, hade öppningen i det stora stenvälv över korsmitten igensatts med ett brädgolv. Kupolvälv hade dock gått tämligen oskadat genom branden. Adelcrantz har tydligen icke sökt ernå något organiskt samband mellan kupolvälv och tambur. I stället blev frågan om hur välvöppningen på bästa sätt skulle igensättas föremål för långvariga utredningar.

Adelcrantz har också sysslat med liknande uppgifter för några andra av kyrkorna i huvudstaden. Även för de la Vallées andra stora centralkyrka i Stockholm, Hedvig Eleonora kyrka, utarbetade han förslag till ett slags krönande kupolbyggnad. Förslaget kom, som bekant icke till utförande, och kyrkan stod ofullbordad ända till mitten av 1800-talet.¹ Den bevarade ritningen visar, att Adelcrantz även här projekterat en tambur med kupol och lanternin resande sig från en stor altan. Liksom ifråga om katarinaförslaget har han sökt ansluta tornets utformning till byggnadskroppens fasadschema, men här icke funnit en lika lycklig lösning. Det tredje stora uppdraget var ett nytt torn med huv på Jakobs kyrka,² ett arbete som dock överogs och utfördes av Carl Hårleman. Den betydelse Adelcrantz hade för Hårlemans utveckling och konst är sålunda tydlig beträffande Jakobs kyrka, men kan också påvisas beträffande de båda andra här nämnda projekten.³

¹ EFRAIM LUNDMARK, Hedvig Eleonora kyrka i Sveriges kyrkor.

² EFRAIM LUNDMARK, Jakobskyrka i Sveriges kyrkor, ÅKE STAVENOW, Carl Hårleman. En studie i frihetstidens arkitekturhistoria, Uppsala 1927.

³ RAGNAR JOSEPHSON, Frihetstidens mästerverk i Upplands fornminnesförenings tidskrift XLI, Uppsala 1927. Josephsons indelning i två olika huvudtyper, där Katarina skulle representera »en

Av de tre projekten är Katarina utan tvivel det förnämsta och det enda, som kommit till utförande och fullbordats under Adelcrantz' egen ledning. Den mäktiga kupolbyggnaden har, som Curman framhållit,¹ fått en »sällsynt lyckad silhuett, som än i dag utgör kanske det viktigaste momentet i den omgivande stadsdelens skönhet.»

XV. KYRKOINTERIÖREN FULLBORDAS. RESTAURERINGS- ARBETEN OCH FÖRÄNDRINGAR UNDER SENARE TID

LÄKTARE I N. När kyrkan på hösten år 1724 återinvigdes, var inredningen i kyrkorummet långt
O. S. KORS- ifrån färdig. Till en del hade provisoriska anordningar blivit vidtagna. Innan det stora
ARMARNA tornbygget avslutats, blev det inte heller mycket gjort för interiörens fullbordan.
SAMT KORET. År 1728 hade emellertid en liten läktare uppförts i n. korsarmen »väster ut mellan
ALTARET bägge pelarna», d. v. s. i murnischen i v. väggen, där alltjämt en liten läktare finnes, och 1734 kunde den nya altarpställningen invigas.²

Först 1746 kommo de resterande arbetena i kyrkorummet igång. Byggmästaren Johan Niklas Theulig uppförde detta år en liten läktare i s. korsarmens v. vägg, som pendang till den nyssnämnda i n. korsarmen. Följande år uppfördes två liknande små läktare vid korets s. och n. väggar i murnischerna mot Lillienhoffska graven och över dörren till sakristian. Byggnadsarbetet utfördes av Theulig. Den s. korläktaren byggdes först. Vid kyrkorådets sammanträde den 17 maj 1747 väcktes förslag om att för kyrkorådet uppföra en likadan på n. sidan i koret, och vid kyrkorådets sammanträde den 24 maj förelåg och godkändes en ritning till den sistnämnda läktaren. De båda läktarna i koret sprungo såsom framgår av fig. 173 med ett rundat mittparti ut från vägglivet, medan barriärerna å de båda små läktarna i s. och n. korsarmarna voro raka och lågo i murlivet. Bildhuggaren Magnus Granlund utförde »bildhuggeriarbetet» på läktarna i korsarmarna. Även på s. läktaren i koret arbetade Granlund; den försågs med skulpterat ramverk. Läktarna målades med grå oljefärg, listverk och skulptur förgylldes.

Samma år byggdes också en stor läktare i n. korsarmen under ledning av Theulig och enligt en av honom uppgjord ritning. Läktaren, vars storlek och form framgår av bilden fig. 173 (där den är infälld ovanför n. korsarmens gavel), hade mot kyrkan en rikt svängd barriär med ett framskjutande rundat mittparti, försett med en förgylld dekoration, skulpterad av Carl Magnus Norberg. I s. korsarmen uppsattes samtidigt en provisorisk läktare av »ställningsvirke».

mäktig kyrkotyp med lanternin» och Hedvig Eleonora såsom den andra huvudtypen präglas av »en huv på tambur uppställd å en altan» förefaller dock vara mindre väl grundad.

¹ SIGURD CURMAN, Adelcrantz i Svenskt Biografiskt lexikon.

Rörande denna se följande kapitel.

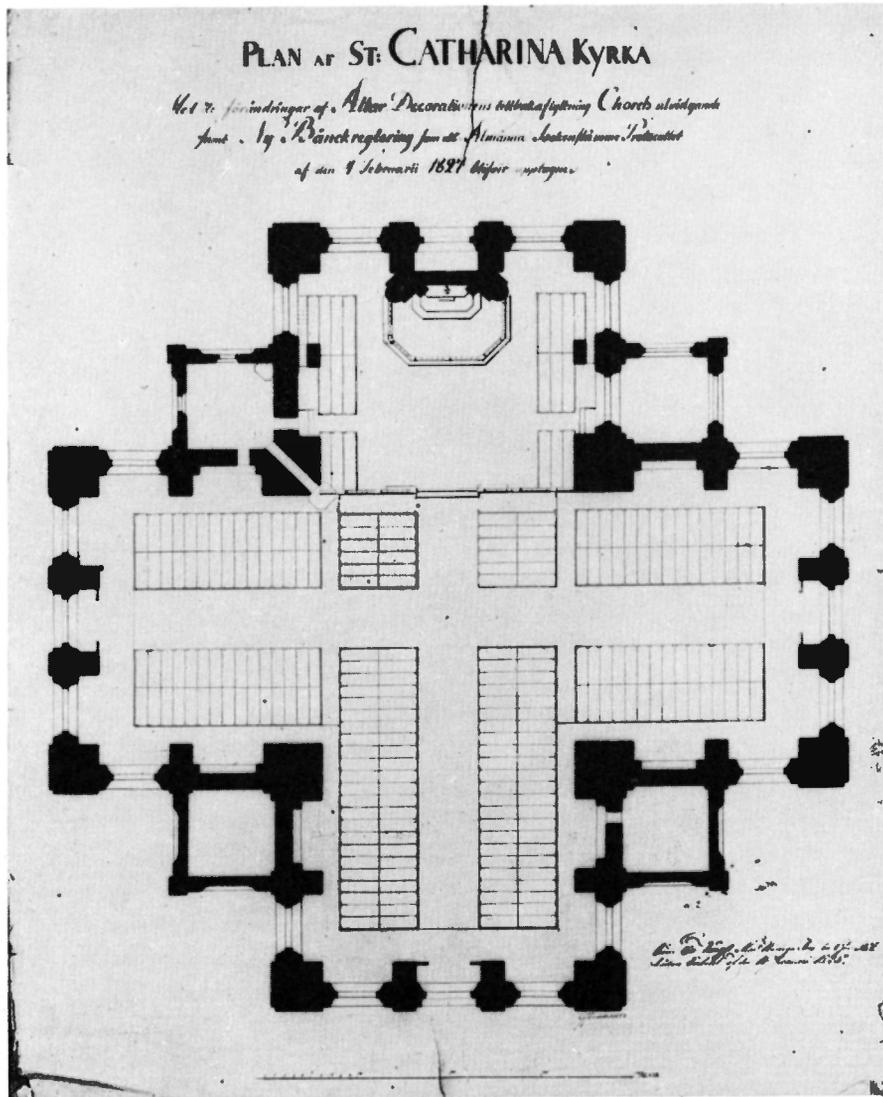

Fig. 174. C. C. Gjørwells förslag 1827 till inre restaurering av kyrkan, av Kungl. Maj:t fastställt den 16 januari 1828. Kyrkans arkiv.

C. C. Gjørwells Entwurf aus dem Jahr 1827 für eine Renovierung des Kircheninnern. Regierungsbeschluss vom 16. Jan. 1828. Archiv der Kirche.

C. C. Gjørwell's proposal, 1827, for the restoration of the interior of the church, decided upon by His Majesty's Government, 16th January, 1828. Church Archives.

Vid kyrkorådets sammanträde den 9 okt. 1748 framlade kyrkoherden Båld förslag, att den provisoriska orgelläktare, som fanns i v. korsarmen, skulle ersättas av en ny, till vilken ritningar och kostnadsförslag skulle anskaffas. Ritningar och kostnads-

ORGEL-
LÄKTARE,
PREDIKSTOL

förslag utarbetades av byggmästare Theulig i mars 1749, och i maj påbörjades bygget. Med bildhuggaren Jakob Clerk träffades avtal om den dekorativa utsmyckningen. I febr. 1752 började kyrkans drängar flytta in »bildhuggeriet» runt omkring stora orgelläktaren», och följande år var själva läktaren färdig. Orgelverket och orgelfasaderna fullbordades 1763 efter ritning av Jean Erik Rehn och försågs med skulptural utsmyckning av Jakob Clerk.

En ny predikstol, utförd efter ritning av Karl Fredrik Adelcrantz, uppsattes på samma plats som den tidigare och invigdes 1753.¹

SYDVÄSTRA
PAVILJONGEN
IORDNING-
STÄLLES TILL
GRAVKOR

SAMMANTRÄ-
DES RUM BYG-
GES I SAKRI-
STIAN

BÄNKARNA

Sedan arbetena med själva kyrkorummets år 1763 förts till sitt slut, beslöt kyrkorådet 1764 att iordningställa den s.v. paviljongen till gravkor, varvid bl. a. fönster sattes i de med bräder provisoriskt igenspikade fönsteröppningarna. Följande år anordnades ett särskilt rum för kyrkorådet ovanpå sakristian. En ny trossbotten inlades. Fönstren försågs med omfattningar av gotlandssten och en blåmarmorerad »porcelainskakelugn efter Cronstedts facon»² uppsattes.

År 1780 förändrades bänkarna i s. korsarmen enligt en ritning av byggmästare Pousett.³ De båda bänkkvarteren byggdes nu upp amfiteatraliskt. Från en smal gång, som löpte utefter utsidan av vardera kvarteret, kunde man komma in i dessa bänkar. Till gången förde en på baksidan (s. sidan) av kvarteret belägen trappa samt en dörr från sidogången fram till omedelbart bakom den första bänken vid korsmitten (se fig. 173).

G. J. ADEL-
CRANTZ OCH
INTERIÖREN

Hur Göran Josua Adelcrantz tänkt sig utformningen av de detaljer i interiören, som tillkommo efter hans död, veta vi inte; de bevarade ritningarna av hans hand ge därom ingen upplysning. Säkert är emellertid, att han tänkt sig uppförande av orgelläktare och predikstol på samma platser som före branden. De övriga läktarna och bänkanordningen i s. korsarmen har Adelcrantz däremot troligen icke projekterat. Församlingen önskade dock en läktare i n. korsarmen i likhet med vad som hade varit fallet före branden. Såväl denna som de smärre läktarna i koret och s. och n. korsarmarna hade byggmästaren J. N. Theulig till inventor och mästare. Den stora läktaren i n. korsarmen synes icke haft någon lycklig utformning. Den nedtogs vid den stora reparationen på 1820-t.,⁴ då den ansågs »vanprydlig» och »för uthyrning av bänkar oförmånlig».⁵ De båda små läktarna i koret voro tydligen icke heller lyckade, och om de graderade bänkkvarteren i s. korsarmen säges det, att de voro »missprydande och saknade överensstämmelse med de övriga».⁶

¹ Rörande läktare, orgelverk och predikstol se kapitel 16, Inredning och lösa inventarier.

² Rörande överintendenten C. J. Cronstedts bränslebesparande kakelugn se SELLING, Svenska herrgårdshem under 1700-talet, Sthlm 1937, s. 144 ff.

³ Ritning i kyrkans arkiv.

⁴ Se härom sid. 327 ff.

⁵ Kyrkorådsprot. 10/5 1824.

⁶ Kyrkorådsprot. 4/2 1832. Berättelse om den 1829—30 utförda reparationen.

Rörande färgerna i denna 1700-tals-interiör finnas några uppgifter bevarade. Altaruppställningen var marmorerad i olika färger med mörkt grönt som dominerande ton samt förgylld; å predikstol och orgelläktare dominerade även samma mörkgröna marmorering, listverk och skulptur voro förgyllda. Det smidda järngallret kring altaret stod också grönt. De övriga läktarna voro målade i grå ton med lister och ornament förgyllda.¹ Bänkarna i koret voro gråmålade. I övrigt var bänkinredningen helt omålade.² Bänkarna voro »av en ovanlig höjd»; bänkdörrarna voro lika dem som vid denna tid funnos i Uppsala domkyrka.³ Väggarnas kalkvita färg bröts endast av den högst uppe i kupolen blått i blått målade himlen samt urtavlans förgyllda siffror och visare.

FÄRGERNA I
1700-TIS IN-
TERIÖREN

Redan vid sekelskiftet 1800 voro vissa reparationsåtgärder påkallade. 1801 reparades och omlades kyrkogolvet,⁴ och 1806 vitlimmades kupolvalvet, urtavlan omålades i himmelsblå färg och visareängeln förgylldes. Men en mera omfattande restaurering av kyrkans inre, »dels avseende avhjälpande av bristfälligheter dels med avseende på ändringar i tidens smak såsom bidragande till kyrkans prydnad», ansågs snart nödvändig.

INRE REPARA-
TIONSÅTGÄR-
DER 1801 O.
1806

Den 3 december 1820 beslöt kyrkorådet uppdraga åt stadsarkitekten professor C. C. Gjørwell att upprätta förslag och kostnadsberäkning för kyrkans inre reparation. Förslaget förelåg i mars följande år och granskades av en för detta ändamål tillsatt deputation.⁵ I augusti 1822 var deputationen färdig med sitt arbete,⁶ som innebar en överarbetning och en nedskärning av det Gjørwellska förslaget. Deputationens förslag antogs av församlingen på sockenstämma den 24 nov. 1822. Arbetet kom icke till utförande. Vid kyrkorådssammanträde den 5 okt. 1823 anmälde istället kyrkoherde Ruus, att han träffat avtal med bildhuggaren Thoman⁷ om upprättande av ett förslag till kyrkans invändiga reparation till billigaste kostnad. Thomans förslag med fyra ritningar och kostnadsberäkningar var färdigt i febr. 1824. Kyrkorådet beslöt emellertid först inhämta Gjørwells yttrande om detta samt att underställa det överintendentsämbetets prövning.⁸ Thomans förslag upptog i huvudsak Gjørwells och det tidigare antagna förslagens arbeten men gick längre än dessa. Det omfattade i korthet följande arbeten: Utvidgning av koret; flyttning av altaret österut; sänk-

C. C. GJÖR-
WELLS FÖR-
SLAG TILL IN-
RE REPARA-
TION 1821

E. F. THOMANS
FÖRSLAG
TILL INRE
RESTAURE-
RING 1824

¹ Uppgifterna om målningen finnas dels i räkenskaperna dels i kyrkorådsprot. 18/10 1826 o. 4/2 1832.

² Den stod omålade ända tills bänkarna ombyggdes 1829.

³ Uppgifterna i kyrkorådsprot. 25/8 1826 o. 4/2 1832.

⁴ Gångarna lades med plansten. I gångarna i norra korsarmen användes härvid gravstenar från kyrkogården.

⁵ Kyrkorådsprot. 5/8 och 25/7 1821.

⁶ Kyrkorådsprot. 12/5 1822.

⁷ Kungl. bildhuggaren Ernst Filip Thoman f. 1760, † 1833. Thomans meritförteckning finnes tryckt av A. BAECKSTRÖM, Thomans och Estenbergs meritförteckningar, Tidskrift för konstvetenskap, 1919, s. 151 ff.

⁸ Kyrkorådsprot. 10/2, 21/2 o. 7/3 1824.

Fig. 175. Katarina kyrka, interiör mot koret. Foto från omkr. 1880. Stockholms stadsmuseum. Katharinakirche. Inneres gegen den Chor. Aufnahme etwa 1880. Stadtmuseum Stockholm. St. Catharine's Church, interior towards the choir. Photo. from c. 1880. City of Stockholm Museum.

ning av korgolvet; upptagande av ett fönster mellan koret och Lillienhoff-Wattrangska graven; förändring av läktarna i koret och korsarmarna; nytt trägolv i hela kyrkan; ombyggnad av bänkarna; reparation av orgelverket m. m.; uppsättning av en plafond i kupolens hjässa samt vissa förändringar i samband härmed. Thomans förslag kompletterades med ett i maj av murmästaren G. E. Westerberg uppgjort förslag till skrapning, vattrivning och avfärgning av väggar och valv, upptagning av de till hälften igenmurade runda fönstren över n. och s. kyrkodörrarna samt en gipslist kring plafonden i kupolen.

RESTAURE-
RINGSARBE-
TEN 1824

Vattrivningen och avfärgningen av kyrkans valv och väggar samt även en del av de andra arbetena utfördes under sommaren och hösten 1824. Plafondmålningen i kupolen utfördes av professor Otto Henrik Wallgren,¹ vars anbud och ritning hade godkänts av kyrkorådet. En rund ram av gjuten gips och med skurna träornament uppsattes enligt Thomans ritning och förslag kring plafonden och förgylldes. En mindre

¹ v. professor f. 1795, † 1857.

Fig. 176. Katarina kyrka, interiör mot orgelläktaren, tagen från predikstolen. Foto omkr. 1880. Stockholms stadsmuseum.

Katharinakirche. Inneres gegen die Orgelempore. St. Catharine's Church, interior towards the organ-loft, taken from the pulpit. Photo. c. 1880. City of Stockholm Museum. Aufgenommen von der Kanzel. Aufnahme etwa 1880. Stadt-museum Stockholm.

rund ram uppsattes runt urtavlan; den gamla »visareängeln» gjordes om till en »enkel timvisare». Denna målning finnes alltjämt bevarad fig. 180. En fönsteröppning upptogs mellan koret och Lillienhoff-Wattringska gravkoret. Mellan sakristian och n. korsarmen upptogs en dörröppning. Nytt golv av trä inlades i koret. Den stora läktaren i n. korsarmen nedrevs. Nya vindfång byggdes vid s., v. och n. ingångarna. Och slutligen reparerades fönstren och gjordes delvis nya. Den 29 oktober slutbesiktigades de fullbordade arbetena.¹ Gjørwell hade under hela tiden lämnat råd och anvisningar och deltagit i överläggningarna samt kontrollerat arbetets genomförande. Thoman handhade den direkta arbetsledningen. Han gjorde en uppmättningsritning av kyrkan och levererade ritningar till vindfång, ny bänkinredning m. m. och utförde även en del av arbetena.

¹ Besiktningen utfördes på församlingens uppdrag av professor Westin, arkitekt Enander och murmästareäldermannen Thun; till besiktningen kallades också Gjørwell, Thoman m. fl., som handhaft arbetena. Kyrkorådsprot. rör. arbetena 10/6, 27/6, 2/7, 4/8, 10/9 och 27/10.

REPARATION
AV LILLIEN-
HOFF-WATT-
RANGSKA
GRAVKORET

Redan på våren följande år diskuterades möjligheterna att fortsätta reparationen av kyrkans inre. Det enda arbete, som under år 1825 kom till utförande, var en invändig reparation av Lillienhoff-Wattringska gravkoret, där en uppsnygning nu var nödvändig, sedan fönsteröppningen mot kyrkan upptagits. Gravkoret försågs med nya fönster, väggar och valv kalkades. På hösten 1825 beslöt emellertid sockenstämman tillsätta en särskild deputation för att vidare utreda frågan om fortsatt reparation.¹ I maj följande år förelåg denna utredning, som av deputerade utförts i samråd med Gjørwell och Westin, och behandlades sedan vid flera kyrkorådssammanträden.²

FÖRSLAG TILL
FORTSATT IN-
RE RESTAU-
RERING 1826

Till det sista och avgörande sammanträdet hade kyrkorådet som särskilt sakkunniga inkallat hovintendenten Scheffer, hovarkitekten Nyström och professor Bäck. Nyström framlade härvid en del förslag, bl. a. att koret skulle stängas med en balustrad. Han förklarade sig också villig att under reparationen gå tillhanda med upplysningar och biträda »utan allt avseende på belöning eller arvode.»

C. C. GJÖR-
WELLS FÖR-
SLAG

På sockenstämman den 21 jan. 1827 antogs i huvudsak det sålunda av kyrkorådet framlagda restaureringsförslaget, och den 4 mars uppdrog kyrkorådet åt Gjørwell att uppgöra ritningar och utarbete arbetsbeskrivning i enlighet med det av stämman antagna förslaget för att underställas överintendentsämbetets och Kungl. Maj:ts prövning och fastställelse. Den 18 april förelåg Gjørwells ritningar och förslag fig. 174. Överintendentsämbetet hade emellertid ett flertal invändningar att göra mot förslaget.³ Kyrkorådet fick handlingarna på nytt för att yttra sig i anledning härav.⁴ I detta yttrande, som avgavs den 22 nov., avvisades överintendentsämbetets invändningar på alla punkter. Kyrkorådet stödde sig härvid på en av Gjørwell upprättad promemoria.⁵ Kungl. Maj:t fastställde den 16 jan. 1828 Gjørwells förslag.

Några arbeten kommo emellertid icke i gång detta år. Först i nov. 1828 beslöt kyrkorådet uppdraga åt Gjørwell att uppgöra en arbetsbeskrivning på de arbeten, som skulle utföras »i enlighet med den av Kungl. Maj:t stadfästade ritningen.»⁶ Han skulle även »uppställa regler för reparationen, efter vilka arbetet i sin helhet eller till vissa delar kan utlämnas på entreprenad.» Den 17 mars 1829 förelåg Gjørwells »efterrättelse angående förändring uti S:ta Katarina kyrka» jämte ritningar.⁷

Arbetena påbörjades den 21 april 1829 och pågingo till slutet av nov. De återupptogos

¹ 30/10 1825.

² 29/5, 25/9 och 18/10 1826.

³ Underdånigt yttrande d. 12 juni 1827.

⁴ Den 5/7 1827.

⁵ Promemorian finnes in extenso intagen i kyrkorådets protokoll 23/11. Frågan hade även behandlats vid kyrkorådssammanträden den 18 och 31 juli.

⁶ Kyrkorådet hade behandlat restaureringen på sammanträden 22/2, 13/5, 25/10 samt 4/11 och 7/11 1828.

⁷ »Efterrättelsen» finnes intagen i kyrkorådets prot. 17/3 1829. Uppgifterna om arbetena äro i det följande hämtade från denna samt från en i kyrkorådets protokoll 4/2 1832 intagen utförlig berättelse om den 1829—30 utförda reparationen.

i mitten av maj följande år och voro fullbordade i okt.¹ Korets förändring genomfördes nu med sänkning av golvet och tillbakaflyttande av altaret. Golvet lades med trä. Läktarna ombyggdes med raka bröstningar och nya trappor. Till dessa läktare flyttades nu basrelieferna från de små läktarna i s. och n. korsarmarna. Ny altardisk, nya balustrar och grindar, nya korbänkar samt nytt korskrank förfärdigades efter Gjörwells ritningar. 224 bänkar byggdes efter ny modell och 74 äldre bänkdörrar förändrades och användes. Bänkkvarteren ändrades. De graderade bänkkvarteren i s. korsarmen försvunno. Gångarna lades med plansten. Härvid blev det nödvändigt att bortspränga en del uppskjutande bergpartier i n. korsarmen. Nya bänkar byggdes även på orgelläktaren. Orgeln reparerades. Fönstren reparerades. Ett blindfönster målades av professor Linnell på korets n. vägg såsom pendang till det mot Lillienhoff-Wattringska gravkoret upptagna. Altare, predikstol, orgel, orgelläktare, bänkar m. m. ommålades, renoverades och förgylldes. Den mörkgröna marmoreringen på orgelläktaren, predikstolen m. m. ersattes nu av en ljusgrå marmorering. Även altaret marmorades i ljusare färger och med rikare förgyllning. Läktarna i koret förgylldes »å erforderliga ställen.»

RESTAURERINGEN GENOMFÖRES 1829—30

KORET FÖRÄNDRAS, LÄKTARNA OMBYGGAS

NYA BÄNKAR OCH GOLV

NYA FÄRGER

Gjörwell hade sålunda gjort ritningar och arbetsbeskrivningar, och det var också han, som ledde ombyggnadsarbetet på ett sådant sätt, att han vann församlingsbornas sympati och aktning.² Som ett slags dagkontrollant och verkställare anställdes konduktören C. G. Blom Carlsson att ha »tillsyn över arbetet enligt professor Gjörwells ritningar och beskrivning samt ombestyrta anskaffande av samtliga materialier.»

C. G. GJÖR-
WELL OCH
C. G. BLOM
CARLSSON

Å en modell av kyrkan från år 1870 samt å de äldsta bilderna av interiören, som finnas bevarade (fig. 175—179), står denna i huvudsak i det skick, i vilket Gjörwell omskapat den. Några förändringar hade dock genomförts i början av 1860-t. Någon uppvärmning av kyrkorummet hade icke tidigare funnits. Förslag väcktes 1861 att införa gasbelysning och anbringa en värmeapparat i kyrkan. Behovet av en värmeapparat, heter det 15/2 1862, »torde numera kunna anses erkänt i vårt kalla klimat och än mera i denna fattiga församling, där nu utan allt tvivel en stor mängd av brist på tjänliga kläder hindras vintertiden från kyrkobesök.» Sedan kyrkostämman den 2 mars 1862 beslutat om restaurering enligt kyrkorådets förslag, tillsattes den 1 april en särskild byggnadskommitté, bland vars medlemmar märktes professor C. G. Blom Carlsson och ingenjör W. Lindberg. Arbetena, som förutom värmeapparat och gasbelysning omfattade nytt golv av trä, nya fönsterbågar av järn, vissa reparationsått-

UPPVÄRMNINGSANORDNING 1862

NYA FÖNSTERBÅGAR AV JÄRN

¹ Den 17 okt. återinvigdes kyrkan i närvaro av bl. a. överståthållare Sprengtporten och biskop J. O. Wallin.

² Den 18/6 beslöt kyrkorådet till professor Gjörwell, »som biträtt med råd o. upplysningar, uppgjort ritningar och kostnadsförslag, fortskyndat arbetet i hög grad och haft överinseendet, men icke erhållit någon discretion», utbetala 666 Rdr 32 sk. samt avlåta en tackskrivelse. I sitt svar framhöll Gjörwell »den utmärkte tillfredsställelse, jag alltid skall erfaras om genom mitt biträde vid den nu fulländade reparation av Katarina kyrka och skolhus jag kunnat tillvinna mig och motsvara kyrkorådets hedrande förtroende.»

INRE RESTAU-
RERING 1891
—1892

NYA BÄNKAR

DEKORATION
Å VÄGGAR
OCH VALV
EFTER FÖR-
SLAG AV AGI
LINDEGREN

Fig. 177. Modell av Katarina kyrka från år 1870. Tillhör Stockholms stadsmuseum. Inv:nr 2864. Interiör mot koret.

Modell der Katarina-
kirche aus dem Jahre
1870. Inneres gegen den
Chor. Eigentum des
Stadtmuseums
Stockholm.

Model of St. Catharine's
Church from the year
1870. Interior towards
the choir. Property of
City of Stockholm
Museum.

och P. Bokander. På våren 1894 vände sig kyrkorådet till Bergh och Bokander för att få valven i s., v. och n. korsarmarna dekorerade på samma sätt. Detta arbete utfördes under sommaren samma år. 1898 byggdes vindfång vid v. ingången. Sedan 1902 och 1903 medel ställts till förfogande för utförande av dekorerade fönster i korets fyra fönsteröppningar,³ beslöt kyrkorådet

¹ De gamla fönsterbågarna från 1600-t. försålles som järnskrot. Ritningar till värmeapparat sign. J. och C. G. Bolinder 18/2 1861; ritningar till gaslyseanläggning och armatur signerade W. Wiklund, J. G. Wikström, J. W. Bergström och C. G. Blom C:son; i kyrkans arkiv.

² Restaureringsförslaget hade antagits å kyrkostämman 17/2 1891 samt stadfästes av Kungl. Maj:t 14 och 28 augusti. Samtidigt genomfördes också en yttre restaurering, se nedan. Carl Möller hade redan på 1870-t. gjort ritningar till en del smärre förändringar.

³ Grossh. J. Bäckström hade i sitt testamente

gärder i kyrkans inre samt ombyggnad av orgeln, genomfördes under år 1862. Orgeln och målningsarbetena blevo dock ej färdiga förrän på sommaren påföljande år.¹

Åren 1891—1892 genomfördes den sista mera omfattande reparationen av kyrkans inre. Nya vindfång i n. och s. och nya öppna bänkar byggdes nu efter ritningar av Carl Möller. Fönstret mellan Lillienhoff-Watt-rangska gravkoret och kyrkans kor igen-sattes. Väggar och valv skrapades, vattrevs och målades.² Skisser och förslag till deko-ration å väggar och valv hade uppgjorts av arkitekten Agi Lindegren. Målningen och den dekorativa utsmyckningen i kupol-valv och korvalv utfördes av Lindegren, vilken som medhjälpare hade Edvard Bergh

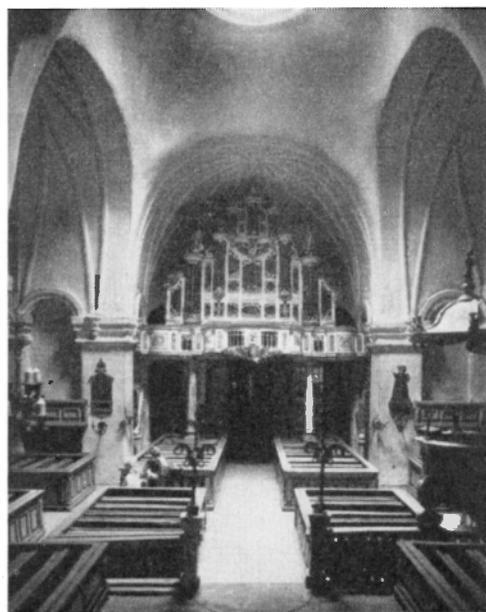

Fig. 178. Modell av Katarina kyrka från år 1870. Interiör mot orgelläktaren.

Modell der Katharina-
kirche aus dem Jahre
1870. Inneres gegen die
Orgeltempore.

Model of St. Catharine's
Church from the year
1870. Interior towards
the organ-loft.

DEKORERADE
FÖNSTER I
KORET
1903—05

på Agi Lindegrens förslag vända sig till Olle Hjortzberg för skisser. Den första skissen visades i kyrkorådet i sept. 1903. Fönstren, som utfördes av Neuman och Vogel, uppsattes 1905. Sistnämnda år ombyggdes värmeledningen, och nytt golv inlades. 1906 infördes elektrisk belysning i kyrkan.

1908 slutligen inreddes Lillienhoff-Watt-rangraska gravkoret till arkivrum. 1912 anordnades dopkapell i s.v. paviljongen efter ritningar av Konrad Elméus, och 1939 restaurerades sakristian efter ritningar av ingenjör S. Brådhe.

Även ifråga om kyrkans *yttre* återstodo åtskilliga smärre arbeten, sedan tornbygget fullbordats. Vid de reparationer och underhållsarbeten, som tid efter annan utförts under de följande århundradena, ha så småningom även dessa resterande saker blivit genomförda. Mera omfattande yttre restaureringsarbeten utfördes åren 1780—84, 1816—17, 1848, 1876, 1891, 1906—07, 1925—26 samt 1934.

På våren 1780 hade kyrkorådet uppdragit åt stadsarkitekten König, murmästarne Joh. Wilh. Friese och Joh. Henr. Wahnstedt samt stenhuggaren J. E. Blom att uppgöra ett förslag till erforderliga reparationsåtgärder.¹ Av de i förslaget upptagna arbetena utfördes detta år endast en del av de nödvändigaste lagningarna och omtäckningarna av taken och nedre altanen. Först 1784 genomfördes restaureringen. Kyrkorådet hade den 19/11 1783 beslutat om följande arbeten: reparation av turellerna, som skulle lagas med nytt tegel och nedtill kläs med skyddande järnplåtar. Yttermurarna skulle överses och lagas med nytt tegel, och listerna iståndsättas och förbättras, samt fasaderna putsas och avfärgas. Kyrkorådet beslöt tydligen på förslag av stadsarkitekten, att man härvid skulle frångå den röda färgen på tegelytorna. Dess färg har hittills varit röd och vit heter det, men kyrkorådet önskar en ljusare färg i likhet med andra stadens kyrkor.

1902 donerat 5 000 kr. till två målade fönster i koret. Följande år ställde grossh. B. A. Danelius medel till förfogande, så att alla fyra korfönstren skulle kunna förses med glasmålningar. Grossh. Danelius bekostade emellertid sedan alla fyra fönstren och grossh. Bäckströms donation användes till anskaffande av en silverljuskrona.

¹ Förslaget förelåg vid kyrkorådets sammanträde 26/6 1780. Restaureringsfrågan behandlades sedan av kyrkorådet 8/11 1780, 9/9 1782, 18/8 och 19/11 1783.

22—013627. Sveriges Kyrkor. Stockholm VII.

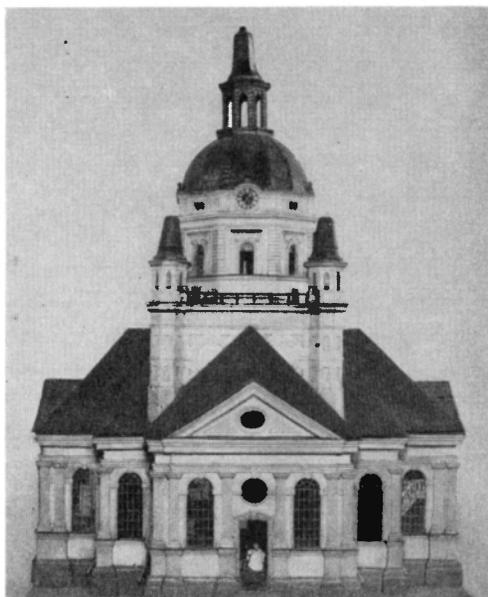

Fig. 179. Modell av Katarina kyrka från år 1870. Tillhör Stockholms stadsmuseum.

Modell der Katharina Kirche aus dem Jahre 1870. Model of St. Catharine's church from the year 1870.

NY VÄRME-
LEDNING,
ELEKTRISK
BELYSNING
1905—06

ARKIVRUM
OCH
DOPKAPELL

YTTRE
RESTAURE-
RINGS-
ARBETEN

KÖNIGS OCH
FRIESES FÖR-
SLAG TILL
YTTRE RES-
TAURERING
1780

KYRKAN OM-
PUTSAS OCH
AVFÄRGAS I
GUL TON

Restaureringsförslaget underställdes överintendentensämbetets prövning. Protokollsutdrag och förslag överlämnades till överintendenten K. F. Adelcrantz, som personligen synes hava givit råd och anvisningar. Omputsningen och avfärgningen av fasaderna utfördes av murmästaren Friese 3 maj — 12 okt. 1784. Härvid tillkom den gula färgen, som alltsedan dess brukats. Förmodligen har färgsättningen skett efter samråd med Adelcrantz. Koppar- och järnplåtar på taken reparerades och alla sandstensytor på fasaderna målades med grå oljefärg.

YTTRE RES-
TAURERING
1817 UNDER
GJÖRWELLS
LEDNING

På våren 1816 hade kyrkorådet åter funnit »högst eftertänkliga bristfälligheter» i kyrkans yttre och uppdragit åt konduktören P. M. Bäck, som bodde inom församlingen, att uppgöra ett restaureringsförslag. Förslaget förelåg vid kyrkorådets sammanträde den $22/5$ 1816, och å följande sammanträde den $16/6$ tillsattes en särskild deputation, som närmare skulle utreda frågan. I deputationens och kyrkorådets vidare överläggningar deltog stadsarkitekten, professor Gjörwell, vilken tillkallats såsom sakkunnig. Liksom ifråga om den ungefär ett decennium senare utförda inre restaureringen¹ var det sålunda Gjörwell, som var den egentliga ledaren för de yttre restaureringsarbeten, som genomfördes 1817.²

Den ohuggna gråstensfoten, vilken var i ett »högst dåligt tillstånd», kilades med gråstensskärvor och bruk samt fogströks. Pilastrarnas kapital och baser lagades. Fasaderna omputsades, kapital, baser, friser, lister, hörn och arkader kring fönstren målades med ljusgrå oljefärg. Järnplåtarna på lanterninens golv voro alldeles upprötta. Även flera av »tornstolarna» hade angripits av vätan, som också trängt ned och skadat tamburens murar. Tornets övre del försågs nu med nytt bjälklag och ny kopparbetäckning. På den stora altanen lades kopparplåt. Järnräcket kring altanen målades med svart oljefärg, järnräcket kring lanterninen med gul.

DEN STORA
FRITRAPPAN
FRAMFÖR S.
KORSARMEN

Den stora fritrappan framför s. korsarmen hade restaurerats 1747 av J. Fristedt och 1803—1804 omlagts med delvis ny sten. Sistnämnda år iordningsställdes i valvet under trappan ett bisättningsrum. Räcket ströks med »oljesvärta» och Karl XII:s namnchiffer förgylldes. Redan 1817 var trappan och bisättningskoret åter i ett mycket bristfälligt tillstånd. Stegen och sidorna uppriktades och »tillfästes» med kramlor; trapplanen omlades.

PORTARNA

De stora portarna i öppningarna på n., v. och s. korsarmarna utfördes 1824 av snickaren Salton efter ritningar av bildhuggaren Thoman. Porten i ö. korsarmen hade, som vi erinra oss, utförts 1726 av snickaren Ludvig Neibert, säkerligen efter ritning av Göran Josua Adelcrantz, och i stort sett anslöto sig de nya portarna till denna äldre. Till v.

¹ Se sid. 327 och 330.

² Sammanträden rörande rest. utöver ovannämnda bl. a. $5/8$ och $11/8$ samt $19/6$ och $24/11$ 1817. Det var med anledning av en detaljfråga vid denna restaurering, som Gjörwell bl. a. talade om, att »både konterfejare och andra personer alltid måste beundra den vackra arkitektur Katarina församlings kyrka framför alla andra huvudstadens äger och desto mera måste draga åt sig allmänt betraktande som dess översta del är synbar på en fjärdedels mil och på flera håll längre utom stadens tullar».

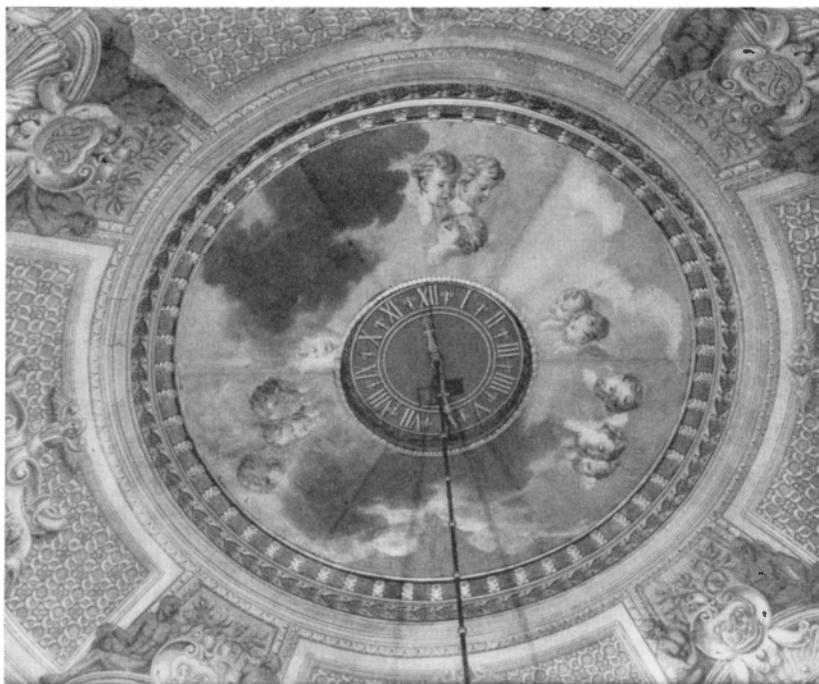

Fig. 180. Urtavla med dekoration, utförd år 1739 och 1824 på igensättningen av öppningen i kupolvalvet över korsmitten.

Verziertes Zifferblatt in der Kuppelwölbung über der Kreuzmitte. Decorated clock-face in the cupola arch over the intersection of the arms.

porten förvärvades från smeden Karl Sjöström 1806 ett stort portlås, ett »mästarestycke med 7 regler, mässingsöverdrag, mässingstrycken och skyltar». Detta lås, som är signerat I. B. 1775 och förmodligen utfört som mästarestycke detta år, överflyttades till den nya porten.

År 1837 var frågan om yttre reparation åter brännande. En särskild deputation tillsattes för frågans utredning.¹ Arkitekten C. G. Blom Carlsson var nu den ledande kraften. Med hänsyn till den ansträngda ekonomin utfördes följande år emellertid endast lagning av taken och omputsning av ytterväggarna. Först 1848 kom restaureringen till utförande.² Den omfattade reparation av tegel, puts, natursten, takkoppar och plåt. Fritrappan framför s. korsarmen ommurades till stor del. Ny sten inlades och nya järnkramlor anbringades. På de provisoriska valmade taken på sakristian samt

YTTRE RESTAURERING
1848. C. G.
BLOM CARLSSON

¹ Kyrkorådssammanträde $\frac{22}{10}$ 1837; sockenstämma $\frac{18}{3}$ 1838.

² Kyrkorådssammanträde $\frac{11}{2}$, $\frac{20}{4}$ o. $\frac{6}{10}$ 1848, sockenstämma $\frac{18}{2}$ 1848. Frågan om restaureringen hade upptagits 1844 på kyrkorådssam. $\frac{27}{3}$ o. $\frac{11}{5}$ samt sockenstämma $\frac{18}{8}$ men ånyo uppskjutits med hänsyn till kostnaderna.

n. v. och s.v. paviljongerna ersattes järnplåten med koppar. En ifrågasatt ombyggnad av dessa tak i överensstämmelse med Lillienhoff-Wattringska gravkorets säteritak blev icke av.

YTTRE RESTAURERING 1891. PAVILJONGERNAS TAK OMBYGGAS
CARL MÖLLER

År 1876 ägde åter en reparation av kyrkans yttre och av den stora fritrappan framför s. korsarmen rum. Samtidigt med den omfattande restaureringen av kyrkans inre år 1891 genomfördes också en yttre restaurering.¹ De valmade taken på de tre paviljongerna ombyggdes (pl. 5—8 och fig. 164). Först nu fullbordades sålunda kyrkobyggnaden på denna punkt i enlighet med Jean de la Vallées ritningar. Hjärtstocken i tornspiran och stora delar av takstolvirket voro ruttna och ersattes. Järnstången till flöjeln var bräckt och ersattes av en ny. Taken omlades med ny koppar, fasaderna putsades och målades. Arkitekt var Carl Möller.

YTTRE RESTAURERING 1906
AGI LINDEGREN

På hösten 1906 hade arkitekten Agi Lindegren framlagt ett förslag till yttre restaurering, som utfördes följande år.² I samband med denna restaurering omlades åter fritrappan framför s. korsarmen. Byggmästare G. Sällström förfärdigade nu och uppsatte de fyra trappräckena vid trappans båda nedre armar. De gamla av Benjamin Roth 1715 förfärdigade stolparna fingo stå kvar, men de enkla järnstänger, som förband dem, ersattes nu med räcken av samma mönster, som det gamla rikt utformade räcket vid trappans båda övre armar³ (fig. 164—166).

FRITRAPPAN FRAMFÖR S. KORARMEN FÖRSES MED NYA RÄCKEN

Under de senaste båda decennierna ha även omfattande yttre restaureringsarbeten kommit till utförande.

¹ Rest.-förslaget fastställdes av Kungl. Maj:t 14 o. 28 aug. 1891 se ovan sid. 332.

² Kyrkorådet hade 18/6 uppdragit åt församlingens byggnadskommitté att omhänderta frågan om kyrkans yttre restaurering. Agi Lindegrens förslag framlades 8/11 1906.

³ Trappan restaurerades åter på sommaren 1941.

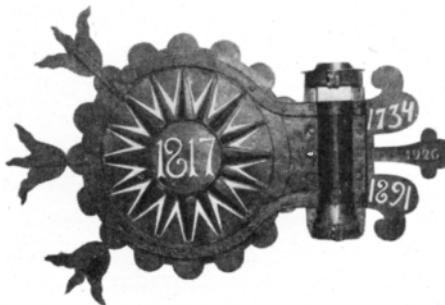

Fig. 181. Flöjeln från huvudtornets spira. Utförd av H. Forsman 1734. Renoverad 1817, 1891 och 1926.

Wetterfahne von der Spitze des Hauptturmes. Ausgeführt von H. Forsman 1734. Renoviert 1817, 1891 und 1926.

The weathercock from the spire on the main tower. Executed by H. Forsman 1734. Restored in 1817, 1891 and 1926.

XVI. INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Det nuv. altaret med sin uppsats består av element från olika tider. Den arkitektoniska uppbyggnaden tillkom 1734, medan mittgruppen är från 1908. Altaret är utfört i trä och består av ett sockelparti i imiterad rödbrunådrig marmor. Därå postament med ornamentik i rik förgyllning. På sidorna flankeras altaret av tre kannelerade korintiska kolonner på varje sida, målade i blått och guld. Förgylld arkitrav. Därövan en attika i ådrig marmorimitation, varå förgylld arkitrav m. förgyllda, vingade änglahuvuden. Överst ett förgyllt kors. I postamentets mitt en rektangulär tavla med framställning av nattvarden i hög relief och halv friskulptur, helt förgylld. Följande figurer i friskulptur med förgyllda attribut: överst vid korset två små vingade änglar, på arkitraven två knäböjande större änglar, en med hopknäppta, en med korslagda händer. Mellan dem strålände sol med gudsöga och Jehova i hebr. skrift. Stående på postament t. v. kvinnlig, allegorisk figur (Hoppet) med en liten ängel vid sidan och med ankare och kors, t. h. en liknande figur (Kärleken) med två små änglar och såsom attribut en kalk. Fria från altaret två profilörer, en på varje sida. De bestå av sittande allegoriska kvinnofigurer på egna postament, t. v. Lagen med lagtaylor och brinnande hjärta, t. h. Sanningen med sol, palm och bok. Såsom altartavla en stor reliefgrupp av gips, föreställande nedtagandet från korset (fig. 181, 183).

ALTARE OCH
ALTARUPP-
SATS

I B. St. befinner sig en laverad ritning till altaret. Den bär påskriften »Altaret i S:ta Cathrinae Kyrcka i Stockholm» och är sign. »C. F. Adelcrantz 1732» (fig. 182). Den nuvarande altaruppställningen återgår i huvudsak på denna ritning. Enär Adelcrantz 1732 endast var 16 år gammal, torde ritningen snarare få betraktas som en övningsuppgift, tillkommen under faderns uppsikt, än som ett slutligt projekt. I fadern, Göran Josua Adelcrantz ha vi att se den egentlige upphovsmannen. Förslaget, som måhända något påverkats av äldre Tessinska altaren — t. ex. det år 1697 av slottsbranden förstörda altaret i den då nya slottskyrkan — är ett typiskt »altare alla romana» i form av en portikartad arkitekturuppsats med höga kolonner, inramande en större mittgrupp. Såsom mittgrupp hade Adelcrantz tänkt sig en framställning av Jesu dop, i likhet med förhållandet beträffande den gamla slottskyrkans altare.

Efter branden 1723, då kyrkans gamla altare förstördes, uppstod snart nog tanken på ett nytt altare. Kyrkoherden i Riddarholmskyrkan Johan Possieth donerade 1728 12 000 dlr till ett nytt altare och efter hans död s. å. skänkte hans änka Katarina Bonde 1735 ytterligare 3 000 dlr därtill.

I febr. 1728 hade bildhuggaren Burchardt Precht till Kr. inlämnat en »Schampellun» till ett altare. Frågan bordlades. Det blev i st. bildhuggaren Gottlob Rosenberg, som fick utföra arbetet. I maj s. å. hade denne i sin tur inlämnat ett förslag till arbetet och den $\frac{25}{6}$ underskrevs kontrakt med honom och med snickaren Henrik Lehman. Arbetet igångsattes omedelbart under överinseende av G. J. Adelcrantz. Även en bildhuggare Johan Foubell deltog i arbetet.

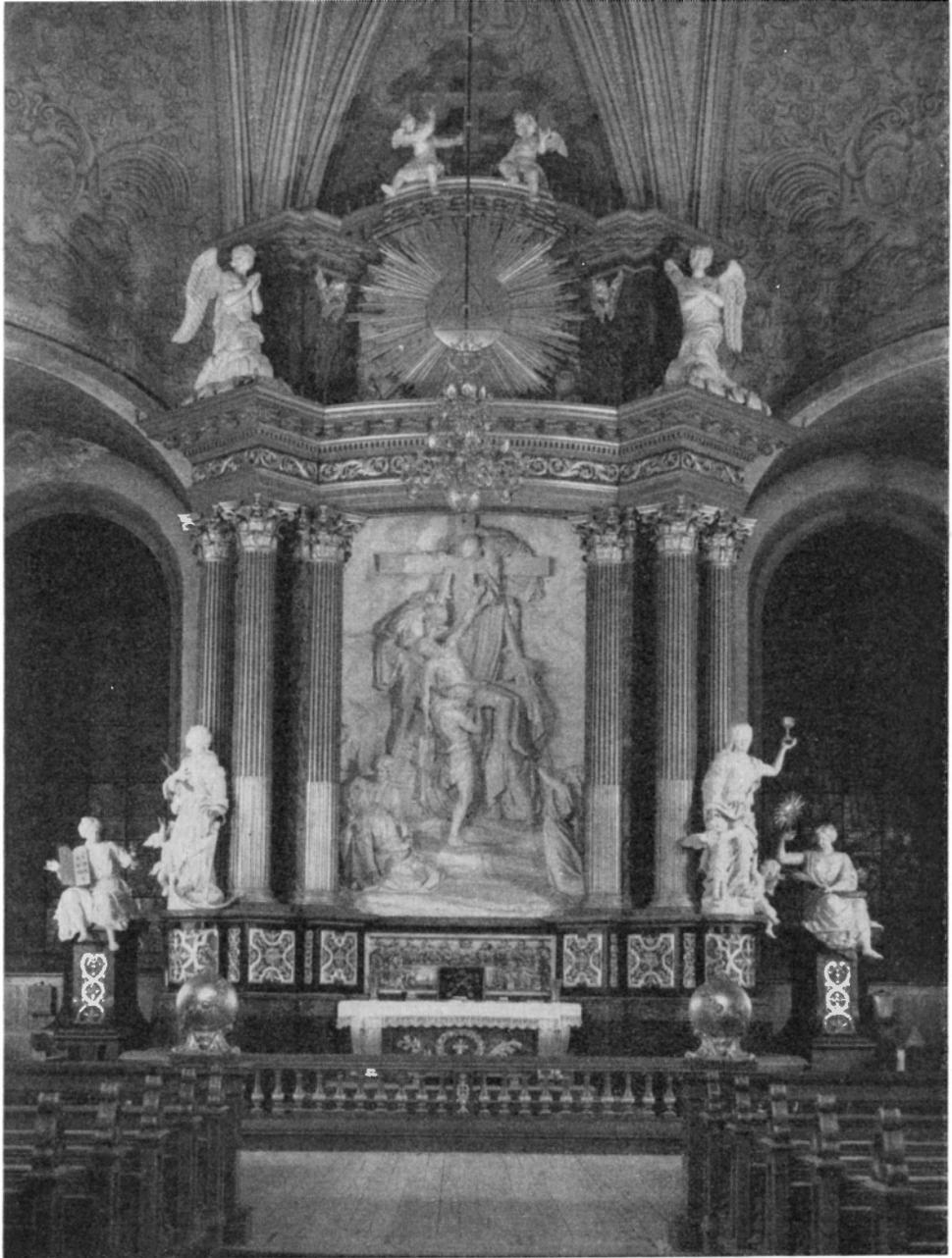

Fig. 181. Högaltaret från 1734 av G. J. Adelerantz med skulpturer av G. Rosenberg. Mittgruppen från 1908, av J. A. Wetterlund.

Hochaltar von G. J. Adelerantz mit Skulpturen von G. Rosenberg 1734. Die Mittelgruppe von J. A. Wetterlund 1908.

The high altar, by G. J. Adelerantz, with sculptures by G. Rosenberg, 1734. The centre group from 1908 by J. A. Wetterlund.

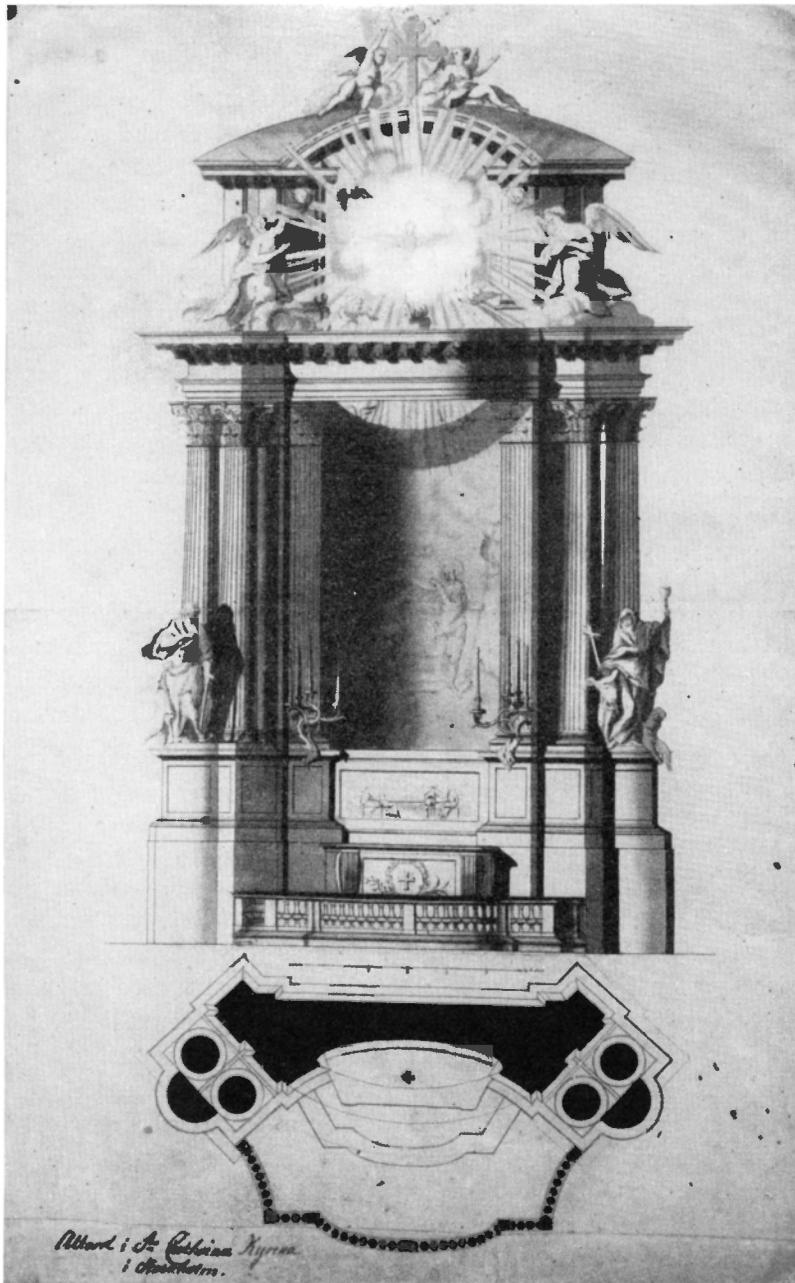

Fig. 182. Ritning till högaltare av K. F. Adelcrantz, 1732.
 Zeichnung zum Hochaltar, von K. F. Adelcrantz; 1732. Drawing for the high altar, by K. F. Adelcrantz, 1732.

Vid besiktning i juni 1730 kunde vederbörande ännu ej uttala sig om arbetet »aldenstund det är allenast till en del groft utpousserat nämligen de bägge stora änglar på översta gesimsen, som ligga på knä uti molnet, så ock Christus och Johannis, sammaledes alla små änglar, vilka äro groft uthuggna, men mest av vått trä, och änglahuvuden, som komma till glorian, intet eller alla av torrt trävärke, dock några färdige; de fyra understa störste bilder, så ock Christi nattvard äro ännu icke påbegynte, emedan virket är så vått . . . » Man föreslog nu, att kontraktet med Rosenberg skulle annulleras och resultatet blev slutligen, att mittgruppen helt slopades för att ersättas med en altartavla. Rosenberg fick $\frac{20}{9}$ 1732 avbetalning på sitt arbete, »men dock intet förr än han hit i kyrkan levererat de 2:ne stora bilderna, som komma att ställas på var sin sida där straxt bredevid.» Den $\frac{20}{7}$ 1733 ackorderades med målaren mästern Kristoffer Christman om altarpuppens målning, förgyllning, marmorering, »såsom ock Skoggornes tilläggande, gullet undantagandes». Han skulle därför få 1 900 dlr. Rosenbergs arbete var färdigt i oktober s. å., då han betalades med 5 400 dlr kmt. Nästa år likviderades snickaren Lehman med 3 700 dlr för sitt arbete.

Det nya altaret invigdes pingstdagen 1734 av biskopen i Kalmar, Herman Schröder, som förut varit kyrkoherde i församlingen.

ALTARTAVLA Den målade altartavlan tillkom först 1735. I KR. PROT. $\frac{16}{2}$ 1735 gav Adelcrantz tillkänna »det han accorderat med målaren, bildhuggaren och snickaren om det stora schilleriets förfärdigande, som skall komma att sättas uti altartavlan». Målningen utfördes av Lorens Gottman och blev färdig $\frac{6}{5}$ 1735 samt kostade 600 dlr kmt. Denna äldre altartavla, som numera hänger på s. korsarmens ö. vägg, föreställer Kristi fram-bärande i templet. I en klassisk tempelinteriör synes t. h. i förgrunden Josef och Maria och i bakgrunden t. v. Simeon med Kristusbarnet samt den åldriga Hanna. Tavlan är en kopia efter utländsk 1600-talsmästare. Oljemål., duk 438 × 250.

Den rikt skulpterade och förgyllda ramen är utförd av bildhuggaren Petter Norberg och var färdig $\frac{17}{2}$ 1735 (fig. 186). Den gamla altartavlan flyttades till sin nuvarande plats 1906.

Enligt ST. PROT. $\frac{4}{2}$ 1827 väcktes förslag om altarets tillbakaflyttande och i kyrkans arkiv förvaras en plan till denna förändring, sign. av Karl Kristoffer Gjørwell 1827 (fig. 174). Flyttningen skedde 1829, varvid altarets plats blev närmare intill ö. korsarmens gavelvägg. Enligt ST. PROT. $\frac{2}{5}$ 1830 skulle altaret även nymålas och nyförgyllas. Altarets flyttning ombesörjdes av hovbildhuggaren Thoman, som förut uppgjort ritning därtill. Vidare utbyttes den svävande duvan ovan entablementet mot den strålande sol, som nu har sin plats därstädes. All målning och förgyllning verkställdes av målaren Ruback. Samtidigt tillkom en ny altarring, ritad av arkitekten C. G. Blom Carlsson och utförd av snickaren Dumrath.

SKULPTUR-
FRAGMENT
FRÅN AL-
TARET Vid förflyttningen av altaret 1829 påträffades bakom detsamma div. fragment i träskulptur, härrörande från Rosenbergs hand. Av dessa skulpturfragment, som ingått i en framställning av Jesu dop i Jordanen, märkas främst en större mittgrupp med Jesus och Johannes (fig. 184). Johannesfigurens H. 183. Jordanens vågor svalla nedtill

Fig. 183. Altarskulpturer (Kärleken och Sanningen) av G. Rosenberg, omkr. 1732.
Altarskulpturen (Liebe und Wahrheit) von G. Rosenberg etwa 1732. Altar sculptures (Love and Truth), by G. Rosenberg, about 1732.

Fig. 184. Jesu dop. Fragment av altargrupp av G. Rosenberg, omkr. 1732.
Taufe Jesu. Teil der Altargruppe von G. Rosenberg, etwa 1732. The Baptism of Christ. Fragment of altar group by G. Rosenberg, about 1732.

och överst synes en molnig himmel, belyst från ovan av en strålände sol. Den Helige Andes duva, som nedsvävade från himmelen, är skulpterad i trä, vitmålad med röda klor och näbb¹. De bevarade skulpturresterna, varibland vidare särskilt märkas 4 små vingade änglahuvuden (fig. 185) äro samtliga vitmålade och uppgå till ett 40-tal.

NUV. ALTAR-
TAVLA

Kyrkostämman beslöt $\frac{14}{3}$ 1904 att ersätta den gamla målade altartavlan med en av skulptören Johan Axel Wetterlund utförd reliefgrupp, föreställande Kristi nedtagande från korset, vartill en församlingsbo, fabrikören Anders Bjurholm, skänkt 10 000 kr. Ritningarna till den nya altargruppen hade uppgjorts av arkitekten Agi Lindegren. Reliefen uppsattes på sin plats i mitten av febr. 1908 (fig. 181).

ÄLDRE AL-
TAREN

Beträffande det äldsta altarets utseende veta vi intet, blott att en viss Petter Bom 1654 skänkte »en skön ny altartavla». Denna försåldes 1708. Den $\frac{14}{10}$ 1690 erhöi församlingen på begäran Kungl. Maj:ts tillstånd att flytta altaret från sin gamla plats till ö. kors-

¹ Duvan är numera upphängd över kyrkans dopfunt.

armen. Härvid påpekades särskilt, att altarets fot borde bliva så hög, att prästen kunde synas överallt i kyrkan. 1692 uppmuras grunden till altaret av tegel.¹

Emellertid beslöt man sig för att skaffa ett eget altare av nyare slag. Man vände sig då till bildhuggaren Heinrich Schmidt, som levererade ett utkast till altarpopsats. Beträffande skulpturarbetet träffade man överenskommelse med samme bildhuggare. År 1700 uppsattes ställningar för de hantverkare, som skulle arbeta på altaret. Enl. KR. PROT. $26/5$ 1701 begärde Schmidt, »som påtagit sig att bygga

altaret här i kyrkan», skriftligt kontrakt. Assessor Ehrenberg meddelade, att han varit hos Tessin och frågat, om man skulle hålla sig till den dessein, som man redan låtit göra till altaret. Härpå svarade Tessin, att han gillade alltsammans, med undantag av att han tyckte, att man i stället för Kristi lidande »skulle representera de 12 Herrens Apostlar, dem han bedit att Schmidt skulle antingen genom teckning eller genom Schamplun av-sätta och honom visa». Brev uppsattes nu till Tessin, som ombads att bese arbetet och ritningen samt i övrigt ha tillsyn över bildhuggarens verk, vilket också Tessin åtog sig. Schmidt utlovades 5 000 dlr kmt, men förpliktigades att uppsätta det nu färdiga arbetet. År 1702 utskrivs kontrakt med Schmidt, vilket underställes Tessin. »Schamplunen» hade utförts av bildhuggaren och godkänts av Tessin. Medel till altarets byggande anskaffades genom subskription, men i KR. PROT. $16/3$ 1702 antydes, att handelsmannen Herman Daniel Hermanni förärat medlen, varför hans arvingar fingo uppsätta hans vapen »på nästa pelare ö. om sakr. dörren åt högkoret».

Arbetet, som fortgått sedan 1700, nalkades i november 1704 sitt slut och arbetsfolket, som nedrivit ställningarna kring altaret, fick sin betalning. Den $12/5$ 1705 förordnades av magistraten bildhuggarna Casper Schröder och Herman Buch, förgyllaren Jeremias Riege och målaråldermannen Nicolas Schultz till besiktningsmän av det nu färdiga altarverket.

Fig. 185. Änglahuvud. Detalj av altargrupp av G. Rosenberg, omkr. 1732.

Engelkopf. Teil der Altargruppe von G. Rosenberg, etwa 1732. Angel's head. Detail of altar group by G. Rosenberg, about 1732.

¹ NILS LUNDEQUIST nämner i sin Stockholms stads historia 1828, stödande sig på en uppgift av Grundel, att »det altare, som länge stod på ena sidan i Stadens Storkyrka till ingen nytta eller särdeles prydnad, anmodades kyrkans föreståndare genom Överståthållaren greve Chr. Gyllenstierna att överlämna till Katarina kyrka, varom han hade fått k. brev att tillskriva församlingen.» Närmare omständigheter härom kännas icke. (Jfr. s. 291).

Beträffande detta altares utseende kunna vi endast göra oss helt allmänna föreställningar. Med Tessin som granskare och smakråd får man ju också en viss hållpunkt. Sannolikt var altaret utformat som ett större arkitekturstycke i portikform med kolonner, förkroppade entablement, m. fl. gängse tillbehör, ett altare »alla romana» helt visst ock försett med en större skulpterad mittgrupp. Det torde ej vara helt obefogat, att i det adelcrantzska altaret från 1728—34 se en återklang av Tessins tidigare verk. Att Adelerantz därvid anslutit sig till sin läromästares tidigare, av förs. måhända mycket värderade och uppskattade skapelse, vore blott naturligt.

Altarverket undergick reparation 1717—21 och förstördes vid branden 1723. Efter denna inrättades 1724 ett provisoriskt altare. Sålunda fick den $\frac{30}{10}$ detta år målaren Christman 50 dlr för att han »målat en panel, som kunde vara tjänlig till att bruka för en altartavla och för ett krucifix's förgyllning».

Krucifix av silver med kors av ebenholts och fot av järn. Sv. stplr: E. P. Palmgren — Sthlm — C 5 (1857). H. 70, foten 23×40 , total H. 120. Kr. beslöt $\frac{2}{2}$ 1856 att anskaffa ett krucifix för medel, som skänkts av apotekaren Carl Fredrik Ringquist med villkor att det skulle modelleras av antingen Qvarnström eller Molin och placeras på altaret. Beställdes hos guldsmeden Palmgren och var färdigt $\frac{29}{8}$ 1857. Kostade 1 939 rdlr banco. Sign. Modellerad af C. G. Qvarnström. Ciselerad af E. P. Palmgren 1857.

Krucifix av ek, 1600-t.. Helt förgyllt. H. 70. Inv. från 1700-t:s början nämner ett på muren uppsatt och målat träkrucifix, »transporterat på altartavlan». Kors av svart trä i 1800-talsgotik. Inskr.: JESVS AMOR MEVS EST CRVCIFIXVS.

Änglafigurer, 2 st., skurna i trä och helförgyllda. Den ena utförd i plattrelief, h. handen uppsträckt, v. handen med löstagbar trumpet. H. 130. Denna är möjligen identisk med den gamla s. k. »visareängeln», se s. 322 o. 329. — Den andra utförd i rundskulptur. H. 72.

KORSKRANK

Efter det nya altarets fullbordan 1705 förfärdigades ett korskrank kring högkoret. Enligt KR. PROT. $\frac{23}{3}$ 1721 diskuterades med smeden och hovslagaren mästare Benjamin Roth om ett eventuellt »taggeverk» kring koret för att hålla det »gemena myckna folket» borta. Den $\frac{30}{3}$ uppvisade Roth modell till ett dyl. skrank, varefter utförandet beslöts.

Ett korskrank tillhörde även de arbeten, som i samband med det nya altaret av 1734 utfördes. Detta skrank försågs 1746 med ett järngaller.

Det nuvarande korskranket med sina balustrar och plintar tillkom 1830 efter ritning av arkitekten Carl Gustaf Blom Carlsson. Balustrar och listverk voro förr marmorerade och förgyllda.

På plintarna närmast öppningen mot koret 2 st. korskranksprydnader, bestående av helförgyllda klot med en 7-uddig stjärna överst samt en rosengirland över livet. Nedtill på två sidor vingade änglahuvuden. H. 63. Klotens diam. 34. Ritningar till kloten utförda av skulptören Torsten Sigstedt 1925. Utförandet bekostades av kyrkoherden Axel Landquist.

Fig. 186. Jesus fram bäres i templet och Simeons lovsång. Altartavla av Lorens Gottman, 1735.

Darbringung Jesu im Tempel und Simeons Lobgesang; Altarbild von Lorens Gottman, 1735.

The Presentation of Christ in the Temple and Simeon's Song of Praise. Altarpiece by Lorens Gottman, 1735.

GLASMÅL-
NINGAR

I koret 4 st. glasmålningar, föreställande Jesu födelse, dop, uppståndelse och himmelfärd, komponerade av prof. Olle Hjortzberg och utförda av firman Neumann och Vogel. Fönstren äro skänkta av grosshandlare B. A. Danelius¹.

PREDIKSTOL

Predikstolen är utförd av trä, prydd med reliefer (fig. 187). Rokoko. Släta partier målade i brunt mot gröna bottenfält, i övrigt helförgylld. — Korgen 8-kantig. Nedtill 2 vingade änglahuvuden, under korgen breda akantusblad. I de 7 fyllningarna i bröstningen framställning i relief: (fr. v. t. h.) ankare — Kristushuvud, omgivet av 2 apostlar — lagens tavlor — Veronicas svetteduk (frontrelief) — kalk och oblat — Kristus med bokrulle — brinnande hjärta. Baldakin med skulpterat draperi, rocaille, vingade änglahuvuden och urnor. Överst glob med rosengirland och kors. Över predikstolsingången skulpterat draperi med strålände sol med gudsöga samt en duva i moln i halv friskulptur. Under bokstödet 2 vingade änglahuvuden. Predikstolen ursprungl. hållen i vitt och guld.

Predikstolen är utförd av bildhuggaren Olof Gerdman (Jerman) och snickaren Didrik Fick efter ritning av Karl Fredrik Adelcrantz samt invigdes juldagen 1753. Den bekostades av änkefru Beata Heitzler, född de Treutiger. Predikstolen restaurerades av arkitekten Agi Lindegren 1891. Nymålning och förgyllning hade 1830 utförts av målaren Ruback.

Enligt KR. PROT. ²⁹/₂ 1752 diskuterades om dessein till nya predikstolen. Vicepresidenten Ruths svåger (d. v. s. K. F. Adelcrantz) omtalades ha gjort en ritning därtill. Den ⁴/₃ samma år uppvisade assessorn M. Ingman i Kr. 2 ritningar till en ny predikstol, av vilka förslag nr 2 antogs. Den godkända ritningen finnes i N. M. (fig. 189).²

Den ¹¹/₃ 1752 lät Kr. inkalla bildhuggaren Gerdman och snickaren Fick, som fingo bese den godkända ritningen. Sedan deras arbete var avslutat, förgylldes predikstolen av förgyllaren Österdam. Ännu 1754 erhåller målaren Lorens Gottman arvode för målningsarbeten på predikstolen.

ÄLDRE PRE-
DIKSTOLAR

Redan från sin första tillkomsttid hade kyrkan en predikstol³.

I RÅK. ³⁰/₄ 1656 omtalas en »Jacob Conterfeyare som målat Predikestolen». År 1691 beslöt man uppföra en ny predikstol på samma plats, som den föregående och att därom träffa avtal med bildhuggaren Burchardt Precht. Priset skulle vara 1 533 dlr smr (kontr. har 3 300 dlr kmt). Slutsumman blev emellertid 4 600 dlr kmt, enär Precht påstod sig i sitt första anbud ej ha medräknat kostnader för förgyllningen. Kontraktet är dat. ¹⁶/₁₂

¹ (Jfr. Nordberg s. 332—333).

² N. M. inv. nr 64/1902, portf. 5. — Ritningen finnes bland Jean Eric Rehns teckningar och beskrives såsom en akvarellerad och laverad tuschteckning med förslag till predikstol i rokoko med en av cherubhuvuden uppburen baldakin med ett girlandprytt kors på en kula. Teckningen är med tvekan attribuerad till Rehn. — I Tekniska skolans bibliotek, Sthlm, finnes en teckning, laverad i gult o. grått: »Project till Predikstol i Cathar. Kyrckia i Stockholm», fasad o. plan (fig. 188). Möjligen ha vi här Adelcrantz' eget, första förslag.

³ (Om dess placering m. m. jfr Nordberg s. 216, 289, 291).

Fig. 187. Predikstolen, 1753, av K. F. Adelcrantz.
Kanzel 1753, von K. F. Adelcrantz. Pulpit, from 1753, by K.F. Adelcrantz.

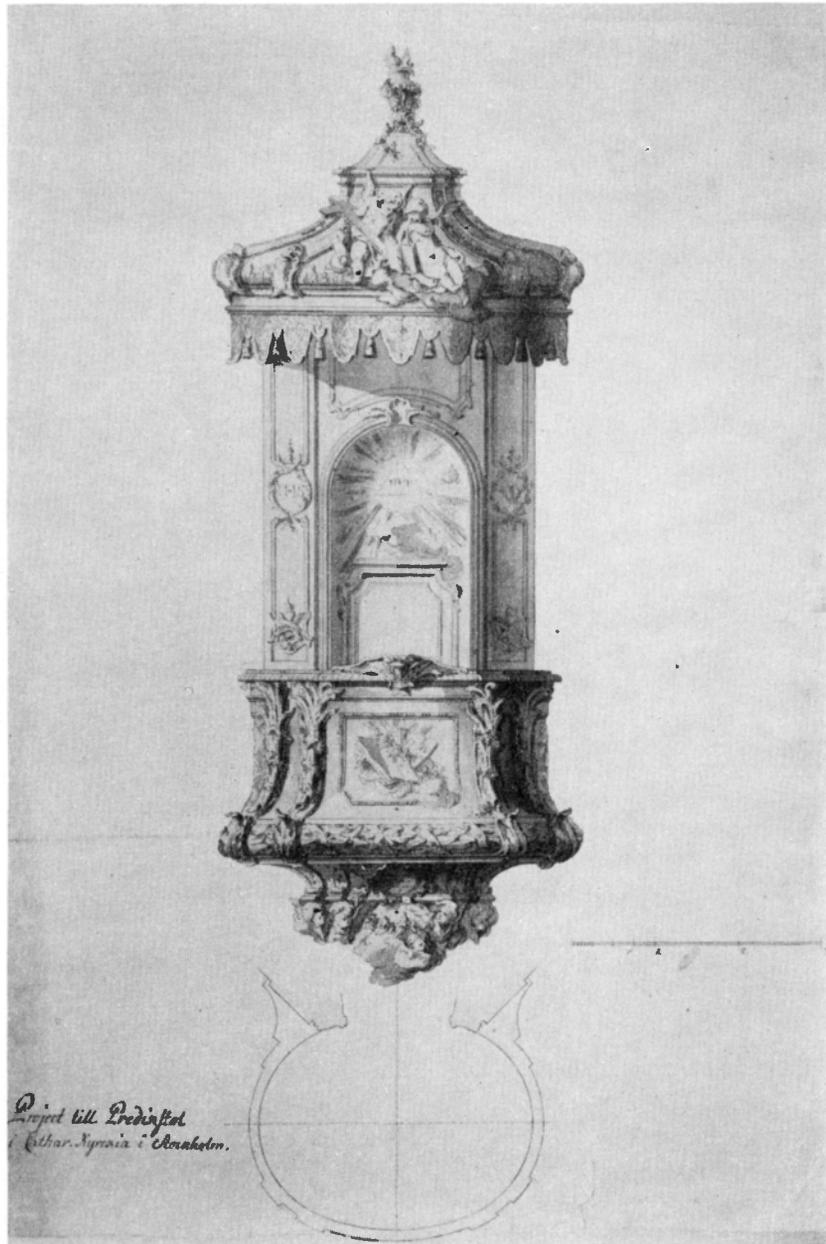

Fig. 188. Ritning till predikstolen, 1752, av K. F. Adelcrantz.
 Zeichnung zur Kanzel 1752, von K. F. Adelcrantz. Drawing for the pulpit, from 1752, by K. F. Adelcrantz.

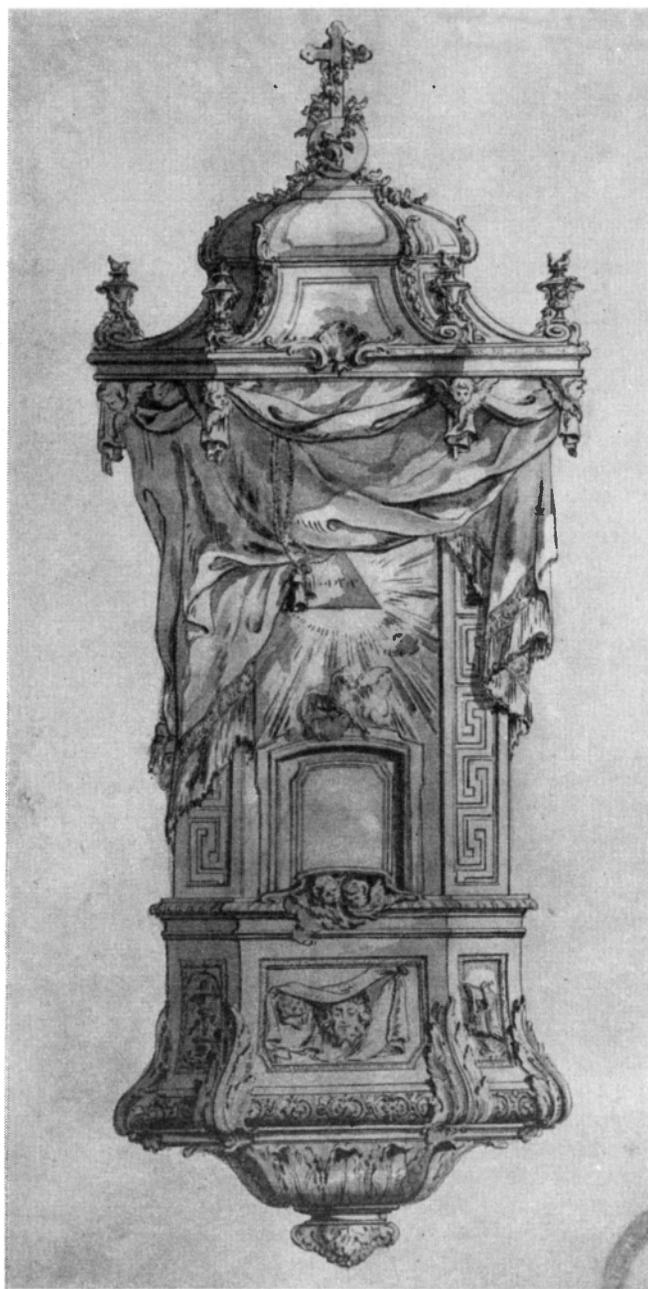

Fig. 189. Ritning till predikstolen 1752.

Zeichnung zur Kanzel, 1752.

Drawing for the pulpit, 1752.

1691 och har ett tillägg av den $\frac{25}{5}$ 1694.¹ Uppförandet med predikstolen började 1694 och invigningen skedde $\frac{29}{9}$ 1695.

Emellertid synes trots det utmärkta arbetet akustiken ha varit mindre god. I KR. PROT. $\frac{9}{12}$ 1716 föreslås nämligen, att taket på predikstolen borde sänkas 1 aln eller mera för ljudets skull och denna åtgärd, som dock ej kom till utförande, föreslås ytterligare den $\frac{25}{1}$ 1720. Men då var tiden snart ute för detta kyrkans måhända konstnärligt mest betydande inventarium. I branden, som övergick kyrkan den $\frac{1}{5}$ 1723, förstördes den prechtska predikstolen fullständigt.

Redan året därpå anskaffades till kyrkan en provisorisk predikstol med himmel, utförd av snickaren Ludv. Neijbert. Denna synes ha varit enkel, var överdragen med rött kläde och kostade 152 dlr smt.

TIMGLAS

Stående och fastskruvat på predikstolens n. sida ett timglas med 4 glas i en förgyllt ställning av bleck med drivna ornament, vridbar kring en skruv. Kolonnformad fot av förgyllt trä, nedtill försedd med skurna voluter och avslutad med 4 kulor på en bas. Överst på ett litet kapitäl en vingad dödskalle i friskulptur, uppbärande ett klot, allt förgyllt. H. 103. Timglasställn. 36×30 . Basen $16,5 \times 19,5$. Timglasets är en gåva av handelsmannen Henrik Schröder och målaren Kristoffer Christman samt förekommer ffg i inv.-fört. 1747.

1668 års Inv. omtalar 2 timglas, varav möjligen ett var skänkt av skepparen Lorentz Petterson. 1695 inköptes ett nytt timglas, som fick sin plats på predikstolen. I början av 1700-t. gav klockaren Magnus Falk ett timglas. Ett annat av kyrkans timglas har av församlingen skänkts till Nordiska Museet 1876.²

NUMMER-TAVLOR

Nummertavlor, 2 st. i n. och s. korsarmarna, av trä, rektangulära och försedda med rikt snidade och förgyllda ramar med kraftig akantusornamentik. Karolinsk barock. Överst i svart kartusch årtalet 1711. Siffertavlorna svartmålade. H. 138. B. 73. (Fig. 190.)

Nummertavlor, 2 st., på korskranket, av trä, skurna i snäckform med rörlig, oval, svartmålade siffertavla. Skulpterad och förgyllt ram i rokoko med rosor och överst en rocaille. Nedtill ett vingat änglahuvud. H. 130. B. 90. Tavlorna utförda av bildhuggaren Jakob Clerk 1763. Arbetet var underställt K. F. Adelcrantz. Förgyllningen utfördes av förgyllaren Gedeur.

1706 års INV. omtalar att »Anno 1703 förärade borgaren och hökaren Gustaf Lou tre stycken tavlor av furubräder, svarta och förgyllda lister och numrerna klippta av blad, 69 st., som bytes om på psalmerna, varefter församlingen uppslår i sin böcker och underrättelse haver, samt en trälåda med skott-

¹ Kontraktet i RÅK. 1695, verif. folio 846, återgives som bilaga 1, enär man därav får en utmärkt uppfattning om det omfattande arbetets utseende. Rörande betalningen se även RÅK. 1696, verif. 3/5. — Om arbetet se även JOHNNY ROOSVAL, Hofbildhuggaren Burchardt Precht, i Sv. Allm. Konstförl. Publ. XIV, Sthlm 1905, s. 35—36.

² NORD. M. inv. nr 14. 658. — Försett med 4 glas i en mässingsställning med ståndare av förgyllt metall. Fot och ryggplatta av trä. H. 59. B. 39.

lock (skjutlock) på, varest numrerne ligga uti, som dageligen står i högkoret, kantoren tillhanda.» Av den noggranna beskrivningen förefaller det nästan, som om bruket av nummertavlor för församlingen vid denna tid vore något tämligen nytt. Inv. 1747 upptager »tvenne stora ljusplåtar, sittandes vid siffertavlan». 1830 uppgives kyrkan ha inalles 5 st. nummertavlor, varav 2 voro de gamla från 1711.

Kyrkans bänkar äro öppna och målade i brun ton. Kr. godkände $29/4$ 1891 ritningar till de nuvarande bänkarna, utförda av arkitekten Carl Möller.¹ Samtidigt beslöts försälja de äldre, slutna bänkarna. De nya bänkarna utfördes hos Ekmans snickerifabrik och målades av målarmästare J. Ludv. Högberg.

Sedan bänkarna i den provisoriska kyrkan, som invigdes vid Mikaelis 1654, blivit färdiga, började bänkrum att uthyras $3/8$ 1655. Bänkarna voro försedda med »armträn».

Enligt Jean de la Vallées plan från 1656 hade man avsett att placera bänkar i alla 4 korsarmarna. Så torde också ha skett. De bänkar, som uthyrdes, voro 1672 42 st., varav hälften avsedda för kvinnor. Varje bänk rymde 13 personer. 1668 års inv. upptager 4 röda kläden att kläda bänkarna med. 1688 inköptes för k:ans medel »till herrebänkarna» 24 alnar rött kläde.

1691—92 erhöil k:n ny bänkinredning, som utfördes av snickarna Johan Ebbe och Jonas Andersson Loos samt klensmeden Isak Lang. De insattes på ett underrede av bjälkar under ledning av stadens byggmästare Hans Konrad Buchegger. Kvinnornas platser voro i k:ns n. del, männens i s. Äkta makar sutto tillsammans. Skarprättaren o. »hans följe» hade egen bänk. De nya bänkarna hade tillkommit främst med anledning av högaltarets flyttande till sin nuv. plats.²

¹ Ritning i B. St.

² $30/4$ 1696 betalades »Ingenjören Petter Arosander, som haver fattat en geografisk avritning över gravar och bänkar i S:tæ Chatarinae kyrko» och snickarmästare Petter Lorentz gjorde ram därtill. Ritningen är upptagen i inv. 1706. Den förvaras ännu i kyrkan. 85,5 × 82,5 cm.

BÄNKAR

ÄLDRE
BÄNKAR

Fig. 190. Nummertavla från 1711.
Verstafel von 1711. Number board, from 1711.

1700 nämnes »Furstinnans bänk» (trol. Karl XII:s syster Hedvig Sofia), som kläddes med rött kläde med anledning av segern i Danmark d. å. I INV. från 1700-t:s f. hälft omtalas olika svarta och röda bänkkäden. INV. 1706 nämner »2 st. frinycklar att låsa upp bänkarna, när lik och annat på färde är». Enl. KR. PROT. ¹⁵/₁₁ 1719 beslöts att »2 st. bänkar av lika storlek, som den sjungaren haver sitt rum uti, skulle å norra sidan uti höga koret uppsättas».

Efter branden 1723 blev det nödvändigt att också skaffa ny bänkinredning. I nov. d. å. ingav arkitekten Göran Josua Adelcrantz ritning och plan till nya bänkar. Sedan snickarmästaren Ludvig Neijbert ⁴/₆ 1724 uppmanats inkomma med förslag till bänkar, överenskoms med honom, mästern Erik Öhrn och mästern Sven Pihl den ¹¹/₆ om bänkarnas förfärdigande. De stodo färdiga i sept. och voro 240 st., indelade i 10 kvarter med 2 kvarter i vardera n., v. och s. korsarmarna samt 4 kvarter i mitten. En bänk närmast koret reserverades för herrarnas råd och försågs med gallerverk av trä. Första bänken i 1:sta kvarteret anslogs till magistraten och 1:sta bänken i 2:dra kvarteret till Kr.

De förnämsta bänkarna erhöilo särskild beklädnad med röda eller svarta kläden vid tillfällen av fest eller sorg. Magistratens bänk kallades även »borgmästarebänken».

1760 uppfördes i koret bänkar för »kommunikanterne och skolepiltarne.» 1780 ändrades bänkarna i s. korsarmen så att de höjdes mot kyrkodörren och erhöilo en lutning framåt, »vilket skedde för att erhålla tillgång för flera bänkrum åt fruntimmer, varför ock hälften eller ena sidan åt dem anslogs».¹

Vid mitten av 1820-t. umgicks man med planer på nya bänkars anskaffande.² Först 1829—30 tillkommo emellertid nya bänkar för hela k:n. De voro slutna och indelades i 8 kvarter och uppgingo till 224 st. I koret stodo 18 st. oljemålade bänkar, gjorda av snickaren Ditzinger. De övriga utfördes av snickarna Blom, Säfbom och Ekstein. För lås och järnbeslag svarade smeden Lofström. Målningen utfördes av målaren Ruback. Vidare vidtog man den anordningen, att »i stället för hittills brukliga stolar, förfärdigades och anskaffades samt på gångarna i kyrkan utsattes säten, varpå platser uthyrdes för kyrkans räkning». Bruket med uthyrda och med anledning därav låsta bänkar höll sig segt kvar. Ännu 1882 öppnades de stängda bänkarna för icke betalande, först när ingångspsalmen sjöngs. Efter åtskillig diskussion i Kr., där man hade svårt att enas om saken, självdog frågan i och med anskaffandet av nya, öppna bänkar 1891.

I k:ns ägo ett nyckelskåp med bänknnycklar. Brunmålade furu, indelat i 2 avdelningar med dörrar. T. v. målat med vit färg »Qvins», t. h. »Mans». Upptill handtag av trä. Lås.

¹ I kyrkoarkivet finnes en odaterad och osignerad ritning med bänknumrering, en del smärre ritningar till slutna bänkar samt en »Plan och fasad till förändring av bänkarna på södra sidan uti Catarinae kyrka. Med en liten läktare vid södra dörren på sätt som uti slottskyrkan.», signerad G. R. Pousett. Odaterad.

² I kyrkans arkiv förvaras en osignerad plan av kyrkan med bänkinredning, daterad 1824, samt en »Projektritning till nya bänkar i Catharinae kyrka», sign. Axel Nyström 12/12 1826.

Fig. 191. Marias och Elisabeths möte. Relief från södra korläktaren.
 Begegnung von Maria mit Elisabeth. The meeting of Mary and Elisabeth.
 Relief von der südlichen Chorempore. Relief from the south rood-loft.

Inuti förvaras en saml. äldre nycklar med vidhängande nyckelbrickor av trä. H. 71. B. 64. D. 13.

Läktare, 2 st., i resp. s. och n. korsarmarna på v. väggen. Brunmålade med förgyllda lister. Bröstningarnas fält målade med korslagda kvistar och kyrkliga emblem i guld mot grön botten såsom brinnande lampa, vågskål, sädeskärve och dyl. Läktarna torde ha tillkommit på 1830-t., då äldre läktare nedtogos och alla k:n:s läktare nymålades och nyförgylldes av målaren Ruback.

LÄKTARE

Korläktare, 2 st., på ö. korsarmens (korets) n. och s. väggar. Vardera med 4 fält med figurframställningar, skurna i trä. Omålade. Läktarna i övrigt brunmålade. Den n. läktaren har följande motiv fr. v. t. h.: de 4 evangelisterna Johannes, Markus, Lukas och Matteus med symbola. Den s. läktaren fr. v. t. h.: Kristus och Nikodemus, Maria och Elisabeths möte, Bebådelsen, Zacharias inför altaret och ängeln Gabriel. Varje fält 89 × 69 (fig. 191).

De skulpterade fälten, som nu äro infällda i läktarbröstningen, torde härleda sig från 1700-t:s mitt. De äro utförda av bildhuggaren Magnus Granlund och tillkommo i samband med smärre läktare i n. och s. korsarmarna 1746. (se s. 324).

1701 uppsattes i n. korsarmen en läktare av slottsbyggmästaren Hans Konrad Buchegger. Den torde ha visat överensstämmelse med kyrkans då nya orgelläktare av år 1694. I KR. PROT, ²⁴/₂ 1701 nämnes, att »Arkitekten mästare Hans Buchegger till i

ÄLDRE LÄK-
TARE

dag lovat inkomma med avritning på den läktare, som nu skall byggas här i kyrkan.» Han blev emellertid denna gång förhindrad, men uppvisade en ritning den $\frac{2}{3}$ s. å., »vilken avritning alldeles kommit överens med kyrkans orgelläktare. Mr Hans tillsporades, om han tyckte det vore nödigt, att sådan läktare skulle utgå framman till uppå, som uppå orgelläktaren? Vartill han svarade ja, dels därför, att alla läktarna här i kyrkan måtte bli like . . .» Läktaren betalades av handelsmannen Herman Daniel Hermanni som på sin bekostnad »till Guds namns ära, St:ae Catharinas prydnad och nytto» lät uppföra den. Den var enl. dåtida åsikt »vacker och välsirad». Förstördes sannolikt 1723.

Efter branden tillkom 1728 »lilla läktaren» i n. korsarmen.

1746 uppfördes en läktare på s. korsarmens v. vägg. Den var försedd med bildhuggeriarbete av Magnus Granlund och kostade 250 dlr kmt. Året därpå $\frac{13}{12}$ beslöt St., att en läktare för kvinnor skulle uppföras i n. korsarmen, vartill byggmästaren Theúlig utförde ritningen. Bildhuggeriarbetet utfördes av Carl Magnus Norberg för 362 dlr inklusive förgyllning. Läktaren nedtogs med de andra 1829—30.¹

Enl. KR. PROT. $\frac{17}{5}$ 1747 beslöts, att uppsätta en läktare över sakristians dörr. Den utfördes av Theúlig för 500 dlr kmt och gjordes lika med en förut mitt emot befintlig samt användes av rådets herrar, som där »kunde sitta tillsammans under gudstjänsten». Rådsherrarna bidrogo var för sig med medel härtill. I KR. PROT. $\frac{9}{11}$ 1747 talas om en »förlorad» läktare, som uppsattes över stora dörren och som 1749 flyttas till s. dörren.

Ett beslut 1783 att uppsätta en mindre läktare vid det ena fönstret utmed s. kyrkodörren, kom aldrig till utförande.

ORGELLÄK-
TARE

Orgelläktaren äger en balustrad, indelad i segment. Målad i likhet med k:n övriga läktare. Mittpartiet har 2 grönmålade fält med målade musikinstrument i guld. I mitten en oval, förgylld kartusch, tjänande som nummertavla. Det rikt skulpterade underpartiet uppvisar keruber, en lambrequinbård samt kartuscher med rocailler. En större mittkartusch med rocaille bäres av 2 änglar. Allt förgyllt.

När k:n vid mitten av 1700-t. skulle erhålla nytt orgelverk, tillkom i samband härmed även ny orgelläktare. Skeppskommendören Jean Godau gav 1 000 dlr kmt därtill 1748.

Vid St. $\frac{5}{3}$ 1749 uppvisades en ritning av byggmästaren Theúlig till ny orgelläktare, vilken förutom bildhuggeriarbetet skulle kosta 2 000 dlr.² Bildhuggaren Jakob Clerk begärde för sitt arbete 1 000 dlr, om k:n bestod virke och arbetsfolk.

Läktarstommen påbörjades i maj d. å. och var färdig i okt.

Den $\frac{21}{6}$ 1749 uppvisades i Kr. en av bildhuggaren Clerk gjord »ritning till en sirat eller s. k. undergehäng, som kommer att förfärdigas under orgelläktaren frammanföre».

¹ I kyrkan förvaras 2 st. gamla fragment av läktarbröstningar (fig. 221), skurna i trä med reliefornering. H. 56, resp. 51. L. 196, resp. 106. De visa spår av gammal blå färg och förgyllning. Ha möjligen samband med ovan omtalade.

² »Projekt till orgelläktaren i S:t Catarina kyrka av kongl. fortifikationsbyggmästaren J. N. Theúlig». Odaterad, akvarellritning, kyrkans arkiv.

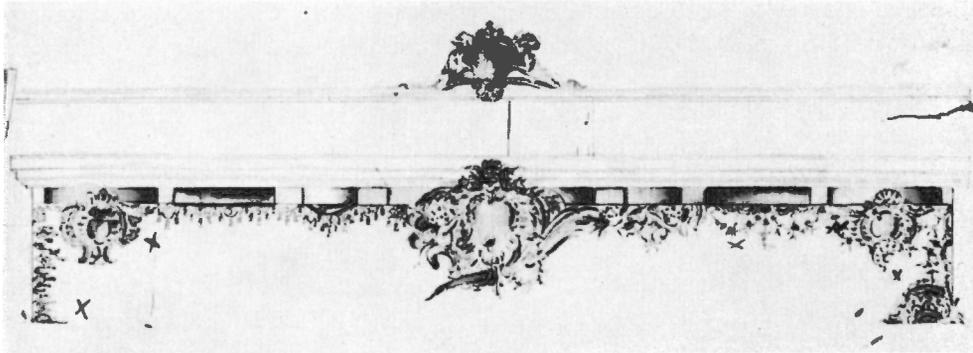

Fig. 192. Ritning till orgelläktarfasad av J. Clerk, 1749.

Zeichnung zur Orgelemporenfassade, von J. Clerk, 1749. Drawing for the facade of the organ-loft, by J. Clerk, 1749.

(Fig. 192.) Den gillades, men ansågs »att något bildhuggeri även må göras under de trenne små utbyggnader, som finnas på berörda orgelläktarritning». Clerk skulle inkomma med ny ritning, »som tillika representerar skyltar under de små utbyggnaderna med lövverk på sidorna». Den $\frac{5}{7}$ s. å. uppvisades en dylik ritning, som »å ena hälften representerade lövverk och å andra hälften festoner jämte en stor skylt mitt uppå och tvenne smärre skyltar under de små utbyggnader, item en s. k. uppsats ovan uppå bröstvärdet, som representerade tvenne lejon, hållande ett ovalt klot emellan sina fötter» (fig. 193). Mellan ritningarna skulle nu Kr. välja. De hade av Clerk utförts i samråd med Theulig.¹ Man valde det senast inlämnade förslaget och kontrakt upprättades med Clerk den $\frac{13}{7}$. Arbetet med uppsättningen igångsattes emellertid ej förrän 1752.

¹ Båda ritningarna finnas i kyrkans arkiv. Tuschlavyrer, signerade Jacob Clerck. Odaterade.

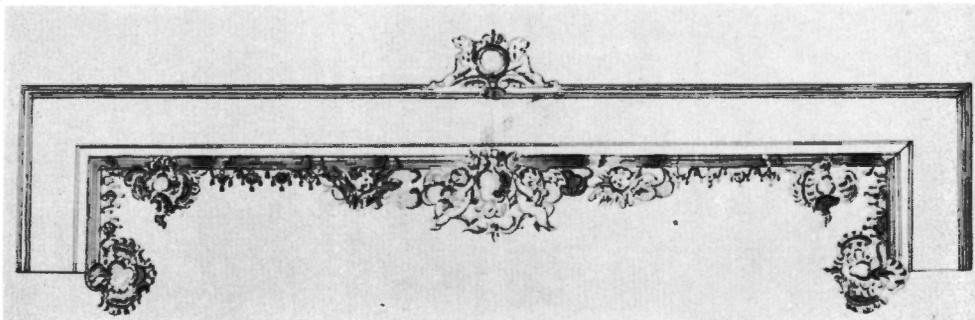

Fig. 193. Ritning till orgelläktarfasad av J. Clerk, 1749.

Zeichnung zur Orgelemporenfassade, von J. Clerk; 1749. Drawing for the facade of the organ-loft, by J. Clerk, 1749.

Enl. KR. PROT. ¹⁴/₃ 1753 inlämnade Clerk en ritning till en »Siffertavla, som representerar en oval form med änglahuvuden i kring, i stället för den, som finnes på förra ritningen till bildhuggeriet på orgelläktaren». Man bestämde sig för denna och nummer-tavlan beskrives i detalj som en oval tavla med en stor krona överst, en kerub på varje sida om tavlan samt underst tre små kronor. Ritningen skulle emellertid först underställas hovintendenten Karl Fredrik Adelcrantz, vilken gjorde en ny ritning, varefter arbetet utfördes. Förgyllningen bekostades av en sjökaptan Westberg. Någon nummer-tavla motsvarande denna beskrivning finnes numera ej i k:n.

Orgelläktaren blev ej färdig och förgylld förrän i samband med orgelverkets färdig-ställande in på 1760-t. — Balustraden omändrades delvis 1887. Läktaren restaurerades av arkitekten Agi Lindegren 1891. — Hela läktarpartiet vilar på marmorerade pelare samt mittpartiet på 4 doriska kolonner, allt av trä.

ÄLDRE OR-
GELLÄKTARE

I k:n fanns under 1600-t. sen. h. en gammal orgelläktare, som förut tillhört Stor-kyrkan. 1694 påbörjades arbetet med en ny orgelläktare, som blev färdig i slutet av året. Den var försedd med ett bröstvärn med 90 balustrar.

ORGELFASAD

Orgelfasaden i brunt och guld är utförd 1763 efter ritning av Jean Eric Rehn, med skulpturarbeten av bildhuggaren Jakob Clerk.¹ Nedtill i mitten 2 musicerande änglar i friskulptur, den ena med trumpet, den andra med pukor. Upptill 2 frifigurer, nämligen en ängel med lyra och en med flöjt.

I vad mån Rehns skiss endast var helt allmänt hållen eller mera detaljerad, kan nu ej med visshet avgöras. Möjligen inskränkte den sig till en antydning om den rent arkitek-toniska uppbyggnaden. Häremot talar emellertid hans egen fört. öv. sina stora arbeten, där denna sak upptagits. Clerk inlämnade emellertid 1757 en av honom uppgjord och av överhovintendenten Cronstedt godkänd ritning till bildhuggeriarbetet. Kontrakt slöts med honom den ²/₁₁ 1761. Arbetet skulle kosta 6 000 dlr kmt. Dessutom erhöll han ytterligare 500 dlr. Fasaden blev färdig 1763 och godkändes då av K. F. Adelcrantz. S. å. fick målaren Wessling 8 992 dlr för orgelverkets och läktarnas målning, medan förgyllaren Gedeur erhöll 3 000 dlr. Själva fasaden förgylldes av Gedeur 1764 för 1 200 dlr. Vid den stora reparationen av orgeln på 1830-t. förnyades målning och förgyllning av målaren Ruback, samtidigt som ny bänkinredning på orgelläktaren tillkom.

ORGELN

Orgelverket är utfört 1863 av firman Åkerman och Lund, urspr. med 25 stämmor. 1910 om- och tillbyggnad av samma firma, varvid orgeln försågs med 40 stämmor, fördelade på 3 manualer och en pedal. Reparationer ha skett bl. a. 1887 och 1897.

ÄLDRE OR-
GELVERK

Vid den tillfälliga »brädekyrkans» invigning i sept. 1654 lånades en liten orgel.² Men redan två år senare fick kyrkan egen orgel.³ Denna reparerades eller ombyggdes redan nästa

¹ »St: Catrine kyrka . . . desslikes givit dessein till orgelverket.» Se Jean Eric Rehns egenhändiga förteckning över sina arbeten, St. Eriks årsbok 1925, s. 149 o. 153.

² Betalning till dem »som buro positivet hit och hädan, när kyrkan inaugurerades.» RÅK. 4/10 1654.

³ »Betalt till Frantz Bock på Riddarholmskyrkans vägnar för ett orgelverk till kyrkan.» RÅK. 1656.

år.¹ 1663 års inv. upptager också »1 Positiv», som 1690 uppgives ha blivit renoverat med sina dörrar och lås, »vartill organisten haver nycklarna». Renoveringen skedde 1689, varvid orgelbyggaren Georg (Görgen) Weitzig även förbättrade och tillökade »orgelpositivet» med nya stämmor. 1694 flyttades orgeln upp på den då nygjorda orgel-läktaren. Weitzig fick 1704 åter betalt för det tydligen ganska skröpliga instrumentets förnyade reparation.

En ny orgel var otvivelaktigt nödvändig. 1711 inkom också orgelbyggaren Johan Cahman med ritning och modell till ett nytt stort orgelverk, men anbudet avslogs på grund av dyrtid. 1716 i dec. inkallades han emellertid åter för Kr. och uppmanades att inlämna projekt på nytt. Sedan ärendet än en gång uppskjutits, upptogs saken 1722 på nytt med samma orgelbyggare. Man beslöt nu insamla medel inom förs. Branden 1723 omkullkastade emellertid alla planer för en längre tid framåt. I okt. 1735 erbjöd Maria förs. sitt gamla »positive», men inköpsmedel saknades och frågan förföll.

Först 1749 skulle frågan åter tagas upp, men dessförinnan hade man anskaffat en provisorisk orgel. 1750 omtalas nämligen, att k:n:s gamla positiv såldes till Västerhaninge k:a i Sörml. för 750 dlr.

Efter förberedande överläggningar med orgelbyggaren Jonas Gren ²⁶/₂ 1749, kunde Kr. ⁵/₃ s. å. förelägga St. saken till avgörande. Gren hade inkommit med 2 förslagsritningar, »N:o 1 föreställer verket i en hel kropp, n:o 2 fördelt med flyglar på sidorna». Man beslöt sig för det första förslaget, som skulle vara färdigt till pingsten 1751. Vid 1758 års slut hade orgelverk och läktare kostat förs. inalles 30 000 dlr. Orgelbyggarna Gren och dennes medarbetare Stråle hade erhållit 16 000 dlr och fingo 1759 ytterligare en »äreskänk» om 500 dlr.

Reparationer skedde å den gamla orgeln 1766, 1770 (av orgelbyggaren Carl Wählström), 1802, 1812 och 1833 (av orgelbyggaren G. Andersson enligt kontr. av den ²⁵/₆ d. å.). Orgeln, som vid sin tillkomst varit den tredje i ordningen av alla stadens orglar, började nu bliva alltmera oduglig och otidsenlig. Efter förnyad lagning 1843, tjänstgjorde den till 1863.²

Dopfunt fr. 1912, av polerad, grönådrig kolmårdsmarmor. Nedtill kring skålens liv DOPREDSKAP opolerad fris med kerubhuvuden. Kring skålens liv inskr. med upphöjda versaler på guldgrund: LÅTEN . BARNEN . KOMMA . TILL . MIG . OCH . FÖRMENEN . DEM . ICKE. Diam. 100. H. 92.

Rörande dopfuntens placering i äldre tid se det byggnadshistoriska avsnittet s. 297 Enligt KR. PROT. ²⁷/₁₁ 1715 skulle en funtfot av mässing beställas, varpå i koret en silverskål skulle ställas. Den ¹⁷/₆ 1716 gav emellertid kyrkoherden tillkänna, att handelsmannen Johan Falck skänkt en mässingsfunt, som var av drivet arbete och

¹ »Philip orgelbyggare betalt för gjort arbete på orgorna 117: —». RÄK. 28/8 1657.

² Se även ABRAHAM ABRAHAMSSON-HÜLPHERS, Historisk avhandling om Musik och Instrumenter, särdeles Orgverksinrättningen i Allmänhet jämte kort beskrifning över Orgverken i Sverige, 1773.

försedd med lock. Samtidigt föreslogs, att ett litet skrank skulle göras omkr. funten. Den ¹¹/₁₁ s. å. bestämdes, att skranket omkr. funten skulle ställas på h. sidan om altaret och göras färdigt med sådana pelare (d. v. s. balustrer), som finnas ställda om koret. Funten fick således plats i koret på en träfot och 1718 gjordes balustraden eller gallerverket med »7 pelare och postamenter i brunt och grått marmorerat.» 1782 omtalas funten såsom »obrukelig ståendes över Wattringske graven».

Dopfat av mässing med 2 snäckformade handtag. Inskr. i nedsänkta versaler: DEN . SOM . TROR . OCH . BLIFVER . DÖPT . HAN . SKALL . VARDA . SALIG. Hör till funten. Diam. 70.

Dopskål med fat av silver. Skålen godronnerad och foten prydd med bladverk. Invänd. förgylld. På foten ingrav.: TILLHÖR CATTARINA KYRKA. H. 12. Mynningsdiam. 22,5. Fotens diam. 13,4. — Fatet djupt och slätt med räfflad bård. I botten ingrav. som föreg. Diam. 24,2. Sv. stplr: I. G. Å. (Johan Gustaf Åkerman—Sthlm-T3 (1825). Dopskålen och fatet äro förfärdigade av silverbeslag och galoner från gamla håvar.

1658 gavs i »pestilenstiden» ett dopfat av silver av slätt arbete av »gott folk» till kyrkan. 1663 gav krigskommissarien Henrik Henriksson Lillienborg en stor dopskål av drivet silver, invändigt förgylld och försedd med hans namn och vapen. I INV. 1660 upptages även ett silverfat, avsett till dopskål, som rådmannen Hans Olovsson (Törne) »förskaffade ifrån kämnärskammaren.» — Ett fat och en kanna av tenn »till oäkta barns döpelse» köptes 2/11 1747 och märktes med kyrkans namn. De bortbyttes emellertid enligt uppgiften i INV. 1799 mot en skål och ett fat av tenn för barndop. 1815 hade en tennflaska för dopvatten tillkommit.

NATTVARDS-
KÄRL

Kalk av silver, invändigt förgylld, kring mynningen förgylld rand. Helt slät. 8-kantig fot. H. 13,4. Mynningsdiam. 7,6. Fotens diam. 10. Sv. stplr: HIL (Henrik Jacob Losch)—Sthlm—d. (fraktur) (1740). Kalken med en nu försvunnen patén upptages i INV. 1654—56 som gåva av bagaren mästare Michael Haube (Hobe). På grund av sitt skadade skick blev den 1740 helt »omlagad och förökt». — Tillhörande patén av silver, helförgylld. Diam. 9,8. Sv. stplr: I. C. (Johan Collin) — Sthlm — u(fraktur) (1756). Till kalk och patén svart läderfodral.

Kalk av silver, invänd. förgylld (fig. 194). Kring mynningen förgylld rand, foten förgylld. Cuppan slät. Foten i drivet arbete med ornering i relief med stiliserad växtornamentik och frukter, på noden 4 huvuden. H. 22, mynningsdiam. 8,1. Fotens diam. 12. Stplr: T (trol. Thorn, Polen, 1600-t.). — Tillhörande patén av silver, helförgylld. På översidans brädd ingrav. kors. Diam. 15. Stplr saknas. Till kalk och patén brunt läderfodral. De äro en gåva av majoren Petter Stake 1658.

Kalk av silver, helförgylld (fig. 195). Cuppa och fot släta. Nod med 4 kerubhuvuden och punsad ornering. På cuppens liv inskr.: HIC . CALIX EST . NOVI . TESTAMENTI . EST . SANGVIS . MEVS. På foten ingrav. lillienhoffska vapnet och: PETRONELLA LILLIENHOFF. H. 29. mynningsdiam. 13. Fotens diam. 17,7. Stplr: AC (Abraham Carré, verksam i Sthlm 1676—1715). — Tillhörande patén av silver, helförgylld. Slät. På översidan. ingrav.: HOC . EST . CORPVS . MEVS., på undersidan lillienhoffska vapnet

Fig. 194. Kalk, trol. Thorn, Polen. Gåva av major Petter Stake, 1658.

<p>Kelch, vermutlich Thorn, Polen. Geschenk von Major Petter Stake, 1658.</p>	<p>Chalice, probably by Thorn, Poland. Gift of Major Petter Stake, 1658.</p>
---	--

Diam. 19. Stplr saknas. Kalk och patén skänktes av fru Petronella Lillienhoff, f. Lohe, 1694.

Kalk av silver, helförgylld. Utförd i likhet med den föreg. På cuppan ingrav.: KRISTI BLOD FÖR DIG UTGJUTET. På foten: KATARINA KYRKA 1894. H. 30. mynningsdiam. 13. Fotens diam. 18. Sv. stplr: GAB (Guldsmeds a. b. i Sthlm) — Sthlm — Q6 (1894). — Tillhörande patén av silver, helförgylld. På översidan ingrav.: KRISTI LEKAMEN FÖR DIG UTGIVEN. KATARINA KYRKA 1894. Diam. 19. Sv. stplr som kalken.

Fig. 195. Kalk, utförd av Abr. Carré, Stockholm. Gåva av fru Petronella Lillienhoff, 1694.

Kelch, von Abr. Carré, Stockholm. Geschenk von Frau Petronella Lillienhoff, 1694.

Chalice, executed by Abr. Carré, Stockholm. Gift of Mrs Petronella Lillienhoff, 1694.

Sockenbudskalkar, ett par, av silver, invänd. förgyllda. På cuppens liv ingrav. uppslagen bok över kors med törnekrona inom palmgrenar. På foten ingrav.: KATARINA KYRKA 1891. H. 11. Mynningsdiam. 7. Fotens diam. 6. Sv. stplr: CGHg (C. G. Hallbergs guldsmeds a. b.) — Sthlm — N6 (1891). — Tillhörande paténer av silver, helförgyllda. Diam. 7,1. Sv. stplr som kalkarna. Till kalkar och paténer svarta läderfodral.

Fig. 196. Oblatask, utförd av Albrekt Lockert, Stockholm. Gåva av Simon Mårtensson Urväder och Elsa Bertilsdotter, 1655.

Hostienkapsel, von Albrekt Lockert, Stockholm. Geschenk von Simon Mårtensson Urväder und Elsa Bertilsdotter, 1655.

Wafer box, executed by Albrekt Lockert, Stockholm. Gift of Simon Mårtensson Urväder and Elsa Bertilsdotter, 1655.

Sockenbudsflaskor. 1. Ett par, av silver. Runda, helt släta. Lock med ring och ögla. I botten ingrav.: TILHÖRIG SANCT:CATARINAE KYRKA. VÄGER 20 $\frac{1}{4}$ LOD. — H. med lock 10. Diam. 7,2. Sv. stplr: S. W. S (Stephan Westersträhle) — Sthlm — M2 (1794). — I okt. 1711 lät k:n av ett döpelsefat, som rådmannen Hans Olovsson (Törne) skaffat, göra en 6-kantig sockenbudsflaska och en sockenbudsask. 1747 hade flaskan omgjorts till rund form. Av samma flaska gjordes 1794 föreg. 2 flaskor. — 2. Ett par, av glas med skruvkorkar av silver. Runda. H. 7. Diam. 5. Sv. stplr: C. G. Hg (C. G. Hallbergs guldsmeds a. b.) — Sthlm — N6 (1891).

Oblataskar av silver. 1. (fig. 196). Helförgylld. Rund, slät. På 3 fötter i form av örnlör med kula. På locket ett gjutet lamm. På livet ingrav.: FORDOM . SKEPS . CAPITEN . SIMON . MÅRTEN . SON . OCH . HANS . KÄRE . HVSTV . ELSA . BERTILS . DOTTER . ANNO . 1655 . DEN . 10 . APRILS. — H. med lock och lamm 11. Diam. 11. Stplr: AL (Albrekt Lockert 1623—68) — Sthlm. Asken omtalas i inv. från 1654—56: »Capitein Simon Urväder en förgylld silverpaténask till oblater, på locket ett gjutet lamm.» — 2. Helförgylld. Oval, slät. På locket ingrav. ett latinskt kors och omskrift: PANIS . QVEM; MAN: DV . CAMVS . ESTNE . COMMVNIO . CORPORIES . CHRISTI. — I botten ingrav. lillienhoffska vapnet. H. med lock 4. Botten 11,6×10,2. Stplr: AC (Abraham Carré, verksam i

Sthlm 1676—1715) — Sthlm — A(1689). Asken är en gåva av fru Petronella Lillienhoff, f. Lohe, 1694. — 3. För sockenbud. Oval, slät. Upp- och nedfjäll förgyllda ränder, invänd. förgylld. H. 2,2. L. 10,5. B. 8,4. Sv. stplr: AM (Anders Wilhelm Malthow) — Sthlm — Y (1711) — åldermansranka. — Asken är gjord av ovan omtalade döpelsefat, som rådmannen Hans Olovsson (Törne) skaffat. — 4. Rund, slät. Invänd. förgylld. H. 2,5. Diam. 7,5. Sv. stplr: GAB (Guldsmeds a. b. i Sthlm) — Sthlm — U 6 (1898).

Oblatask med lock, av tenn. Rund, slät, något skadad. H. 2,4. Diam. 7,5. Sv. stplr: GWB (Gabriel Wetterberg) — Sthlm — m (1753), möjligen W (1779).

Vinkannor, ett par, av silver, invänd. och delvis utvänd. förgyllda. På locken lamm med korsfana och ordet: FRID ingrav. På korset vid handtaget: INRI. Under pipen maskaron. Lammen gjutna. H. 38,5, med lamm 44. Fotens diam. 6,8. Sv. stplr: I: COLLIN (Johan Collin) — åldermansranka på den ena kannan — Sthlm — s (fraktur) (1754).

Enl. KR. PROT. ¹³/₇, 1738 föreslogs, att man skulle låta göra något av det gamla silver, som fanns att tillgå. De båda föremål, som avsågs voro dels en driven, oförgylld kanna utan lock, som fru Petronella Lillienhoff skänkt 1694, dels en förgylld silverkanna, en gåva av hökaren Sundholms hustru Brita Olofsdotter 1735.

Sked, av silver, helförgylld, slät. L. 21. B. 4,7. Sv. stplr: FS (Ferdinand Sehl d. ä.) — Sthlm — E (1693) — åldermansranka.

Bland det ganska rika bestånd av nattvardskärl, som fordom fanns i kyrkans ägo, må några pjäser omnämnas.

I det gamla Sturekapellet fanns sålunda enligt INV. 1600 en förgylld kalk med patén av silver, som vägde 47 lod. Vidare nämnas där en sockenbudsflaska av tenn och en glasflaska.

En kanna av silver gavs 1654 av rådmannen Hans Olovsson (Törne). En dylik, förgylld utan och innan och med konung Gustaf II Adolfs medalj på locket, gavs 1735 av hökaren Sundholms hustru Brita Olofsdotter. Av denna och av en annan kanna av silver, oförgylld och utan lock, en gåva av fru Petronella Lillienhoff, f. Lohe, 1694, gjordes kyrkans nuvarande vinkannor. — En kanna av silver gavs 1667 av kyrkovärden och slottsarklimästaren Per Nilsson. Den var oförgylld, bar hans namn och ett litet krucifix på locket. Brukades på altaret »att slå vin uti kalken med.» — En kanna av silver gavs 1687 av Gertrud Andersdotter. — En 6-kantig flaska av silver i drivet arbete, helförgylld, gavs 1695 av handelsmannen Govert Indebetou. — En liten förgylld sockenbuds kalk med patén, av silver, gavs av rådmannen Hans Olovsson (Törne) och nämnes i INV. 1660. — 1688 tillhandlade kyrkan sig en stor kalk med patén, av silver och helförgylld, »med namn på av främmande adel.» — Vid början av 1700-t. fanns även en liten oförgylld sked av silver med namn på, »att upptaga oblater med».

Bland föremål av tenn och koppar må följande nämnas: i Sturekapellets INV. 1600 ett rökelsekar av koppar; till Katarina kyrka gav 1654 mäster Petter Skåning (Keggsla) kopparlagares hustru en kanna eller flaska av tenn; 2 små sockenbudsflaskor av tenn inköptes omkring 1660; en stor kopparflaska med tennskruv o. rymmande 4½ kanna, inköptes omkring 1690. Vidare upptagas diverse smärre sockenbudsflaskor av tenn m. m. i INV.

BRUDKRONA

Brudkrona av silver, helförgylld Smyckad med hjärtan, sädesax m. m. samt med opaler och röda stenar. Under en figur, föreställande den h. Katarina, inskr.: SANCTA CATHARINA. H. 8,5, Diam. 11,7. Sv. stplr: GAB J. Ångman (Guldsmeds a. b. i Sthlm — Jakob Ångman) — Sthlm — I 8 (1935). Kronan är en gåva till förs. av Syföreningen S:ta Catharina 1935.

Vaser, ett par, av silver. Tryckt oval form. Släta. Kring mynningen lambrequinbård, på ena sidan av livet kristusmonogram. Godronnerad fot. I bottnen ingrav.: GÅVA AV S. S. TA CATH: A DEN 2 MAJ 1936. — H. 28,7. Mynningsdiam. 20,3 × 13,6. Fot 15 × 12,4. Sv. stplr: GAB STERLING J. Ängman (Guldsmeds a. b. i Sthlm Jakob Ängman) — Sthlm — K 8 (1936). — Gåva av Syföreningen S:ta Catharina med anledning av k:n:s 280-årsdag.

VASER

Ljuskronor. 1. I mittkvadratens kupol, av mässingsmalm, för 40 ljuspipor i 4 om- LJUSREDSKAP
gångar. Överst kvinnofigur med kalk, varur stiger en sol (h. handen), och en spira (v. handen). En liknande ljuskrona gavs 1684 av handelsmannen Anders Dyring »efter hans hustrus förre man sal. Lukas Halspap». Den var gjuten vid Skultuna bruk och var »med skön sirat gjord . . med dess kedja hängandes mitt i kyrkan och Josua Nunsons figur överst». Vid branden 1723 förstördes denna krona, men av den tillvaratagna metallen från denna och andra kronor, förfärdigades den nuv. Enl. KR. PROT. ¹⁴/₁₀ 1723 beslöts, att kyrkovärdarna skulle beställa en ljuskrona hos madam Meyer samt att »modellen därtill kan tagas av en annan kyrkas krona, som den tjänligast synes». Den ²⁰/₁₀ s. å. mottog fru Meyer en del förstörda ljusarmar m. m. för att därav göra en krona. Ännu 1734 den ³⁰/₁₁ resonerades i Kr. om hur man till den instundande julhelgen skulle kunna bekomma den stora ljuskronan ifrån klockgjutaren. Inga medel funnos för att inlösa den, fast den var färdig. Man enades om avbetalning. Likvidräkning återfinnes i RÄK. 1741. — 2. Den s. k. »skepparkronan», i s. korsarmen. Av mässingsmalm, för 24 ljuspipor i 3 omgångar. Överst en pelikan, matande ungarna med sitt blod. På kulan nedtill följ. omskr.: GRELLS: PERSON: SKVB: ERIK: CARL: SON: ERIK: ERIK: SON: 1666. Kronan skänktes till k:n av ovannämnda tre skeppare och hängde i början av 1700-t. i v. korsarmen, men flyttades efter branden 1723 till koret. — 3. I n. korsarmen. Av mässingsmalm, för 16 ljuspipor i 2 omgångar. Överst en krönfigur med svärd samt vidare 16 mindre figurer i 2 omgångar. — Huruvida denna krona är densamma som 1654 gavs av bryggaren Hans Kijlsson är ej helt klart. Denna var troligen betydligt mindre. Den är snarare identisk med den krona, som 1745 gavs av styckgjutaren Gerhard Meyer. Om denna senare heter det i KR. PROT. ²⁷/₁₂ 1745: »För den ljuskronan, som till kyrkan julafton är given komplimenteras nyårsdagen å predikstolen och dessutom vid tillfälle hos herr Meyer personligen, som förmenas vara givaren.» — 4. I koret framför altaret. Av silver, drivet arbete, utförd vid A. B. Böhlmarks lampfabrik efter ritning av Agi Lindegren. Skänkt genom testamente 1907 av grosshandl. Johan Bäckström och uppsatt i febr. 1908.

Enligt hovrättsdom 1/4 1661 »hände hovkanslern Nils Tungel den olägenheten, att han måste för en nära bekantskap med Elisabeth Cygnaea böta till kyrkobyggnaden 3 000 dlr smt. I avräkning på böterna lämnade T. till kyrkan en mässingsljuskrona med 10 armar.¹ I inv. 1706 beskrives denna krona vara av en omgång ljusarmar med 10 pipor och »sirat, av grovt arbete, dock fin metall, med sin kedja hänger i södra korset med överst en pelikansfågel och 3 gjutna ungar; samma krona är till kyrkan kommen år 1663 genom böter av fordom välborne herr Nils Tungel och år 1698 d. 9 febr. om

¹ Se härom närmare i GEZELII Biografiskt lexikon.

natten bröt tjuvar sig in genom stora kyrkofönstren på norra sidan och av samma krona bortstulit 4 skålar och 3 andra sirater, som stals här i kyrkan, och i Storkyrkan, S:te Jakob, Sankta Clara, S:ta Ulrika, Sankta Maria och på Ladugårdslandet är 3 och 4 gånger efterlyst. Men nu till dato är ingen kunskap bekommit vem den tjuvnad begått haver, dock är samma sirat av kyrkan förbättrad år 1705.» — Den 30/10 1676 gav fru Petronella Lillienhoff, f. Lohe, en ljuskrona med 3 omgångar och 30 pipor och »färdig sirat». Den var med sin kedja »hängandes i högkoret» och pryddes överst med figurer, föreställande jungfru Maria och Kristus. — Hustrun Maria Henriksdotter Bremer gav 1701 en ljuskrona av mässing med 8 armar och »2 rader sirat», vilken hängde i sakristian ännu 1747. — Vid julen 1726 tillkommo 2 st. ljuskronor av mässing, den ena med 16 armar, hängande mitt i kyrkan, den andra med 10 armar, vilken uppsattes i v. korsarmen. Den större var gjord i meyerska styckgjuteriet. — Inv. 1782 nämner en liten ljuskrona i övre sakristian med 8 armar, en gåva av högkaren Pillscher.

1830 hängde i sakristian 2 st. gamla mindre ljuskronor av glas och 1833 pryddes kyrkans detta år inredda och utvidgade bisättningskor på kyrkogården av 3 st. dylika. — En del ljuskronor m. m. försåldes 1884 till H. M. Konung Oscar II (se bilaga), varav bl. a. en mindre ljuskrona med 10 armar återfinnes i Jaktpaviljongen på Drottningholm samt en krona av kristallglas i rum 32 på Drottningholms slott och en dito, något defekt, tillskiftades Prins Carl.

Den nuv. väggarmaturen består av mässingslampetter med el. armar.

Äldre ljusplåtar, lampetter eller armar finnas icke i k:an (Jfr nedan). När gasbelysning infördes 1862 ansågs tydligen äldre armatur överflödig och utrangerades så småningom.¹

Uppgifterna rörande äldre väggarmatur m. m. äro ofta ej rätt klart avfattade i vad det rör sig om stakar eller armar. I RÄK. 1654 omtalas förutom gåvor av stakar även 2 armar om en pipa, skänkta av Anders Michelson samt 1 mässingsarm om en pipa, en gåva av sillpackaren Hans Olufsson. — 1668 nämnes en ljusarm med 3 pipor »i högkoret.» Även förekommer 3 armar i drivet arbete med en pipa på varje arm. — 1690 års INV. upptager 8 gjutna armar, som inköpts av kyrkan 1671. De voro av mässing med en pipa på varje arm. Ytterligare funnos 5 av drivet arbete, varav lärftskrämare Johan Eriksson 1659 givit 2, Anders Tommesson 1671 en och Catharina Wässman 1673 2. Peder Michelsson hade 1673 givit en arm med en pipa. Dessutom nämnas »2 st. hängestakar, 1 av drivet arbete, är något stor, med 3 pipor uppå, men den andra gjuten och med 3 pipor uppå.» 1687 gav »födom skeppslöjtnanten »Petter Bure 2 stora, gjutna armar av mässing med 2 pipor på var sköld och »en liten gjuten figur på var». Från dessa armar bortstulos 9/2 1698 4 skålar på samma gång som den tungelska ljuskronan utsattes för återkan. Församlingen återköpte skålarna 1705. På armarna stod följande inskrift: »Peter Bure, Johan Ericson, Eric Ericson. Anno 1687.» Församlingens medlemmar hade ytterligare givit 4 små ljusarmar av drivet arbete. Änkan Maria Funk gav 1685 en liten rund ljusplåt av drivet arbete.» Syltekvinnans måg», skepparen Tomas Skaj gav 1697 en ljusarm med 3 pipor.

En okänd gav 1706 en arm med 3 pipor, sköld och »sirat med en ros». Den satt under orgelläktaren och bar på skölden inskriften: Det. Pira. Det. Poma. Qui. non. Habet. Aurea. Dona. Videsis. Marc. 12. v. 41. 44. Anno 1706. Mätaren Erik Nyman gav 1700 en ljusarm av tunt drivet arbete med 3 pipor. Johan Falk gav 1703 en ljusarm av mässing med 3 pipor och sirat. Under 1700-ts början nämnes även en gjuten ljusarm med 2 pipor, »som står på sjungarens bänk i koret.» Ett INV. efter 1723 nämner 2 stora mässingsljusplåtar, sittande vid altartavlan. 1747 sitta de vid siffertavlan. Vidare omtalas 8 drivna och försilvrade ljusplåtar av koppar om vardera en arm. Inv. 1747 nämner bl. a. 2 ljusplåtar m. sina saxar och en ljusarm på predikstolen med 3 pipor. 2 av dessa hade skänkts 1724 och hade följande inskrift.: »Hustru Elisabet Svan Ano 1724». 2 andra och större hade inskriften: »Elias Culman Ano

¹ I kyrkans arkiv en ritning till kandelaber för väggarmatur, sign. W. Wiklund. För gasbelysning.

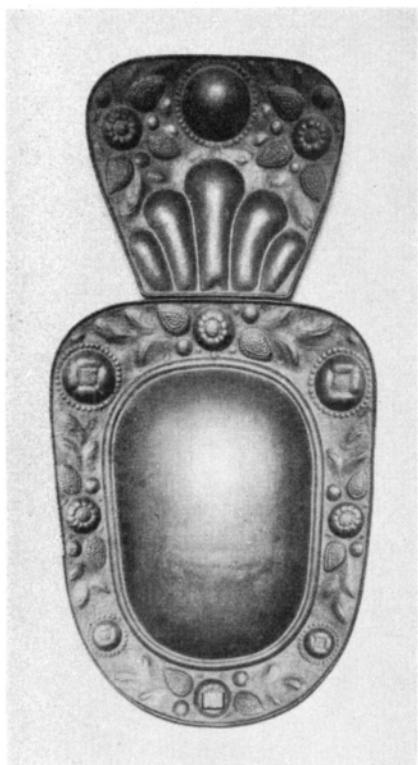

Fig. 197. Lampett. Gåva av Elisabet Svan, 1724.

Wandleuchter. Geschenk von Elisabeth Svan, 1724. Sconce. Gift of Elisabeth Svan, 1724.

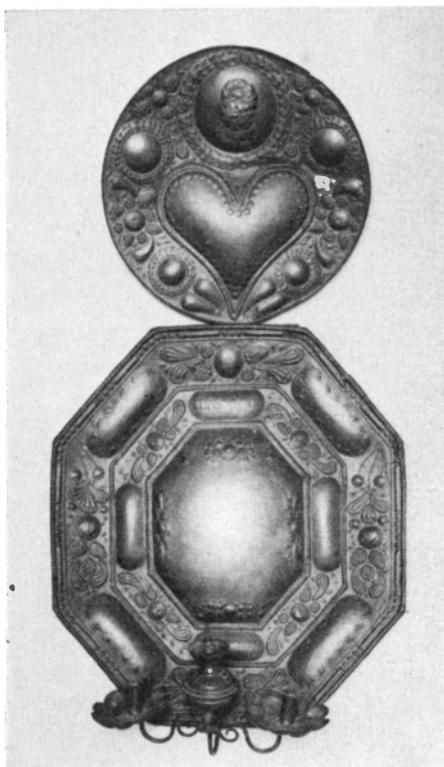

Fig. 198. Lampett. Gåva av Elias Culman, 1740.

Wandleuchter. Geschenk von Elias Culman, 1740. Sconce. Gift of Elias Culman, 1740.

1 Novb 1740. » Jfr nedan. 1748 gjordes t. predikstolen en ljusarm med 3 pipor, vartill användes 23 skålp.gl mässing.

1830 funnos 23 st. div. ljusarmar och lampetter av mässing. D. å. hade 14 st. större mässingsljusarmar för vardera 3 ljus inköpts. De uppsattes på pelarna i kyrkan. Ytterligare 6 st. större ljusarmar synas ha tillkommit d. å.

1841 inköptes 2 st. ljusarmar av mässing om 3 ljus var för predikstolen. — Vid en inventering i aug. 1871 befunnos ett stort antal ljusplåtar och armar oanvändbara eller odugliga. Bland dessa befunno sig även några »i lövverksfason.» En del av dessa armar försålde 1884 till konung Oscar II. Därbland finnas 2 mycket stora vägglampetter med årtalet 1740, utförda i driven mässing, numera magasinerade vid Haga, tillika med de 2 mässingslampetterna från 1724. (Fig. 197—198), (se bil. 3).

Ljusstakar av silver: 1. Ett par för 1 ljus vardera. Drivet och graverat arbete med ornering av maskaroner, delfiner, akantusblad m. m. Vardera på 3 kulfötter. Nedtill oval sköld med ingrav. vapen och I. Ö. H. 56. B. vid foten 26. Sv. stplr: NB (Nicolaus Breuman) — Sthlm (fig. 199). — Gåva av hovkamreraren Jonas Österling 1666. — 2. Ett

par för 1 ljus vardera. Med tillhörande lösa hattar. Formade som spiralkolonnetter med skålförmig fot och 3 kulfötter. Rikt drivet arbete med fåglar och frukter. I bottnen på den ena ingrav.: JÖRGEN KIÖSTER BRITA NYMAN; på den andra: IÖRGEN KIÖSTER BRITA NYMAN 1697. H. 25. Fotens diam. 17. Sv. stplr: HP (Henning Petri) — Nyköping — I (1697) — åldermansranka. — Gåva troligen $26/12$ 1697 av bagaren mästare Jörgen Köster och hans hustru Brita Nyman. — 3. Ett par som föreg. H. 50. Fotens diam. 22. Sv. stplr: GAB (Guldsmeds a. b. i Sthlm) — Sthlm — U 7 (1922). — Gåva $25/9$ 1922 av kyrkoherde C. A. E. Landquist. — 4. En st. för 3 ljus. Drivet arbete med bladverk och girlander. Rokoko. Inskr. med skrivstil ingrav. runt foten: ÄREMINNE EFTER MADAME ANNA MARIA HOLM. SKIÄNCKT TILL ST CATHR KYRCKA AF DESS EFTERLEMNAD E DÖTTRAR MADA: ANNA CATHARINA FORSBERG OCH MAD: MARIA SÖDERBERG D: 9 DECEMB: 1771. H. 41. B. 45. Fotens diam. 22,5 (fig. 200). Sv. stplr: L: BOYE (Lars Boye) — Sthlm — N (1771). — 5. Ett par för 4 ljus vardera. Lösa hattar och armarna avtagbara i ett sammanhängande stycke. Ståndare i form av refflad kolonn. Fot på 4 kulor. Empire. H. 45,5. B. 31. Foten $11,5 \times 11,5$. Sv. stplr: P. ZETHELIUS (Pehr Zethelius) — Sthlm — L 2 (1793). — Gåva av okänd $30/12$ 1800.

Ljusstakar av malm: 1. En för 3 ljus. I bottnen bomärke. På foten inpunsad inskr.: CHRISTIAN ZIESI MAN MARIA CETTINGII AO 1685. H. 33. B. 36,5. Fotens diam. 22. — Enl. INV. 1706 gåva av »fordom Borgaren Christian Zedtzman». — 2. En för 3 ljus. 1600-t. H. 31. B. 32. Fotens diam. 19,2. — 3. Ett par för 1 ljus. Vridna kolonnskaff, genombruten och punsad ornering. H. 38. Fotens diam. 35. — 4. Ett par av gjutjärn, vardera med 3 armar. Helt förgyllda. 1800-t. H. 75. B. 54. Fot 22. — Stod på predikstolen till 1933.

Kandelabrar, ett par, av trä i skulpterat arbete, 5-armade, utförda efter ritning av arkitekten C. G. Blom Carlsson 1841.¹ Ornerade med akantusornamentik. Vardera stående på 3 lejonfötter. Helförgyllda. H. 210. B. 125. Av medel som sjökaptenen O. Tillman givit 1837 lät Kr. göra kandelabrarna, som uppsattes till julhelgen 1842 å korskrankets mellersta pelare. De flyttades 1906 till sin nuv. plats på orgelläktaren.

I Sturekappellets INV. 1600 nämnas: »1 kopparljusstake, 2 mässingsljusstakar, 2 kopparljusestakar, jernstake med 2 pipor samt 1 ljusestake av jernplåt med 6 pipor.»

INV. 1654—56 och 60: »En stor ljusestaka med 3 pipor och sköld», gåva 1654 av Sven Andersson besökare, »är slagen vid predikestolen». Vidare nämnas följande ljusstakar av mässing: 1 stor med 3 pipor och drivet arbete, 1 liten med 3 pipor. De voro skänkta 1654 av brännvinsbrännaren Anders Olufson. Den stora stod på altaret, den mindre på predikstolen. Lars Olsson, hökare i Maria församling, hade också 1654 skänkt en stake med 3 pipor.

INV. 1706 nämner en mindre, gjuten ljusstake med 3 pipor, som kommit från »Capellet». Den blev efter några tiotal år »alldeles obrukelig.»

GASBELYS-
NING

Ljus kronorna i k:n uppsattes 1808 och 1830. I KR. PROT. $18/1$ 1861 diskuterades frågan om införande av gasbelysning i k:n samt värmeledning. Gasbelysning infördes

¹ Den signerade ritningen i kyrkans arkiv.

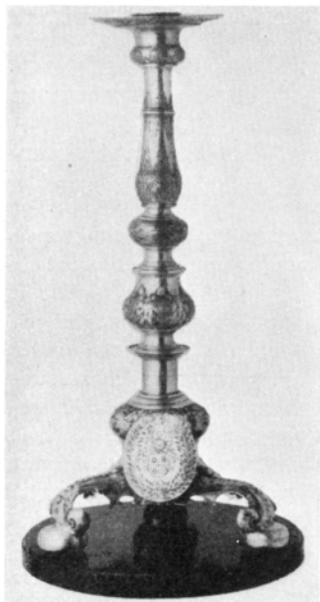

Fig. 199. Ljustake, utförd av Nicolaus Breumann, Stockholm, 1666.

Leuchter, von Nicolaus Breumann, Stockholm, 1666. Candlestick, executed by Nicolaus Breumann, Stockholm, 1666.

Fig. 200. Ljustake, utförd av Lars Boye, Stockholm, 1771.

Leuchter, von Lars Boye, Stockholm, 1771. Candlestick, executed by Lars Boye, Stockholm, 1771.

1862.¹ Enl. KR. PROT. ³¹/₁ 1863 erbjödo sig dir. Gustaf Bång och destillatorn Carl Johan Öström att på egen bekostnad låta renovera och förse den stora ljuskronan med gasbelysning och uppsätta den.² Förs. hade näml. 1862 beslutat, att ljuskronorna skulle helt borttagas. Bångs anhållan beviljades ²⁸/₃ 1864.

Den ²⁰/₅ 1863 beslöt Kr. om skrivelse till K. Maj:t angående försäljning av ljuskronorna i k:n. Anhållan beviljades enl. k. brev ²¹/₇ d. å. Det rörde sig om 5 kronor i k:n. Den ⁶/₁₁ 1867 anmäldes till Kr.:s förberedande behandling en av dir. Bång hos förs. gjord anhållan om tillstånd, att på hans bekostnad låta för gasbelysning inrätta och i n., ö. och s. korsarmarna återuppsätta de 3 ljuskronor av metall, »vilka från äldre tider varit därstädes uppsatta». Blott de 2 i n. och s. fingo uppsättas, ej den mindre i ö. Uppsättningen kom till stånd 1868.

¹ I kyrkans arkiv ritningar till gasbelysningsanläggning av W. Wiklund och J. G. Wikström samt ritning över det inlagda rörsystemet för gaslysning av J. W. Bergström 1862. — Även finnas ritningar till värmeapparatur i kyrkan, signerad J. och C. G. Bolinder 18/2 1861, antagna av utsedda kommitteerade 7/4 1862.

² En i kyrkans arkiv befintlig ritning med ett slags järnställning som stöd för stora ljuskronan, äger möjligen samband med dessas erbjudande.

ELEKTRISK BELYSNING Elektrisk belysning infördes 1906. Installeringen utfördes av Asea enligt kontrakt 7/6 1905.

TEXTILIER Antependier, 2 st., nyare, varav ett med gl silverbård och monogram I. H. S. Båda av svart sammet. Härröra från 1906.

Altarbrun, 2 längder, äldre. Av röd sammet, fodrade. Den ena med silverspets (L. 326. B. 19,5), den andra med bred guldgalon (L. 320. B. 17,5). 1700-t.

Sturekapellet INV. 1600 nämner bl. a. ett altarkläde med rött, grönt och gult »kartwerk», ett med »blommerat sammet, svart och gult och listerna av rött rysseskinn» samt ett, »som kom av stadens fatebur.»

INV. 1654 samt 1660 omtala ett gammalt altarkläde av gult dammast med röd sammet upptill och fransar av rött och gult silke, ett av »gult och svart silke, gula och gröna fransar på siden till och 3 rader med silversnören uppå och Jesu namn på av guld broderat, vilket står i en krans med pärlstickarearbete uppå, så ock Johan Bäcker och hans hustrus namn står på och av silvertråd med pärlstickarearbete på.» Detta sistnämnda var en gåva 1654. S. å. gav Ridderholmskyrkans föreståndare ett gammalt altarkläde av gult dammast. 1667 gav grevinnan Maria Sophia De la Gardie ett stort altarkläde av svart atlas med pärlstickarearbete och 2 tvärhänders guldspetsar runt om och även smala dylika samt prytt med hennes namn och familjevapen. INV. 1690 upptager bl. a. ett stort gammalt altarkläde, »som dagligen hänger för altaret» och ett av röd atlas med bokstäverna E. B., vilket den 11/6 1683 gavs av skeppskommodören Erik Gyllenborg, vidare ett av röd sammet med silverfransar, gåva av välborne herr Daniel Leijonankar 24/12 1684. Ett altarkläde av blommigt, gult siden bortstals 29/12 1678.

Enligt INV. 1706 hade det De la Gardieska antependiet gjorts mindre »efter altarets storlek.» Beträffande det gamla, som dagligen brukade hänga för altaret, omtalas att det var av gammal dammast med röd kappa och ursprungligen hade kommit från Sturekapellet. Överhuvudtaget synas de flesta antependierna i samband med det nytillkomna altaret från 1705 ha ändrats till mindre storlek efter altaret, i några fall gjordes flera mindre av de äldre och större. Till julhögtiden 1706 gav slaktaren Matts Sunesson ett altarkläde av blått sidendamast, underfodrat med blått lärft och försett med 2 tvärhänders bred guldspets. — Ett svart altarkläde, en gåva av en hr Ekman, omtalas efter branden som förlorat. — På adventssöndagen den 1/12 1728 gavs av en obekant »hedersam givare» ett antependium av röd sammet, underfodrat med grön bast samt med en silverfrans och granar på. Det omgjordes senare till en mässhake.

På kyrkokassans bekostnad anskaffades 1830 ett altartäcke av svart sammet med silvergalon.

Altarduk av fint, vitt lärft. 1600-t. slut. Nedhängande bård med guldbroderi med stiliserade blommor. Orientaliskt arbete. L. 272 (= gla altarbordets mått?), B. 68,5. Volangens B. 17,5.

Altardukar, 6 st., nyare. Av dessa märkes en mkt enkel med gl spets, en med smal spets, skänkt palmsöndagen 1876 av mamsell Grönberg, en med dubbla spetsar, skänkt av samma donator palmsöndagen 1877 samt en, broderad och med följ. inskr.: SANKTUS, SANKTUS, DOMINUS DEUS SEBAOTH. PLENI SUNT COELI ET TERRA GLORIA TUA. HOSIANNA IN EXCELSIS. BENEDICTUS QUI VENIT IN NOMINE DOMINI. HOSIANNA IN EXCELSIS. Gåva av änkefru Ignell 1885.

Johan Becher (Bäcker) gav 1654 en duk av fint lärft med gula och gröna fransar. Densamme gav enligt 1660 års inv. en duk av holländskt lärft med gula och gröna fransar. Bagaren Michael Hobe gav 2 dukar av samma slag 1654, en med guld- och en med silverspetsar.

1663 nämnas ytterligare 2 av holländskt lärft den ena med stora rosor av silver och guld och 4 slags silke, den andra med tätt guldstickat arbete. Båda härrörde från Polen. 1657 gav jungfru Anna Wickman en altarduk av holländskt lärft, broderad »med språnga arbete i silver och guld.» Inv. 1690 nämner en altarduk av holländskt lärft samt »insänkt i guld och silver och svarta blommor», en gåva av major Stake, en inköpt för kyrkans medel 6/9 1680, en vit med breda spetsar på varje sida, en gåva av skeppskommandören Erik Gyllenborg 11/6 1683, 2 av klosterlärft, skänkta 1684 av Daniel Leijonankar. — 1680 bortstals en altarduk, och tjuvkonan Carin Larsdotter, som tagit den, miste livet på Hötorget för denna och andra kyrkstölder i staden. — Johan Rachett gav 1693 ett kläde av klosterlärft med sydda rosor av guld och gult silke.

En okänd gav 12/2 1704 2 altarpalldukar av holländskt lärft med breda spetsar och vid julen 1706 gav slaktaren Matts Sunesson 3 dukar. 1706 års inv. upptager vidare några altardukar med knypplade spetsar, »gjorda efter altaret». 3 st. altardukar av nåttelduk med fina spetsar åtföljde det röda sammets-täcke, som adventssöndagen 1728 gavs till kyrkan. På 1700-talet tillkommo vidare diverse altardukar, varav en 1747 uppgives vara skänkt av kyrkoherdens fru, doktorinnan Pouget. Den hade breda, broderade guldspetsar »på flor». 1791 anskaffades 3 nya av holländskt lärft.

1826 års inv. nämner bl. a. 3 mindre gamla och utnötta altardukar, som användes på bordet i sakristian vid där förefallande skriftermål. Enligt KR. PROT. 25/8 1828 anskaffades 2 nya altardukar. Enligt KR. PROT. 30/4 1830 gavs av »en aktningvärd fru inom församlingen» en ny altarduk av fin kambrick med breda, knutna spetsar samt en altarringsbeklädnad av liknande material.

De äldre inv. upptaga dessutom åtskilliga altarpalldukar, altarringsbeklädnader m. m.

Bokdynor. 1. Vitt sidan med guldbroderi och figurbroderi med gul, ljusblå, svart och vit silkestråd. I mitten en framställning av herdarnas tillbedjan med Jesusbarnet, Josef och Maria och två herdar. Däromkring mönster med sädesax och druvklasar samt snäck- och spaljeornamentik i guldtråd. H. 50. B. 57,5. 1700-t. senare hälft. Förekommer ej i äldre inv. — 2. Röd silkessammet med guldtrådsbroderi. Upptill: 1 cor. 13 v. 13. Brinnande hjärta, kors med törnekrona, ankare, sädeskärve och länk med 2 medaljonger, den ena med A O, den andra med: 1811. H. 50. B. 58,5. — Gåva av okänd 1811, begagnad f. f. g. juldagen d. å. Renov. av A. B. Libraria 1935. — 3. Svart sammet med silvergalon. H. 51. B. 58,5. Överförd från gammal sammet 1906. — 4. Mörkröd sammet med broderier i guld- och silvertråd: bård med sädesax m. m. Bård och fransar av guldtråd. H. 45. B. 63. Inköpt 1881.

INV. 1663 nämner »1 litet schammerat hyend» och inv. 1668 »1 nytt hyende av silke med åtskillige färger och 2 figurer, givet av salig Mattias Björks änka». Gåvan var från 1666 och motivet var Marie bebådelse. — 1690 finnas flera bokdynor. Bl. a. »2 st. altaredynor, som böcker sättas emot, därav en gammal med gamla, breda snören i kors överdragen, den andra av silke vävd, varuppå står jungfru Marias bebådelsefigur (se ovan), 1 altardyna av gult färgat trä på den ena sidan, men på den andra sidan överdragen med silverduk, är anno 1679 förärad av välborna fru Petronella Lillienhoff.»

1701 gav stadssekreteraren Christopher Thunell en »altarebokdyna av rött sammet, broderad av guld och guldspets kring samt figurerat mitt uppå med Guds lamm.» 1709 gav handelsmannen Hans Dashau »en bokstol av ek, utan och innan överdragen med valnöts-trä samt ovanpå rött sammet, broderat med guld och en smal guldfrens ikring, jämväl på 3 lister silverbeslagen och inbundet namn mitt på och 4 silverknappar under.»

Kalkdukar. 1. (fig. 201) (ursprgl bokdyna?). Röd sammet broderad med stiliserade, vegetativa ornament i guld- och silvertråd. I mitten rektangulärt fält med lammet och

korsfanan. Foder av vitt linnelärft. $52 \times 58,5$. 1600-t:s förra hälft. — 2. Vitt siden, i mitten strålände sol i guldtrådsbroderi med IHS i svart silke. I hörnen blommor i guld. Guldspets. Vitt taftfoder. Omkr. 1800. 52×50 . — 3. Brokad. Silverbotten m. strödda blommor i rött o. grönt. Orientalisk vävnad, 1700-t:s senare hälft. I mitten strålände sol med Jehova i hebreisk skrift i svart silke. Bred guldspets. Vitt foder. 66×67 . — 4. Svart siden, i mitten sol, broderad i silver med IHS i guld. I hörnen blommor. Silverspets. Foder av svart siden. 52×52 . — 5. Svart sammet, i mitten strålände sol i silverbroderi med Jehova i hebreisk skrift i svart. I hörnen druvklasar i silver. Silverspets. Foder av vitt siden. 52×52 . — 6. Svart sammet med silverbroderi. Gåva av okänd 1845. — 7. Röd sammet med guldbroderi. Gåva av okänd den $\frac{2}{1}$ 1846. — 8. Svart silkessammet med silverbroderi. Gåva av änkefru Maria Helena Reinstedts stärbhus 1846. — 9. Röd sammet med guldbroderi. Tillverkad 1871, brokaden 1905 överflyttad på ny, röd sammet.

Inv. 1660 nämner en kalkduk av »kammarduk» med stora silkesrosor, gåva av salig Michel Abrahamsdotter, en stickad med guldtråd och allehanda silke, en gammal av silke med stora rosor och små guldspetsar och knappor i hörnen, gåva av salig Johan Vestij änka 1654, en med guldarbete och Jesu namn, gåva av major Stake. Bagarmästaren Michel Hobe gav 1654 en kalkduk av röd atlas med silverknytning omkring. Inv. 1690 upptager 9 st. kalkdukar.

Den 9/6 1701 gav slaktaren Johan Jöransson en kostbar kalkduk av röd och vit atlas med botten broderad med guld på båda sidor och guldfransar runt om samt mitt på båda sidor en sol och namnet Jehova samt ytterligare en kalkduk av fint klosterlärft med fina spetsar. »Samma saker ligga i ett litet ekseschatull med lock före, som samma gång förärat är.» Under 1700-t. skänktes vidare kalkdukar bl. a. av åkareäldermannen Jöran Castensson, av högaren Forsman 1732, »av silver, rött och grönt med smala guldfransar omkring»,¹ 2 st. av kyrkoherdens fru, doktorinnan Pouget, »vita, av flor, broderade med en smal guldbigärning omkring vardera»; även nämnes en kalkduk med ett dubbelt C och en krona över, prydd med silverspetsar. 1753 gav änkefru Berco ett stycke »bouquerat silvertyg» till mässhakar och kalkduk. Inv. 1782 nämner en kalkduk av vit sidensarge, broderad med en sol i guld och skänkt av okänd 1779, en av silvermoiré med breda guldgaloner och broderad sol, skänkt av sekreteraren von Berco, samt en av svart atlas med broderad silverstjärna och smala silverspetsar, skänkt 1782 av fabriören Remahl d. ä. enligt KR. PROT. 2/9 s. å. 1787 gavs en kalkduk av svart sammet, broderad med silver och fodrad med vitt siden. Givaren var okänd och gåvan förmedlades av koopverdiekaptenen Hackmans hustru. 1791 anskaffades en ny kalkduk av purpurfärgad sammet med guldbroderier.

Mässhakar. 1. (Fig. 202.) Röd sammet med guldgaloner. Över båda axlarna 2 tränsar med knapp och tofs i guld. På framsidan strålände sol i guldtråd och med paljetter samt IHS i silver. På ryggen broderat krucifix med kors i guld och krucifixen i silver med höftskynke i guld och med hår och skägg i silke. Inskrift i silke på silvergrund: :I. N. R. I: Under korset döds-kalle och benknotor i silver, därunder kulle, broderad i grönt och guld. Årtalet 1683 i guld. Foder av vitt lärft. H. 120. B. 80. — Gåva av Daniel Leijonanker $\frac{24}{12}$ 1684. Lagad och renoverad 1744 och 1826. — 2. (Fig. 203). Sammet, (skuren o. oskuren). Rött mönster på gul botten. I mitten bård av brokadsammet i rött,

¹ Sald till Rådmansö k:a 1820, nu deponerad i Nordiska Museet (inv.-nr 36 458). Se Sv. K., Uppland, bd II, h. 3 (under utgivning).

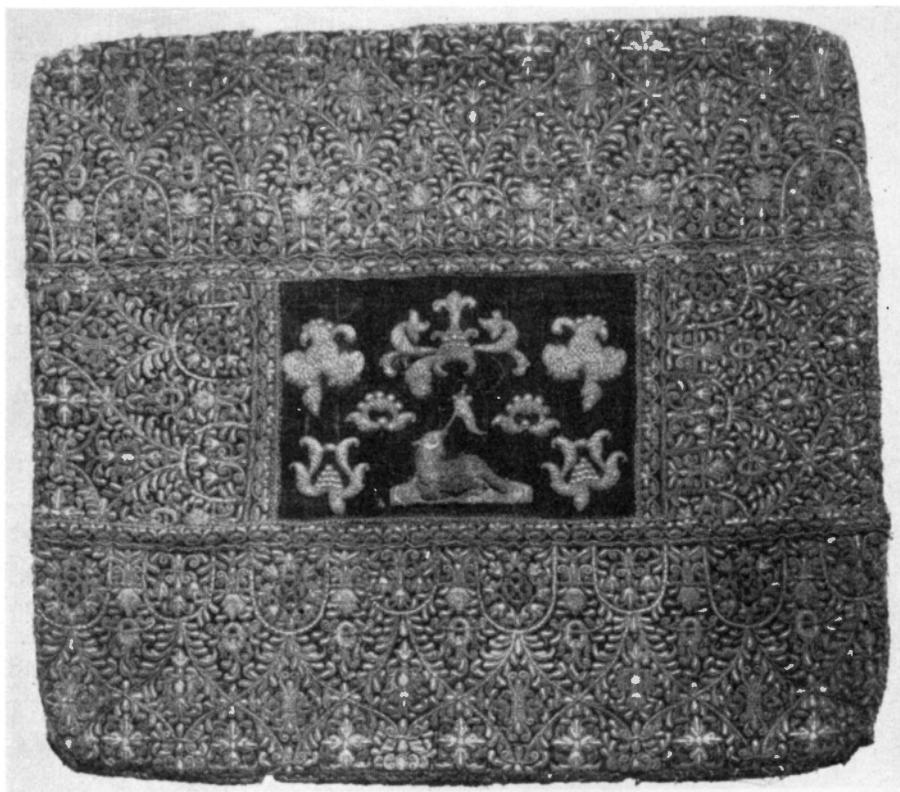

Fig. 201. Kalkduk. 1600-talet.
Kelchtuch. 17. Jh. Chalice cloth. 17th century.

gult, guld o. silver. Silverband. Foder av blocktryckt linne i bruna o. brungula valörer. 1600-t:s senare hälft. H. 125. B. 68. — 3. Svart sammet med breda guldgaloner. På framsidan strålande sol med Jehova i hebreisk skrift. Guldtrådsbroderi med paljetter, bokstäver i silver. På ryggen broderat krucifix i guld och silver. Törnekronan grön, såren röda, håret gult, allt i silke. Därunder döds-kalle med ögon i svart silke samt benknotor. Foder av svart domestik, nyare. H. 124. B. 80. — 4. Svart sammet. Guldspetsar. Foder av ursprgl ljusblått sidendamast m. vegetativt mönster. Omkr. 1700. H. 113. B. 74. — 5. Ett par. Röd silkes-sammet med guldgaloner. Framtill strålande gudsöga i guld. På ryggen kors, törnekrona och årtalet 1791. Foder av rött tyg. H. 124. B. 69. Förfärdigades av medel, som sammanskjutits av flera församlingsmedlemmar »till kyrkoskrudens förökande» och utfördes enligt KR. PROT. ²⁰/₆ 1791 av koopverdiekaptenen Hackmans hustru. — 6. Ett par. Svart silkessammet med silvergaloner. På framsidan sol med Jehova i hebreisk

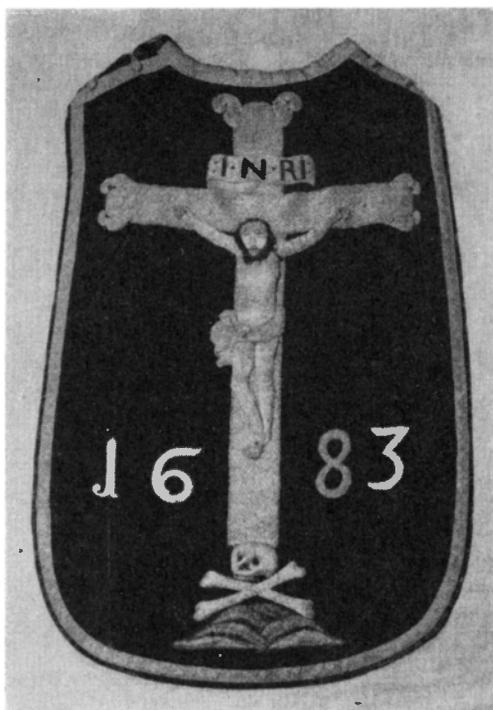

Fig. 202. Mässthake 1683. Gåva av Daniel Leijonanker, 1684.

Messgewand, 1683. Geschenk von Daniel Leijonanker, 1684. Chasuble, 1683. Gift of Daniel Leijonanker, 1684.

blått. Foder av blå domestik. H. 126. B. 109. Gåva av kyrkoherden och fru Axel och Maria Landquist ^{22/5} 1929. — 11. Ett par. Violettt siden med broderade änglar inom cirklar. På framsidan kors i guld och silver. På ryggsidan 3 stående helgon, bl. vilka den hel. Katarina. Foder av violett tyg. H. 126. B. 107. Enligt KR. PROT. ^{21/11} 1923 beslöts att hos Licium beställa 2 st. vita och 2 st. violetta mässthakar. Emellertid skänkte kyrkoherde Landquist 1929 ett par vita mässthakar (se ovan) och vid högmässan ^{10/11} 1938 överlämnades föregående mässthakar av Syföreningen S:ta Catharina, utförda hos Licium.

Sturekapelletns inv. 1600 nämner 4 st. mässthakar: »1 med blått karterk (?), 1 av gammal gyllenstycker, 1 av rysseverke, 1 ny av brandgult sidentaft.» RÄK. 1654 nämner, att kyrkan av Ridderholmskyrkans föreståndare fått mottaga »2 st. gamla mässthakar, den ena av gult dammast, på vilken är 2 rikens vapen, som välbt Lars Ryssetolk haver förärat, den andra av rött och svart atlas» samt av föreståndarna för S:ta Maria Magdalena kyrka en gl mässthake av silverduk. De återfinnas bl. a. i inv. 1660: »En mässehake av vit silverduk och guldspetsar uppå och underfodrad med grönt taft, en mässehake av rött linfärgat (?) blommerat atlas med Sveriges vapen uppå och underfodrad med grön taft,

skrift i silver. På ryggen kors, törnekrona och spikar, allt i silver. H. 126. B. 66. Gåva av apotekaren Carl Fredr. Ringquist och hans hustru Justina Elisabeth Ithimaeus 1829. — 7. Röd silkessammet. Som föregående men med broderier i guldtråd. Förfärdigad 1844 för medel, skänkta av änkefru Belitz. Sannolikt användes härvid material från en äldre mässthake. — Sistnämnda 3 mässthakar renov. 1882 av fru Wilhelmina Almgren enligt KR. PROT. ^{29/12} 1881. — 8. Ett par. Violettt sammet. Framtill gudsöga med Jehova i hebreisk skrift och strålar, allt i silver. På ryggen kors, törnekrona och spikar. Silvergaloner. Axeltränisar med tofs och 2 knappar på vardera axeln. Foder av taft. H. 120. B. 73. Nyare. — 9. Svart bomullssammet med silvergaloner och dekor. Gåva av änkefru Maria Helena Reinstedts stärbhus 1845. — 10. Ett par. Vitt siden med rikt rosenmönster. På framsidan en sträng i grått sidenrips med guldbroderi och guldkors på blå botten inom gyllne lågor. På ryggen kors i grått sidenrips med IHS i guld mot blå botten. I korset guldtrådsbroderi och

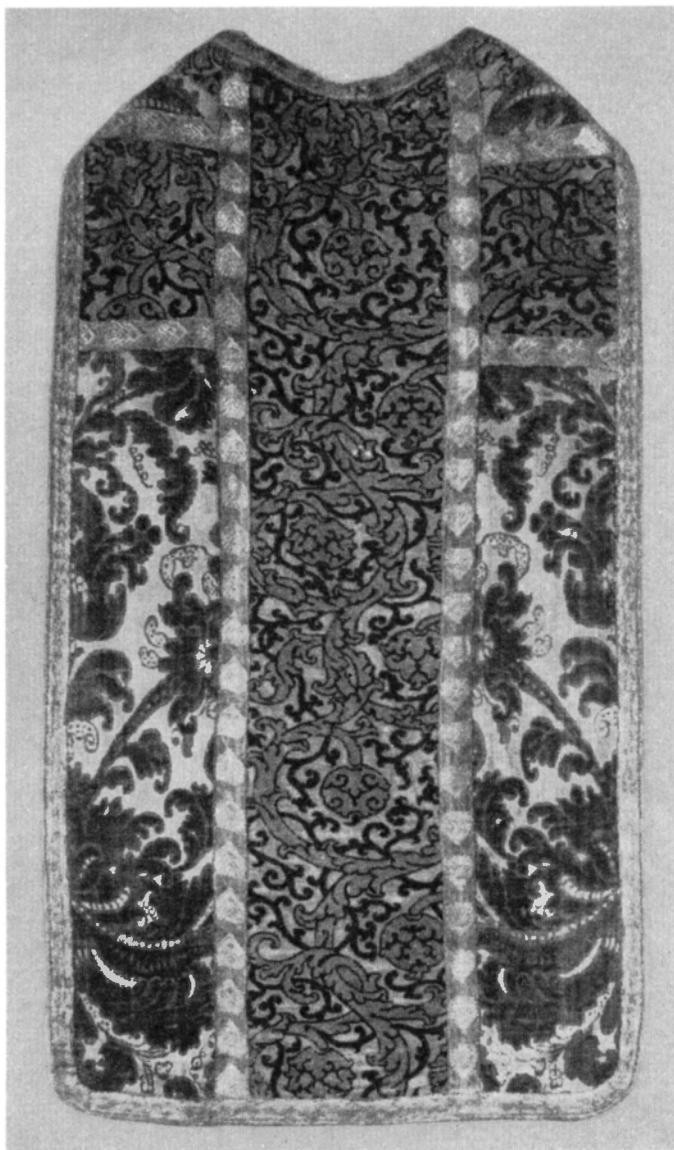

Fig. 203. Mässhake. 1600-talet.
Messgewand. 17. Jh. Chasuble. 17th century.

en gammal mässchake av gult dammast och med kronans vapen uppå, underfodrad med svart perkom
en gammal mässchake av rännet (randig) atlas och kors på ryggen.»

Bland andra kyrkans äldre mässchakar må nämnas: en av blått atlas på armarna och ryggen, gåva av
Per Eriksson hökare 1654, en av blommig gyllenduk med guldsnören och Sveriges vapen, »given av

Hennes Mitt drottning Christina till kapellet», en av svart sammet med 2 fingers breda guldspetsar och underfodrad med rött taft, gåva av grevinnan Maria Sophia De la Gardie 1667, en av blommigt gult dammast med vapen på, gåva av rysstolken Hans Östervik, en »av utstickad tripp på sidorna och mitt uti sydd med regarn i blommor samt oäkta galoner omkring,» gåva av magister Schepperus 1707, en av »blommerad moir med kors bak på», gåva av viktualiehandlaren Ol. Forsman 1732.¹

Änkefru Berco gav 1754 material till en mässhake av silvermoiré. På bröstet var en sol, på ryggen krucifix. Den såldes 1820. S. å. gav kyrkorådsledamoten fabrikör Dahlmansson en mässhake av svart sammet med silvergaloner och krucifix på ryggen. — 1705 nämnes även en »korkåpa av gammal broderad gyllenduk av fordom kyrkoskrivaren Jakob Gamm förskaffader och förärter, nu mest förnötter.»

De gamla mässhakarna försåldes så småningom, bl. a. flera stycken under 1800-t.

Kyrkan äger ett flertal nyare mässkjortor, varav 4 st. från 1881.

1654 gav Ridderholmskyrkans föreståndare en gammal »mässekjortel» av lärft med blått atlas fram- och baktill. 1660 upptages en mässkjorta med vit blommig silverduk på armarna »så samma slag akter och framman till.» 1684 gav Daniel Leijonankar en mässkjorta med breda spetsar om armarna.

Vid 1700-ts början gav Brita Persdotter en ny mässkjorta och den 12/2 1704 gav en »hedersam givare» en mässkjorta av holländskt lärft med fina spetsar samt slaktaren Johan Jöransson en liknande den 9/6 1707. — KR. PROT. 24/2 1741 meddelar, att kyrkoherden avlevererade en s. k. mässekjorta av fint holländskt lärft, som änkan Märta Andersdotter givit. Då där emellertid ej fanns spetsar omkring, »så ville kyrkoföreståndarna betänka, huruvida ej så borde ske.» För kyrkans medel inköptes senare sådana. — Inv. 1747 upptager även en mässkjorta av »warndorfer lärft». 1791 anskaffas 2 st. nya mässkjortor av holländskt lärft.

1830 funnos 8 st. av fint lärft, de flesta med knutna spetsar, 6 st. voro gamla och 2 st. gjorda 1826.

På Kst 27/11 1871 beslöts att försälja Märta Andersdotters mässkjorta fr. 1741 samt en gammal utan spetsar från 1757. Kyrkan äger äv. ett par bälten av gult siden med mässingsspännen o. i guldtrådsbroderi: ADS 1809 D. 2 APR.

1662 inköpes 12 aln. svart kläde till en päll samt 18 aln. galoner o. silke. 1671 omtalas »pällpenningar» bland kyrkans inkomster, vilket tyder på, att åtminstone vid denna tid funnits en päll. Inv. nämna däremot aldrig någon dylik.

Predikstolsbeklädnaden är nyare och består av:

Draperi med kappa för predikstoluppgången. Av vinröd sammet. Kappan med bård och gudsöga med Jehova i hebreisk skrift i guldtrådsbroderi. Predikstolsgardiner av svart sammet med kappa. — Predikstolsbeklädnader av mörkröd sammet och fodrade med rött tyg, anskaffade 1906.

1660 nämnes »ett kläde av boj, som brukas på predikstolen». 1696 »1 svart kläde, stort, brukas att lägga på predikstolen, är av handelsman Petter Munk förärat.»

1701 gav slaktaren Jakob Berg en gardin för uppgångsdörren av fin röd sammet och utsirad med guldfransar på kappan och med guldgaloner kring öppningen. Inv. 1747 nämner ett par gardiner av röd sammet med kappa och med smala guldgaloner. I Inv. efter branden 1723 omtalas: »Ett nytt predikstolskläde, helt nytt tillköpt efter hennes Sal. Maj:t drott. Ulricas död.» samt 2 svarta gardiner med kappa. Klädet var även svart och inköptes i nov. 1741 med anledning av Ulrika Eleonora d. y:s dödsfall. 1779 den 24/12 gav fru Sara Rydman ett par »gardiner av couleur de feu sidensarge samt kappa med silverfransar och galoner,» men redan 1799 voro dessa borttagna och ersatta genom kyrkovärdarnas försorg med nya av rött siden och med guldbroderi.

¹ Sald till Rådmanö kyrka 1820, nu deponerad i Nordiska Museet (inv. nr 36 457). Dat. 1732. Försedd med initialerna: o. f. m: c. f. m: Se Sv. K., Uppland, bd II, h. 3 (under utgivning).

Fig. 204. Håv. Gåva av Israel Spiner och Magdalena Fougdt, 1684.

Klingelbeutel. Geschenk von Israel Spiner und Magdalena Fougdt, 1684. Collection-bag. Gift of Israel Spiner and Magdalena Fougdt, 1684.

Fig. 205. Håv. Gåva av okänd, 1811. Klingelbeutel. Geber unbekannt, 1811. Collection-bag. Gift of unknown donor, 1811.

1808 förfärdigades till predikstolen åter en ny röd gardin av sidensarge. 1829 gav sidenbandsfabriken Claes Tillman tillsammans med en annan givare en gardin till predikstolen av röd bomullssammet och kappa av silkessammet med galoner och broderade stjärnor och en sol i guld. Den torde vara identisk med den nuvarande. — 1830 anskaffades på kyrkokassans bekostnad en gardin av svart sammet med guldgaloner och en broderad sol samt ett omhänge till »bokklaffen» av röd sammet och ett av svart, båda prydda med guldgaloner och fransar. 1828 hade anskaffats ett nytt överdrag på predikstolsgardinen av gräsgrönt bomullslärf.

Håvar. 1 (fig. 204). Rött siden med rikt reliefbroderi i guld o. silver; växtornament. Tofs av guld- och silvertråd. Kring pungens övre kant broderad inskrift: ISRAEL SPINER MAGDLEN FOUGDT 1684. Invänd. läderklädsel. Rödmålat träskaft. Märke efter försvunnen bricka därå. Mässingsskoning. Håvens diam. 15,5. Dj. utan tofs 15, skaftets L. 175. — Ursprungligen en av ett par. Beskrivas såsom »Ett par silverbeslagna (håvar) med fyra små silverklockor vid, förgyllda samt silverbroderat pärlstickarearbete på, vilka äro förärade av fordom kyrkones föreståndaren sal. hr Israel Spiner år 1684 med dess namn på». Klockorna nu borta och användes troligen vid förfärdigandet av en ny dopskål 1791. — 2. Ett par. Svart sammet. Ornerade med 4

silvergaloner med rankmotiv. Upptill silverfrans, under pungen silvertofs (saknas å den ena). Invändig klädsel svart skinn. Svartmålade träskافت med benknopp (saknas å den ena). Doppskor av silver, sv. stplr: SWS (Stephan Westerstråhle) — Sthlm — 12 (1791). Håvarnas diam. 13. Dj. utan tofs 20. L. 205. Förfärdigade 1791 av silver från äldre håvar. — 3. Ett par. Svart sammet. Ursprungliga bårder, fransar och tofsar borta. Invänd. klädsel rött läder. Svartmålade träskافت. På skaften metallbrickor med målade figurer, föreställande tiggare och sjuka. Doppskor av mässing. Håvarnas diam. 13. Dj. utan tofs 21. L. 208, metallbrickornas H. 10. B. 11. Möjligen identiska med 2 svarta håvar, som anskaffades 1795. — 4. (fig. 205) Ett par. Vitt siden. Indelade genom palmer i guldtråd i 4 fält med de 4 evangelisterna, utförda i silkesbroderi i vitt, blått, rött, gult och svart. Evangelisternas namn broderade med guldtråd: MATTHEVS, MARCVS, LVCAS, IOHANNES. Undertill guldtrådsbroderi och paljetter i spaljémönster. Tofsar av guldtråd. Kring mynningarna guldtrådsfransar. Svartmålade träskافت med doppskor av silver. Sv. stplr: SWS (Stephan Westerstråhle) — Sthlm — E3 (1811). Håvarnas diam. 15. Dj. utan tofs 21,5. L. 192. Gåva av okänd 1811. — 5. Ett par. Blå sammet. Bårder i guldtrådsbroderi, fransar av guldtråd samt tofsar i blått och guld. Ornerade med guldbroderade kors och broderad inskr. i guldtråd: KATARINA KYRKA 1936. — 6. Ett par. Mörkviolett sammet. I övrigt som föregående. — 7. Ett par. Röd sammet. I övrigt som föregående. — 8. Röd sammet. Lik föregående, men med den h. Katarinas figur och stjärnor i broderi samt inskr. broderad med svart mot guldbotten: KATARINA KYRKA ANNO 1936. — 9. Skaft till håv av svarvat, svartmålat trä. Ursprunglig doppsko saknas. Metallbricka med målade figurer. L. 180, brickans H. 9, B. 8.¹

I RÅK. 1654 nämnes, att rådmannen Nils Olufsson givit 2 nya håvar med pärlstickat arbete mot brun sammet och med guld- och silvertrådsbroderi.

INV. 1706 nämner ett par gamla håvar, »som i kapellet fordom varit brukade, men nu så utnötta att de intet mera uppföras eller brukas kunna.»

INV. 1690 upptager ett par »pungar eller håvar av silvermoiré gjorda, beslagna med silver och små klockor ock av silver, väga tillhopa 40 lod, äro anno 1673 av bagaren mäster Hans Smärtz (Schmeer) förärade». Klockorna voro 4 och förutom med silverspetsar pryddes håvarna med givarens namn. 1747 blevo dessa håvar av röd sammet förbättrade av bagaråldermannen Ludvig Thise och omgjordes 1791 till ett par nya röda sammethåvar med förgyllda silverbeslag och klockor.

Vid 1700-ts början nämnas även »ett par av svart sammet, mässingsbeslag och metallklockor vid som hrr borgmästare och råd hitsänt a:o 1686, vilka år 1710 ånyo blevo upplagade med slaktarens salig Johan Jöranssons omkostnad.» 1747 voro de »förslitna och obrukelige.» 1743 gavs ett par nya »fattighåvar» av röd sammet med försilvrade beslag, klockor, galoner och fransar. 1747 gav bryggaren Anders Lindberg ett par håvar av röd sammet med guldbroderi och guldtrådsfransar, silverbeslag och 2 klockor. 1782 gav Fattighusdirektionen ett par håvar av svart sammet med silveraloner och försilvrade beslag. Galonerna användes sedermera till den 1825 tillkomna dopskålen, vartill även andra äldre håvar brukades.

1805 borttogos alla klockor på kyrkans håvar i likhet med vad som skett i stadens övriga kyrkor.

1823 upphörde hävgången under gudstjänst enligt Kr. beslut, men har som bekant senare återinförts.

¹ Kyrkans äldre håvar konserverade hos Agnes Branting 1924.

Fig. 206. Skattepenningen. Oljemålning. Gåva 1768.

«Zinsgroschen». Ölgemälde. Geschenk aus dem Jahr 1768. «The Tribute Money». Oil painting. Gift 1768.

Tavlor. 1. Stilleben med föremål, åsyftande alltings förgänglighet: dödskalle, ur, timglas, uppslagen bok med bibelspråket: »Der Mensch vergeth wie Gras, aber Du Herr . . .» 1600-t. Olja på duk 154 × 177. — 2. Skattepenningen (fig. 206). Olja på duk. 123 × 142. Kopia efter utländsk 1600-talsmästare. Gåva av hovgravören Per Sutner på Persmässodagen 1768. — 3. Den korsfäste. Litografi, 1800-t. 54,3 × 36. Gåva av Erik Gyllenkrona. — 4. »Golgotha». Modern målning av den ungerske målaren Gyula Eder 1936. Gåva av okänd $16\frac{1}{2}$ 1937.

TAVLOR

Porträtt, målade i olja på duk:

1. Konung Karl X Gustaf. Kopia utförd av Albert Zetterberg 1922 efter original av Sebastian Bourdon i Nationalmuseum. 100 × 80.

2. Petrus Malmberg (fig. 207), f. 1653, d. i Bender 1710; ord. hovpred. hos H. M. änkedrottningen, kyrkoherde i förs. 1696—1704, överhovpred. och fältsuperint. 1704, biskop

PORTRÄTT

Fig. 207. Porträtt av kyrkoherden Petrus Malmberg, d. 1710.
 Porträt des Pfarrers Petrus Malmberg, gest. 1710. Portrait of Petrus Malmberg (Rector), died 1710.

i Västerås 1709. Brösth. halvt h. Medelålders man med ljusbrunt hår och skägg, svart kalott och svart prästräkt. Livlig karnation. Brun neutral fond. I h. handen en bok. A tergo: »Hoff och Fält Superintendenten Petrus Malmberg natus Anno 1653, d. 11 februari. pictus 1704.» 80 × 65.

3. Herman Schröder, f. 1676, d. 1744, superint. och prost i Uddevalla, kyrkoherde i förs. 1718—1729, biskop i Kalmar 1729. Brösth. halvt h., oval. Medelålders man med ljusbrunt hår och skägg, varm karnation. Svart kalott och prästräkt. I h. handen en bok. Mörkbrun fond. Sign. Kopia 1929 av Albert Zetterberg. 79 × 63.

4. Johan Nicolaus Pouget (fig. 208), f. 1687, d. 1735; fadern var drottning Ulrika Eleonoras hovskomakare, men förvisades på grund av sin katolska trosbekännelse 1696 till Köpenhamn. Sonen sändes till Lintz med flera orter, blev präst i Rom 1709, övergick till

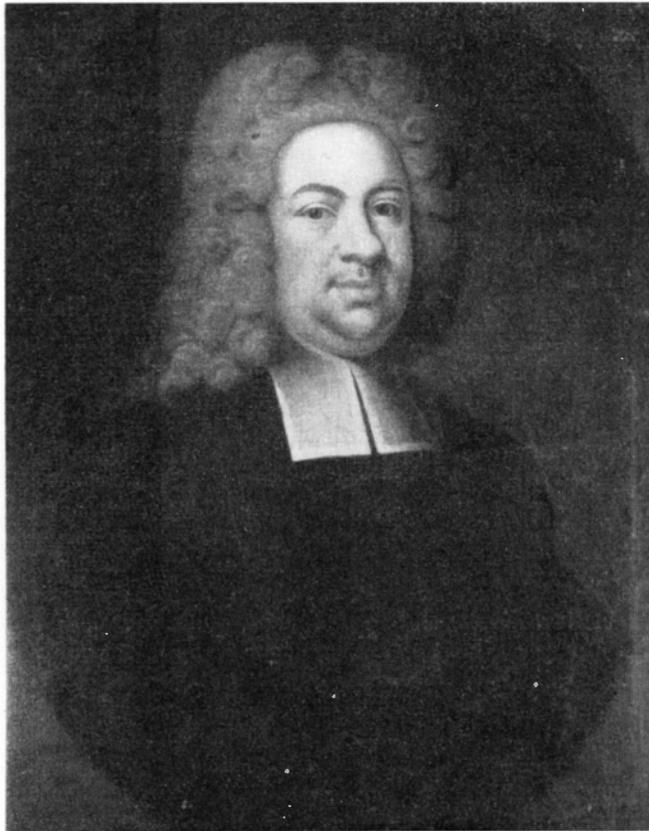

Fig. 208. Porträtt av kyrkoherden Johan Nicolaus Pouget, d. 1735.
 Porträt des Pfarrers Johan Nico- Portrait of Johan Nicolaus Pouget,
 laus Pouget, gest. 1735. (Rector), died 1735.

evangeliska läran 1719, kyrkoherde i förs. 1731. Bröstkbild halvt h. Medelålders man med livlig ansiktsfärg, svart prästdräkt och allongeperuk. Svartbrun, oval fond. Osign. Upptages i INV. 1747. 75×59.

5. Olof Hökerstedt, d. 1746, kyrkoherde i Hedv. Eleon. förs. 1731, kyrkoherde i förs. 1737. Bröstkbild en face. Medelålders man med ljusbrunt hår och skägg, svart prästdräkt och kalott. Röd karnation. Brun fond, oval. Sign.: Kopia efter I. J. Streng 1745 av Albert Zetterberg 1922. 76×62.

6. Lars Porthan (fig. 209), f. 1701, d. 1770. Komminister, kyrkoherde i förs. 1751. Bröstkbild en face. Medelålders man i peruk och svart prästdräkt. Mörkt gråbrun fond. Osign. 77×64. Samtida målning.

7. Erik Bergsten, f. 1747, d. 1809. Hovpred. 1778, kyrkoherde i Varberg 1783,

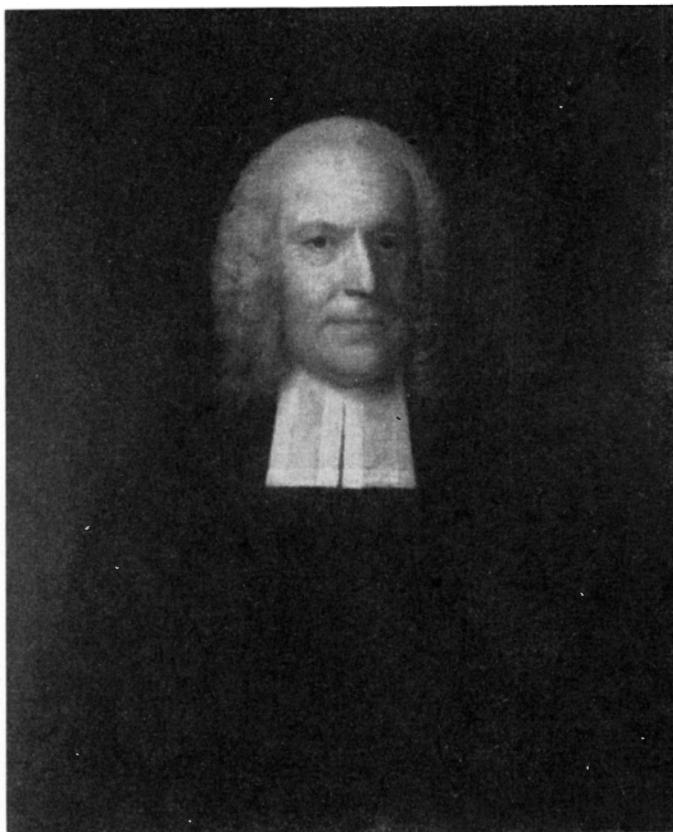

Fig. 209. Porträtt av kyrkoherden Lars Porthan, d. 1770.
 Porträt des Pfarrers Lars Porthan, Portrait of Lars Porthan (Rector),
 gest. 1770. died 1770.

prost och kyrkoherde i förs. 1794. Brösbild halvt h. Medelålders man med brunt hår, svart prästdräkt och kalott. Nördstjärneorden. Brun fond. Sign. Albert Zetterberg 1920. 51×67. Kopia.

8. Per Magnus Ruus, f. 1781, d. 1836. Hovpredikant hos änkedrottning Sofia Magdalena 1810, kyrkoherde i förs. 1812—26, kyrkoherde i Bollnäs 1826. Brösbild halvt h. Brunt hår och polisonger. Blå frack och prästkrage. Grågrön fond. Sign. Albert Zetterberg 1920. 67×51. Kopia.

9. Olof Winter (fig. 210), f. 1785, d. 1845. Hovpredikant, kyrkoherde i förs. 1827. Brösbild halvt h. Ung man med mörkbrunt hår, svart prästdräkt. Mörkt grågrön fond. A tergo: »Kongl. Hof Predikanten, Kyrkoherden och Theol. Cand. Mag. Olof Winter, född 1786, Död 1845.» Osign. 62×54. Samtida målning.

Fig. 210. Porträtt av kyrkoherden Olof Winter, d. 1845.
 Porträt des Pfarrers Olof Winter, Portrait of Olof Winter (Rector),
 gest. 1845. died 1845.

10. Erik Henrik Eriksson (fig. 211), d. 1863. Kyrkoherde i förs. 1847. Brösbild halvt h. Medelålders man med brunt hår och polisonger. Varm karnation. Svart prästdräkt. Mörkgrön fond. Sign. Pet. Albert Wallenberg 1852. Gåva av stärbhuset 1915.

11. Fredrik Wilhelm Öfverström f. 1808, d. 1865. Komminister i förs. 1847, kyrkoherde i förs. 1864. Brösbild halvt v. Äldre man med mörkbrunt hår. Svart prästdräkt. Mörkbrun fond. Sign. Albert Zetterberg 1920. 67×51. Kopia.

12. Artur Ejvin Anshelm Afzelius, f. 1816. Komminister i Hedv. Eleon. förs., kyrkoherde i förs. 1866, kyrkoherde i Alsicke 1875, kyrkoherde i Tillinge och Svinnegarn 1880. Brösbild halvt h. Äldre man med brunt hår. Svart prästdräkt. Mörkt brunröd fond. Sign. Albert Zetterberg 1920. 67×51. Kopia.

13. Johan Herman Björnström, f. 1839. Teol. och fil. dr, docent i kyrkohist. vid

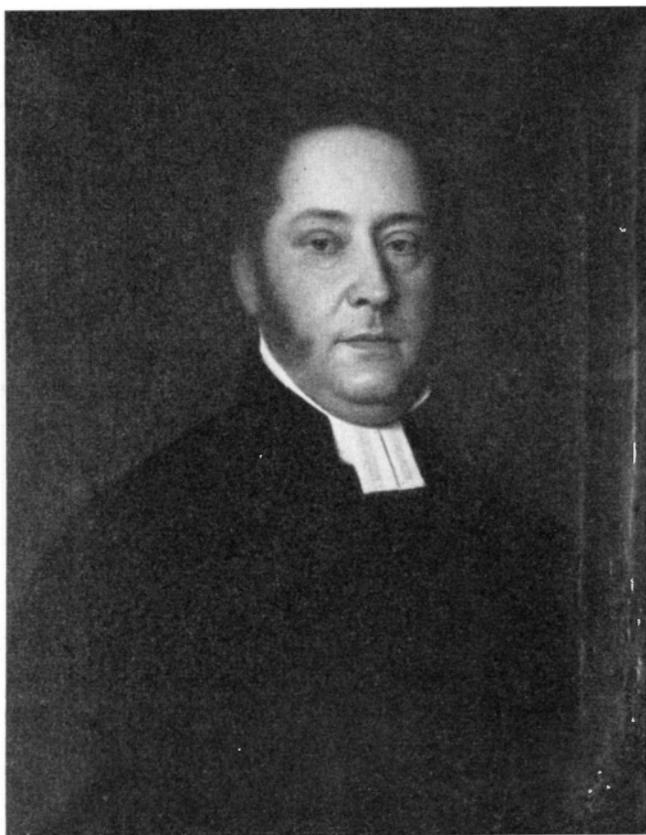

Fig. 211. Porträtt av kyrkoherden Erik Henrik Eriksson, d. 1863. Av P. A. Wallenberg, 1852.

Porträt des Pfarrers Erik Henrik Eriksson, gest. 1863, von P. A. Wallenberg, 1852. Portrait of Erik Henrik Eriksson (Rector), died 1863. By P. A. Wallenberg, 1852.

Uppsala Univ., hovpredikant, kyrkoherde i förs. 1875, domprost i Västerås 1880. Brösbild med huvudet åt h. Medelålders man med grånat hår. Svart prästdräkt. Ordnar. Brunrå fond. Sign. Albert Zetterberg 1920. 67×51. Kopia.

14. Carl Axel Emil Landquist (fig. 212), f. 1843, d. 1933. Teol. och fil. dr, kyrkoherde i förs. 1880. Brösbild halvt v. Äldre man med vitt hår och skägg, sittande i en länstol. Till v. bokhylla. Svart prästdräkt. Ordnar. På duken: AETATIS SVAE LXXVI. Sign. Axel Jungstedt 1919. 84×67.

15. Porträtt av föreg. Av fröken M. Romare. Gåva 1912 av dir. P. B. Romare.

Kopparsticksporträtt:

1. Konung Karl X Gustaf. Av J. Sandrart efter Ehrenstrahl. Gåva av kyrkoherde A. Landquist 1922.

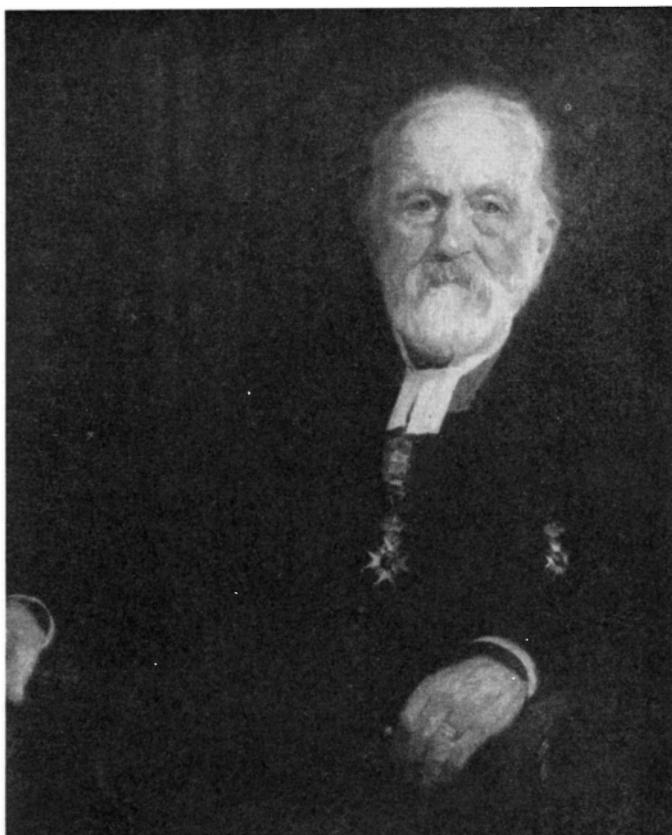

Fig. 212. Porträtt av kyrkoherden Carl Axel Emil Landquist, d. 1933. Av Axel Jungstedt 1919.

Portrait of the Pastor Carl Axel Emil Landquist, died 1933, by Axel Jungstedt, 1919.

2. Konung Gustaf III. Av J. Gillberg 1773 efter Lorentz Pasch. Samtida ram. 40×28.
3. Drottning Sofia Magdalena. Av J. Gillberg 1774 efter Lorentz Pasch. Samtida ram. 40×28. — De båda gravyrerna inköptes 1775 och uppsattes i kyrkosalen.

Porträttmedaljonger:

1. Kyrkovärden, brukspatron A. Dahlström. Bröstdbild profil v. Medelålders man i frack och spännhalsduk med rosett, peruk med kanonlockar, löst fallande hårpiska med rosett. Grönmålad gips. Diam. 72. A tergo: »A. Dahlström Kyrko Wärd.» Sign. I. G. Syllvest F. Upptagen ffg. i INV. 1826.
2. Ludvig Mörner av Tuna, biskop i Växiö. Medelålders man i kalott. Biskopskors och nordstjärneorden. Bröstdbild profil v. Gips. Diam. 30. Inskr.: Ludvig Mörner av Tuna.

Fig. 213. Epitafium över kammarrådet Carl Henrik Wattring, d. 1733.

Epitaph für Kammerrat Carl Henrik Wattring, gest. 1733. Tablet to Carl Henrik Wattring (member of the Cameral Board), died 1733.

Biskop i Växiö 1800—1823. (Samma relief återfinnes på biskopens gravmonument av järn på kyrkogården.)

Porträttrelief av kyrkoherden Axel Landquist. Grönmålad gips. Gåva av dir. Djurling 1917.

EPITAFIER

Epitafier. 1. S. korsarmens ö. vägg. Över kammarrådet Carl Henrik Wattring (f. 1674, d. 1733) (fig. 213). Brun marmorplatta, infälld i träram, målad i grönådrig marmorimitation. Upp till urna samt krigiska och lärda attribut: kask, sköld, svärd, genius, bok, di-

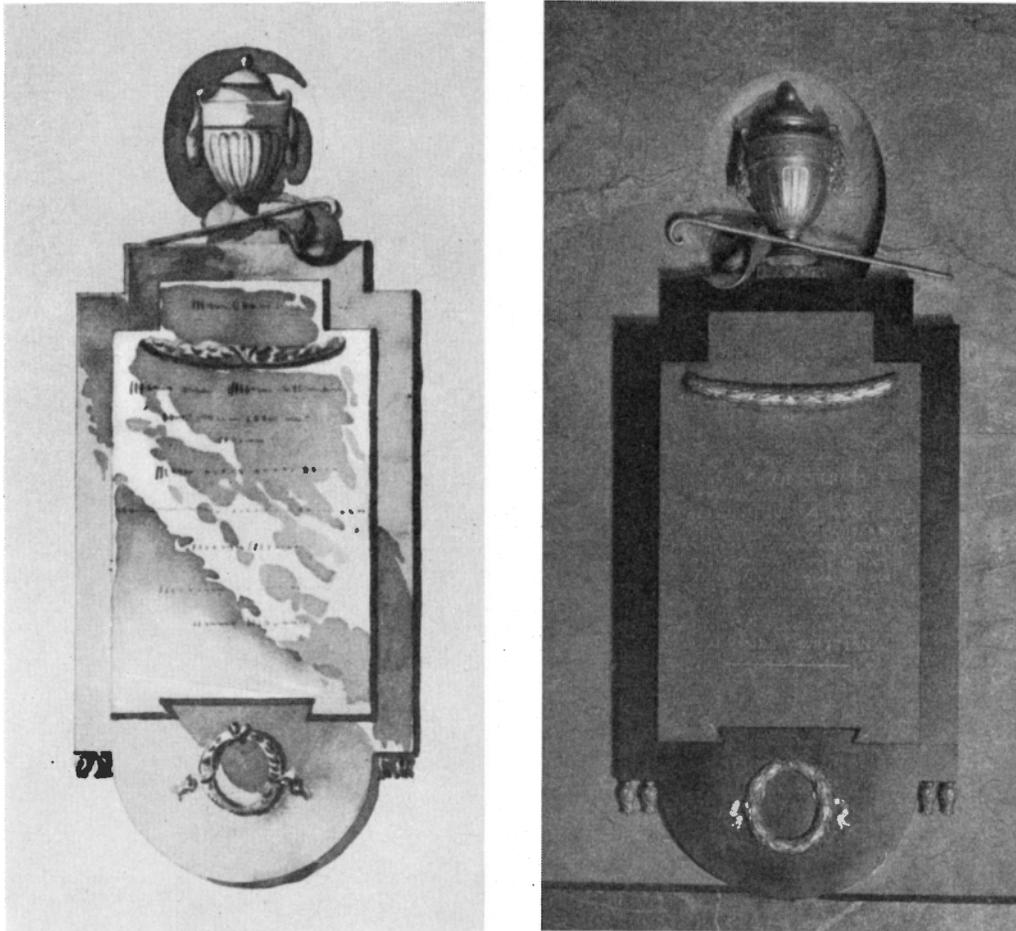

Fig. 214 a—b. Epitafium 1765 över bryggaråldermannen Olof Ström, d. 1764. Efter ritning (t. v.) av Jean Eric Rehn.

Epitaph, 1765, für Braualtmeister Olof Ström, gest. 1764. Nach Zeichnung (links) von Jean Eric Rehn. Tablet (1765) to Olof Ström (brewers' alderman), died 1764. After a drawing (to the left) by Jean Eric Rehn.

plom med sigill, 2 gåspennor samt såsom symboler för bergsbruket hammare och slägga. Nedtill wattrangska vapnet och fackla, allt förgyllt. Inskr. i förgyllda bokstäver: »HÄR WILAR / DEN WÄLBORNE HERREN HERR CARL HIND: WATTRANG / HERRE TILL / RINKESTAD EKENSBERG TUMMELSTAD OCH LENNA BRUK / HAN WÅR SON AF / FRAMLEDNE KAMMARRÅDET WELBRNE HERR CARL HIND: WATTRANG / OCH / DEN WELBORNA FRUN FRU IOHANNA SCHARENBERG / EFTER HWILCKA TRENNE / HELA SAMSLÄCKTEN AF COUSINER PÅ FÄDERNE OCH MÖDERNE / HAR TIL EWÅRDELIGIT ÄREMINNE LÅTIT UPRESA / DETTA EPITAPHIUM.» B. 198.

Fig. 215. Epitafium över koopverdiekaptenen Johan Abrahamsson Holm, d. 1768.

Epitaph für Kauffahrteikapitän Johan Abrahamsson Holm, gest. 1768.

Tablet to Johan Abrahamsson Holm (sea-captain), died 1768.

2. S. korväggen. Över bryggaråldermannen Olof Ström (fig. 214 a–b). Grågrön marmor-skiva, överst förgylld urna, hatt och vandringsstav. Bakom skivan svart marmorplatta med förgylld lagerkrans nederst. Inskr. i förgyllda bokstäver: »HÄR NEDANFÖRE HWILAR /

Fig. 216 a—b. Epitafium 1804 över änkefru Catharina Godu, f. Ekegren, d. 1791. Efter ritning (t. v.) av Erik Palmstedt.

Epitaph, 1804, für die verwitwete Frau Catharina Godu, geb. Ekegren, gest. 1791. Nach Zeichnung (links) von Erik Palmstedt. Tablet (1804) to Catharina Godu (widow), née Ekegren, died 1791. After a drawing (to the left) by Erik Palmstedt.

HANDELSMANNEN OCH ÅLDERMANNEN / WID BRYGGARE SOCIETETEN / HERR OLOF STRÖM / FÖDD D. 21 APRIL. 1702 / SOM EFTER KLARA OCH MULNA DAGAR / NEDLADE SIN WANDRINGS STAF D. 22 IUNJ 1764 / KÄND FÖR EN RENTÄNCKANDE CHRISTEN / LAGLYDIG UNDERSÅTE, MILD HUSFADER / OCH DE FATTIGAS ÖMHIERTADE WÄN / HONOM TIL WÄLFÖRTIÄNT ÅMINNELSE / OCH AF SKYLDIG TACKSAMHET / UPPRESTES DENNA GRIFTWÄRD / AF ANDERS WILLMAN.» B. 114. — Bryggaren Anders Willman fick 1765 tillstånd att i kyrkan uppsätta epitafiet, som är ritat av arkitekten Jean Eric Rehn, vilken även upptagit det i sin egenhändiga förteckning över sina arbeten. Originalskissen (fig. 214 a) är akvarelerad och finnes i K. B:s saml. Gravskriften författad av K. R. Berch.¹

¹ Omnämnes i dennes katalog i K. B., 2 s. 13.

Fig. 217. Huvudbanér för Carl Henrik Wattrang, d. 1733.

Geschlechtswappen für Carl Henrik Wattrang, gest. 1733.

Coat of arms of Carl Henrik Wattrang, died 1733.

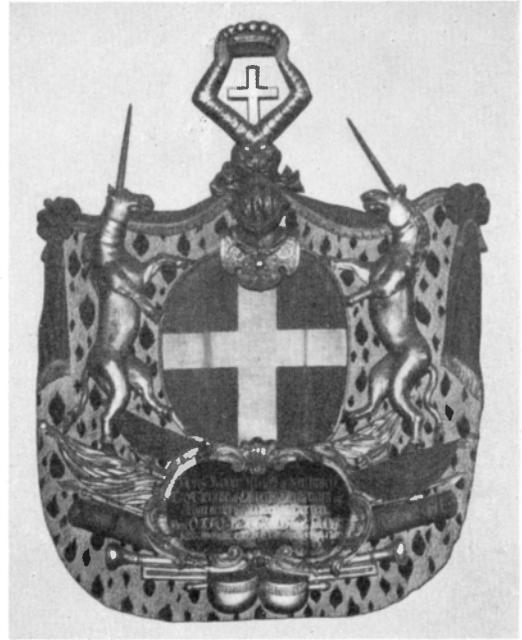

Fig. 218. Huvudbanér för Otto Bernhard von Francke, d. 1750.

Geschlechtswappen für Otto Bernhard von Francke, gest. 1750.

Coat of arms of Otto Bernhard von Francke, died 1750.

3. S. korsarmens v. vägg. Över koopverdiekaptenen Johan Abrahamsson Holm (fig. 215). Inskriptionsplatta av brun marmor i arkitektonisk inramning av trä, målad i grön-ådrig marmorimitation. Överst 5-uddig strålande stjärna, ett fartyg i storm för fulla segel, ankare och nautiska instrument. Flankerande släta pilastrar med girland och snäcka överst och nedtill vingat änglahuvud i moln, urna och lagergirland. All ornering förgylld. Inskr. i förgyllda bokstäver: »COOPWAERDIE CAPITAIN / HERR. ABRAHAM HOLMS / EFTERLÅTNA ENCKIA / MADAME ANNA MARIA HOLM / HAFWER LÅTIT UPSÄTTIA DETTA / EPITAPHIUM / ÖFWER SIN ÄLSKELIGA K: SON / COOPWAERDIE CAPITAIN / HERR. / IOHAN ABRAHAMSSON HOLM / FÖDD. DEN 20 JUNI / 1744. DÖD. MED / MAN OCH ALT. DEN 3 DEC 1768. / I SPANSK SIÖN. WID CAP FINISTER / HONOM I SYNNERHET. / SINA KÄRA BARN OCH EFTERKOMMANDE / TILL WÄRDIGT ÄREMINNE.» B. 182.

4. N. korsarmens v. vägg. Över änkefru Catharina Godu, f. Ekegren (fig. 216 a–b). Brun marmor i pyramidform. Överst urna med förgylld godronnering och fot. Inskr. i förgyllda bokstäver: »CATHARINA EKEGREN / ENKA / EFTER SEGELMAKAREN / IOH : HENR : GODU. / FÖDD 1724. DÖD 1791. / STILLA OCH HUSLIGA DYGDER / UTMÄRKTE HENNES LEFNAD / NÖDLIDANDES TACKSAMHET / FÖRWARAR HENNE MINNE. / CATHARINAE FÖRSAMLINGS

KYRKORÅD / RESTE WÅRDEN. / 1804.» B. 146. Monumentet är ritat av arkitekten Erik Palmstedt. Originalritningen (fig. 216 a) i B. st. Uppsattes på kyrkokassans bekostnad 1804, när denna hade en liten årlig inkomst av den donation till förmån för fattiga änkor m. fl., som fru Godu ställt under Kr.:s förvaltning. Beslut om epitafiets anskaffande fattades enligt KR. PROT. $10/4$ 1801, varvid beslöts att anmoda Palmstedt inlämna dessein. Kyrkoherden Erik Bergsten åtog sig att författa inskr. och rådmannen Johan Erik Blom lovade bekosta det hela.

Huvudbaner, skulpterade i trä och polykromerade.

1. N. korsarmens ö. vägg. Över Carl Henrik Wattring (se epitafier), (fig. 217), uppsatt ånyo 1937 efter restaurering av förgyllaren Paul M. Magnusson, Sthlm. Inskr.: »KAMMARRÅDET / VÄLBORNE / HERR CARL HIND WATTRANG / HERRE TILL VÄSBY, EKENSBERG, RINKESTA / TUMMELSTA, ÅKERS BRUK OCH LÄNNA BRUK. / FÖDD D. $14/8$ 1674. DÖD D. $30/11$ 1733.» H. 224. Inskr. enligt Vitt. Akad:s förslag.

2. V. korsarmens n. vägg. Över överstelöjtnanten Otto Bernhard von Francke (fig. 218). Inskr.: »HANS KONG: E MAJTTZ AF SARDINIEN TROTIENARE OCH ÖFWERSTE LIEUTENANT AF INFANTERIET DEN WÄLBORNE HERREN, HERR OTTO BERNHARD VON FRANKE FÖDD I STOCKHOLM 1692, DÖD I MALMÖ D. 1 JUNIJ 1750.» H. 235 — Till huvudbaneret hör en dräktvärja.

3. V. korsarmens s. vägg. Över sekreteraren Wilhelm von Berco (fig. 219). Inskr.: »SECRETERAREN WÄLBORNE HERR WILHELM VON BERCO. FÖD ANNO 1688. DEN 20 OCTOBER. OCH I HERRANOM AFSOMNAD DEN 12 JANUARJ 1753.» H. 217.

Ett numera försvunnet begravningsvapen över Herman Hermanni har funnits i kyrkan enligt KR. PROT. $1/9$ 1717. Då beviljades nämligen »i anseende till de anseliga skänker salig Herman Hermanni till kyrkan förärat, att dess efterlevande arvingar måtte få uppsätta den salig herrens vapen på näste pelaren ö. om sakerstugudörren och på den sidan, som vetter åt högkoret».

Gravplatser under kyrkogolvet voro i Katarina kyrka som i andra kyrkor vanliga i äldre tid. Dylika upptogs ända till 1825, men blevo samtliga igenlagda 1881. Golvet är numera helt brädbeklätt. En del ha f. ö. upptagits och placerats på kyrkogården.

BEGRAV-
NINGSVAPEN

Fig. 219. Huvudbaner för Wilhelm von Berco, d. 1753.

Geschlechtswappen für Wilhelm von Berco, gest. 1753.	Coat of arms of Wil- helm von Berco, died 1753.
--	---

GRAVSTENAR
I KYRKAN

1692 anlades 152 stycken gravar under kyrkogolvet och under koret uppmurades 17 stycken¹.

Enligt KR. PROT. 23/9 1723 åtog sig kyrkans föreståndare att mot en billig vedergällning låta reparera de av elden i kyrkan fördärvade gravarna.

1801 anordnades en genomgripande reparation av kyrkogolvet, varvid en mängd gravar igenlades. Samtliga gångar i n. korsarmen belades med 53 stycken från kyrkogården hämtade gravhällar. 1829 omlades golvet fullständigt, men fortfarande bibehölls 8 stycken gravar.

Vid golvets reparation 1926 blottades bl. a. följande gravhällar: handelsmannen och bryggaråldermannen Johan Falck och hans maka Maria Hanzig's från 1741—42, upprättad av arvingar 1748, Christopher Pauli och hans arvingars med inskr.: »CHRISTOPHER PAULI UND DESSEN ERBEN A:O 1726 / CHRISTUS DER IST MEIN LEBEN, STERBEN IST MEIN GEWIN., THUE ICH MICH ERGEBEN, MIT FREUD FAHR ICH DAHIN.», Michelson Lundhs samt kyrkoherdens i Katarina Anders Båld (1747—51).

Det skulle föra för vitt, att här närmare ingå på de många mer eller mindre kända stockholmare och katarinabor, som fått sin sista lägerstad inom kyrkans murar.²

Bland mera kända namn återfinner man här kungl. rådet Edvard Ehrensten, bildhuggaren Burchardt Precht samt boktryckaren Henrik Keyser. Vidare märkas flera kyrkoherdar i församlingen, bl. a. Petrus Diderici Ahrenbechius, Johan Nicolaus Pouget och Anders Båld. Bland kända stockholmare och söderbor märkas kommerserådet Anders Plomgren d. ä., grosshandlaren Charles Tottie samt medlemmar av familjerna Djurberg, Falck, Grubb, Lychou, Pauli, Perman m. fl.

MINNESTAV-
LOR

Minnestavlor.

1. Koret. Över förs. förste kyrkoherde Petrus Diderici Arenbechius (f. 1620, d. 1673), avtäckt 5/6 1940, bekostad av Syföreningen Sancta Catharina. Inskr.: »PETRUS D. ARENBECCHIUS STAE CATHARINAE PRIMUS PASTOR. NAT. 1620. DENAT. 3. V. 1673. NERICIA ME GENUIT ET TENERUM FINIBUS EXPULIT, STEGnesia EDUCAVIT ET LITERIS ORNATUM EXPO-SUIT, UBSALIA INFORMAVIT ET DOCTUM AD EXTEROS EMISIT, HOLLANDIA LINGUAS DOCUIT, ANGLIA MORES GALLIAQUE ARTES. DANIA SUAVITATES EXHIBUIT, BORUSSIA VOLUPTATES, LIVONIA, POLONIAQUE MISERIAS, GERMANIA FIDEM PROBAVIT, CONFIRMAVIT ET SALVUM IN PATRIAM REMISIT, AULA REGIA HONORES DEDIT, HOLMIA FRUCTUS ET S. CATHARINA LABORES. HIC TUMULUS ME MORTALEM SUSCEPIT. HIC CORPUS QUIESCIT ET SPIRITUM DEUS RECEPIT.»

2. S. korsarmens v. vägg. Plattan av kolmårdsmarmor, rektangulär med förgylld

¹ Ritning över samtliga gravar i kyrkan av ingenjör Petter Arosander 1696 i kyrkans arkiv. En annan dylik, sign. av vice stadsingenjören Hieron. von der Burg 1764 även i kyrkans arkiv. — Originalhandlingar rör. vissa gravar i kyrkan i A. T. A.

² J. G. RÜDLING omtalar i sin »Thet i floor stående Stockholm . . . 1740» ett antal i kyrkan begravna personer med kortfattade biografiska notiser om var och en.

lagerram och 4 förgyllda bronsrosetter i hörnen. Inskr. i förgyllda bokstäver: »VID DETTA TEMPELS GRUNDLÄGGNING, DEN 2 MAI / 1656, TILLSADES ARKITEKTEN JEAN DE LA VALLEE / AV HANS EXCELLTZ ÖFVERSTÅTHÅLLAREN HERR / SCHERING ROSENHANE, EN GRAVPLATS IN UTI KYR- / KAN, VAREST HAN DEN SJÄLV BEHAGADE. INVID DEN / VÄSTRA HUVUDPELAREN I DEN SÖDRA KORSARMEN UT- / VALDE HAN SIN LÄGERSTAD. HÄR BLEV HAN OCK, 76 / ÅR GAMMAL, BEGRAVEN D: 11 NOV: 1696. ÖVER GRIFTEN / SATTE FÖRSAMLINGENS KYRKORÅD STENEN ÅR 1923.» H. 45. B. 90. Tavlan uppsattes 1923 på initiativ av arkitekten Konrad Elméus och enligt dennes förslagsritning.¹

De nuvarande gravarna på kyrkogården utgöras dels av en del gravhållar från 16- och 1700-t., mestadels med oläslig inskription, dels av tämligen vanliga gravmonument från 1800-t. i form av resta stenar med inskription och emblem, gjutjärnskors o. dyl. Hällarna ha till en del flyttats ut på kyrkogården från kyrkan.²

GRAVSTENAR
PÅ KYRKO-
GÅRDEN

För hundra år sedan uppgavs antalet jordgravar på kyrkogården ha varit 170. År 1873 förbjöds vidare begravningar där.

Bellman har i Fredmans epistel n:o 54 (återgiven delvis s. 252) lämnat en skildring av kyrkogården under 1700-t., då huvudparten av gravarna synes ha tillhört hantverkare och annat småfolk inom församlingen, något som yrkesemblemerna »kringlor, hjul och glafvar» även framhöllo.³

Enär utrymmet förbjuder ett närmare ingående på alla de olika gravarnas beskrivning, må här endast några få omnämnas.⁴

Ryska församlingen i Stockholm inköpte den 11/11 1785 en grav på kyrkogården, där året förut den kejsrerlige ryske pastorn i Stockholm, Petrus Johannoc Pritschetnikoff, blivit begravnen. Minnesstenen bar följande inskrift: »Graeco-Russicæ Ecclesiae Sacerdos Reverendissimus Pater Petrus Johannoc D. Pritschetnikoff Natus 1725 Vita excessit 1784 Anno Die 2 Sept.»

Bland övriga gravar må nämnas dylika över generalen Louis Camps samt över medlemmar av familjen von Aken. Av dessa senare märkas hovrättsassessorn Carl Philip von Aken och hans maka Maria Margareta Westerberg.

På kyrkogården ligger även begravnen den i svensk historia omtalade »morianen»

¹ Jean de la Vallées grav synes icke i äldre tid ha särskilt uppmärksamats och enligt KR. PROT. 25/7 1741 var den då »ledig att försäljas.» Dess ursprungliga plats framgår av KR. PROT. 25/6 1666 »i det södra korset utmed den västre pelaren på lille gången, även så bred som pelaren är och i längden 3 ½ aln.»

² Rör. kyrkogårdens gravar se plankarta öv. densamma, sign. Hieron. von der Burg Vice Stads Ingenieur 1764, samt Plan öfver Catharinæ Kyrkogård år MDCCCXXXVI af C. G. Blom Carlsson, båda i k:ans arkiv.

³ Jfr H. WADSJÖ, Kyrkogårdskonst, Sthlm 1918, s. 62.

⁴ Framlidne arkitekten Konrad Elméus hade åt gravarna samt ägarnas biografi ägnat ett ingående studium och uppgifter finnas av honom samlade ur k:ans begravnings- och dödböcker m. m. i Sta.A.

eller drottning Lovisa Ulrikas negerbetjänt Adolf Ludvig Gustaf Albrekt Badin (1747—1822).¹

Flera av kyrkans egna kyrkoherdar och medlemmar av dess prästerskap ha här funnit sin lägerstad, t. ex. kyrkoherden, sedermera biskopen i Växjö Ludvig Mörner (1764—1823), kyrkoherden Eric Bergsten (1747—1809), komministern och teologiske författaren Nils Ignell (1806—1864) samt kyrkoherden C. A. E. Landquist (1843—1933) m. fl.

Även senare tider ha lämnat bidrag till kyrkogårdens utsmyckning. Sålunda restes den ²²/₁₁ 1904 en sten över Sten Sture d. y., vars lik på Kristian II:s befallning brändes på Södermalm. Stenen, som är ritad av slottsarkitekten Agi Lindgren och modellerad av artisten Olsson, bekostades av grosshandlaren Wilh. Djurling och bär följande inskrift i minuskler: »Till minne af Sten Sture den yngre rikets föreståndare» samt årtalet 1520.

En uppgift i kyrkans dödbok meddelar, att den ¹⁸/₈ 1669 »lät hustru Malin Ellers begrava sin sal. man Wivallium» Med anledning härav beslöt kyrkorådet den ¹⁷/₁₁ 1923 att utlägga en sten på lämplig plats på kyrkogården, då skalden Lars Wivallius' sista vilostad i övrigt är obekant där. Stenen försågs med namn och årtal under en lyra.

En minnesvård över överintendenten och arkitekten Karl Fredrik Adelcrantz (1716—1796), begravnen på Katarina kyrkogård den ⁷/₃ 1796, restes av K. Akademien för de fria konsterna 1935.

Beträffande kyrkogårdens gravkor hänvisas till det byggnadshistoriska avsnittet.

DIVERSE IN-
VENTARIER,
MÖBLER,
BÖCKER M. M.

Kistor. 1. Koppar, järnbeslagen. I locket trätt för nedläggande av penningar. På locket översida inskr.: DANIEL + MONSSON + + + + SARA + HEMMINGS DOTTER + ANNO 1665. H. 50. L. 80. B. 50,5. Gåva 1665 av handelsmannen Daniel Månsson, som var kyrkovärd i 2 år. Kallas 1705 »Kyrkiones hävakista». — 2. Järn. Trätt i locket. H. 64,5. L. 81. B. 52,5.

Kista eller kistbänk av gråmålad furu med 3 fack och nedsläpp för penningar. H. 47. L. 183. B. 40. 1700-t:s början.

I äldre INV. nämnas ett flertal olika kistor och skrin till förvaring av hävpenningar, fattigpenningar, ljus, textilier, handlingar m. m.²

Böcker, INV. 1600 upptager följande böcker: »Handbook medh Messan, Psalmebook, Novum Testamentum på swensko, sångbok, handbook.» — Av bevarade äldre k:ans böcker märkas en bibel, tr. hos Ignatius Meurer i Stockholm 1655, en d:o, tr. hos Henrich Keyser 1703, gåva av Keyzers änka, en d:o, tr. som föregående, gåva av bokbindaren Gustav Nybom 1726, en d:o, tr. som föregående, silverspännen sv. stplr Stockholm I. Berg X (1780), gåva i mars 1780 av Margreta Östman.

¹ Se C. M. CARLANDER, Svenska Bibliotek och Ex-libris.

² Hänvisas till inventarieförteckningarna.

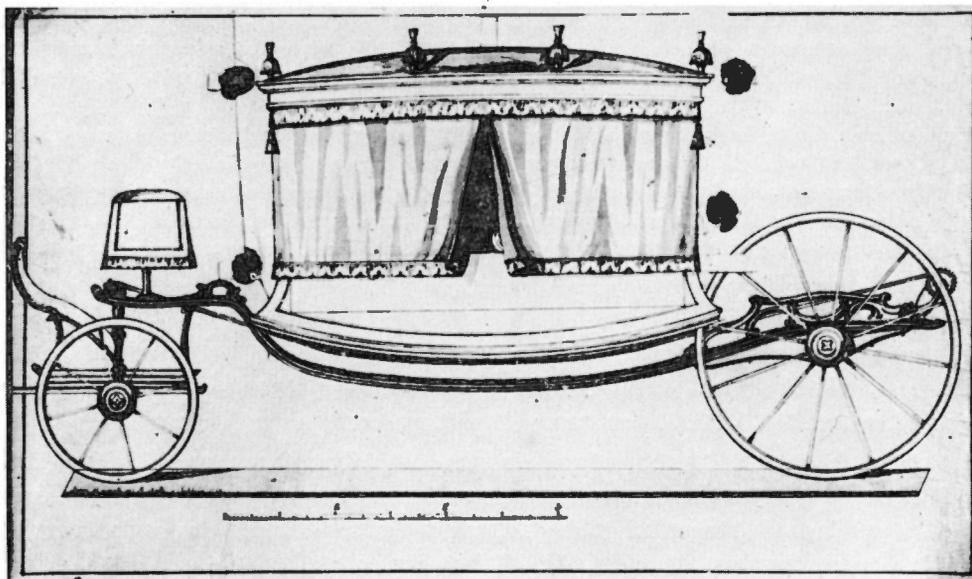

Fig. 220. Ritning till likvagn av vagnmakaren i Stockholm Pehr Rysth, 1783.
 Zeichnung zum Leichenwagen, von Stellmacher Pehr Rysth, Stockholm, 1783. Design for a hearse, by Pehr Rysth (coach-builder in Stockholm), 1783.

Kapitäl, 2 st. halva, korintiska, skurna i trä och helförgyllda. H. 50.

Kartuscher, 2 st., skurna i trä, vitmålade och förgyllda. Överst keruber (saknas å den ena). Rokoko. H. 49, B. 59.

3 st. tryckta tal av Gustaf III till rikets ständer, nämligen: den 21 aug. 1772, tryckt i k. tryckeriet i Sthlm hos Henr. Fougé — som föreg., tryckt i Sthlm hos Johan Georg Lange — den 25 juni 1771, tryckt i Sthlm hos föreg. 1774. Samtliga med förgyllda ramar. 2 st. gåva av tobakshandl. Millberg 1796.

1 st. tryckt tal av Karl XIII till rikets ständer vid riksdagens slut 2 maj 1810. Tryckt i Sthlm i k. tryckeriet. Förgylld ram.

Spegel med gammal rokokoram, nyförgylld. Nytt glas. På ramen: IÅ. 89×39,5. Upptagen ffg i INV. 1782.

Brandsprutor, 4 st. (handsprutor) av bleck. Stock av trä med svarvat handtag. Inskr.: »ST. CATHARINA KYRKIA ANO 1758.»¹

¹ Med anledning av farliga eldsvådor 1751 beslöt Kr. 12/6, att nödiga tinor och ämbar till vattenhämtning runt om kyrkan och uppe i tornet skulle anskaffas. Även handsprutor. Bevakning anordnades dag och natt. Möjligen fruktade man för mordbrand. — 1876 överlämnades en del äldre brandredskap till Nordiska Museet, nämligen: brandflagga (inv.nr 14 659), brandlykta (inv.nr 14 656), lur (inv.nr 14 657). Brandvakten i tornet indrogs efter stadsfullmäktiges beslut 1885. — Ett »Vårdhorn» av mässing förfärdigades av Nicolaus Brüssel 11/7 1716.

1738 förfärdigades en likvagn för 725 dlr kmt. Den reparerades 1763. 1783 beslöt man anskaffa ny likvagn, som för första gången användes i sept. 1784. (fig. 220).¹ Den var förfärdigad av vagnmakaren i Stockholm Pehr Rysth, och var »med överflöds-prydnader utstofferad.» Efter reparation 1839 försålades den på auktion 1861.²

En intressant detalj, som må anföras, är de gamla klädeskapporna för skolbarnen, som sjöngo vid begravningar. 1887 bortskänktes de sista och hade då ej på länge varit i användning.

Kyrkans inventarieförteckningar innehålla givetvis uppgifter om åtskilliga nu förkomna föremål utöver de i det föregående omnämnda. Tyvärr tillåter icke utrymmet att de här alla medtagas. Beröras må i detta sammanhang endast ett *volivskepp*, nämnt i 1660 års inv., där det kallas »gammalt». Det upptages ej i kyrkans inv. 1696.

Rörande k:ans gamla ritningar se s. 209 ff.

KLOCKOR

Kyrkans klockor äro 4 till antalet och samtliga gjutna hos Gerhard Meyer i Sthlm efter branden 1723. Ha av gammalt gått under följande benämningar:

1. Stora klockan. Nygöts efter branden av tillvaratagen metall. Blev färdig ²⁰/₁ 1724 och uppsattes tillsammans med de andra klockorna i dec. 1725. I KR. PROT. ²⁰/₄ 1726 omtalas att kläppen blivit skadad, varför den sändes till Wira bruk för reparation. Den hade tillverkats där 1724. H. 173.³ Inskr.:

REGE SCEPTRA TENENTE SVECIE FRIDERICO AUGUSTISSIMO ANNO IMPERII TERTIO DIE I MAYI MDCCXXIII POST NATUM CHRISTUM MIHI TEMPLO HUIC ET ST CATHARINÆ ECCLESIE TRISTISSIMO IGNE EX VICINIA ST MARLÆ EXORTO VEHEMENTISSIMO AUSTRALIQUÆ HUIC PARTI URBIS HOLMIENSIS FUNESTISSIMO IN CINERES UNA CUM TEMPLO ET POTISSIMA PARTE ECCLESIE MISERE REDACTA CINERIBUS TANDEM EX IPSIS SEPULCHRIS DEFUNCTORUM COLLECTIS EODEM ANNO FELICI ONIME ECCLESIE LONGE AUCTIONIOR SUPRA DIMIDIAM PARTEM FERRE GRAVIOR VOCEQUE PROFUNDIOR CLANGENTIOR NOVA PHOENICIS INSTAR LAETAQUE FAVENTE DEO ET CURA PRÆFECTORUM TEMPLI RESURESCI COLLIGENS ET CIENS NUNC ITERUM AD SACRA SONITU GRATO GRAVIQUE MEO ECCLESIAM ST CATHARINÆ UTINAM FELICIORI DIUTURNIORI AC QUIETIORI AEVO QUAM ANTE HAEC FATA MEA / RESTAURATIO MEA FACTA CONSULE IUSTITIAE JACOB BUNGE PASTORE ST CATHARINÆ HERMAN SCHRÖDER CURATORIBUS TEMPLI ÆGIDIUS EHRENPÄHLE IOEL BREHMER P FRANCK HANS EKMAN IOHAN FALCK CASTEN STANDÆRT MICHAEL SPERLING CASPAR MOBACK ISRAEL BLOME OECONOMIS TEMPLI ER. HEIDTMAN LUDOVIC THISSEN.

2. Andra klockan, »Angångsklockan». Göts 1724. H. 138.³ Inskr.:

O HERRE ZEBAOth! SOM BLIR IEHOVA NÄMD / LÄT EJ DIN VREDES ELD I ELD SIG MERA VISA! / FÖRLÄN DIN HELGA NÅD, DITT HÖGA NAMN ATT PRISA / MED BÄTT-

¹ Ritning i kyrkans arkiv, sign.: »Dessiné et executé par P. Rysth à Stockholm 1783.»

² Beträffande äldre uppgifter angående bårar, bårkläden, bårstrumpor, bårpenningar m. m. hänvisas till inv.

³ Klockans inskrift återgiven i Rüdling: Thet i floor stående Stockholm . . .

RINGS TÅRE-FLOD FÖR EFTERGIFVEN HÄMD / AT OCH ELIKA NÄR, SOM DENNA KLOCKA HÖRES / ENS HJERTA TILL EN SANN OCH GUDLIG ANDACHT RÖRES. / — MED GUDS HJELP HAFVER KGL STYCKGJUTAREN GERHARDT MEYER MIG FÖRFÄRDIGADT 1724.

3. Tredje klockan. Göts 1724. H. 113.¹ Enligt Kr. PROT. $\frac{4}{5}$ 1723 utlovade »Madame Pintkart» att låna kyrkan en liten klocka samt att mottaga den smälta metallen och skaffa nya klockor. Resultatet torde sålunda ha blivit denna klocka. Inskr.:

TILL STORA GUDENS PRIS SOM NÅDES VINGAR STRÄCKER / UTÖFVER SINA BARN HAN VILLIGT STRÄCKA VILL / DEN GJUTNINGS LÖN, SOM FÖR DEN KLOCKAN KOMMER TILL / JAG ADAM PINCKARDT OCH JAG CATHARIN KAMMECKER. / ANNO 1724. — NÄR DENNA KLOCKAS LJUD DIN ÖREHINNA SLÅR. / SÅ TACKA HERREN GUD, SOM TÄCKS DEN NÅD BEVISA / ATT DU HANS HELGA ORD OFFENTLIG FÅR BEPRISA / NÄR DU MED HOPEN UP TILL HERRANS KYRKJO GÅR / MEN GLÖM EJ EFTERGÅ DE HELIGA EXEMPEL / SOM FÖRT TILL KYRKAN UPP DE LEFVANDES GUDS TEMPEL. / — DENNA KLOCKA ÄR GJUTEN AF KGL: STYCKGJUTAREN GERHARD MEYER I STOCKHOLM.

4. Fjärde klockan, »Prästeklockan». Göts 1724. H. 94.¹ Inskr.:

NÄR SOM DITT ÖRA RÖRS UTAF MITT GÄLLA LJUD / BETÄNK EN NÅDIG GUD, SOM DIG BEHAGAR KALLA / BED TRÄGIT, ACKTA DIG FÖR LÄGENHET ATT FALLA / SÅ BLIR DIN TRO BESTYRKT UTAF DEN SAMME GUD / LÅT VILJAN BÄTTRA SIG, EJ TRON I ORDEN STANA / SÖK FLITIGT HERRANS HUS, MEN ICKE AF EN VANA. / — DENNA KLOCKA ÄR GUTEN AF KGL STYCKGJUTAREN GERHARD MEYER I STOCKHOLM ÅR 1724.

Vid branden 1723 nedsmälte de gamla klockorna. Redan på sommaren s. å. inlämnade Göran Josua Adelcrantz »ritning och champlune på den del av tornet, varuti klockorna skulle ha sin plats». Färdig blev ju kupolen först betydligt senare, men klockorna upphängdes dock i kyrkan redan 1725. Kontrakt med Meyers änka uppsattes $\frac{6}{12}$ 1723. Månaden innan, närmare bestämt den $\frac{18}{11}$, hade Kr. begivit sig till »Madame Meyer för att övervara de små provklockornas sammanstämmande och sedan därefter låta gjuta de stora i proportion därefter». Arbetsslönen för storklockan, angångsklockan och prästklockan samt kostnaden för inköp av engelskt tenn till storklockan uppgick till 9 937: 14 dlr enligt Meyers räkning². Den tredje klockan bekostades av Adam Pinckardt och Catharina Kammecker.

Klockorna reparerades 1805. Den $\frac{9}{5}$ 1885 beslöt man införa »mekanisk klockringning» och klockorna försågs därför med särskilda vinkelaxlar. Den gamla klämtningen kl. 10 f. m. och 4 e. m. upphörde 1882. 1931 infördes elektrisk ringning.

Sturekapellets inv. 1600 nämner »klocka» och 2 små klockor av »koppar».

1654—57 fanns klockstapel på kyrkogården med 2 små klockor. Samtidigt erhåller Gerhard Meyers änka arbetslön för »den nya klockan.» De gamla klockorna uppgivas 1663 »stå i kyrkoherdens gård och

¹ Klockans inskrift återgiven i Rüdling: Thet i floor stående Stockholm . . .

² Räk. 1727, fol. 411.

sönder.» S. å. nämnes emellertid »Klockestapeln, däruti äro 5 klockor färdige.» Förutom »den nya klockan» från 1656. ha tydligen ytterligare 4 klockor tillkommit.

Dessa senare ha enligt samtida uppgifter utgjorts av krigsbyten från Polen och skänkts till kyrkan av konung Karl X Gustaf. Uppgifterna om antalet skifta något, men sannolikt var det 3. Den danske läkaren Stalhoff, som 1660 besökte Sthm, skriver på tal om Katarina kyrka: »Till denne ere giffne dee klocher, som fördes fra Waersow i Polen.» Elers meddelar, att kyrkan fick av Karl X Gustaf »3:ne stora klockor, som ifrån Polen, där de blivut erövrade, hitsändes.»¹ Erik Dahlberg meddelar, att han från Kronborg tagit 2 klockor, varav Katarina kyrka fick en. Med denna, den »nya klockan» och de 2, som byte tagna klockorna, stämmer antalet med uppgifterna i 1663 års inv.

Huruvida klockorna tagits i det under Karl X Gustafs fälttåg 1656 utplundrade Warschawa eller i själva Marienburg vid Weichsel, vet man ej. Marienburg stormades och intogs av Stenbock 28/2 1656, men å andra sidan talar Stalhoff blott om Warschawa. Att klockorna i varje fall passerat Marienburg på vägen till Sverige är emellertid fullt klart. I räk. 12/8 1656 nämnes en utbetalning till »Mäster Adam Mårtensson Mjölaren för en ekstock till axlar på de klockorna, som komma ifrån Polen» och 2 månader senare eller den 20/10 likvideras »Hr Jacob Mortenson för betalt forlön för klockorne ur tyghuset till skeppet i Marienburg.»

Klockorna upphängdes i tornet 1673 och 1674 nedtogs klockstapeln. De voro då 4, nämligen: Storklockan, Polacksklockan, Vardagsklockan och Vårdklockan. De ringdes av 16 man.

1692 anbragtes från sakristian och upp till tornet en sträng av 24 famnar tåg, sannolikt för vårdklämtningen. »Polacksklockan» omgjöts tillsammans med en mindre klocka av Meyer 1697—98.²

1706 hade vårdklockan gått sönder och omgjöts av Gerhard Meyer.

URVERK

Frågan om anskaffandet av det nuvarande tornuret, väcktes 1735, då bl. a. statssekreteraren Cederström lovade att giva en del metall därtill. 1737 beslöt Kr. $\frac{4}{2}$ »om sammanskott till urets förfärdigande, varuppå en stor del är arbetat».

Tornuret driver ett mindre urverk i kupolens hjässa, där en urtavla är synlig nedifrån kyrkans inre. Uppdraget med tornuret anförtroddes åt smeden Håkan Forssman. 1737 var urverket färdigt. Urmakaren Snack lovade enl. KR. PROT. $\frac{20}{5}$ 1749 att giva ett par små slagklockor. Själva tornuret försågs 1740 med urtavlor, vilka 1741 fingo visare och siffror. Urtavlan i kupolen omgavs med en målad plafond, där hela valvet behandlas såsom himmel med svävande änglar. Till detta verk höra 2 mindre slagklockor (se ovan).

Tornuret har undergått flera reparationer. 1817 lagades visare och siffror samt förgylldes. De voro utförda av koppar. Ny reparation företogs 1824 samt åter 1839 av urmakaren Kihlberg. Kr. beslöt iordningsställa tornuret på nytt 1852. Slutligen moderniserades detsamma av firma Linderoth 1881. I början av mars 1906 försågs tornuret med nya, genomskinliga urtavlor.

1663 nämnes »1 segerverk färdigt såsom ock därtill 1 klocka», vilket närmare specificeras 1668: »Timmeklocka och segerverk, hänger över den södra sakristian.»

1673 omgjordes detta till tornur av urmakaren Johan Jansson. Siffror, visarna av koppar samt öv-

¹ En äldre uppgift meddelar, att 4 klockor 1663 gavs av kgl. sekreteraren Edvard Ehrensten, som därför erhöll gravplats i kyrkan. Jfr s. 206.

² RÄK. verif. 1330, 1298, 810.

riga prydnader till urtavlor, förgylldes av Olof Hoffman. 1690 blev timklockan omgjuten av styck- och klockgjutaren Bader och klockgjutaren Meyer göt 1708 en ny »fjärdedels timklocka». Kr. beslöt 1/9 1717 att låta göra små luckor på urets nummertavla för att urmakaren lättare skulle komma åt att reparera.

Basuner, 3 st., av mässing, tillverkade 1773 hos Johan G. Ahlgren i Stockholm. Fodral med lock och handtag. — Pukor, ett par, av försilvrad koppar. Tillhörande pukbord av grönmålat trä samt pukpinnar, 3 par och 1 udda.

MUSIKIN-
STRUMENT

Instrumenten nämnas ffg 1782. Renoverades 1931.¹

¹ I äldre tid synes musiklivet i kyrkan varit livligt. Vid nästan alla större högtidligheter såsom installationer, kröningar, furstliga förmålningar o. d. utfördes särskild instrumentalmusik. Således vid kyrkoherde Magnus Duraeus installation 1674 och eft. segern vid Narva 1700. Ofta utfördes musiken från kyrktornet. Så vid kröningen 1720, då i det rum i tornet, där klockorna hänga, 5 trumpetare och 1 pukare spelade. Även vid avtäckandet av Gustaf III:s staty 1808 utfördes vokal- och instrumentalmusik i tornet. Exemplen kunna mångfaldigas.

Fig. 221. Del av läktarbröstning från 1700-t:s mitt.
Teil der Chorbrüstung aus der Mitte des 18. Jhs. Part of gallery railing from middle of 18th century.

Bilaga 1.

»Wij underskrefne för denna tijdh warande föreståndare utj S:te Catharina Kyrckia giörom härmedh witterligt oss hafwa slutit och betingat med Ehrborne och Konstärarne M:r Burckard Preckt om een ny Predikestohls förfärdigande utj be:te kyrkia på sätt och wijs som föllier. Nembl.

- 1:o Först lofwar Jag Burckard Preckt att stå för hehla detta wercket, som skall giöras på Predikestohlen, så att Snickare arbetet, Bilthuggare arbetet, måhlningen och förgyllningen, medh alt annat tillbehörigt, helt färdigt och swarsgodt giordt blifwer effter den af mig upsatte afrijtningen och utj een wähl proportionerat storleek, at kyrckian derigenom tillbörligen sijrat blifwer.
- 2:o Anbelangande snickare arbetet, så skall alt hwadh som der till hörer utaf godt och tortt furuträä förarbetat blifwa, så att intet fehl der på finnes.
- 3:o Bilthuggerij arbetet skall utaf godt och tort lindeträä förfärdigas, såsom är det liggjande lambet uppå een Boock, aldraförst ståendes in Globo Catestj, under be:te Glob kommer en petestal medh 3 Boger och Italienisch lööfwerck omzirat ståendes. På hörnen Röökkaat, rundt kring om sielfwa detta täcket blifwer een stoor träälista medh zijrligit lööfwarck utharbetat, innan utj täcket kommer en dufwa medh sijna stråhlar, och under täcket een stoor mussla, hwilcken uppehåller täcket iempte 2:ne Cartaloni på sijdan om architecteuren.
- 4:o Uppå sielfwa Predikestohlen kommer 3:ne stoor fullkomliga bilder nembl. Christus, Moses och Johannes, som det gamla och nyia testamentet uthtyda, baak om desse bilder skall hehla fyllningen medh skiöönt lööfwerck utharbetat blifwa.
- 5:o Under Predikestohlen kommer 3:ne stoor Cartaloni medh Ionischer arbet och lööfwarck, såsom och aldraförst ett stoorst stycke zijrat wärck utharbetat, skohlandes alt detta ofwanbe:te Bilthuggare arbete effter yttersta förmågo och på bästa sättet förfärdigat blifwa, så at wij å bägge sijdor kunna der af heder och förnøjelse hafwa.
- 6:o Hehla detta wercket skall iembwähl på det aldrabästa och skiönesta sättet marmorerat och rijckeligen förgylt blifwa, såsom först medh det aldraskiöneste och fijnaste ducat gull, hwilcken förgyllningh blifwer på det fransyska maneeret abruni nämbt; Marmoreringen skall och på det bästa sättet lijfachtigt måhlat och medh een skiön gläntzande sampt warachtig lackfernitz öfwerstrucken warda så at der på intet fehla el:r något mangla skall.
- 7:o Lofwar iag alt detta ofwanstående wercket helt färdigt, aldrasist till nästkommande Augustij Månadt.

Här emot lofwar och tillsäja wij å Kyrckians sijda warande föreståndare Ehreborne och Konstehrfarne Mester Burkhard Preckt för ofwanbe:te Snickare, Bilthuggare arbete, Måhlningen och förgyllningh sampt Predikestohlens upsättiande på det rum, hon skall komma till att stå; undantagandes hwad som af Järn giöras skall; sampt elliest på några dagar igenom handtlangare enär Predikestohlen bäres i Kyrckian att upsättias, påkostas kan och dess uthan beståås: (*in alles 3 300 Dr Kopp.* der hoos låfwas M:r Burkhard på handen föruth af förber:de 3 300 Dr Kopp:mt 1 000 Dr Kopp:mt och den andre åter enär han begynner at förgylla wärcket, och sidst när alt är klart och färdigt, sampt på sitt behörige rum stält, till wederbörandes nögie resten.

Till yttermera wisso att alt det, som af ofwan bemåhlt är å bägge sijdor fast och oryggeligen hållas skall hafwa wij 2:ne lijcka lydande Contract förfärdigatt och medh wåra namn och Signetens undersättiande bekräftat, som skedde i Stockholm d. 16 Decemb. A:o 1691.

Jacob Andersson bergh.

Hans Jönsson allm. »

(I ett tillägg härefter med Prechts egen hand omtalas vissa ändringar av kontraktet med avseende på predikstolens utseende. På sin något underliga tyska skriver bildhuggaren här följande: »Nach disen

bin ich mit die samptlichen Herren Kirchenwehrte und forstehern über ein gekommen, dass anstatt der drei Brust bilder solten ferfertigt werden 3 ganze fäguren beinahe lebens grösse als der glaube dass alte undh nye testament wie auch 2 Kinder, welche fästoren (festoner) fon blümwerck halten nebenst ein Jehova hinten an der weisen want. disse bemelte bilthauwerarbeit nun ist mitt mir ferdungen for siben hunder D:r kupfer mynt, welches himit meiner eigen handt bestetige, Stockholm d. 25 Majus 1694.

Burchart Precht. »)

Bilaga 2.

Vid inventeringen den 25 augusti 1871 befunnos följande persedlar dels för kyrkans behof umbärliga, dels obrukbara och odugliga.

En Mässkjorta af fint Hållandslärfvt med tre fingers breda spetsar, förärad af Märta Andersdotter år 1741.

En dito utan spetsar, förfärdigad år 1757.

En altarbordsduk af flor eller nettelduk med bred guldbrodering.

En Dito af Hollandslärfvt tillkommen af den anledning kyrkorådets protokoll för den 17 november 1791 utvisar.

En begärning till altaret af rött sammet med påsydda spetsar.

En gardin för ingången till predikstolen af rödt sidensarge med guldbroderier jämte tillhörande lärftgardiner till överdrag.

En dito af svart sammet.

Tvenne mindre ljustarmar med en pipa i varje, af mässing.

Tvenne större ovala lampetter med 2 pipor i varje, av mässing.

Fyra mindre dito med 1 pipa, av mässing.

2 ljustarmar för 3 ljus, av mässing, inköpta 1841 för predikstolen.

2 ljusplåtar med 1 pipa.

10 ljusstakar till läktaren.

1 ljuskrona, förut hängande i koret, med 2 avsatser och 16 pipor.

1 ljuskrona, förut hängande vid V. dörren, med 10 pipor, mindre.

4 mindre ljustarmar i lövverksfasen för 3 ljus.

5 diverse ljustarmar för 1 ljus.

2 ljustarmar med 2 pipor, förut hörande till nummertavlorna i koret

4 ljustarmar, mindre, med 1 pipa, hörande till nummertavlan å orgelläktaren och på orgelverket.

2 smärre stakar, hörande till ljustarmar och 1 pipa, förut av kantor begagnade.

1 ljuskrona av glas med 6 pipor.

1 ljuskrona av glas, nu hängande i graven i kyrkan.

Div. ljusplåtar av järnbleck, överstrukna med gul oljefärg, varpå ljuspipor äro anbragta, dessa begagnades fordom på orgel- och de övriga läktarna, då kyrkan eklärerades.

40 små lösa ljuspipor av förtennt bleck, hörande till stora kronan, begagnade vid begravingar, då sterbhusen bestodo ljusen.

1 par hävar av svart sammet, fordom med silvergaloner och försilvrade beslag, gåva år 1782 till kyrkan av församlingens fattighusdirektion. Härvid anmärktes att silvergalonerna och beslagen därå blivt använda till dopskålen och att dessa hävar i övrigt äro utnötta.

1 prästkappa, obrukbar.

7 ljussaxar av järnbleck.

1 timglas, förut begagnat på predikstolen, förärat av handelsman Henrik Schröder, foten därtill, överallt förgylld, är skänkt av målaren Kreitzman.

1 mindre dito.

- 1 dito dito, förärat av klockaren Magnus Falk, sönderfallet.
- 1 gl spegel i förgylld ram.
- 1 gl spegel i svart ram.
- 1 kistbänk.
- 3 hårdynor av grönt kläde till föregående bänk.
- 8 gröna klädesdynor, som förut brukats kring altarringen.
- 1 skulpturarbete av trä, föreställande Frälsarens döpelse i Jordan av Johannes, som förut var anbragt uti altardekoration, innan altartaflan därstädes uppsattes, sönderfallet och odugeligt.
- 1 katafalk, gåva av snickaren Carl Jacob Boman 1843.
- 1 gl hatt för likvagnskusken med plym och silverträns.
- 1 odugl. katafalkskläde.
- 1 gravbeklädnad av groft kläde.
- 20 större och mindre likkistor.
- 2 pliktballar.
- Div. verktyg m. m.

Bilaga 3.

- Den 24 maj 1884 försåldes av kyrkorådet följande saker för 2 000: — kr. till H. M. Konung Oscar II:
- Stor ljuskrona med 16 armar i 2 avsatser samt hängkedja.
 - Dito mindre med 10 armar.
 - Dito mindre med 8 armar.
 - Dito större, å övre delen Bacchus (sic!), förgylld.
 - Dito av kristallglas.
 - Dito av kristallglas, något defekt.
 - 2 mycket stora vägglampetter, å öfre avsatzen Fredrik Is porträtt (sic!) samt år 1740, av driven mäs-
sing. (fig. 198)
 - 1 dito mindre med rococoornamenter, av koppar.
 - 2 dito av mässing, år 1724. (fig. 197)
 - 2 dito av mässing.
 - 3 väggarmar för 1 ljus eller lampa, av driven metall.
 - 2 väggarmar för 2 ljus, av gjuten metall.
 - 2 väggarmar för 3 ljus, av gjuten metall.
 - 1 väggarm, annan modell.
 - 1 väggarm, annan modell.
 - 2 väggarmar, mycket stora, för 3 ljus av försilvrad brons i rococostil.
 - 2 dito mindre, av förgylld brons.
 - Diverse armar m. m.

SAMMANFATTNING

HELGAKORS KAPELL

Strax väster om den nuvarande kyrkogården invid Pelarbacken, där marsken Torgils Knutsson halshöggs och begrovs 1306, uppfördes i början av 1300-talet ett litet kapell, troligen av trä. Kapellet reparerades och ombyggdes vid slutet av 1480-talet, men blev raserat under unionstidens strider om Stockholm.

STUREKAPELLET

På det ställe där Kristian II av Danmark låtit begrava Sten Sture d. y:s och de vid Stockholms blodbad avrättade herremännens lik, uppfördes på konung Johan III:s föranstaltande 1586—90 på den nuvarande kyrkogårdens sydvästra del ett kapell benämmt Sturekapellet (fig. 141—42). Byggnaden uppfördes av korsvirke med ett torn av sten. Det var en ganska oansenlig byggnad med åtta fönster och ett rundfönster i koret.

BRÄDEKYRKAN

Sedan konung Karl X Gustav anbefallt en församlingsdelning på Södermalm och uppförande av en ny kyrka på den gamla kapellkyrkogården, beslöt man, att genom en reparation och tillbyggnad av det gamla nu ganska förfallna Sturekapellet skaffa den nya församlingen en användbar gudstjänstlokal, medan det stora kyrkobygget förbereddes. På hösten 1654 restaurerades samt tillbyggdes sålunda den gamla kapellbyggnaden med ett nytt skepp, som timrades av stockar och bräder. Redan på hösten 1656 flyttades emellertid gudstjänsten härifrån till den under uppförande varande nya kyrkan och i december samma år påbörjades därefter nedbrytningen av brädekyrkan.

DEN NYA KYRKOPYGGNADEN

I. Första byggnadsperioden 1656—64

I januari 1656 förelägo ritningar till den nya kyrkobyggnaden, uppgjorda av Jean de la Vallée (fig. 145 och 147). Den 21 april samma år utstakades och grundlades byggnaden av de la Vallée i närvaro av bl. a. överståthållaren Schering Rosenhane, som vid konungens sida var den drivande kraften beträffande det nya bygget. Den 2 maj börjades murningen av östra och västra korsarmarna. Murningen hade i sept. hunnit upp till fönsteröppningarnas nedre kant. Sedan ett provisoriskt tak lagts över det sålunda uppförda rummet, hölls därstädes i oktober för första gången gudstjänst. Murarna till södra och norra korsarmarna påbörjades 1657 och under de följande åren fördes korsarmarnas murar vidare upp i höjden samt byggdes de fyra paviljongerna, »sakristiorna». 1664 voro korsarmarnas, paviljongernas, och mittkvadratens murar samt taklaget över korsarmarna fullbordade. Jean de la Vallée hade haft överinseendet över och även lett arbetena. Han uppgjorde därvid alla detaljritningar. Av viktigare detaljer gjordes även efter hans ritningar modeller innan arbetet utfördes.

II. Andra byggnadsperioden 1669—82

På grund av ekonomiska svårigheter och stridigheter mellan kyrkoherde och kyrkovärddar lågo byggnadsarbetena i stort sett nere under ett halvt årtionde. Under denna tid utfördes emellertid efter de la Vallées ritningar fönsterbågarna av järn med »rosor». På våren 1670 återupptogs byggnadsarbetena på »huvudtornet» över korsmitten, vars murar uppfördes till full höjd samt täcktes av en stor kupol av trä. 1672 påbörjades lanterninen på kupolen och på hösten 1673 kunde klockorna uppsättas i lanterninen. Under år 1674 uppfördes de fyra åttkantiga hörntornen, som flankera det stora, och de åtta rundbågiga fönsterkuporna på den stora träkupolen (fig. 147). År 1675 murades ett kupolvalv av sten över

korsmitten innanför den tidigare uppförda kupan av trä. Detta kupolvalv motstod den stora branden 1723 (se nedan) och välver sig alltså över korsmitten i kyrkan, ehuru den runda öppningen i kupolvalvets hjässa nu är igensatt med bräder (fig. 180). Den sydöstra hörnpaviljongen fullbordades som gravkor för släkten Lillienhoff i enlighet med de la Vallées ritningar. Kyrkans yttre blev färdigt åtminstone i huvudsak. Arkitektens ursprungliga avsikt att liksom på Riddarhuset låta fasaderna stå i oputsat tegel, indelade av pilastrar och lister av sandsten, måste av ekonomiska skäl frångås. Sandsten användes nu endast till baser och kapitäl samt vissa delar av listverken. Övriga delar av listverken gjordes i puts och målades liksom pilastrarna i imiterad sandstensfärg. Väggytorna i övrigt avfärgades i tegelröd färg. Större delen av taket koppertäcktes. År 1671 hade arkitekten M. Spihler, Jean de la Vallées svärson, övertagit kontrollen och ledningen av arbetena på arbetsplatsen men de la Vallée hade dock alltså den högsta ledningen i sin hand och torde ha svarat för erforderliga detaljritningar.

III. Tredje byggnadsperioden 1685—95

År 1686 påbörjades arbetet med uppförande av valven i korsarmarna, 1686 murades sålunda valvet i östra korsarmen, 1687 i den västra, 1688 i den södra och 1689 i den norra korsarmen. Sedan byggnadsarbetena fullbordats, påbörjades den definitiva inredningen 1690. Alltsedan gudstjänsten 1656 flyttats till kyrkobyggnaden, hade inredningsarbeten till stor del av provisorisk karaktär utförts. När nyinredningen nu skulle genomföras, beslutade man med kungl. Maj:ts sanktion att frångå Jean de la Vallées ritningar (fig. 146), vilka räknat med en konsekvent genomförd centralkyrka, där altare och predikstol skulle placeras i korsmitten under kupolvalvet. Altaret placerades nu istället i östra korsarmen och kupolvalvets öppning igensattes. Nya, slutna bänkar byggdes. En predikstol förfärdigades av Burcharth Precht. Orgelläktare uppfördes i västra korsarmen, dit orgeln som tidigare stått i östra korsarmen flyttades.

IV. Efterarbeten intill branden 1723

Inredningsarbetena avslutades. Det nya altaret fullbordades 1704 under Nicodemus Tessin d. y:s överinseende. En dopfont av mässing uppställdes på södra sidan i koret och omgavs av ett skrank av trä. Ett korskrank i smidesjärn uppsattes, läktare byggdes i norra korsarmen och fönstren försågos med en sparsam dekorerings, förmodligen av samma art som de år 1688 målade mittstyckena av fönstren i Kungsholms kyrka. 1712—13 uppfördes den stora fritrappan framför södra korsarmen. 1714—16 förfärdigade hovslagaren Benjamin Roth det ännu bevarade vackra smidesracket på denna trappa (fig. 166).

V. Branden 1723 och kyrkans återuppförande

Vid den stora branden den 1 maj 1723 avbrunno yttertaken och taklagen, samt tornen och den stora träkupolen fullständigt. Klockorna och brinnande trävirke från lanterninen störtade genom kupolvalvets öppning ned i kyrkan och antände inredningen, som också fullständigt förstördes. Väggar och valv stodo dock oskadade kvar efter branden. Arbetena med kyrkobyggnadens iståndsättande och restaurering igångsattes omedelbart efter branden. Nya tak byggdes över korsarmarna under sommaren 1723 och ett provisoriskt tak lades över mittkvadratens kupolvalv. Järnfönsterbågarna restaurerades. Ny bänkinredning, provisoriskt altare och predikstol byggdes i kyrkan. Kyrkans väggar och valv putsades och vitlimmades och taket täcktes med koppar. Arbetena, som stodo under överinseende av arkitekten Göran Josua Adelcrantz, voro avslutade på hösten 1724.

VI. Det nya tornet

Tornet stod dock alltså ofullbordat. Adelcrantz hade 1723—24 uppgjort tre alternativa förslag till nytt torn bland vilka konungen approberade ett med en hög cylindrisk tornhuv (fig. 167). Murmästa-

reäldermannen Jonas Nilsson Fristedt ansåg emellertid den »runda avritningen» vara alltför kostsam och vådlig ur konstruktiv synpunkt. Församlingen önskade även hellre en åttkantig tambur. Häröf uppstod en långvarig strid, och arbetena skredo mycket långsamt fram. På hösten 1725 uppsattes klockorna i en öppen klockstapel på tornaltanen. Inför den enhälliga opinionen måste emellertid Adelcrantz slutligen ge med sig och den 27 febr. 1728 förelåg en ny ritning med åttkantig tambur. Först 1732 sattes dock tornbygget i gång och fullbordades 1734. Arbetet med det nya tornets koppartäckning avslutades först 1739. Kring lanterninen uppsattes 1736, ett smidesräcke av Håkan Forsman, vilken 1744 förfärdigade ett liknande räcke kring stora altanen och även levererade nya tornuret. Hörntourelerna återuppfördes 1744 i huvudsaklig överensstämmelse med Adelcrantz förslag (fig. 167).

VII. Interiören fullbordas. Restaureringsarbeten

Inredningsarbetena i kyrkan efter branden fullbordades först vid mitten av 1700-talet. En stor läkare uppsattes 1747 i norra korsarmen av byggmästaren Johan Niklas Theulig, och smärre läkare uppsattes såväl i koret som i norra och södra korsarmarna. En ny orgelläktare uppfördes av Theulig i västra korsarmen 1749 och smyckades av bildhuggaren Jakob Clerk. Orgelverket och orgelfasaden fullbordades 1763 efter ritning av Jean Erik Rehn. En ny predikstol efter ritning av Karl Fredrik Adelcrantz uppsattes 1753. 1784 genomfördes en yttre restaurering av kyrkan under överinseende av K. F. Adelcrantz. Härvid tillkom den gula putsfärgen, som alltsedan dess brukats. 1817 ägde en ny yttre restaurering rum under ledning av C. C. Gjörwell. År 1824 samt 1829—30 genomfördes därefter en inre restaurering ävenledes under ledning av C. C. Gjörwell. 1862 infördes värmeledning och i samband härmed utfördes vissa förändringar i det inre. Vid en ny inre restaurering 1891—92 tillkommo nya öppna bänkar och den nuvarande dekorationen å väggar och valv efter förslag av Agi Lindegren. Ny värmeledning och elektrisk belysning infördes 1905—06. I samband med en restaurering 1891 ombyggdes tre paviljongers tak i enlighet med Jean de la Vallées ritningar.

KYRKOGÅRDEN

Kyrkogården fick sin nuvarande omfattning och form (fig. 145, 150—54) genom Karl X Gustavs stadfästelse av Jean de la Vallées ritningar till den nya kyrkan. Densammis s. v. del utgöres av den gamla kapellkyrkogården, vilken vid den nya stadsplanens genomförande på 1640-talet utvidgats och reglerats så att den erhållit rektangulär form. På den övre mot Högbergsgatan belägna delen av kyrkogården gick berget i dagen. För kyrkobyggnaden utfördes sprängningsarbeten och på området närmast omkring kyrkan arbetade man ända in mot slutet av 1700-talet på att få bort de oländiga bergspartierna. Vid östra kyrkodörren, »varest man med möda kunde mellan bergskrevorna komma fram till kyrkan» bortsprängdes det »vidlyftiga berget» 1780. Först 1710 planterades de första träden på kyrkogården. Efter den stora branden 1723 planterades ett antal nya träd. Vid mitten av 1700-talet utgjordes hela trädbeståndet av ett 70-tal lövträd. Gravplatserna på kyrkogården utnyttjades till bristningsgränsen. Gravkvarteren voro överfulla av lik och ben och benhuset måste gång på gång tömmas. Det är denna av förgängelsen märkta mark C. M. Bellman vid början av 1770-talet skildrat i Fredmans 54:de epistel, »Vid korporal Bomans grav på St. Katrina kyrkogård». I slutet av 1770-talet genomfördes en reglering av gravkvarter och gångar och nya träd planterades av vilka åtskilliga ännu äro bevarade. Kyrkogården omgavs 1664 av ett plank. 1685 började man bygga en kyrkogårdsmur på norra sidan. På 1690-talet och vid början av 1700-talet byggdes murar med portaler på västra och södra sidorna. Efter branden restaurerades muren och de gamla portalerna och nya portaler uppfördes på östra sidan. Samtliga portaler försågos med smidda grindar och överstycken. Kyrkogårdsmuren nedrevs 1879; den övre västra och den södra portalen äro dock alltjämt bevarade.

ZUSAMMENFASSUNG

HEILIGE KREUZ KAPELL

Unmittelbar westlich von dem jetzigen Friedhof bei Pelarbacken im Stadtteil Södermalm, Stockholm, wo der ehemalige Maschall Torgils Knutsson im Jahre 1306 enthauptet und begraben wurde, errichtete man im Anfang des 14. Jhs. eine kleine Kapelle, vermutlich aus Holz. Die Kapelle wurde am Ende der 1480er Jahre ausgebessert und umgebaut, dann aber während der Streitigkeiten der Unionszeit um Stockholm im Beginn des 16. Jhs. geschleift.

DIE STUREKAPELLE

Auf der Stelle, wo Christian II. von Dänemarck die Leiche Sten Sture des Jüngeren und die der anderen bei dem Stockholmer Blutbad 1520 hingerichteten angesehenen schwedischen Männer begraben liess, wurde auf Veranlassung König Johann III. in den Jahren 1586/90 auf dem heutigen Südwestteil des Friedhofs eine Kapelle, Sturekapelle genannt, errichtet (Abb. 142). Das Gebäude bestand aus Fachwerk mit einem Steinturm. Es war ein ziemlich unbedeutendes Gebäude mit acht Fenstern und einem Rundfenster im Chor.

DIE HOLZKIRCHE

Nachdem König Karl Gustav X. um die Mitte des 17. Jhs. bestimmt hatte, dass der Stadtteil Södermalm in zwei Kirchspiele aufgeteilt, sowie dass eine neue Kirche auf dem alten Kapellenfriedhof errichtet werden sollte, wurde beschlossen, durch eine Reparatur der alten, nunmehr ganz baufälligen Sturekapelle und einen Anbau für den neuen Kirchensprengel ein gebrauchsfähiges Gotteshaus zu schaffen, während gleichzeitig der grosse Kirchenbau vorbereitet wurde. Im Herbst 1654 wurde die alte Kapelle restauriert und mit einem neuen Schiff versehen, das aus Holzstämmen und Brettern gezimmert, also ganz aus Holz war. Indessen bereits im Herbst 1656 wurde der Gottesdienst nach der im Aufbau begriffenen neuen Kirche verlegt und im Dezember desselben Jahres mit dem Abbruch der Holzkirche begonnen.

DAS NEUE KIRCHENGEBÄUDE

I. Erste Bauperiode 1656—64

Im Januar 1656 lagen Jean de la Vallées Zeichnungen für das neue Gotteshaus vor, ein Zentralgebäude mit kreuzförmigem Grundriss (Abb. 146 und 147). Am 21. April hat de la Vallée den Platz abgestochen und den Grund für das Gebäude gelegt, in Anwesenheit von u. a. dem Oberstatthalter Schering Rosenhane, der neben dem König die treibende Kraft bei dem Neubau war. Am 2. Mai wurde mit der Mauerung der östlichen und westlichen Kreuzarme begonnen. Im September war die Mauerung bis zum unteren Rand der Fensteröffnungen vorgeschritten. Nachdem eine provisorische Decke über den soweit fertiggestellten Raum gelegt war, wurde dort im Oktober zum ersten Male Gottesdienst abgehalten. Das Mauern der südlichen und nördlichen Kreuzarme wurde 1657 begonnen und in den folgenden Jahren fortgesetzt, während zugleich die vier Sakristeien gebaut wurden. Im Jahre 1664 waren die Mauern der Kreuzarme, der Sakristeien und des Mittelquadrates sowie das Aussendach der Kreuzarme fertig. Jean de la Vallée hatte die Oberaufsicht gehabt und auch die Arbeiten geleitet. Alle Detailzeichnungen stammen von ihm. Von wichtigeren Details wurden nach seinen Zeichnungen auch Modelle vor der Ausführung der Arbeiten hergestellt.

II. *Zweite Bauperiode 1669—82*

Wegen ökonomischer Schwierigkeiten und Streitigkeiten zwischen Pfarrer und Kirchenältesten lagen die Bauarbeiten im grossen und ganzen während eines halben Jahrzehnts still. Allerdings wurden in dieser Zeit nach de la Vallées Zeichnungen die Fensterrahmen aus Eisen mit »Rosen« ausgeführt. Im Jahre 1670 nahm man die Arbeiten am Zentralturm über der Kreuzmitte wieder auf, deren Mauern bis zu voller Höhe aufgeführt waren, und deckte sie mit einer grossen Holzkuppel. Im Jahr 1672 begann man mit der Laterne und im Herbst 1673 konnten die Glocken in diese aufgesetzt werden. Während des Jahres 1674 wurden die 4 achtkantigen Ecktürme errichtet, die den grossen Zentralturm flankieren, sowie acht rundbogige Fenster auf die grosse Holzkuppel aufgesetzt, um in die Kirche Licht hineinzulassen. Im Jahr 1675 wurde ein Kuppelgewölbe aus Stein über der Kreuzmitte unter der früher ausgeführten Holzkuppel gemauert. Dieses Kuppelgewölbe widerstand dem grossen Brand im Jahre 1723 (s. u.) und wölbt sich noch heute über der Kreuzmitte, obwohl die runde Öffnung (Pl. 2) im Scheitelpunkt der Wölbung jetzt mit Brettern gedeckt ist (Abb. 180). — Die südöstliche Ecksakristei wurde in Übereinstimmung mit de la Vallées Zeichnungen als Grabchor für die Familie Lillienhoff fertiggestellt. Das Äussere der Kirche war mindestens in der Hauptsache fertig. Die ursprüngliche Absicht des Architekten, wie am Ritterhaus in Stockholm die Fassaden in unverputztem Ziegel stehen zu lassen, durch Pilaster und Leisten aus Sandstein eingeteilt, musste aus ökonomischen Gründen fallen gelassen werden. Sandstein wurde nur noch für die Basen und Kapitelle sowie gewisse Teile des Leistenwerks verwandt. Die übrigen Teile des letzteren wurden in Putz ausgeführt und wie die Pilaster in imitierter Sandsteinfarbe gemalt. Die Mauerflächen wurden in ziegelroter Farbe angestrichen. Der grössere Teil des Aussendaches wurde mit Kupferplatten gedeckt.

Im Jahre 1671 hatte der Architekt M. Spihler, Schwiegersonn de la Vallées, die Aufsicht und Leitung der Arbeiten auf der Arbeitsstelle übernommen, wenn auch Jean de la Vallée selbst stets die höchste Leitung in seiner Hand behalten hatte und auch für erforderliche Detailzeichnungen verantwortlich geblieben sein dürfte.

III. *Dritte Bauperiode 1685—95*

Im Jahre 1686 begann die Arbeit mit der Aufführung der Wölbungen in den Kreuzarmen: 1686 wurde die Wölbung des östlichen Kreuzarmes, 1687 die des westlichen, 1688 die des südlichen und 1689 die des nördlichen Kreuzarms gemauert. Nachdem die Bauarbeiten zu Ende geführt waren, begann man im Jahre 1690 mit der definitiven Einrichtung. Seitdem 1656 der Gottesdienst in die Kirche verlegt war, hatte man Einrichtungsarbeiten grossenteils nur provisorischen Charakters ausgeführt. Als jetzt die Neueinrichtung durchgeführt werden sollte, beschloss man mit Genehmigung der Regierung, von de la Vallées Zeichnungen (Abb. 146) abzugehen, die eine konsequent durchgeführte Zentralkirche im Auge hatten, wo Altar und Kanzel in der Kreuzmitte unter der Kuppelwölbung untergebracht werden sollten. Statt dessen wurde der Altar im östlichen Kreuzarm aufgestellt und die Öffnung der Kuppelwölbung mit Brettern gedeckt. Neue Bänke wurden gebaut. Eine Kanzel fertigte der Bildhauer Burchard Precht an. Die Orgelemporen wurden im westlichen Kreuzarm errichtet, wohin die Orgel, die früher im östlichen Kreuzarm gestanden hatte, verlegt war.

IV. *Arbeiten bis zu dem Brande 1723*

Die Einrichtungsarbeiten wurden abgeschlossen. Der neue Altar war 1704 unter Oberaufsicht des Architekten Nicodemus Tessin des J. fertiggestellt. Ein Taufbecken aus Messing war in der Chorsüdseite aufgestellt und mit einer Holzschranke umgeben. Eine Chorschranke in Schmiedeeisen war aufgestellt, die Emporen im nördlichen Kreuzarm gebaut und die Fenster mit einfacher Verzierung versehen. In den Jahren 1712—13 wurde die grosse Freitreppe vor dem südlichen Kreuzarm errichtet (Abb. 165). Das noch erhaltene, schöne schmiedeeiserne Geländer hatte der Hufschmied Benjamin Roth 1714—16 ausgeführt.

V. *Der Brand 1723 und der Wiederaufbau der Kirche*

Bei dem grossen Brand am 1. Mai 1723 brannten das Aussendach, die Türme und die grosse Holzkuppel vollständig ab. Die Glocken und die brennende Holzverschalung der Laterne stürzten durch die Öffnung der Kuppelwölbung in die Kirche herunter und zündeten die Einrichtung an, die ebenfalls völlig zerstört wurde. Wände und Wölbung blieben jedoch unbeschädigt. Unmittelbar nach dem Brand begann man mit den Arbeiten zur Instandsetzung und Renovierung des Kirchengebäudes.

Über die Kreuzarme wurden noch im Sommer 1723 neue Decken und eine provisorische Decke über das Kuppelgewölbe des Mittelquadrates gelegt. Die Eisenfensterrahmen wurden restauriert. In der Kirche wurden neue Bänke, ein provisorischer Altar und Kanzel errichtet. Die Wände und die Wölbung der Kirche wurden verputzt, weiss angestrichen, und das Aussendach mit Kupfer gedeckt. Die Arbeiten, unter Oberaufsicht des Architekten Göran Josua Adelcrantz, waren im Herbst 1724 abgeschlossen.

VI. *Der neue Turm*

Der Turm war die ganze Zeit unvollendet. Adelcrantz hatte 1723—24 drei Vorschläge alternativ eingereicht, von denen der König den mit einer hohen zylindrischen Turmhaube guthiess (Abb. 167). Indessen hielt der Maurermeister, der die Arbeit ausführen sollte, die zylindrische runde Form für zu kostspielig und auch aus konstruktivem Gesichtspunkt für gefährlich. Die Gemeinde selbst wünschte gleichfalls einen achtkantigen Zentralturm. Hieraus entstand ein langwieriger Streit, die Arbeiten schritten nur sehr langsam vorwärts. Gegenüber der einstimmigen Meinung musste Architekt Adelcrantz schliesslich nachgeben, und 1728 schlug er einen neuen Plan mit achtkantigen Turm vor. Nicht vor 1732 kam der Bau in Gang und wurde 1734 vollendet. Aber erst 1739 wurde die Arbeit mit einer Kupferbedeckung des neuen Turms abgeschlossen. Die Ecktürme wurden 1744 im wesentlichen in Übereinstimmung mit den Vorschlägen von Adelcrantz aufgeführt.

VII. *Fertigstellung des Inneren. Restaurierungsarbeiten*

Die Einrichtungsarbeiten nach dem Brand wurden erst um die Mitte des 18. Jhs. zu Ende geführt. Eine grosse Empore wurde 1774 im nördlichen Kreuzarm aufgesetzt, kleinere sowohl im Chor wie im nördlichen und südlichen Kreuzarm. Eine neue Orgelempore wurde 1749 im westlichen Kreuzarm aufgeführt und von dem Bildhauer Jakob Clerk ausgeschmückt. Das Orgelwerk (Abb. 176) und die Fassade wurden nach Zeichnungen des Architekten Jean Erik Rehn ausgeführt. Eine neue Kanzel wurde nach einer Zeichnung des Architekten Karl Fredrik Adelcrantz 1753 aufgestellt (Abb. 187 und 189). Im Jahre 1784 wurde eine äussere Restaurierung der Kirche unter Oberaufsicht von K. F. Adelcrantz durchgeführt. Hierbei kam die gelbe Putzfarbe hinzu, die seitdem angewandt wurde. Im Jahre 1817 erfolgte eine zweite äussere Restaurierung unter Leitung von C. C. Gjörwell. Darauf wurde eine innere Restaurierung im Jahre 1824 und 1829—30 unter gleicher Leitung vorgenommen. Im Jahr 1862 wurde Heizung eingeführt und im Zusammenhang damit erfolgten gewisse Veränderungen im Inneren.

Bei einer weiteren Restaurierung des Inneren 1891—92 kamen neue, offene Bänke und die heutige Ausschmückung der Wände und der Wölbung nach Vorschlägen des Architekten Agi Lindegren hinzu. Neue Beheizung und elektrische Beleuchtung wurden 1905—06 eingeführt. Im Zusammenhang mit einer Restaurierung 1891 wurden die Decken von drei Sakristeien gemäss die Zeichnungen von de la Vallée umgebaut.

DER KIRCHHOF

Der Kirchhof erhielt seine heutige Ausdehnung und Gestalt (Abb. 150) durch die Bestätigung von Jean de la Vallées Zeichnungen für die neue Kirche seitens Karl Gustavs X. Sein südwestlicher Teil wird aus dem alten Kapellenfriedhof gebildet, der bei der Durchführung des neuen Stadtplans

in den 1640er Jahren erweitert und so reguliert wurde, dass er eine rechteckige Form erhielt. Auf dem übrigen, gegen die Högborgstrasse belegenen Teil des Friedhofs trat das Urgestein zutage. Für den Kirchenbau wurden Sprengarbeiten ausgeführt und noch bis in das Ende des 18. Jhs. arbeitete man dicht bei der Kirche daran, die unbebeubaren Steinpartien wegzubekommen. Erst 1710 wurden die ersten Bäume auf dem Kirchhof gepflanzt. Nach dem grossen Brand 1723 wurden eine Anzahl neuer Bäume gepflanzt. Die Grabplätze auf dem Friedhof wurden bis zum alleräussersten ausgenützt. Das Gräberviertel war mit Leichen und Knochen überfüllt und das Beinhaus musste Mal für Mal geleert werden. Am Ende des 18. Jhs. wurde eine Regulierung des Gräberviertels und der Wege vorgenommen und neue Bäume gepflanzt, von denen einige noch erhalten sind. Im Jahre 1664 wurde der Friedhof mit einem Bretterzaun umgeben. 1685 begann man, auf der Nordseite eine Friedhofsmauer zu bauen. Gegen Ende der 1690er Jahre und im Anfang des 18. Jhs. wurden auf der westlichen und südlichen Seite Mauern mit Portalen aufgeführt. Nach dem Brand wurde die Mauer und die alten Portale restauriert und auf der Ostseite neue Portale errichtet. Sämtliche Portale wurden mit schmiedeeisernen Gittern und Oberstücken versehen. Im Jahre 1879 wurde die Mauer niedergerissen, das obere westliche und das südliche Portal sind aber noch erhalten.

SUMMARY

HOLY CROSS CHAPEL

Immediately to the west of the present churchyard by Pelarbacken, in the quarter of Stockholm called Södermalm, where Marshal Torgils Knutsson was executed and buried in 1306, a little chapel, probably of wood, was erected at the beginning of the fourteenth century. The chapel was repaired and rebuilt at the end of the 1480's but was demolished during the struggles for Stockholm in the Union period at the beginning of the sixteenth century.

THE STURE CHAPEL

On the spot where Christian II of Denmark had the remains of Sten Sture the Younger buried and also those of the Swedish burgesses executed in the Stockholm massacre, a chapel called the Sture Chapel was erected by King Johan III in 1586—90, in the south-west part of the present churchyard (fig. 142). The building was of half-timber with a stone tower. It was a somewhat unpretentious building with eight windows and a round window in the choir.

THE WOODEN CHURCH

At the middle of the seventeenth century, after King Karl X Gustav had decided that Södermalm should be divided into two parishes and that a new church should be erected in the churchyard of the old chapel, it was decided to give the new parish an appropriate place of worship while the new building was being prepared, by repairing and enlarging the old Sture Chapel, which was then somewhat dilapidated. Therefore, in the autumn of 1654, the old building was restored and enlarged with a new nave, which was constructed of logs and planks and was thus entirely of wood. Already in the autumn of 1656, however, the services were transferred to the new church, which was then under construction, and in the December of the same year the demolition of the old chapel was begun.

THE NEW CHURCH BUILDING

I. The first building period 1656—64

In January 1656 the drawings for the new church, a central building with a cruciform plan, by the architect Jean de la Vallée, were ready (figs. 146 and 147). On 21st April in the same year the groundplan

was set out and the foundations laid by de la Vallée in the presence of, *inter alia*, Schering Rosenhane, Governor General, who, with the King, was the driving force in the matter of the new building. On 2nd May the masonry of the east and west arms of the transept was begun. By September the walls had been built up to the lower edge of the windows. After a temporary roof had been laid over the room which had thus been erected, divine service was held there for the first time in October. The walls of the north and south arms of the transept were begun in 1657, and during the following years were built up further, and the four pavilions, «the sacristies», were erected. In 1664 the walls of the arms of the transept, the sacristies, the central square, and the outer roofs above the arms of the nave and transept were completed. Jean de la Vallée had supervised the work, preparing all the detail drawings for it. Models of all the more important details were made from his drawings before the work was carried out.

II. *The second building period 1669—82*

Owing to financial difficulties and dissensions between the vicar and the churchwardens, work was practically discontinued for half a decade. During this period, however, iron window-arches with «roses» were constructed from de la Vallée's drawings. In the spring of 1670 building was resumed on the central tower above the intersection of the arms where the walls were carried up to the full height and crowned with a large wooden cupola. In 1672 the lantern on the cupola was begun, and in the autumn of 1672 the bells could be set up in the lantern. During the year 1674 the four octagonal corner towers which flank the great central tower were erected and also eight round-arched window canopies on the large wooden cupola, to let light into the church. In 1675 a stone cupola arch was built up over the intersection of the arms inside the earlier wooden cupola. This cupola arch withstood the great fire in 1723 (see below) and still rises above the intersection of the arms, although the round opening (Pl. 2) in the crown of the cupola arch is now covered over with boards (fig. 180). The south-east corner sacristy was completed as a mortuary chapel for the Lillienhoff family, in accordance with de la Vallée's drawings. The exterior of the church was completed, in the main at least. The original intention of the architect, to have the façades of undressed brick, divided up by pilasters and lists of sandstone — like the House of Nobles (Riddarhuset) in Stockholm — had to be abandoned for financial reasons. Sandstone was then only used for bases and capitals and certain parts of the lists. Other parts of the lists were executed in plaster, the pilasters being painted to resemble sandstone. The other surfaces of the walls were painted brick-red. The greater part of the outer roof was covered with sheet copper. In 1671 the architect, M. Spihler, Jean de la Vallée's son-in-law, had taken over the control and management of the work on the spot, but de la Vallée still retained the chief superintendence of the work and was probably responsible for the necessary detail drawings.

III. *The third building period 1685—95*

In 1686 the work of erecting the arches in the arms of the nave and transept was begun, the arch in the east arm being built in 1686, the one in the west arm in 1687, the one in the south arm in 1688, and the one in the north arm in 1689. When the building work had been completed, the definitive fitting up of the interior was begun in 1690. Since 1656, when divine service had been held in the church building, the work on the interior had been largely of a provisional character. Now, when the new work on the interior was to be carried out, it was decided with royal sanction to abandon Jean de la Vallée's drawings (fig. 146), which had been based on a consistently designed central church, in which the altar and pulpit were to be placed in the centre under the cupola arch. Instead the altar was now placed at the east end of the nave, and the opening in the arch of the cupola closed. New seats were put in. A pulpit was made by Burchard Precht, the sculptor. An organ loft was built at the west arm of the nave, to which the organ, which had previously stood in the east arm, was moved.

IV. Supplementary work up to the fire in 1723

Work on the interior was finished. The new altar was completed in 1704 under the supervision of the architect Nicodemus Tessin the Younger. A brass baptismal font was put up on the south side of the chancel and surrounded by a wooden railing. A wrought-iron screen was put up, a gallery built in the north arm of the transept, and the windows were provided with some scanty decoration. In 1712—13 the large outside stairway was erected in front of the south arm (fig. 165). In 1714—16 Benjamin Roth (blacksmith) constructed the still extant, beautiful wrought-iron hand-rail (figs. 166).

V. The fire of 1723 and the rebuilding of the church

In the great fire on 1 May, 1723, the outer roof, the tower and the great wooden cupola were completely burnt down. The bells and burning wood-work from the lantern fell down through the opening of the cupola arch into the church and set fire to the interior, which was also completely destroyed. However, the walls and arches survived the fire. The work of repairing and restoring the building was begun immediately after the fire. New roofs were built over the arms of the transept during the summer of 1723, and a temporary roof was built over the cupola arch of the centre. The iron window-frames were restored. New seats, a provisional altar and a pulpit were built in the church. The walls and arches were dressed and whitewashed, and the outer roof was covered with copper. The work, which was under the supervision of Göran Josua Adelcrantz (architect), was completed in the autumn of 1724.

VI. The new tower

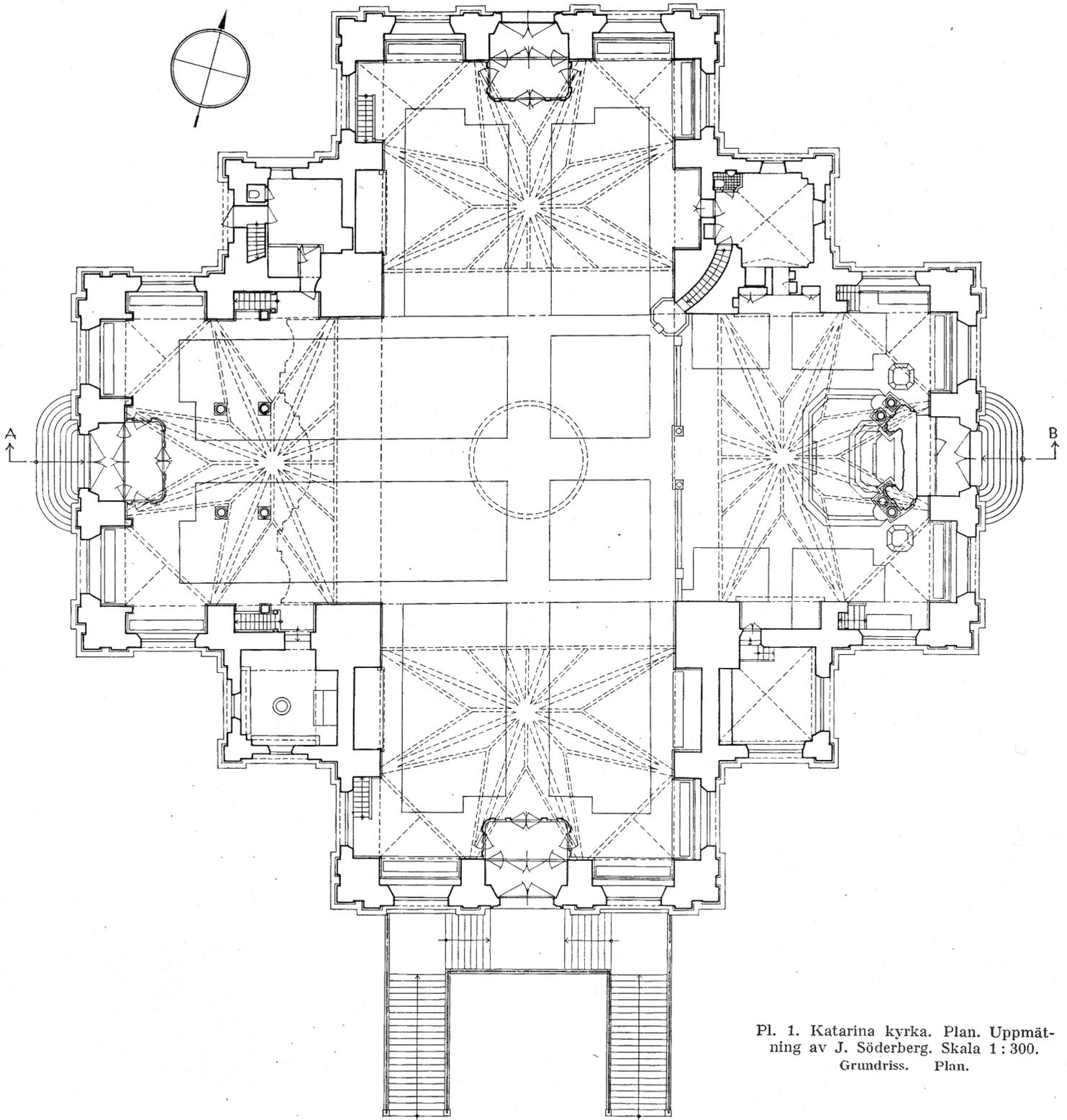
The tower was still unfinished, however. In 1723—24 Adelcrantz had made three alternative proposals for a new tower, among which the King approved one with a tall cylindrical hood (fig. 167). However, the master-builder who was to carry out the work, considered that the cylindrical form would be too costly and too dangerous from the point of view of construction. The congregation also preferred an octagonal central tower, and a prolonged dispute on the point began, so that the work progressed very slowly. In face of unanimous opinion Adelcrantz finally gave way, and in 1728 a new drawing with an octagonal tower was ready. Not until 1732 was building begun, and in 1734 it was completed. The work of roofing the new tower with copper was not finished until 1739. The corner towers were constructed in 1744, mainly in accordance with Adelcrantz's proposals.

VII. The interior completed. Restoration work

Work on the interior of the church after the fire was not completed until the middle of the eighteenth century. A large gallery was erected in 1747 in the north arm of the transept, and smaller galleries both in the choir and the north and south arms of the transept. A new organ-loft was built in the west arm in 1749 and was decorated by the sculptor Jakob Clerk. The works and façade of the organ (fig. 176) were completed in 1763 according to the drawings by Jean Erik Rehn (architect). A new pulpit was put up in 1753 according to the drawings by Karl Fredrik Adelcrantz (figs. 187). In 1784 the exterior of the church was restored under the supervision of K. F. Adelcrantz, the yellow plaster which has been used ever since being then first applied. In 1817 another restoration of the exterior took place under the supervision of C. C. Gjörwell. In 1824 and in 1829—30 restoration of the interior was carried out, also under the supervision of C. G. Gjörwell. In 1862 central heating was installed, and in association therewith certain changes in the interior were effected. During another restoration in 1891—92 new open seats were put in and also the present decorations on the walls and arches according to proposals by Agi Lindegren (architect). New central heating and electric lighting were installed in 1905—06. In association with a restoration in 1891 the roofs of three sacristies were rebuilt according to Jean de la Vallée's drawings.

THE CHURCHYARD

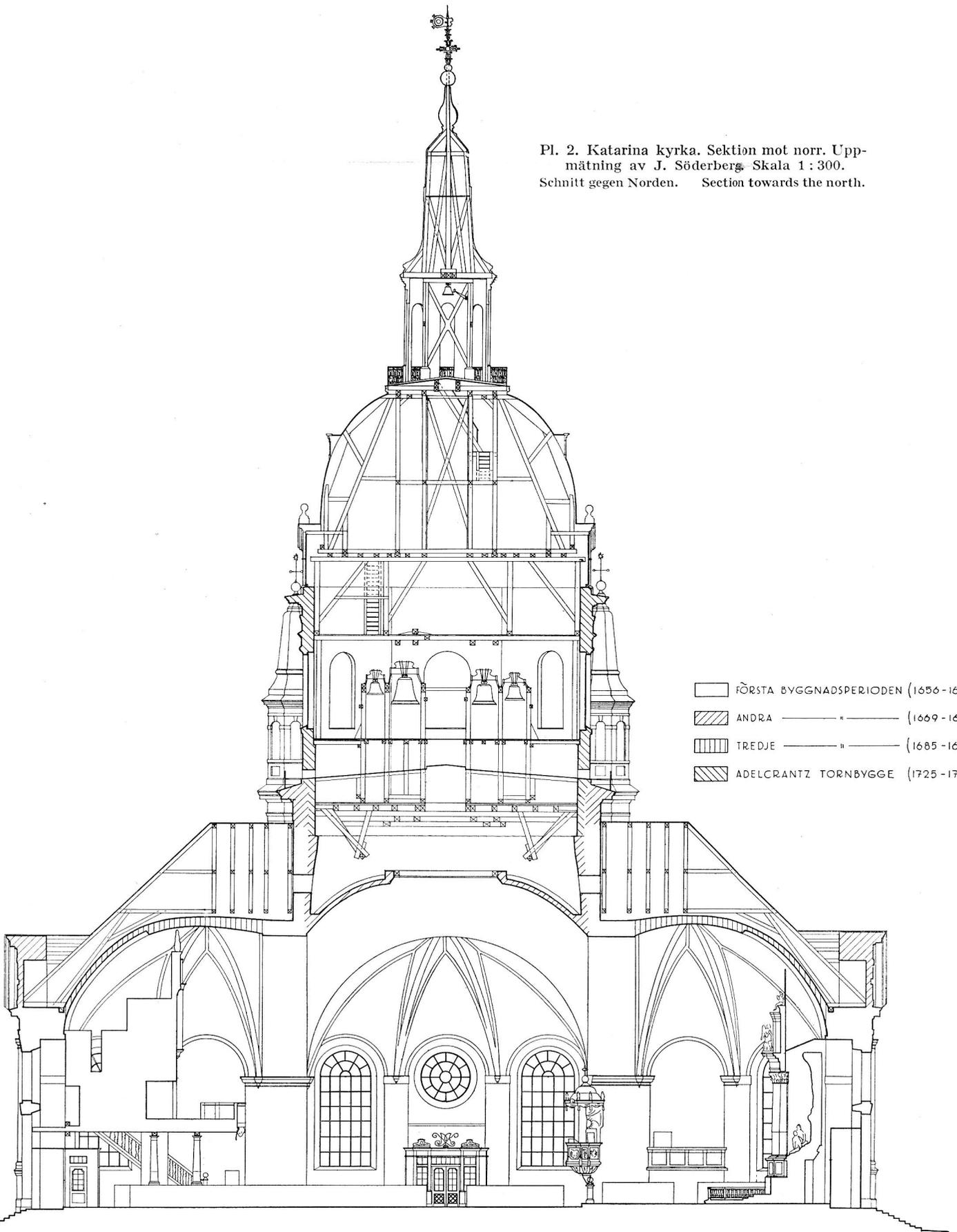
The churchyard assumed its present size and shape (figs. 150) as a result of the ratification by Karl X Gustav of Jean de la Vallée's drawings for the new church. Its south-west part comprised the churchyard of the old chapel, which was enlarged and changed, so that it became rectangular in form, when the new town-planning was carried through in the 1640's. The upper part of the churchyard situated along Högbergsgatan was bare rock. Blasting work was carried out for the church building, and right up till towards the end of the eighteenth century the rock immediately around the church was being removed. Not until 1710 were the first trees planted in the churchyard, and after the great fire in 1723 a number of new trees were planted. The graves in the churchyard were filled to overflowing. The grave sites were completely filled with bodies and bones, and the charnel-house had to be emptied time after time. At the end of the eighteenth century the grave sites and paths were cleared up and new trees planted, some of which are still standing. In 1664 the churchyard was surrounded with palings. The erection of a churchyard wall was begun in 1685 on the north side. In the 1690's and at the beginning of the eighteenth century, walls with gateways were built on the west and south sides. After the fire the walls and the old gateways were restored and new gateways built on the east side. All the gateways were fitted with wrought-iron gates and head-pieces. The churchyard wall was demolished in 1879; the upper west and the south gateways, however, are still preserved.

Pl. 1. Katarina kyrka. Plan. Uppmätning av J. Söderberg. Skala 1:300. Grundriss. Plan.

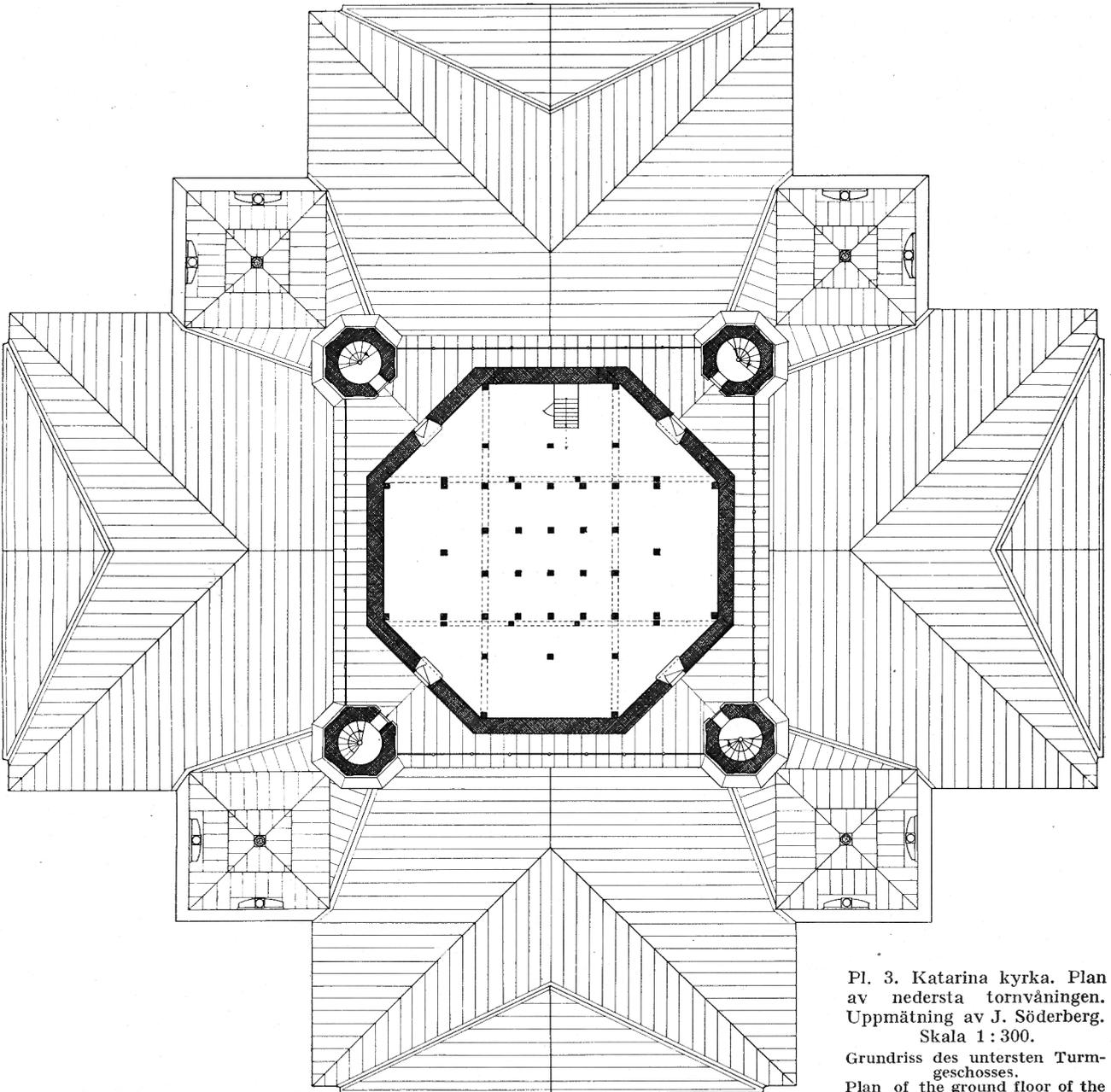
SKALA
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 15 20M

Pl. 2. Katarina kyrka. Sektion mot norr. Uppmätning av J. Söderberg. Skala 1 : 300.
Schnitt gegen Norden. Section towards the north.

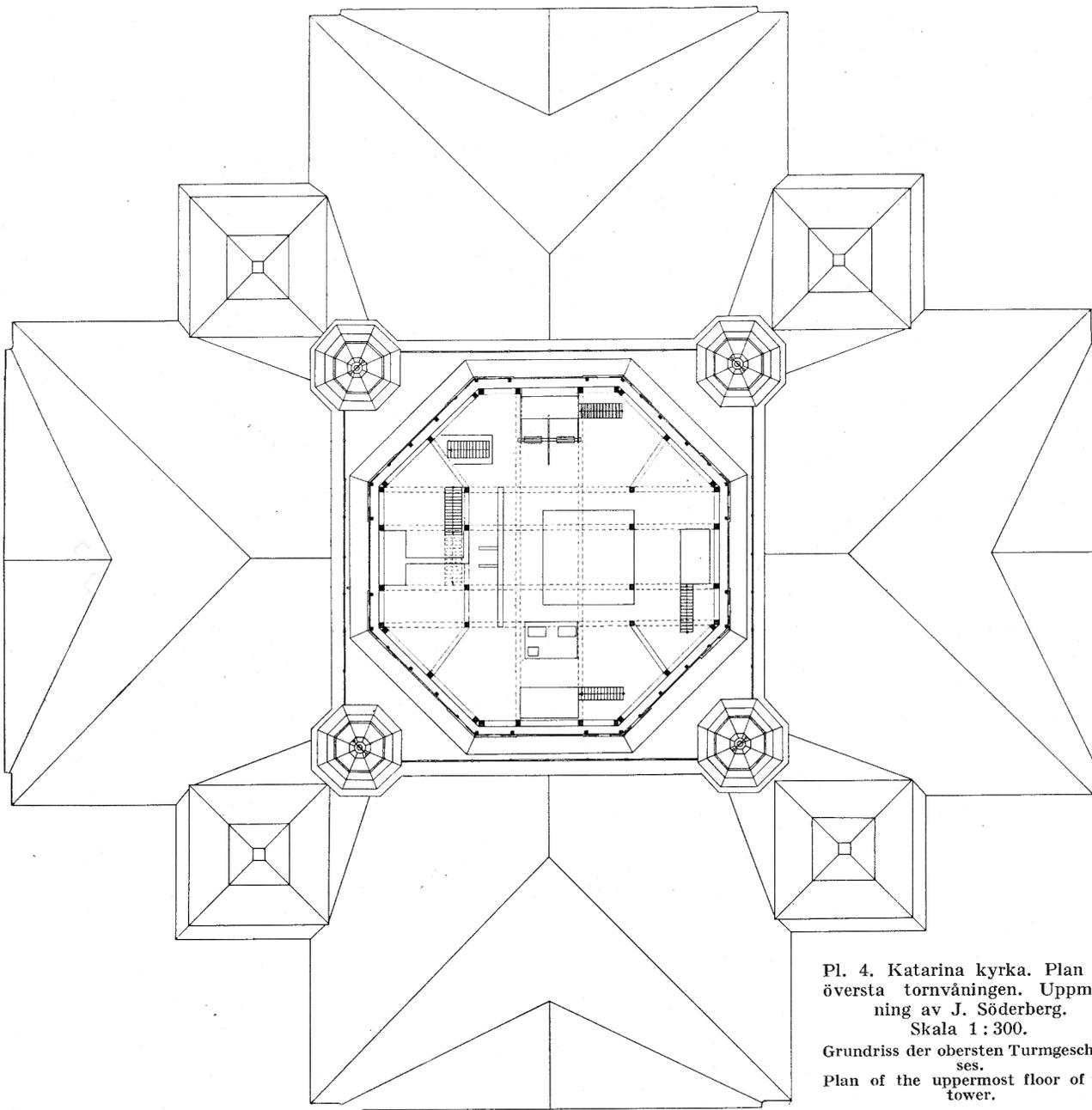
- FÖRSTA BYGGNADSPERIODEN (1650-1664)
- ▨ ANDRA " " (1669-1682)
- ▤ TREDJE " " (1685-1695)
- ▩ ADELCRANTZ TORNBYGGE (1725-1734)

SKALA
10 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 15 20 M.

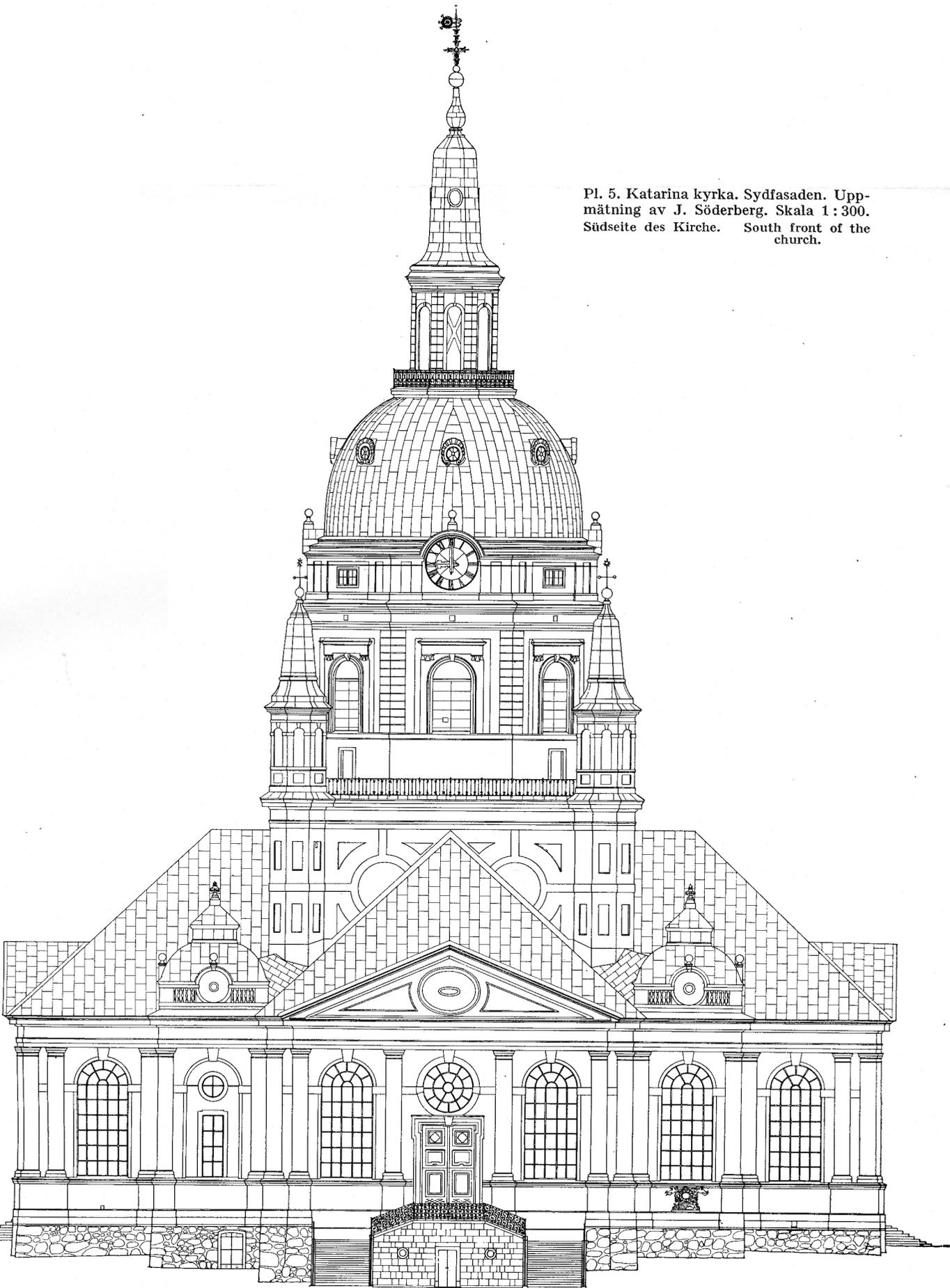
Pl. 3. Katarina kyrka. Plan
av nedersta tornvåningen.
Uppmätning av J. Söderberg.
Skala 1 : 300.

Grundriss des untersten Turm-
geschosses.
Plan of the ground floor of the
tower.

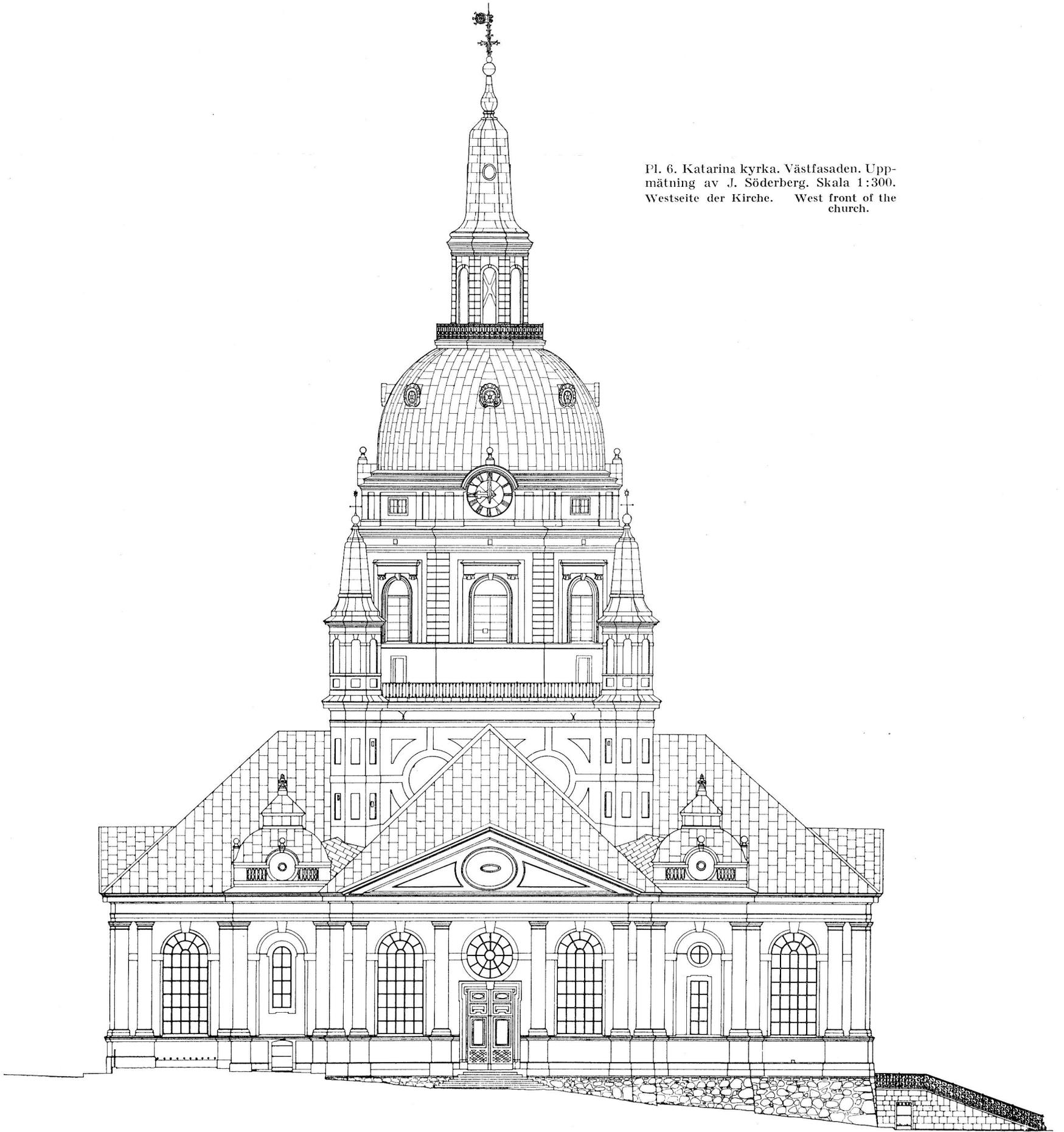

Pl. 4. Katarina kyrka. Plan av
översta tornvåningen. Uppmät-
ning av J. Söderberg.
Skala 1 : 300.

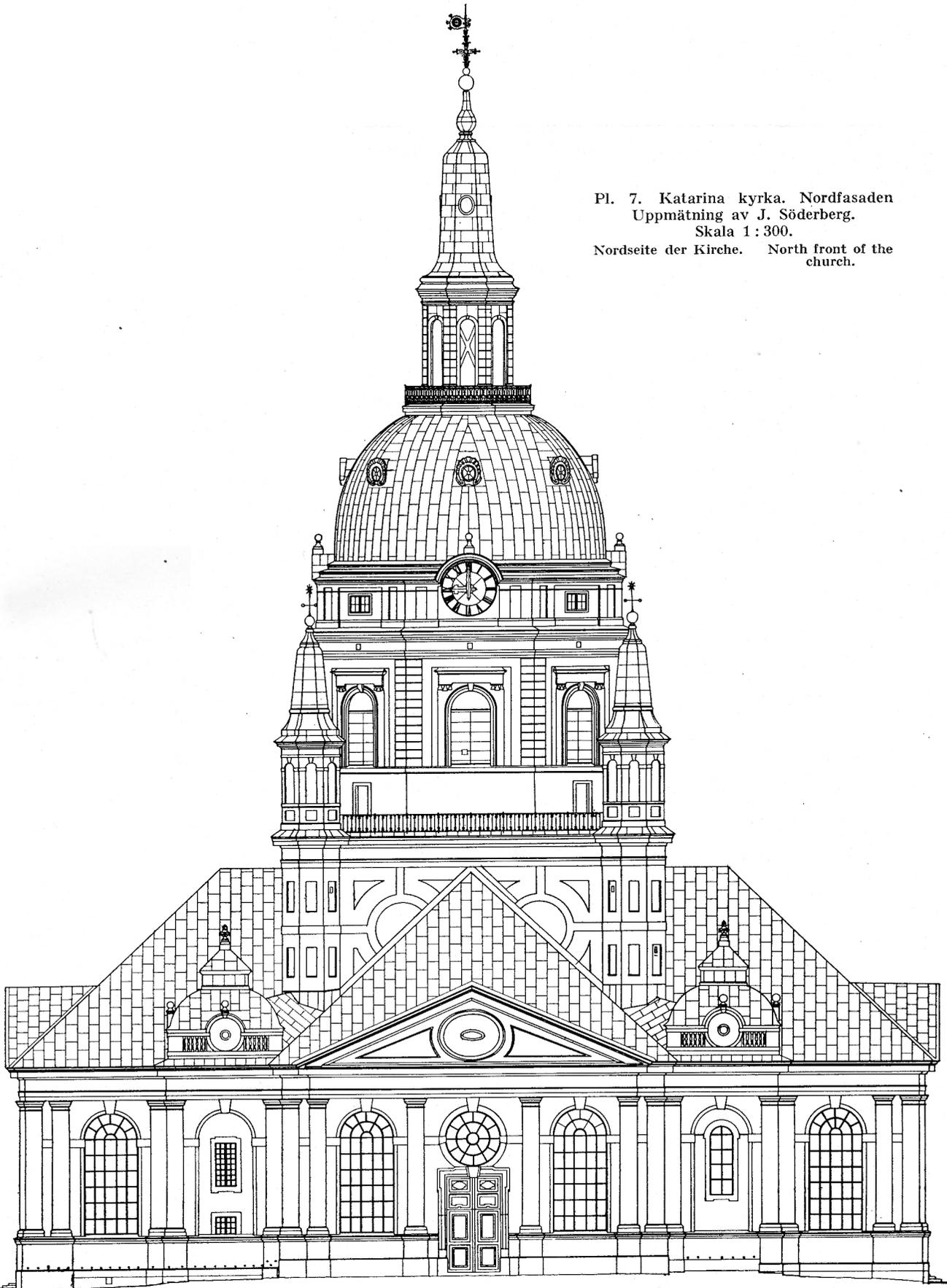
Grundriss der obersten Turmgeschos-
ses.
Plan of the uppermost floor of the
tower.

Pl. 5. Katarina kyrka. Sydfasaden. Uppmätning av J. Söderberg. Skala 1:300. Südseite des Kirche. South front of the church.

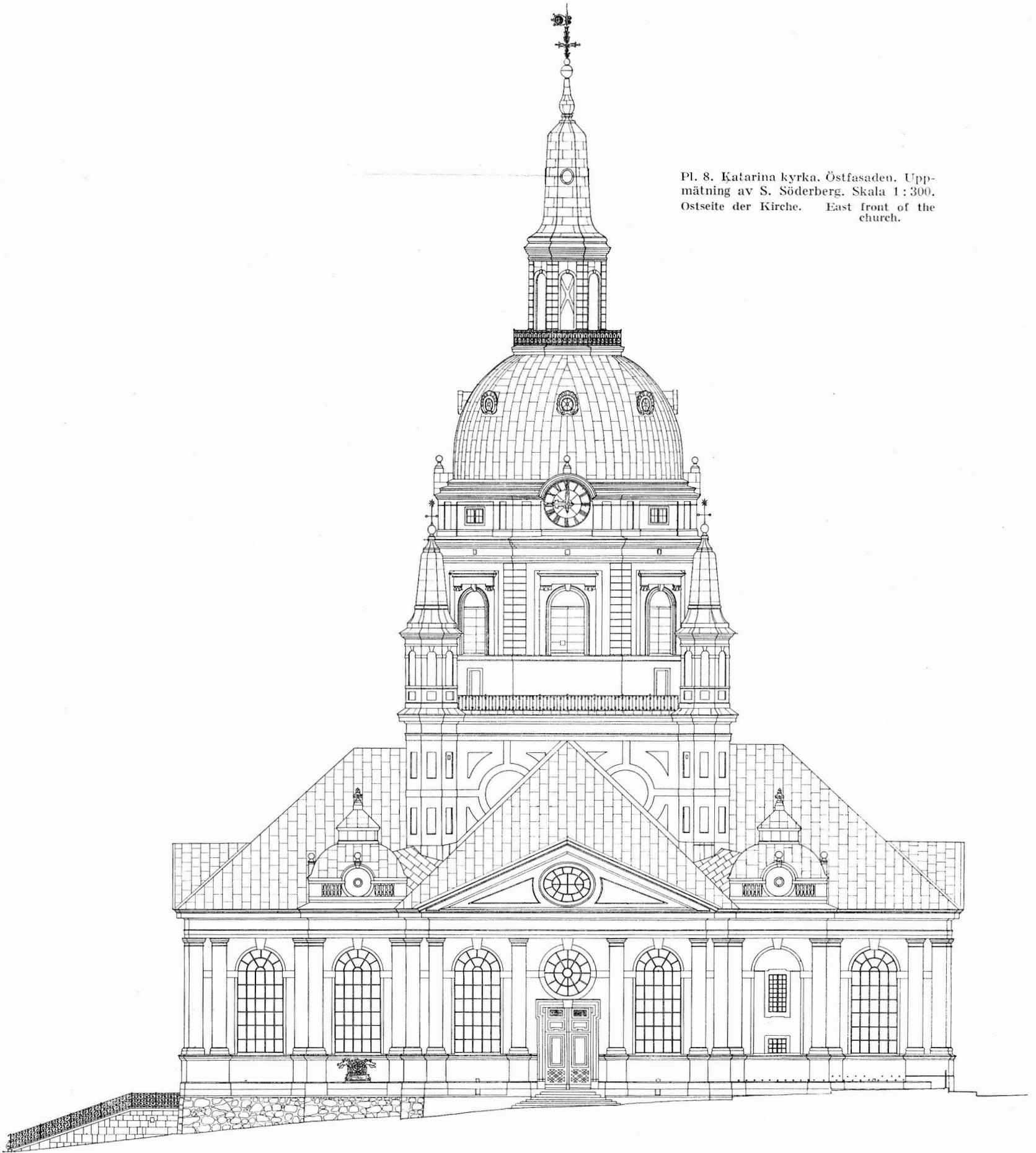

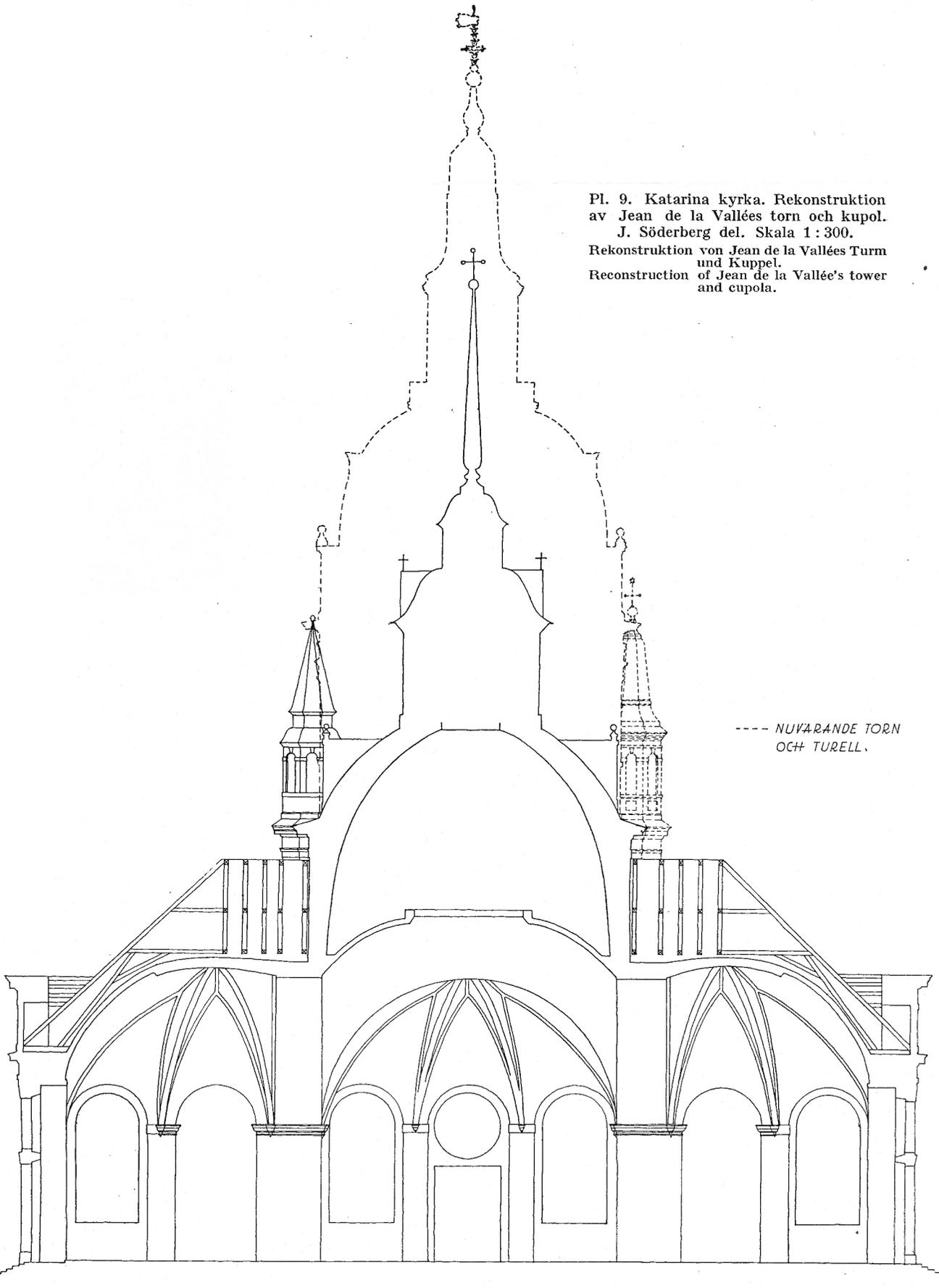
Pl. 6. Katarina kyrka. Västfasaden. Uppmätning av J. Söderberg. Skala 1:300. Westseite der Kirche. West front of the church.

Pl. 7. Katarina kyrka. Nordfasaden
Uppmätning av J. Söderberg.
Skala 1:300.
Nordseite der Kirche. North front of the
church.

Pl. 8. Katarina kyrka. Östfasaden. Upp-
mätning av S. Söderberg. Skala 1:300.
Ostseite der Kirche. East front of the
church.

Pl. 9. Katarina kyrka. Rekonstruktion
av Jean de la Vallées torn och kupol.
J. Söderberg del. Skala 1:300.

Rekonstruktion von Jean de la Vallées Turm
und Kuppel.
Reconstruction of Jean de la Vallée's tower
and cupola.

--- NUVARANDE TORN
OCH TURELL.

